ISTORIA ROMÂNILOR

ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ

DE

A. D. XENOPOL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI, MEMBRU ACADEMIEI ROMÂNE.
MEMBRU TITULAR AL INSTITUTULUI DIN FRANŢA.

EDIŢIA III-a, revăzută de autor
îngrijită şi ţinută la curent de

I. VLĂDESCU

CONFERENŢIAR DE ISTORIA ROMÂNILOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

*„Nu sunt vremile sub cârma omului,
ci bietul om sub vremi".*
MIRON COSTIN.

VOLUMUL VI

LUPTA CONTRA ELEMENTULUI GRECESC

1601 — 1633.

EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ», BUCUREŞTI

30.541. — 928.

PREFAŢĂ

Cu volumul acesta al VI-lea începe publicarea volumelor rămase în manuscris.

Deoarece acum se lucrează direct depe originalul autograf am înlăturat controlul trimiterilor din note, ceeace îngreuia mult lucrul.

Cum cea mai mare parte a greşelilor dela trimiterile din note se datoria corecturilor dela tipar, cred, acest control al manuscrisului n'ar mai fi avut rost.

Copiarea manuscrisului lui Xenopol formează acuma una din muncile destul de importante ca timp. Descifrarea, de multe ori, este foarte anevoioasă. Uneori nu s'a putut face decât cu ajutorul mai multora şi după intervale de timp.

La multe note s'a dat în manuscris numai indicaţia lor rămânând a se copia în întregime. Aceasta este partea cea mai uşoară în cazul când, indicaţia corespunde.

Toate ilustraţiile volumului au fost date de mine. Una sau două le-am găsit şi printre hârtiile cari însoţiau volumele manuscris.

Titlul volumului „Lupta contra elementului grecesc" este pus tot de mine, dar rezultă din însăşi prefaţa volumului scrisă de Xenopol.

Am ajuns definitiv la concluzia ca notele mele să fie toate în un singur volum, care va forma al XV-lea, al colecţiei, împreună cu indicele, tabla de materii, etc. Cele dela volumul IV se vor retipări şi completa acolo.

I. VLĂDESCU.

In acest volum nu mai răzbat luptele pentru neatârnare, care aţipesc odată cu Mihai Viteazul. Ţările române au primit cu desăvârşire jugul puterii otomane.

Se manifestă însă, în decursul perioadei cuprinsă în el, primele semne ale unei lupte nouă, iarăşi seculară, cu o înrâurire streină, acea contra elementului grecesc, care se încuibase cu încetul în aceste ţări, mai întâi pe calea religioasă-culturală, apoi şi pe cea comercială şi politică. In volumul următor vom constată însemnătoarea împrejurare că, paralel cu izbucnirea nemulţumirilor ce s'au pricinuit de domnirea Grecilor, se arată cea întâi licărire a unei culturi a propriului graiu, cultură ce va întărì mai târziu răscularea, la început instinctivă, a simţimântului naţional, limpezindu-l şi întărindu-l şi pe calea conştiută.

I

MUNTENIA

DELA MOARTEA LUI MIHAI VITEAZUL PÂNĂ LA MATEI BASARAB

1601 — 1633

1. RADU ŞERBAN ŞI RADU MIHNEA

Simion Movilă, 1600—1602. — Domnia lui Mihai Viteazul încetează de fapt în Muntenia Mare, după bătălia dela Teleajin, în 20 Octomvrie 1600, şi în Oltenia după a doua luptă pierdută de el contra lui Simion Movilă, în ziua de 21 Neomvrie acelaş an, după care Mihai apucă calea spre Praga, iar Muntenia încape sub ocârmuirea lui Simion Movilă, care domneşte în ea dela sfârşitul anului 1600 până pe la jumătatea lui 1602.

Prin întronarea lui Simion Movilă în Muntenia şi readucerea lui Sigismund Batori în Transilvania, pe lângă Ieremia Movilă, care domnià în Moldova, Polonii, ce mai erau prieteni şi cu Turcii şi prin aceasta erau la dăpost de năvălirile tătăreşti, ajunseseră stăpânii netăgăduiţi la Dunărea inferioară şi în sânul Carpaţilor, cu alte cuvinte asupra întregei întinderi a ţărilor româneşti.

Zamoischi, cancelarul polon, care întrodusese pe Simion în Muntenia, se întoarce în Polonia, lăsând proteguitului său 4000 de Poloni şi Moldoveni, care pradă ţara în chipul cel mai cumplit. „O! săracă ţară, exclamă cronicarul, ce au păţit atunci cu Leşii şi Moldovenii, că au prădat şi au jăcuit toată ţara şi mănăstiri şi boieri şi săraci, până ce au luat tot ce au găsit la dânşii" [1])! Simion Movilă strică mai multe din ac-

[1] Anonimul românesc, în *Mag. ist.*, IV, p. 301, confirmat prin hrisovul lui Radu Şerban din 29 Maiu 1604, reprodus de generalul P. V. Năsturel, *Lupta de la Ogrelin* şi *Teişani*, în *An. Acad. Rom.*, II, Tom. XXXII, 1910, p. 55 (7): „Simion Vodă cu Leşi şi Moldoveni multă năpastă rea şi moarte au căzut peste toţi sărmanii, cu multe jafuri şi multe prădări".

tele făcute de Mihai Viteazul; bună oară restituie moşnenilor din Apele Vii moşia ce le fusese luată domnească de Mihaiu Viteazul, pentru că nu putuse plăti o dare impusă asupra lor, şi apoi fusese dată de el fiicei sale, Florica, de zestre, la măritarea ei cu Preda postelnicul. Simion Movilă ieà dela moşneni, ca preţ de răscumpărare, 70.000 de aspri, în loc de cei 50.000 pentru care li se confiscase moşia, în cât vedem că nu dorinţa de a restatornici o nedreptate împinsese pe Simion Movilă a luà satul Apele Vii din mâinile lui Preda şi a-l restitui foştilor săi proprietari, ci setea de bani îmbinată cu dorinţa de răzbunare [2]). Despre gândul său duşmănesc contra partizanilor destul de rari ai lui Mihai Viteazul face dovadă uciderea a doi boieri ce păstrau credinţă fostului domn: Udrea banul Băleanu şi Negru clucerul.

Acest sistem de ocârmuire, şi mai ales stricarea actelor lui Mihai Viteazul, nu puteà conveni familiei Buzeştilor, cari şi ei îşi trăgeau cele mai frumoase ale lor averi tot din acte de pe vremea lui Mihai Viteazul. De aceea, cu toate că doi din fraţi, Radu şi Preda (Stroie rămase credincios până la moartea eroului), după căderea lui Mihai la Teleajin, ca adevăraţi boieri români, se dăduseră în partea celui mai tare, uitând pe vechiul lor proteguitor care-i ridicase şi-i înavuţise, văzând încotro tindeà ocârmuirea lui Simion, fug peste Olt, adună oaste şi-l gonesc din Muntenia. Intrunindu-se apoi cu boierii lui Mihai Viteazul, cari se înturnau din Transilvania, după uciderea aceluia, se înţeleg împreună pentru a alege de domn pe Radu Şărban Basarab, care domneşte timp de zece ani, dela 1602 până la 1611 [3]. La alungarea lui Simion Movilă din Muntenia contribuise şi împrejurarea că Buzeştii se convinseseră în curând că rău făcuseră de a se da în partea Polonilor şi a Turcilor, de oarece Nemţii ajungând, prin moartea lui Mihai Viteazul, stăpânii Transilvaniei, erà periculos a-i aveà de duşmani.

Radu Şărban, 1602—1611, erà nepotul lui Neagoe Basarab, care pare a fi avut, pe lângă fiul său Teodosie, încă şi pe unul Şărban, de oarece Căpitanul ne spune că numele domnului erà Radu, şi că de pe tatăl său purtà şi numele de Şărban [4]. El se aflà în tabăra nemţească, unde, în Noemvrie 1601, jură credinţă împăratului. Basta trimite o oştire în Muntenia, spre a pune în scaun pe proteguitul curţei sale. De şi această oştire pare a fi repurtat o victorie, în prima ei ciocnire cu acea

---

[2] Vezi mai sus asupra acestui sat, v. V. p. 321.

[3] Anonimul românesc, în *Mag. ist.*, IV, p. 301—302. Basta scrie Bistriţenilor că „Simion Vodă a trecut înapoi din Ţara Românească în Moldova şi Iaşi este în mâna lui Radu Vodă". Hurm. *Doc. XV*, 2, p. 755—6.

[4] Căpitanul, în *Mag. ist.*, I, p. 240.

a lui Simion Movilă [5], totuşi Nemţii nu izbutesc a scoate îndată pe acesta din scaun, şi se pare că ar fi urmat mai multe lupte cu izbândă împărţită, de oarece în 8 Aprilie 1602, Simion Movilă erà încă în Muntenia, şi dădeà o mulţămită unui boier al său „pentru că s'au nevoit la slujba domniei mele, când s'au râdicat nişte hoţi cu Radul Vodă asupra domniei mele" [6]. Curând însă după această dată, Simion Movilă este alungat, şi Radu Şărban încape în domnia Munteniei. De abia însă se aşezase în scaun şi se apucase să mai îndrepte desperata stare a ţărei, rechemând la locuinţele lor pe oamenii ce fugiseră în munţi [7], când Simion Movilă revine cu o armată polonă şi alungă pe Radu, care trece în Transilvania, împreună cu familia Buzeştilor de astă dată toţi trei fraţii căci şi Stroe după moartea lui Mihai se dăduse în partea lui Radu contra lui Simion. Mai trec tot acolo şi alţi boieri cu femeile şi copii lor, acei ce se răsculaseră contra lui Simion şi trebuiau să se teamă de răzbunarea lui [8].

1. Radu Şerban

Radu trimite la Impăra-

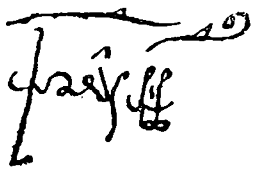
[5] Basta c. Rudolf 6 Noemvrie 1601. Hurm. *Doc.*, IV, p. 271.

[6] Documentul se află publicat în Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, I, p. 113. Vezi şi o scrisoare a lui Basta din 5 Martie (24 Febr.) 1602 prin care arăta că a dat lui Şărban arme şi praf pentru a trece în Valachia. Iorga, *Studii* şi *Doc.*, IV, p. 130. Asupra luptelor dintre Şărban şi Simion vezi mai multe scrisori între Basta şi Lassota, *ibidem*, p. 133 şi urm.

[7] Anon. rom. în *Mag. ist*, IV, p. 302.

[8] Michael Zekel către Rudolf, 28 Februarie 1602 şi Stefan Kakas către Zaharia Gaitzkouler, 12 Mart. 1602. Hurm. *Doc.*, IV, p. 290 şi 294.

tul pe Radu Buzescu cu o scrisoare care, ajungând la Praga în 19 Martie, Impăratul îi promite sprijinul său şi însărcinează pe Basta cu restituirea lui în scaunul lui muntean. In 13 Aprilie 1602 se dă o luptă foarte crâncenă între Radu Şerban şi Simion Movilă, luptă ce se răsfiră în două localităţi apropiete: Ogretin şi Teişani. In această luptă în care Radu iese învingător Stroia Buzescu care-l ajutase atât de mult, este rănit şi moare în 2 Octomvrie acelaşi an [9]. Până prin luna lui Iulie, Simion erà din nou alungat, şi Radu Şărban reocupase tronul ţărei, întru cât în 21 al acelei luni găsim o scrisoare a generalului Basta cătră Lassota în care îi spune, că „Valacul în acest moment trebue să fi reintrat în provincia lui, unde se vede că Simion nu au îndrăznit să'l aştepte" [10]. Basta ordonă lui Radu să cadă asupra Turcilor peste Dunăre spre a'i mai detrage dela mersul lor victorios în Ungaria, în care ei izbutiseră a luà cetatea Stuhlweissenburg, în 29 August 1602 [11]. De şi Radu Şărban nu putù îndeplini aceste dorinţi a le Nemţilor, întru cât tot pe atunci stăruià la Turci ca să fie confirmat în scaunul Munteniei [12], totuşi îl videm cerând în 14 Septemvrie, împreună cu cei trei fraţi Buzeşti, ca o mulţămită a slujbelor lor anume ca Impăratul să le dăruiască nişte castele din Transilvania [13]. Se mai roagă Radu Vodă ca Impăratul să'i ajute pentru a mântui ţara de duşmanii ce o ameninţau, să'i trimită bani, oştiri şi altele trebuitoare la războiu, după cum fusese cu Mihai Vodă, predecesorul său [14].

2. Io Radul Voevod [Şerban]

In acest timp afacerile din Transilvania se întorsese cu totul în contra Nemţilor. Sigismund Batori ameninţă să reintre în ţară cu Poloni şi Moldoveni, şi Moise Sekeli dăduse pe faţă scopurile sale duşmăneşti contra dominărei germane. Căpitenia

[9] Rudolf către Radu Vodă, 21 April. 1602, *ibidem*, p. 298.
Toate aceste fapte sunt comfirmate de inscripţia pusă de jupâneasa Sima Stolniceasa, pe mormântul bărbatului ei Stroia Buzescu în 2 Oct. 1602 şi de hrisovul lui Radu Şărban reproduse ambele de Generalul Năsturel în lucrarea citată în nota 1.

[10] Basta către Lassota, 21 Iulie 1602, *ibidem*, p. 307. Ultimul document al lui Simion Movilă, dat după întoarcerea lui în Muntenia, este din 25 Iunie 1602. Hasdeu. *Cuvinte din Bătrâni*, I, p. 119.

[11] Instrucţiunile Arhid. Mateiu către Basta 28 Aug. 1602. Hurm. *Doc.* IV, p. 310. Comp. Zinkeisen, III, p. 611.

[12] Mai multe raporturi ale lui Agostino Nani ambasador veneţian către dogele din 1602, Hurm. *Doc.*, IV, 2, p. 256—265.

[13] Radu Vodă către Rudolf, 14 Septemvrie 1602, *ibidem*, IV, p. 318: „ob respectum nostrorum fidelium servitiorum castella praedicta ex gratia clementer conferre".

[14] Radu Vodă către Rudolf, 14 Septemvrie 1602, *ibidem*, p. 319.

ungurească cere chiar şi obţine un ajutor turcesc contra împăratului. Tot atunci Polonii stăruiau la Turci contra lui Radu Vodă şi, făgăduind Sultanului ajutorul lor în lupta cu Nemţii, pretindeau dela ei trecerea ambelor Ţări române sub supremaţia lor, şi înlocuirea lui Radu Vodă cu Simion Movilă. S'înţelege dela sine cum asemene ameninţare a poziţiei sale din partea Polonilor, trebuià să arunce tot mai tare pe Radu Vodă în braţele Nemţilor, cu atâta mai mult că şi familia cea mai însemnată a boierilor de atunci, Buzeştii, deveniseră partizanii cei mai aprinşi ai politicei germane. De aceea când Radu Vodă vroi să se dee şi în partea Turcilor, spre a dobândi dela ei confirmarea domniei, el fu ameninţat că va fi părăsit de boieri, care vor alege un alt Domn supus Impăratului [15].

Iată unde ieşise politica Nemţilor. Vroiseră a se sluji de Unguri, pentru a scăpà de Mihai Viteazul, şi fusese prinşi în laţ; căci Ungurii îi întrebuinţaseră pe dânşii spre a înlătura Domnia Românului, şi acuma îi alungà, vroind să dee Transilvania unui Principe din sângele lor, numească-se el Batori, Sekeli, sau cum va vroi. Ba ei nu se mulţămiau a provocà amestecul Polonilor, ci chiar pe Turci, duşmanii Creştinătăţei îi chemau în Ardeal, aducând ei asupra Germaniei acel pericol, de care se temuse Nemţii, că 'l va aduce Mihai. Nemţii însă întrebuinţează pe Radu Şărban ca pe un simplu instrument al politicei lor, când în contra Turcilor şi a Tătarilor, când după cum vom vedea în contra Transilvănenilor. Ei aveau deplină conştiinţă despre deosebirea dintre Radu Şărban şi Mihai Viteazul. Anume cerând Radu Vodă, dela Impăratul, ca să'i dee pe an suma colosală de 480.000 de lei pentru întreţinerea armatei plus 10.000 de lei bani pentru masă, consiliul imperial observă „că Mihai Vodă erà Domn al ţărei şi s'ar fi aliat cu Maiestatea sa, pe când Radul ar fi fost pus în Voevodat prin generalul împăratului din Transilvania" [16]. De şi Impăratul, aprobând părerea camerei aulice, răspunde lui Radu că nu poate să'i dee atâţia bani, totuşi îi încuviinţează 100.000 de taleri ajutor pentru armată, îi trimite un steag de Domnie ca semn de distincţie [17], şi întăreşte prin o diplomă, pe Radu Vodă şi pe urmaşii săi în scaunul Munteniei [18].

---

[15] Agostino Nani către dogele, 9 April. 1602, *ibidem*, IV, 2, p. 259. Vezi tot acolo o serie de documente care slujesc de bază expunerei din text, p. 256—270. Asupra ajutorului turcesc adus de Moise Sekeli, vezi Basta către Arhid. Mateiu, 23 Sept. 1602, *ibidem*, IV, p. 321. O scrisoare a sultanului Mahmud către Sigismund regele Poloniei, ca să ajute lui Moise Sekeli, 6 Maiu 1603, *ibidem*, p. 340.

[16] Hotărîrea camerei aulice 15 April 1603, *ibidem*, IV, p. 335.

[17] Rudolf II, către Basta, 18 Maiu 1603 şi Arhid. Mateiu către Basta 31 Iulie 1603, *ibidem*, p. 341 şi 345.

[18] Din 10 Decemvrie 1607 *ibidem*, p. 350.

Şi într'adevăr că Radu Vodă merită să atragă asupra lui favorurile curţei din Viena. El face imperialilor o slujbă eminentă. Pătrunzând în Ardeal contra lui Moise Sekeli, îl bate şi ucide în o luptă crâncenă lângă Braşov, luând dela Turcii ce'l ajutase aice 32 de steaguri, pe care le trimite Impăratului Rudolf. Ţăranii români din Transilvania văzând din nou un Domn de neamul lor trecând munţii, şi crezând că acesta va fi altfel de cum fusese Mihai, se răscoală iarăşi în contra nobililor. Dar dacă ei nu fuseseră ajutaţi de un Domn ce aveà în fundul gândului său ideea neatârnărei, erau să fie plângerile lor băgate în samă, de unul ce venia în Ardeal, cum spunea el singur, ca „slugă jurată a Impăratului german" [19]? Basta puţin timp după această luptă se întâlneşte cu Radu Şărban în Braşov, spre a pune la cale cele trebuincioase [20]. Boierii partizanii Turcilor, Polonilor şi ai lui Simion Movilă, pribegiţi în Moldova, văzând că cu ajutorul tuturor proteguitorilor lor nu ajung la nici o ispravă, şi mai ales că Turcilor le mergeà reu în acest an în războiul lor cu Nemţii, atăcând fără nici o izbândă cetăţile Pesta şi Gran [21], se hotărăsc a cere dela însuş Impăratul Germaniei restituirea lui Simion Movilă în scaunul Munteniei ! Neştiind ei că tocmai pe atunci Radu Vodă fusese pus de Impăratul a mijloci o pace cu Tătarii, spre a slăbi astfel puterile Turcilor, ei pâresc pe Radu Vodă la Impăratul, că ar umblà să se împace cu acel popor [22]. Odată cu această pâră, adresată unui personaj din Austria de pe lângă curtea imperială, aceiaşi boieri mai trimit şi o alta, *scrisă româneşte*, comisarilor împărăteşti din Ardeal. După ce boierii descriu în colori foarte negre starea de sâlnicie a Munteniei, în urma prădăciunei comise de Tătari şi de Turci, ceea ce i-ar fi silit

---

[19] Radu Vodă către solii săi, 21 Ianuarie 1604, *ibidem*, p. 364. Intre alte izvoare asupra luptei dela Braşov. Vezi *Socotelile Sâbiului*, 1603, Iulie 20 „Frölige Tottschaft dass der Zekely Mosis umbracht war und sein ganz Lager geschlagen". N. Iorga în *An. Ac. Rom.*, II XXIII, p. 272. Comp. trei rapoarte ale amb. venețian către Dogele, 4, 11 şi 18 Aug. 1603 în Hurm., *Doc.*, VIII, p. 270—271. Cel din 18 vesteşte moartea lui Sekely.

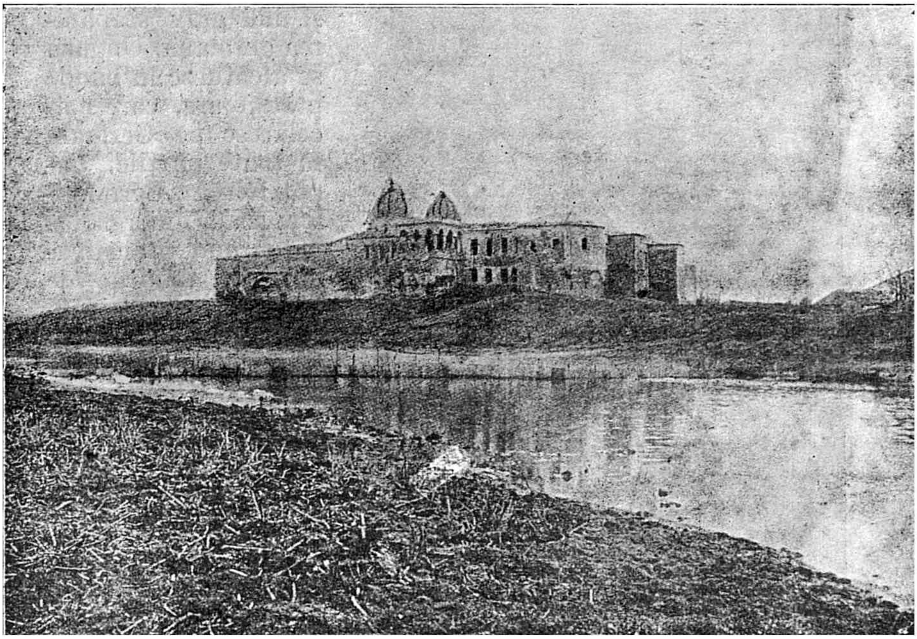
[20] Paul de Krauseneck către Nicolau Burghausen, 26 Februarie, 1604. *Ibidem*, p. 370. Asupra acestei întâlniri din Braşov în care se bea mult vin vezi *Socotelile Braşovului* în N. Iorga,. *l cit.* Ist in aneinem Keller auf den Herrn Basta...,. und Radul Wayda sind in Wein aufgegangen.

[21] Zinkeisen, III, p. 612.

[22] Vezi tratările de pace urmate între Radu Vodă, comisarii imperiali şi Tătarii, între altele în 30 Iunie 1604 *ibidem*, p. 371. Pâra boierilor pribegi trimisă din Iaşi, 25 Iulie 1604, *ibidem*, p. 383, este subsemnată de următorii boieri : „*Daniil Daniilovici* logofăt, *Eftimie* mitropolitul, *Pavăl Pavlovici* logofăt, *Ioan Catargiu* spatar, *Vasilie* clucer, *Voicu* vistier, *Cârstea* armaş. *Andrieş* comis, *Radu* logofăt, *Hîrcan* armaş. *Nanu* postelnic. *Simion* pitar, *Onesiu* vornic. *Şarban* vornic, *Neagoe Meota* postelnic, *Gheorghie Motă* căpitan, *Danciul* postelnic, *Stanciul* armaş, *Sârbul* clucer, *Petru* stolnic, *Stan* părcălab, *Neculai* ban şi alţi mulţi nobili din aceeaşi provincie transalpină acărora nume şi sigilii nu sunt puse aice". Exemplarul unguresc al acestei păci, *ibidem*, VIII, p. 277

a-şi părăsì ocinile şi a căutà scăpare „la acest Domn bun şi de casă mare, creştin, Mogilă Voevod", ei sfârşesc prin a ruga pe comisar să arate „această jalbă a noastră luminatului Impărat creştinesc, şi toată răutatea ce se face într'acea ţară, ca doară s'ar milostivi luminatul Impărat creştinesc de să scoaţă pre acei oameni răi ce au pustiit acea ţară, şi să ne lese preun Domn ce am avut şi mai înainte vreme, pre Simion Vodă" [23].

Simion făgăduia în acelaş timp Impăratului chiar tribut, numai să i se dee Domnia Munteniei. Imperialii însă se temeau

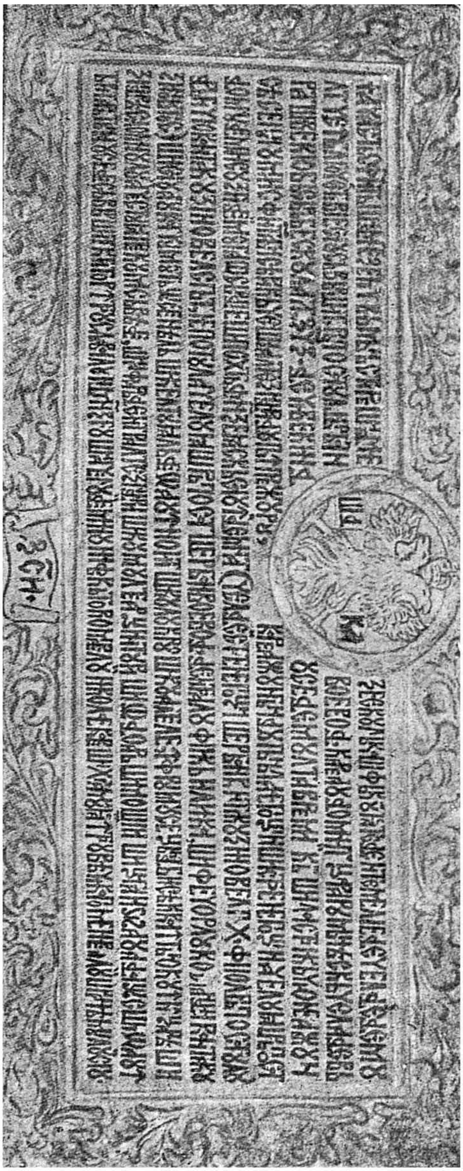

3. Mânăstirea Comana

pe de o parte de opoziţia boierilor munteni, duşmani lui Simion; apoi de căderea ambelor provincii române în mâinile Movileştilor „ginte în care nu poţi să te încrezi, fiind deprinsă în meşteşugurile turceşti", pentru care erau de părere a se mănţineà, mai bine Radu, „care nu slujise nimărui altui până atunci" [24].

[23] 1604 fără dată lunară, *ibidem*, p. 405, iscălită de o parte din boierii de mai sus. Toate aceste tratări motivează mai multe solii trimise de boieri din şi către Moldova şi Muntenia dovedite prin Socotelile Braşovului, N. Iorga (mai sus nota 20) p. 118 (10).

[24] Basta către Arhid. Mateiu, 6 Noemvrie 1604, *ibidem*, p. 401. Un document intern întăreşte duşmănia Buzeştilor contra familiei moldoveneşti Movilă. Preda Buzescu, banul Craiovei iartă lui Pătru Logofătul birul satului Goesti pentru că-i adusese vestea cea bună că Ieremia Vodă a murit". 1605. *Doc.* dela Radu Şărban în Ghibănescu, Surete şi Izvoade, VI, p. 173.

4. Pisania bisericii dela mânăstirea Comana

De abia însă perise Moise Sekeli şi alt nobil ungur, care aveà de mult pretenţii la tronul Transilvaniei, Ştefan Boczkai cunoscutul duşman al lui Mihai Viteazul, se răscoală în nordul ţărei, periclitând în chip şi mai grav stăpânirea germană. Ungurii se alcătuesc în bande prădătoare, care măcelăresc pe Germani în toate părţile. Impotrivirea Germanilor scade mereu, şi în curând Transilvania se mântue de Nemţi, cu tot ajutorul cerut de ei la Radu ; ba chiar Turcii izbutind a lua Granul şi Neuhäusel în decursul anului 1605, ei recunosc pe Boczkai de rege al Ungariei [25]. Radu văzând că Nemţii se retrag, se pleacă către Turci, şi supunându-se lor, primeşte dela ei pe cât şi dela Tătari câte un steag de Domnie, fără a încetà însă pe de altă parte a juruì credinţă Nemţilor [26]. El încheie şi cu Boczkai pace în 1605, şi astfel Muntenia care gravitase un moment către Germani, reintră iaraşi în stăpânirea tur-

[25] Zinkeisen, III, p. 616.

[26] Georgiu Hoffmann şi Carol Imhof către Basta, 2 Februarie 1605, *ibidem*, p. 409 : „Radulius stindardum a Turcis et Tataris iam accepit, sinceram nihilominus suae Maestatis fidem liberaliter promittens". Comp Octavian Bon către dogele, 20 Ianuarie 1605, *ibidem*, IV, 2, p. 280.

cească şi în atârnarea ţărilor ce se ţineau de acea împărăţie. Tot pe atunci tocmindu-se şi pacea dela Sitvatorok, între Turci şi Germani în 1606, Muntenia putù dobândì cevà răgaz, încetând de a mai fi expusă la vijeliile unui veşnic răsboiu. După cum spun cronicarii : „oamenii pământului se bucurară, scăpând de robie, de prăzi, de fugi prin munţi şi de toate groazele şi călcăturile oştilor, şi toţi dau laudă lui Dumnezeu, trecând 5—6 ani cu pace" [27]. O singură dată fu turburată liniştea Munteniei dela 1605—1609 ; anume Simion Movilă fiind alungat din Transilvania de către Boczkai, după împăcarea acestuia cu Radu, trece la Tătari, pe care izbuteşte a'i răpezi asupra Munteniei. Radu Vodă însă îi bate în gura Teleajenului, luptă în care Preda Buzescu este rănit şi moare în Braşov. Murind Ieremia Movilă şi fratele său Simion urmându-i în domnia Moldovei, Radu Şărban scapă de un competitor periculos [28]. De altfel în acest răstimp aflăm

5. Epitaf la mormântul lui Radu Şărban

[27] Constantin Căpitanul, *Mag. ist.*, I, p. 240—241. Asupra tratatului. Vezi Socotelile Braşovului în N. Iorga (mai sus nota 20), p. 120 şi 128.
[28] Octavian Bon către dogele, 12 August 1606, Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 289.

pe Radu Şărban, cultivând prietenia Porţei, prin trimiterea unui frumos dar, o caretă cu „coloane de argint coperită cu catifea roşie şi ferecată cu vergi de aur, împreună cu şase cai prea frumoşi cu harşele tot de catifea roşie [29], nu mai puţin prin plata regulată a tributului.

Pacea dela Sitvatorok nu hotărià tocmai puntul de ceartă între cele două împărăţii, anume cui se cuvineà stăpânirea Ungariei şi a Transilvaniei, mărul de ceartă între ele. Articolul al IV-le prevedeà anume între ambele împărăţii, că mai ales ţara Ungariei, şi provinciile acele care din vechime se ţin de ea, precum şi celelalte State, ţări şi provincii de lângă mare pe cât şi de pe uscat, *care sunt proprietatea ambilor Impăraţi*, şi toate acele ţări care sunt a le casei de Austria sau atârnă de ea, să fie cuprinse în această pace [30].

Acest condominiu dă în curând naştere la nouă neînţălegeri, care atrăgând în ele şi pe Principele muntean, aduc căderea lui de pe tronul ţărei sale. Anume după moartea lui Boczkai în 1606, urmase Sigismund Racoţi 1607, care trece însă prin stăruinţi turceşti drepturile sale lui Gavriel Batori, partizanul Otomanilor. Partida germană însă susţine de candidat pe Valentin Homanai, pe care însuşi Boczkai, în lipsă de moştenitori, îl desemnase de urmaş, pe patul său de moarte.

Impăratul Rudolf se hotăreşete a combate pe omul Turcilor, Batori, şi izbuteşte a atrage în alianţa sa pe Radu Şărban al Munteniei, şi pe Constantin Movilă al Moldovei. Gavril Batori aflând de această alianţă, după ce iea Săbiul şi Braşovul din mâinile imperialilor, îşi adună toată oastea la baza munţilor din spre Valachia, şi în 30 Decemvrie 1610 trece fără veste în Muntenia şi alungă pe Radu Şărban, care fuge cu femeea şi copilul său adăpostindu-se în Moldova, în luna Ianuar 1611 [31]. O cronică contimpurană descrie în colori foarte vii cumplitul jaf şi cumplita prădăciune cărora fu expusă atunci Muntenia, din partea oştirilor lui Batori : „nimic nu fu cruţat, nici biserici nici mânăstiri; ele fură prădate nu numai de aurul şi argintul lor, ci şi de coperemântul lor de plumb. Mormintele fură deschise şi icoanele sfinţilor despoiate de toate podoabele lor. Poporul de jos se aflà în starea cea mai desperată, fiind nevoit, pe un ger cumplit a rătăci prin păduri, Ţăranii ce fură găsiţi pe la casele lor, fură trataţi în modul cel mai crunt, de Secui şi haiduci; prin grele cazne siliţi să 'şi arăte banii şi după aceea tot ucişi. Cătră sexul femeesc se comiseră neomeniile cele

---

[29] Octavian Bon către dogele, 26 Iunie 1608, *ibidem*, p. 298.
[30] Reprodus de Zinkeisen, III, p. 618.
[31] Simion Contarini către dogele, 22 Ianuarie 1611, Hurm. *Doc.* IV, 2, p. 311.

mai înfiorătoare" [32]. Batori ocupă Muntenia şi vine până în capitala ei, Târgoviştea, cerând de aice la Poartă să i se dee lui Domnia acelei ţări [33]. Sultanul însă, auzind de fuga lui Radu Şărban, şi nevoind să întăriască prea mult pe principele transilvan, dă domnia lui Radu fiul lui Mihnea, care pornind către Muntenia, ajunge la Giurgiu; dar nu îndrăzneşte a înaintà mai departe decât dupăce Batori iesă din Muntenia [34]. Muntenii însă nemulţămiţi cu fiul lui Mihnea, „care el însuşi erà Turc, şi al cărui tată fusese Turc" [35], ajută lui Radu Şărban a recăpătà scaunul. In luna lui Maiu el iea în slujba sa pe Pătraşcu fiul lui Mihaiu Viteazul, şi împreună cu partida imperială din Muntenia, alungă pe Radu Mihnea şi pe cisnegiul turc ce vroià să'l aşeze în domnia Munteniei [36].

Incă de pe când se aflà Radu Şărban refugiat în Moldova, Impăratul german îl provocase atât pe el cât şi pe Constantin Movilă Domnul Moldovei, a încheie un tratat cu dânsul în contra lui Gavril Batori. Tratatul cu Radul este subsemnat în Moldova, în ziua de 20 Fevruarie 1611 în oraşul Roman, unde petreceà Principele muntean [37]. Reintrând Radu Şărban în Domnia Munteniei, el trimite în mai multe rânduri răspuns la generalii imperiali, între altele în 4 Mai, că este gata de luptă şi că să pună în lucrare tratatul încheiet [38]. Neprimind până la 14 Mai nici un răspuns dela Impăratul, şi fiind ameninţat din nou de Batori, el trimite în 27 acelei luni în solie la Impăratul Rudolf pe Petru Armanul. Pe de altă parte trimite o ambasadă şi la Poartă, spre a cere să i se dee lui Domnia. Trimişii lui sunt primiţi întâi de Turci, cu cea mai mare mânie. După ce însă încep a da bani, Sultanul se mai îmblânzeşte,

---

[32] Auszug aus, Mihael Weiss, *Brevis consignatio tumultuum bellicorum inde ab anno Christi* 1610 ambitione et inquietudine Gabrielis Bathori princ. Transmotorum, în *Siebenbürgische Quartalschrift*, III-ter Iahrgang, 1793, p. 241—264. Locul reprodus se află sub anul 1610. Compară cele ce spune Mitropolitul Matei al Mirelor în scrierea lui ap. Iorga (mai sus, p. 358 nota 1), p. 192 „prădau prăpădeau, ardeau, chinuiau, puneau cărbuni pe pântecele oamenilor şi-i înăbuşeau cu fum şi oţeturi foarte acre; scoteau ochii, tăiau mânile şi picioarele, jupuiau pielea de pe genunchi până la oase".

[33] Sensus literarum principis Transilv. Gabrielis Bathoris ad imperatorem Turcarum, datae Valachiae Transalpinae in oppido Tergovistea die 7 Ianuary anno domini 1611, Hurm. *Doc.* IV, 2, p. 313.

[34] Simeon Contarini către dogele, 5 Fevruarie 1611, *ibidem*, p. 312 şi un altul din 2 Aprilie 1611, *ibidem*, p. 317.

[35] Altă scrisoare din 11 Iunie 1611, *ibidem*, p. 319.

[36] Altă scrisoare din 11 Iunie 1611, *ibidem*, p. 320.

[37] Tratat din 20 Februarie 1611, *ibidem*, IV, p. 429: „actum in civitate Romania in regno Moldaviae".

[38] Scrisoarea lui Radu Şărban din 4 Mai 1611, *ibidem*, p. 435. Alta din aceaşi dată către staturile Ungariei (partida rămasă credincioasă împăratului). p. 436.

având de scop a'i stoarce pe cât va puteà, şi apoi a numi tot pe Radu Mihnea Domn în Muntenia [39].

Intre aceste Gavril Batori pătrunsese a doua oară în Muntenia de astă dată ajutat de Const. Movilă care nu ştim pentru ce se întoarse contra lui Şărban după cum se vede lucrul din un hrisov din 26 August 1611 prin care Const. Movilă dă lui Arpentie Postelnicul „siliştea Dadului pentru 6 cai şi 120 de ughi daţi lui Ahmet paşa când au trecut în Ţara Muntenească cu oaste împotriva Radului Voevod" [40]. Radu Şărban însă de astădată pregătit de luptă, îl respinge până sub zidurile Braşovului, luându-i mai multe steaguri [41], şi curând după aceea intră din Ungaria în Transilvania generalul împărătesc Sigismund Forgach, trimis de Impăratul în ajutorul lui Şărban. Radu Mihnea, care se oprise în cetăţuia Giurgiului, aflând despre izbânzile rivalului său, trece înapoi Dunărea, şi se duce la Rusciuc, de unde să aştepte desfăşurarea evenementelor [42]. Forgach, după ce ia Alba Iulia, se coboară mai jos şi se uneşte cu Radu înaintea Mediaşului, unde generalul chiamă o dietă, la care vin numai prea puţini nobili, dovadă că majoritatea ţărei erà cu Batori. Aflând apoi aliaţii că Secuii ar sta de tot îndoielnici şi gata de a trece în partea lui Batori, ei cred de cuviinţă, înainte de a atacà pe Batori, a se asigurà despre partea lor, şi pătrund prin ţara Bârsei către ei. Braşovul primeşte ca tot deauna foarte bine armata imperială, şi face şefilor ei un împrumut de 12.000 de fiorini. Batori însă care îşi adunase puterile sale, iesă din Săbiu unde stătuse adăpostit până atunci, se iea după aliaţi, îi bate şi-i răspinge în Moldova, în judeţul Bacăului, unde pe de altă parte o oştire de Turci şi de Tătari zdrobeşte pe Radu Şărban şi-i ieà toate tunurile. El fuge în Polonia, iar rămăşiţele armatei imperiale se retrag pe la mânăstirea Putna, Câmpu-Lung, Suceava, apoi

---

[39] Contarini cătră dogele din 9 Iulie 1611, *ibidem*, IV, 2, p. 329.

[40] Ghibănescu, Ispisoace şi Zapise, I, 2, p. 56.

[41] Cronica din Mediaş în *Arhiv. für sieb. Landeskunde*, III, 1858, p. 87, 1611: „Hoc anno Gabriel Bathori a Radulio val. Voivoda iuxta Coronam in Barcia cum toto suo exercitu funditur atque profligatur". O descriere contimporană a unui martor ocular ne arată toate grozăviile unei bătălii din acele timpuri, grozăvii ce astăzi ......reproduc sub ochii noştri de către un popor ce părea civilizat. Mihail Seybrriger spune că „dela Braşov până la Petersberg erau corpurile înşirate unul lângă altul tot felul de oameni de rând. Căruţaşii nu mai puteau căra trupurile din cauza duhoarei. S'a numărat până la12.000. Era vremea secerişului şi s'au găsit multe trupuri în grâu. Tâlharii însă au răscolit corpurile descompuse pentru a le fura banii şi inelele de aur de pe degetele putrezite. Tot Seybrriger ne spune că răniţi mulţi au fost duşi la bărbierii din Braşov pentru a-i opera". N. Iorga, *Studii* şi *doc.*, IV, p. 122—129. Bătălia s'a dat la 9 Iulie 1611, Sâmbata

[42] Alta din 20 August 1611, *ibidem*, p. 331.

prin Pocuţia şi Polonia îndărăpt în Ungaria [43]. Astfel se sfârşeşte domnia lui Radu Şărban, în Octomvrie 1611 [44].

Radu Mihnea, *1611—1616*, — era fiul cel mai mic al lui Mihnea cel turcit; dar pe când tatăl său împreună cu un frate al său mai mare trecuse la religia mohamedană, Radu fusese ascuns de muma lui „la sfânta Agura la mânăstirea Iverului, şi de acolo călugării îl trimiseseră la Veneţia unde învăţă carte grecească şi latinească [45]". După cronica lui Matei al Mirelor Radu Mihnea învăţase şi limba arăbească încât cei ce-l ascultau nu credeau că-i de alt neam pentru frumuseţile graiului său. Firea îl făcuse pe Radu priceput, aşà că dacă nu s'ar fi îndeletnicit cu grijile lumeşti, ci s'ar fi dedat culturii literilor, ar fi ajuns un mare filosof [46].

Această fire mai înnaltă a lui Radu nu putuse însă şterge de tot răul nume ce-l moştenise dela tatăl său cel turcit.

Radu Mihnea fusese rânduit de Turci încă din Ianuarie 1611 a înlocui pe Radu Şărban, care părăsise scaunul alungat de Batori. Fiind însă scos iarăşi de acesta, el fuge la Giurgiu şi apoi la Rusciuc, şi reintră în ţară tocmai în Octomvrie, când Şărban, bătut de Batori şi de Tătari, fugise în Polonia. Nici acuma nu trebuia el să se bucure în linişte de Domnia încredinţată lui, întru cât Nemţii, cu toată pacea încheietă cu Turcii la Sitvatorok, uneltiau în toate modurile spre a pune îndărăpt în scaunul Munteniei pe proteguitul lor, Şărban. Domnul scos găsise numai pentru un moment sprijin în Polonia, acăreia relaţii cu Turcii începuseră a se strică, tocmai din cauza prea desului şi covârşitorului amestec al Polonilor în Domniile Moldovei, care pe timpul Movileştilor, după cum vom vede-o la istoria Moldovei, aduseseră această ţară în o atârnare aproape deplină de regatul polon. Radu Şărban trece din Polonia la Viena, la Impăratul german. Imperiul Habsburgilor care se aflà acuma în aparenţă cel puţin în pace cu Poarta, stărue la Sultanul pentru restituirea lui. Partida imperială din Muntenia unindu-se cu Impăratul pentru reîntronarea lui Şărban, acesta făceà zile rele lui Radu Mihnea. In 12 Ianuarie 1612 găsim o scrisoare a Impăratului Matei (care urmase lui Rudolf, mort în 1612), către boierii şi căpiteniile oştirilor muntene, în care mulţămindu-le pentru sprijinul dat lui Radu Şărban, le spuneà că în curând îl va trimite în Muntenia din Viena, unde se aflà pe

[43] Raportul lui Sigismund Forgach către împăratul Mateiu, 21 Noecmvrie 1611, Hurm. *Doc.*, IV, p. 447—455. Acest lung raport este menit a scuza neizbutirea expediţiei.

[44] Contarini către dogele din 15 Octomvrie 1611, *ibidem* IV, 2, p. 335.

[45] Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 221. Mai sus, p. 42.

[46] Cronica lui Matei al Mirelor (mai sus, p. 398 nota 1).

lângă Impăratul [47]. Nemţii erau cu atâta mai plecaţi a ajutà lui Radu Şărban, cu cât tot pe atunci Domnul Moldovei, partizanul Polonilor, Constantin Movilă, fusese şi el alungat din scaun de Turci şi Tătari, şi astfel prin uneltirile lui Batori încăpuseră tustrele ţările dunărene în stăpânirea Turcilor, ceeace le puteà fi de un mare ajutor în lupta cu Germania, care amenința să izbucnească din nou, fiind că Turcii sfârşiseră prin o pace răsboiul cu Perşii, în vederea căreia ei mai cu samă subsemnase tratatul dela Sitvatorok [48]. In 7 Mai 1612 Impăratul Matei trimite Sultanului, o scrisoare personală în care stărue pentru restituirea lui Şărban în scaunul său, de unde ar fi fost pe nedreptul alungat de către Batori [49]. Partida imperială şi a lui Radu Şărban din Muntenia ajută Nemţilor din toate puterile spre a readuce pe Domnul îndepărtat. Astfel în 12 Septembrie 1612, boierii din Muntenia trimit o adresă către Radu Şărban în care îl roagă „să revină în ţară cu ajutor Impărătesc, că de 13 luni de când el părăsise Muntenia, au fost ucişi o sumă de boieri: Drăgotă Postelnicul, fratele lui Logofătul, Barcan Stolnicul, Stanciul Paharnicul, Vodă Banul, Carca Vornicul, Dragul Logofătul, Drăghici Postelnicul de Somoneşti, Anghel

6. Radu Mihnea

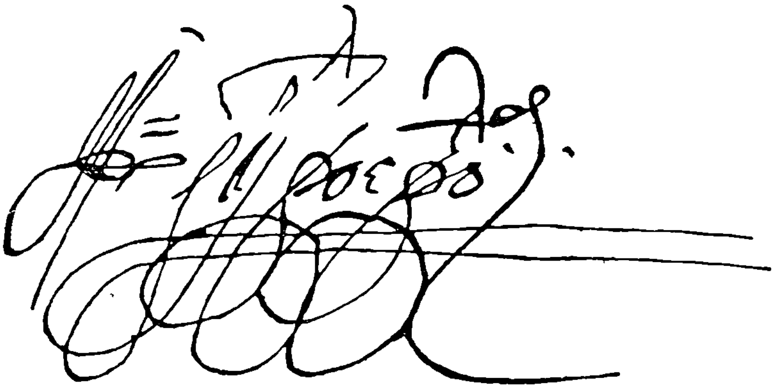
---

[47] Matei c. boierii Munteniei, 22 Ianuarie 1612, Hurm. *Doc.*, IV. 1, p. 465. Ea este adresată: Magncis generosis egregys *Murgae* zpitario postelnico *Leka*, *Gregorio* komiz, *Georgio* armaşul, capitaneisque *Androni*, *Klokotun* et *Hyagoi*, caeterisque nobilibus ac militibus Valachiae Transalpinae". O altă scrisoare identică este adresată: Mag-cis gener. vistiario *Nika*, logofeto *Lupu* paharnico *Lupul*, caeterisque capitaneis ac nobilibus Val tr. Comp. un act din Fvr. 1612, *ibidem*, p. 468: „ipsum Radullium Viennae diutius non esse retinendum".

[48] *Hans Mollart* c. *Mateiu*, 3 Martie 1612, *ibidem*, p. 470.

[49] *Ibidem*, p. 475.

Comisul, Mihail Cămăraşul, Pavel Postelnicul, iar Portarul Proca au fost tras în ţapă; au mai fost ucişi Marcu Logofătul şi Dragomir Păharnicul. Noi cu toţii am fugit spre hotar la Mehedinţi, părăsind moşiile şi proprietăţile noastre, care se stăpânesc de oameni străini" [50], Către acest timp 21 Sept. 1611 Radu Mihnea se pune bine cu Braşovul cu care încheie un tratat de slujbe mutuale, obligându-se Braşovenii să părăsească pe Radu Şărban şi să se dea în partea lui Mihnea [51]. Aproape în aceeaşi cuprindere cu boierii scriu şi căpitanii miliţiilor muntene [52]. In Decemvrie aceluiaş an găsim chiar o scrisoare adresată de doi boieri de a dreptul împăratului Matei,

7. Io Radu Voevoda [Mihnea]

rugându-l „pe măruntaele lui Isus Hristos, să le trimită grabnic ajutor, spre a'i mântui de nespusa tiranie a lui Radu Mihnea [53]".

Ce împrejurări oare făceau atât de nesuferită domnia acestuia? Cronicarii care raportează despre răscoala lui Bărcan stolnicul tăcută în unire cu alţi opt boieri, arată că *„această răscoală n'au fost pentru alta, ci pentru mândria şi răutatea Grecilor, că adusese Radul Vodă pre mulţi de-i cinstia şi îi miluia*", iar Mitropolitul Matei al Mirelor adaogă că „Domnul iubeà pe Greci şi-i îngrijià fiindcă a fost slujit de dânşii în Grecia şi Italia şi în Constantinopole şi unde ar fi pornit". In războaie steteau

[50] Scrisoarea *boierilor* către *Radu Vodă Şerban*, 12 Septemvrie 1612, *ibidem*, IV, p. 479.

[51] Socotelile Braşovului în N. Iorga, *An. Ac. Rom.*, II, Tom. XXI, 1899, p. 132.

[52] Scrisoarea lor din 15 Septemvrie 1612, *ibidem*, p. 480.

[53] Scrisoarea logofătului Stoica şi a clucerului Stanciul cătră Mateiu. Decemvrie 1612, *ibidem*, p. 482. Adaug Cronica lui Matei al Mirelor ap. Iorga,

cu dânsul şi suferise împreună cu el, dispreţuind primejdia [54]. Radu Mihnea crescut între Grecii Muntelui Atos şi în şcoala grecească din Veneţia, erà firesc lucru ca să se încunjure cu prietenii copilăriei sale, şi de aceea adusese el cu dânsul mulţi Greci în Muntenia.

Aice pentru prima oară se vede o răscoală pornită în potriva unui domn *din pricina Grecilor*, şi va trebui să cercetăm pricinile acestei răscoale în contra unui element, pe care urmarea timpurilor era să-l aducă la deplina şi neîmpărţita stăpânire a ţărilor române.

De o cam dată însă să ne întoarcem la Domnia lui Radu Mihnea. Acesta dacă se încunjurà de Greci, o făcea fiind că mai toţi boierii ţărei erau din partida imperială şi duşmăniau pe noul Domn, care erà împins prin însuş această împrejurare la prigonirea boierilor de ţară şi la favorarea elementului străin Boierii persecutaţi strigau asupra tiranului că-i omoară, şi cereau tot cu mai mare stăruinţă reîntoarcerea lui Radu Şărban.

Duşmănia cea mare ce exista între Domnul fugar şi Gavril Batori, face în curând loc unei prietenii tot atât de înfocate. Domnul Transilvaniei, anume încurajat prin Turci, se sumeţise foarte tare faţă cu ei, şi le cerea acuma scutire de tribut pe 10 ani şi altele de asemene, cereri ce supărară pe Turci în contra lui, şi-l făcură să cadă din graţia în care se aflà, aducând chiar mazilirea lui [55]. Duşmănia comună cărora se vedeau acuma expuşi Radu Şărban şi Batori îndrumează între ei calea împă cărei. In nişte instrucţiuni date de Gavril Batori solului său trimis la Radu Şărban, găsim între altele şi arătarea că „de şi dânsul îl duşmănise la început şi-l alungase chiar din ţara lui, acuma însă toate le uitase, şi că va lucra din toate puterile sale spre a'l reîntroduce şi mănţinea în tronul său, în Muntenia" [56]. In acelaşi timp însă pe când făgăduià lui Radu Şărban a-i ajutà spre redobândirea tronului, Gavril Batori încerca să se împace cu Sultanul, trimiţând o scrisoare cătră Radu Mihnea, pe care'l ştieà bine cu Turcii, şi căutând să dovediască acestuia toate însemnatele slujbe ce el le adusese Sultanului [57]. Turcii însă nu se lăsară a fi înşălaţi prin duplul joc al lui Batori; ei dau principatul lui Gavril Bethlen, ce provoacă o răscoală contra lui Batori, în care acesta piere, în 28 Octomvrie 1603 [58].

Noul Domn al Ardealului, de şi pus de Turci, întră îndată în relaţii pasnice cu Germanii, dându'şi toate silinţele de a face pe ambii contractanţi, Nemţi şi Turci, a îndeplini

---

[54] Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 245. Comp. Anom. rom., *ibidem*, IV, p. 306.

[55] Zinkeisen, III, p. 686 şi urm.

[56] Instrucţiuni date de Gabriel Batori lui Francisc Macskasy, 8 August 1613, Hurm. *Doc.* IV, p. 499,

[57] Scrisoare din 9 Iulie 1613, *ibidem*, p. 494.

[58] Gabriel Bethlen cătră Andreiu Doczy, 29 Octomvrie 1613, ibidem, p. 530.

cu exactitate condiţiile păcei dela Sitvatorok, pentru ca astfel, din pacea ambilor rivali să-şi asigure domnia. In 6 Maiu 1615 se încheie chiar un tratat între Bethlen Gabor şi Impăratul, în care principele Transilvaniei se obligă a da ajutor Impăratului contra tuturor duşmanilor afară de Turci. Silinţele lui Bethlen fură încoronate de succes. In acelaş an se reînnoeşte la Viena pacea între Sultan şi Impărat [59].

Impăcarea urmată între Impăratul, principele Transilvaniei şi Turci mai are însă şi o înrâurire asupra politicei lui Radu Mihnea.

Acesta se convinge în curând că şi dânsul, urmând curentului general, trebuia să schimbe relaţiile de până atunci duşmăneşti cu imperiul german, pe altele prietinoase. Radu Mihnea însă nu ştiu să ţină cumpăna faţă cu împărăţia germană, ci intră de îndată cu totul în apele Nemţilor şi propune chiar Impăratului un ajutor de oaste în contra Turcilor, la cazul unui nou războiu între ambele împărăţii. Impăratul răspunde lui Radul Vodă *in Valahia* că va ţineà samă de prietinoasa lui propunere la caz când se vor plecà lucrurile spre războiu cu Poarta [60].

Ajungând asemene demersuri a le lui Radu Mihnea la auzul Porţei, se hotăreşte însă deoamdată să-l disgraţieze mutându-l în Moldova. Cum află Şărban despre clătinarea rivalului său, pune cele mai mari stăruinţi la curtea din Viena, spre a dobândi restituirea lui în Muntenia. Văzând însă pe Nemţi cam nepăsători faţă cu el, din pricină că aceştia primise făgăduinţele lui Mihnea, se înţelege cu un nobil ungur, Gheorghe Homanai, ca ambii adunând armată pe socoteala lor, să-şi cerce norocul unul în Muntenia celalt în Ardeal. Ei suntînsă opriţi din ordinul Impăratului, pe care Turcii îl ameninţară cu războiu, în cazul când le ar fi învoit asemene întreprindere [61]. Tot pe atunci umblà pentru a obţineà tronul Munteniei şi dragomanul Gaspar Graţiani, pe care-l vom vedeà mai târziu ieşind la Domnia Moldovei. „Se înturnase dela curtea cesaree cu ferma speranţă de a obţinea Principatul, dar n'au izbutit, fiind ales unul ce locuia în casa primului vizir. Spun că ar

---

[59] Zinkeisen, III, p. 691—705.

[60] Hurm. *Doc.* IV, 1 Vezi trei scrisori, una a împăratului Mateiu, două ale arhiducelui Ferdinand, din 20, 30 Ianuarie şi 12 Martie 1614, p. 544—545. Atât Radu Şărban cât şi Radu Mihnea sunt numiţi în documentele vieneze *Radul* curat, ceeace poate să facă a-i confunda unul cu altul. Aşa bună oară în locul următor, unde acest nume se referă cel întâiu la Radu Şărban, al doilea la Radu Mihnea: „nunciatumque est ill-mo principi *Radulio* (Şărban) ut quamprimum in Valachiam penetraret, universi officiales ad eum accurerunt, occiso ab ipsismet turcico illo *Radulio* (Mihnea) principi, qui nunc ibi cum Turcis et Tartaris grassatur singulis mensibus ingentia tributa bis exigens". Gh. Szygyarto şi Mateus Szabo c. impăratul Mateiu, 1613, *ibidem*, p. 542).

[61] Mai multe acte, *ibidem*, p. 569—574.

fi din linia principilor Moldovei, numit Alexandru, şi *păstrat spre sămânţă pentru asemenea prilejuri*"[62].

Acest domnitor „de sămânţă" în casa marelui vizir era Alexandru Iliaş.

2. SPORUL INRIURIREI GRECEŞTI IN ŢĂRILE ROMÂNE

Sub domnia lui Radu Mihnea se petrecuse un fapt de cea mai mare însemnătate pentru istoria ţărilor române, *o răscoală a boierilor contra Grecilor ce se aflau pe lângă domnul lor*.

Mihnea adusese cu sine mulţi Greci în Muntenia, fiind că fusese crescut între ei şi vroia să se încunjure de acest element şi după suirea lui în scaun. Pe lângă cronicarii pe care i-am văzut spunând despre mulţimea Grecilor aduşi de Radu Mihnea, mai putem întări aceste arătări cu autoritatea unui document contimpuran. Un raport al lui Gregorio di Niccolo Raguseo către Impăratul, despre solia sa la Constantinopol, ne spune că Radu Mihnea avea ca agenţi la Poartă mai mulţi Greci [63].

Totuşi să nu credem că elementul grecesc fusese întrodus *prin Mihnea* în Muntenia. Strecurarea lui în ţările române derivă din nişte cauze fatale, care sporiră fără încetare numărul lor în ele, până ce, la urmă, după mai multe lupte şi răscoale din partea elementului indigen, asemene celei a boerilor sub Radu Mihnea, el ajunge a pune mâna pe toate răsuflăturile naţiei române şi a acoperi întreaga ei existenţă sub valul său a tot cu prinzător. Rădăcinile epocei fanariote sunt foarte adânci în istoria ţărilor române, şi am arătat mai sus începuturile acestei serii covârşitoare din desvoltarea lor, atât pe calea bisericească cât şi pe cea comercială [64]. Vom începe urmărirea acestei înrâuriri dela Radu al IV-lea înainte.

In privinţa comerţului, Grecii se introduc din porturile ţărilor române tot mai mult către lăuntrul lor. Aşa în 1531 găsim că regele polon Sigismund opreşte pe negustorul grec Chalkokondylas să facă comerţ în Polonia pentru Moldova, pe timpul duşmăniilor cu Petru Rareş [65]. Aceiaşi oprire este repetată cu acelaş negustor grec, de sigur, o rudenie a istoricului bizantin cu acelaş nume [66]. In 1554 aflăm pe fostul vameş al lui Lăpuşneanu, Grecul Constantin Corniact, că se aşează

---

[62] Almoro Nani c. dogele, 3 Septemvrie 1616, *ibidem*, IV, 2, p. 365: „riservato per semenza in queste occasioni".

[63] 23 Noemvrie 1611, Hurm. *Doc.*, IV, p. 456: „alcuni greci agenti del presente Vaivoda di Valachia figliuolo di Mihna".

[64] Vezi mai sus, III, p. 194 şi urm. IV, 167 şi urm.

[65] Hurm., *Doc.*, supl. II, 1, p. 47.

[66] N. Iorga, *Relaţiile cu Lembergul*, p. 33; Apoi *Studii şi documente*, XXII.

în Lemberg [67] şi în 1577 pe Gavril Grecul din Suceava declarând că a primit dela Ana, văduva lui Albert Zaliski din Lemberg, preţul unui vas de malvazie. La această socoteală iea parte şi alt Grec, Iane din Suceava [68]. Grecul Neculai Domesticos Neuridis capătă o mărturie dela Alexe Şoltuzul şi doisprezece pârgari din Iaşi către juraţii din Liov că el „a venit de mulţi ani în ţară, că a fost mare negustor şi, când ne-a sosit timpul să plătim dajdea către vistieria domnească, ne-a schimbat banii şi ne-a dat ughi pentru bani". Mai arată şoltuzul că, atunci când Neuridis a plecat la Liov, avea într'un şerpar 2000 de galbeni (care i se furaseră, şi acest furt motiva mărturia Ieşenilor) [69]. In 1574 întâlnim pe Grecul Scarlat amestecat în uneltirile politice ale lui Bogdan Lăpuşneanu, după moartea lui Ion Vodă cel Cumplit [70]. In 1585 găsim la Lemberg pe Anton Grecul, sluga Mariei Paleologhina, văduva lui Iancu Sasul, domnul Moldovei [71]. In 1597 găsim pe un negustor grec, al cărui nume însă lipseşte din document, care se roagă de tribunalele polone să aştepte cu judecarea unui proces al său până va sfârşi un alt proces ce-l aveà în Moldova [72]. Cevà mai târziu, în 1600, întâlnim pe un Grec, Dima Palavra, arestat în Transilvania şi a cărui eliberare este cerută de Ioan Baptist Amorosio (un Italian grecizat) ce erà pe atunci întreprinzătorul vămilor din Moldova. Grecii ajunseră astfel cu încetul să înlocuiască comerţul genovez şi în parte cel armenesc din ţările române. In 1602 găsim o scrisoare a mai multor greci din Iaşi : Manea, Alexe, mari vameşi, Pană Limidar, „negustorul M. S. Voevodului", jupan Zimarel, Mihail Dumitru, Manole Vaida, Dumitru Zulidny, Dumitru Kotya şi alţi negustori greci din capitala Moldovei scriind Bistriţenilor pentru averea unui Grec, Giva din Epir, mort în cetatea lor. Altă scrisoare a lui Ştefan Bethlen (1621) vorbeşte de neguţătorii greci din Transilvania şi Ţările române" [73].

Dacă trecem dela sfera comercială la cea religioasă, aflăm întâiu mai mulţi monahi răsăriteni venind din părţile mai apropiate de locul unde suferise Mântuitorul şi cari erau priviţi nu ca oameni, ci ca sfinţi, de către bigota poporaţie a ţărilor române, care se simţia prea fericită când putea să se despoaie

[67] *Ibidem*, p. 39, Corniact creditorul lui Ion Vodă cel Cumplit. Vezi un document din Fevruarie 1580, Hurm., *l. c.*, p. 291.

[68] Iorga, Relaţiile cu Lembergul, p. 40.

[69] *Ibid.*, p. 52.

[70] Hurm., *Doc.*, II, 1, p. 695 (18 Maiu 1574).

[71] Iorga, *Relaţiile cu Lembergul*, p. 62.

[72] Hurm., *Doc.*, *supl.*, II, 1, p. 440.

[73] 1600. *Ibidem*, XII, p. 1103 şi 1602, *Ibidem*, XV, 2, p. 809—810. 1621, v. şi *ibidem*, p. 912.

în favoarea acelor obraze ce ştiau aşa de bine să se folosiască din prostia lumei.

Aşa vin către acelaş timp în ţările române, pentru a aduna milă, Ioachim, Patriarhul de Constantinopole, care merge la Bogdan al Moldovei şi la marele proteguitor al bisericii greceşti, Neagoe Basarab al Munteniei în 1513. In 1516 succesorul lui Ioachim, Pahomie, cercetează pe aceiaşi Domnitori [74]. Alt patriarh grec este amintit ca fiind în Moldova pe timpul lui Alexandru Lăpuşneanu şi stăruind pentru iertarea unui medic italian d'Asolo di Bressanol, bănuit că ar fi vrut să otrăvească pe Domnitor [75]. In anul 1600, dupăce Mihai Viteazul cucereşte Moldova, fug, împreună cu Ieremia Movilă, Mitropolitul Gheorghe şi trei episcopi : al Romanului, al Rădăuţilor şi al Huşilor Mihai convoacă un sinod la care ieau parte şi mai mulţi prelaţi greci din Răsărit, ca Nectarie, arhiepiscopul Ohridei, Dioni ie al Târnovei, German al Cezareei şi Teofan al Vodenei, toţi Greci, cu toate că unii erau din părţile bulgăreşti. Actul pentru caterisirea episcopilor fugiţi este scris în greceşte şi subsemnat în aceeaş limbă de cei patru demnitari greci, pe când doi episcopi străini : Pahomie din Muncaciu şi Efrem din Hebron iscălesc slavoneşte [76]. In 1620 găsim pe un Patriarh din Alexandria petrecând la Curtea lui Radu Mihnea şi dând informaţii asupra luptei dela Ţuţora, care pune capăt Domniei lui Gaspar Graţiani [77].

Dacă însă aceşti patriarhi se întoarseră în ţările lor şi dacă Nifon ieşi din scaunul muntean, alungat de Radu cel Mare, alţi călugări greci prinseră mai adânci rădăcini în ţările române, unde 'i aflăm în curând ca egumeni în mănăstirile acestei ţări. Aşa pe la 1541 întâlnim între călugării mânăstirei Bistriţa pe proegumenul Partenie Tarhata, după numele lui de sigur un Grec [78]. Despre întinderea înrâuririi religioase a elementului grecesc încă din decursul veacului al XVI-le fac dovadă numeroşii termini greceşti întroduşi în limba română privitori la lucrurile bisericeşti. Pe când limba cărţilor bisericeşti rămâne tot aceea slavonă, termenii pentru însemnarea unor noţiuni referitoare la biserică devin greceşti în limba vorbită. Aşa videm apărând chiar în documentele cele mai vechi ale domnitorilor români cuvintele de *mănăstire*, *mitro-*

---

[74] Citat de *Şincai*, II, p. 132 care reproduce cuvintele istoricului grec : «Ἔλαβὸν ἀυτοὶ οἱ αὐθέντοὶ τοῦ τόπου ἐκεῖνου καὶ οἱ ἄρχοντές καὶ ὅλος ὁ λάος μετὰ πάσης εὐλαβίος» Comp. Athanase Commen Ipsilanti, rezumat de Papadopol Calimah în *An. Acad. Rom.*, II, tom. II, p. 420.

[75] Hieronim Ferro c. dogele 20 Decemvrie 1560. Hurm., *Doc.*, VIII, 89.

[76] Iorga, *Studii şi Doc.*, IX, p. 31.

[77] *Ibid.*, IV, p. 178.

[78] Document din 1541 în *Arh. ist.*, I, 2, p. 27.

polit, călugăr, paraclis, liturghie, egumen, arhimandrit [79]. In altele mai noue de prin veacul al XVI-lea, întâlnim : *proegumen, monah* şi *ieromonah*, îmbogăţindu-se necontenit terminologia grecească a treptelor bisericeşti. Intr'un catastih al averilor mănăstirei Galata, scris româneşte pe timpul lui Petru Schiopul, 1588, se află întrebuinţată o întinsă terminologie grecească, în care întâlnim cuvinte ca următoarele : *minee, penticostar, octoih, triod, metafraste, canon, dichiu, stihar chivot, discos* (cu finala grecească *os* in loc de româneşte *disc*), *potir, panaghia, pantocrator, xeropotam, policandru, iconostas, patrafir* şi altele încă [80].

Şi cum oare să nu fi început biserica a se greciză când din toate părţile călugării greci irumpeau în ea? când cele mai multe şi mai frumoase mânăstiri încăpuseră prin închinări din partea ctitorilor, sau prin uzurparea lor de călugării greci, în mânile acestora? Inchinarea a mare parte din mânăstirile noastre către acele din răsărit este în destul de veche în ţările române, de şi este greu de constatat data adevărată a supunerei fiecăreia, greu mai ales din pricina nenumăratelor acte falşe, închipuite de călugării greci spre a urca pe cât se poate mai mult vechimea închinărei, şi a da astfel stăpânirei lor un titlu mai puternic. Astfel despre mânăstirea Butoiul din Muntenia, călugării greci arătau ca act de închinare al ei sub mânăstirea Sf. Ştefan dela Meteoru un hrisov a lui Vladislav Voevod, fiul lui Mircea Vodă cel Bătrân, din 6918 (1410), care act se doveşte a fi falş prin faptul că mai întâiu Mircea nu au avut nici un fiu cu numele de Vladislav, ci numai pe Vlad pronumit Dracul; apoi chiar dacă ar fi să se iee acest Vlad ca Vladislav, încă la 1410 nu domnea el, ci însuş tatăl său Mircea I, iar Vlad Dracul începe a domni tocmai în 1430 [81]. Mânăstirea Mislea tot din Muntenia cată să fi fost închinată mânăstirei Paterisa din Rumelia prin un hrisov din anul 7124 (1616) dela Radu Mihnea, dacă acest hrisov nu ar fi învederat închipuit, întru cât se referă la un alt hrisov din 7126 (1618) dela Gavril Movilă, adecă la un *act posterior*, pe care nu putea să-l prevadă că va fi făcut doi ani după aceea [82]. Că falşificarea documentelor era procedarea obişnuită a călugărilor greci, spre a-şi însuşi

[79] Pentru *mănăstire* şi *călugăr* mai toate documentele vechi le înfăţoşază. Pentru *mitropolit* în loc de terminul vechiu slavon de vlădică, vezi un document al mitropoitului Iosif din 1407, în *Arh. ist.*, I, 1, p. 140). Pentru *paraclis* şi *liturghie*, un document dela Petru Vodă din 1447 (ibidem, I, 1, p. 113). Pentru *egumen, arhimandrit* un doc. dela Stefan cel Mare din 1459, (ibidem, I, 1, p. 114).

[80] Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, I, p. 221. Comp. un document dn 1586, *Arh. ist.*, I, 1, p. 134.

[81] Vol. II, p. 106 şi 123. Ioan Brezoianu, *Mânăstirile zise închinate şi călugării străini*, Bucureşti, 1861, p. 15.

[82] Brezoianu, p. 7.

întâi mânăstirile şi apoi a lăţi stăpânirea lor, se constată din documente anumite. Prin unul din anul 1631 popa Pavăl mărturiseşte că fiind chemat înaintea sfatului domnesc, au arătat că din îndemnul egumenului *Nil* (Grec după nume) de la mânăstirea Pângăraţii, care-i procurase şi un pergament sigilat dar nescris, a plastografisit un document dela Petru Vodă, prin care atribuia mănăstirei sale un loc ce era al celei a Bisericanilor, pentru care lucru a fost globit de marele logofăt şi pedepsit de mitropolitul [83]. O altă daravere de acelaş fel adecă tot o plăzmuire este făcută de călugării greci dela Golia pentru a pune mâna pe o moşie a mănăstirii româneşti a Bisericanilor şi este adeverită prin un document din 1671 dela Moisi Movilă [84].

Parte prin asemene manopere, parte prin îngăduirea boierilor şi a Domnilor către aceşti *sfinţi părinţi*, care veneau doară prin rugile lor cu mare trecere către Dumnezeu, să rescumpere păcatele neamului tomânesc, se stabili o legătură tot mai strânsă între mănăstirile din Răsărit şi acelea din Ţările române, care legătură duse la închinarea celor de al doilea către cele dintâi.

Prima mânăstire muntenească care se adevereşte ca închinată către una grecească este schitul Stăneşti afierosit de ctitorul lui, Mogoş, străbunul Buzeştilor, în 1577 Patriarhat de Alexandria. Altă mânăstire (a doua cunoscută până acum) este Bucovăţul închinată mă-rii greceşti Sf. Varlaam în 1588 de Clucerul Pârvu; a treia este mânăstirea Mihai Vodă afierosită de Mihai Viteazul în 1599 mânăstirii Simo-petra din muntele Athos; a patra este Polovraci, zidită de boierul Danciul Milescu şi închinată sfântului Mormânt în 1650 [85]. Dacă însă aceste mânăstiri fuseseră legiuit închinate din voia înfiinţătorilor lor, multe altele erau uzurpate în chip samavolnic sau fraudulos cum se vede aceasta din un însemnat document al lui Matei Basarab din 1639, prin care Domnul constatând chipul nelegiuit cu care se înstrăinaseră cele mai mari şi mai frumoase mânăstiri ale Munteniei, dispune să se scoată din ele pe călugării greci şi să se înnapoieze acele mănăstiri călugărilor pământeni. Mateiu Basarab constată în acest hrisov că atunci „când se întâmplă de statură a fi mitropoliţi şi domnitori ţărei oameni străini nouă, nu cu legea sfântă, ci cu neamul, cu limba şi cu năravurile cele rele, adecă Greci, care spurcându-şi mânile lor cu ocăritoarea mită, sub hicleană taină începură a vinde şi a câreiumări sfintele mânăstiri ale ţărei

[83] Doc. din 1631, *Arh. ist.*, I, 1, p. 106.

[84] *Arh. ist.*, I, 1, p. 106. Altul din 1634. *Uricarul*, VII, p. 124.

[85] 1577 pomenite de un doc. din 1634. Nicolaescu, *Doc. slavo romăne* p. 56; 1588, Cipariu, *Arhiv.*, p. 157; 1599. *Ibidem*, p. 317, N. Iorga, Ist. Bisericii, I, p. 215.

şi lavrele domneşti, a le supune metoace dajnice altor mânăstiri de pre în ţara grecească şi de la Sveta-Gora, făcându-le hrisoave de închinăciune fără de ştirea sfatului şi fără de voia soborului". Astfel ajunseră a fi înstrăinate până pe timpul lui Matei Basarab următoarele mănăstiri a le Munteniei : Tismana, Kozia, Argeşul, Bistriţa, Govora, Dealul, Glavaciocul, Sneagovul, Cotmana, Valea, Râncăciovul, Mislea, Bolintinul, Câmpulung, Căldăruşanii, Sadova, Arnota, Gura Motrului. Potocul, Nucetul şi Ţinganul. Că Matei Basarab îndreptà aici numai un abuz introdus fără de cale, se vede de pe aceea că el, alege „afară acele mânăstiri măcar domneşti, măcar boiereşti, pe care singuri ctitorii lor le au închinat şi le au supus metoace cine unde au vrut", hotărând ca acele să rămână supuse călugărilor străini [86].

Şi în Moldova închinarea mânăstirilor către *sfintele* locuri începe înaintea predomnirei politice a elementului grecesc dar totuşi ceva mai târziu decât în Muntenia. Cea d'întâi închinare constatată este acea a mănăstiri Secului numită de întemeetorii ei Nistor Ureche Vornicul şi Ioan Mogâldea Vornicul de gloată în 1599 cu numele grecesc de Xeropotam şi înzestrată cu moşia Giuleştii. Acest nume grecesc a fost dat mănăstirei tocmai fiindcă fusese menită a fi închinată acelor mânăstiri cu acelaşi nume din Sinai. De aceea găsim în 1614 o învoială scrisă greceşte între călugării din Sinai şi cei din Sf. Paraschiva din Iaşi, metocul mânăstirii Xeropotam, zidit tot de Nestor Ureche [87]. A doua mânăstire moldovenească închinată este Golia din Iaşi a cărei călugări greci vând în 1615 o moşie a ei, spre a plăti datoriile şi a scoate amaneturile patroanei Goliei, mânăstirei Vatopedului din muntele Atos [88]. Mânăstirea Golia zidită de Ioan Golia, mare logofăt, la marginea Iaşilor pe la jumătatea veacului al XVI-lea, fusese închinată în anul 1606 de văduva logofătului, Kneghina Ana, mânăstirei Vatopedului [89].

Mânăstirea Galata, zidită de Petru Schiopul în 1584, a fost închinată în 1618 sântului Mormânt, de Radu Mihnea nepotul lui Petru, care a domnit între anii 1616–1619 şi 1623–1626 [90].

---

[86] Acest important hrisov publicat în *Uricariul* lui T. Codrescu, V, p. 327—336.

[87] Actul grecesc reprodus de Erbiceanu, *Istoria* Mitropolii Moldovei, p. 293. Doc. din 1599 în *Arh. ist.*, I, 1, p. 46.

[88] Hrisov din 1615 în *Uricariul*, V, 217—218.

[89] Hrisovul de închinare reprodus de Melhisedek, *Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la* 48 *mănăstiri şi biserici antice din Moldova*, Bucureşti, 1885, p. 232. Cipariu, *Arhiv.*, p. 317. Ath. Commen Ipsilanti în Hurm., *Doc.*, XIV, p. 467 determină a doua domnie a lui Radu.

[90] Melhisedek, *ibidem*, p. 279.

Mânăstirea Sf. Sava din Iaşi, care s'a rezidit la 1625 de Ioan Postelnicul erà încă de pe atunci sub călugări greci, cătră care fusese închinată biserica anterioară ce se dărămase. Inscripţia care aminteşte râdicarea ei, din anul 1625, este redactată în limba grecească, şi se spune în ea că biserica, s'a rezidit din temelie, fiind egumen Ieromonahul Ieroteu din *renumita insulă a Chiprului*[91].

Mănăstirea Adormirii Precistii din Iaşi fusese închinată de Miron Barnovschi sfântului Mormânt[92].

Mănăstirea Todereni zidită la 1597 lângă Burdujeni de Radu Movilă şi Miron Costin fu închinată de Eustratie Dabija în 1664 mănăstirii Pavot din Sfântul Munte[93], sub Gheorghe Ştefan 1654—58 găsim pe fratele său Vasile Logofătul zidind mănăstirea Caşinul pe care o închină Sf. Mormânt[94].

Dacă nu întâlnim aşà de multe mănăstiri închinate în Moldova ca în Muntenia, pricina stă în grecizarea mult mai deplină de până atunci a acestei din urmă ţări decât a Moldovei, ceeace provinea în mare parte din apropierea ei mai mare de Greci decât ţara Moldovei[95].

Alăturea cu închinarea mănăstirilor pământene către cele greceşti se arată o îngrijire foarte vie din partea ţărilor române pentru lavrele din Răsărit, şi aceasta din vremile ce urmează numai decât descălecării lor Alexandru-cel-Bun dărueşte mănăstirii Zografos 3000 de aspri. Ştefan cel Mare pe lângă clădirile şi reîntocmirile făcute la mănăstirile din Muntele Athos, mai dărueşte mănăstirii Zografos 100 de galbeni ungureşti în 1466 şi în 1471 mai adaogă încă 500 de aspri pentru întreţinerea bolniţilor[96]. Contimpuranul lui Ştefan-cel-Mare, Vlad Călugărul, Domnul Munteniei (1481—1494) dărueşte mănăstirii Filoteia din Sf. Munte 4000 de aspri pe lângă 300 daţi „trepădătorului'' adecă monahului ce venise să ia darul. Acelaş Domnitor dă în 1487 mănăstirii Rusicu 6000 de aspri pe an şi măn..

---

91 *Ibidem*, p. 244.

92 Mai sus, p. 546 (812).

93 Hrisovul lui Dabija în *Portretul lui Miron Costin* în An. Acad. Rom., II, Tom. XXII, 1900, p. 28 (4).

94 Scrisoare din 1706 a lui Dosoteiu Patr. Ierusal. Hurm., *Doc.*, XIV, p. 411.

95 Că numai aceste mănăstiri din Moldova se aflau închinate până la anul 1627, se vede din un document din acel an dela Miron Barnovski. *Uricariul*, XIV, p. 174 care spune despre călugării greci, „cum ţin şi aici (în Moldova) *trei, patru* mănăstiri". Totuşi este de admis că începutul închinărei mănăstirilor româneşti către cele greceşti este mai vechiu decât acel constatat prin aceste documente. Cea d'întâi mânăstire din părţile româneşti închinată uneia din cele greceşti este fără îndoială acea a mân. Sf. Arhangheli din Maramureşi închinată de voevozii Baliţă şi Dragoş, Patriarhiei din Constantinopol. Vezi asupra acestui punct. D. Russo, Elenismul în România, 1912, p. 43.

96 N. Iorga, *Studii* şi *doc.*, III, p. LXVII; Bogdan, *Doc. lui St. cel Mare*. I. p, 101.

Sf. Ilie 10.000 de aspri. In 1501 însemnata familie craiovească a Pârvuleştilor dărueşte 2600 de aspri pe an şi 100 cheltuiala drumului, măn. Pavăt din Muntele Athos, iar în 1540 Radu Paisie din Muntenia da aceleiaşi măn. 3000 de aspri şi 300 trepădătorului [97].

Am văzut apoi mai sus la domnia iubitorului de clerici. Neagoe Basarab (1511—1521) cât de multe şi bogate ajutoare a dat mănăstirilor greceşti din Răsărit [98]. In 1533 Vlad Vintilă dărueşte 10.00 de aspri lavri Sf. Atanasie şi 1000 trepădătorului; alţi 10000 dă măn. Kilandarului şi 800 pentru întreţinerea bolniţilor. In 1568 Rusanda soţia lui Alexandru Lăpuşneanu dă măn. Zografos 50000 de aspri. In 1577 Petru Schiopul dă schitului Dioniziat 6000 de aspri, şi măn. Zografos 100 de galbeni ung. Acelaş Petru ca Domn al Moldovei, dărueşte în 1579 Sfintei Lavre din Athos 8000 de aspri şi 300 călugărilor ce vor veni să ia darul. Tot el mai reînoeşte şi zugrăveşte măn. Dioniziat, iar urmaşul său Alexandru al II-lea reîntocmeşte măn. Xeropotam şi pe aceea a Dohiarului. Ieremia Moghilă dărueşte în 1598 măn. Zografos 100 de galbeni ung. şi Sfintei Lavre 15.000 de aspri [99].

Cu cât se îngreuia poziţia Ţărilor române faţă de Turci cu atâta scădeau darurile Domnitorilor către biserici în deobşte şi către cele greceşti în deosebi, încât întâlnim faptul ce de altfel ar părea straniu ca valoarea darurilor către mănăstirile greceşti să fie în raport invers cu sporul înrâurirei acestui neam asupra vieţii româneşti, raport a cărui răsturnare se explică însă prin îmbinarea lui cu sporul darurilor către Turci. De aceea în veacul al XVII întâlnim, afară de darurile lui Vasile Lupu, tot mai puţine binefaceri către locurile sfinte şi lucrul se rosteşte încă şi mai mult în Epoca fanariotă.

Aşa Constantin Şerban împodobeşte cu pietre scumpe sicriul moaştelor Sf. Mihail şi ridică un turn înnalt la măn. Sf. Pavăl, Şerban Cantacuzen face un apăduct la lavra Ivirului şi alta la lavra Stavronichiti.

Dar nu numai Domnii ci şi oamenii privaţi, boieri şi chiar oameni din rânduri, evlavioşi, contribuiau la reînnoirea mănăstirilor greceşti, cum se vede lucrul din reîntocmirea măn. Pantocratorului de către logofătul Radu din Muntenia şi din darurile făcute măn. Xenofon de boierii Barbu Dvornicul, Nenciul Vornicul, Pârvu şi Radu, ale căror portrete se află zugrăvite pe pereţii mănăstirii [100]. In 1613. găsim pe o călugiărţă Gri-

[97] Nicolaescu, *Doc. Slavo-rom.*, p. 39, 51 şi 65. D. Nicolaescu pune ca domnie la Vlad Călugărul data greşită de 1495—1499.

[98] Vol. II, p. 478 şi urm.

[99] Erbiceanu, *Priviri istorice asupra Fanarioţilor* în *An. Acad. române*, II, tom. XXIII (1901), p. 89—93. Nicolaescu, *Ajutoare băneşti către măn. din Sf. Munte*, în Conv. lit., XXXV, 1902, p. 998 şi urm. Lapedat, *Vlad-Vodă Călugărul*, *ibidem*, XXXVI, 1903, p. 641.

[100] Erbiceanu, *l. c.*, p. 90.

pina care lăsase drept moştenire o falcă şi jumătate de vie în dealul Mândru nepoţilor ei, cu condiţia ca să dea pe fiecare an un cal la Sfetagora, la măn. Dioniziat[101].

Din toate aceste rezultă un fapt însemnător anume că închinarea mănăstirilor române către acele greceşte din Răsărit, nu a fost o urmare a predomnirii politice a Grecilor în Ţările române ci a precedat-o înlesnindu-o şi deschizându-i calea. Nu cum se pretinde de obiceiu, ca o consecvenţă a domniei Fanarioţilor, Grecii devenind stăpânii ţărilor române au îndrumat înstrăinarea mănăstirilor, ci evlavioşii Români înşii, crezând că se pun sub adăpostul unei mai mari sfinţenii, au închinat mănăstirile clădite de ei către acele din părţile Răsăritului, *chemând astfel ei pe Greci în ţările lor.* Că aceştia căutară apoi prin toate căile permise şi nepermise a se încuiba în lăcaşurile de închinare româneşti, nu erà decât prea firesc, întru cât găsiau în spiritul religios al timpului o toleranţă şi o îngăduire a tuturor apucăturilor lor.

Grecii deci îndrumară înrâurirea lor asupra ţărilor române pe cele două pârtii spornice a le comerţului şi religiei. Către acestea se adause în curând încă o a treia, care le covârşia, acea politică şi socială, din pricina însemnătăţei pe care elementul, la început supus al Grecilor, îl dobândi în curând în însuşi împărăţia Otomanilor. Aice ei deveniră stăpâni din slugi ce erau mai înainte şi poruncitori mândri din smeriţi ascultători, prin două împrejurări, care îi urcară din pulbere la mărire şi onoruri neauzite. Aceste fură : cunoştinţa limbelor străine şi daraverile băneşti.

Turcii în acele timpuri despreţuiau încă prea mult pe creştini şi se bizuiau prea mult pe puterea sabii lor, pentru a le învăţa limbile. Fiindcă ei tot aveau nevoie de a trata uneori cu Puterile Europei, întrebări comerciale şi chiar politice pentru care aveau nevoie de mutuală înţelegere şi erau siliţi a recurge la tâlmaci pentru schimbul lor de idei ca trimişi acreditaţi pe lângă Poartă, fie vremelnic, fie mai stătător[102].

Prin gura tâlmacilor trecând cele mai delicate daraveri a le Porţei, şi trebuind a fi introduşi în toate secretele politicei

---

[101] N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 11—12. O enumerare bogată de daruri făcute de domnii şi boerii români mănăstirilor din Răsărit vezi pentru Athos în N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu Ţările noastre, Analele Acad. Rom.* II, XXXVI, 1914, p 447 (1); pentru Epir N. Iorga, *Fundaţiunile Domnilor români în Epir, Ibidem,* II, XXXVI, 1914, p. 881 (1); pentru Tesalia, N. Iorga, *Fundaţiunile religioase ale domnilor români în Orient, Ibidem,* II, tom. XXXVI, 1914, p. 863 (1).

[102] Susţinusem în ediţia I şi d. Obedeanu *Grecii în Ţara românească,* p. 163 după mine, că Turcii ar fi fost opriţi de Coran a învăţa limbile creştinilor. Cetind însă cu luare aminte o traducere franceză a Coranului nu am găsit nici un verset care să conţină aceste opriri. Explicarea din text este conformă cu faptele.

otomane, ei dobândiră în curând o însemnătate nemăsurată ca oameni de încredere ai sultanilor.

Intrebuinţarea dragomanilor fusese întrodusă de Veneţieni, în relaţiile lor cu Poarta otomană. Veneţienii neştiind turceşte, erau siliţi să iee în slujba lor mai ales Greci de prin insule. Fiindcă adese ori descurcarea celor mai însemnate daraveri atârna de modul cum erau tălmăcite convorbirile de dragomani, apoi acel post deveni pe fiece zi mai important, potrivit cu creşterea şi complicarea intereselor. In curând şi Poarta, care până atunci se slujise de dragomani improvizaţi sau de acei străini, convingându-se de însemnătatea nemăsurată a acestor mijlocitori politici, întocmì şi ea un şir întreg de aceşti dregători, din care marele dragoman al Porţei, conducătorul de căpitenie al politicei exterioare, devenì în curând cel mai de frunte. Fiind că acesta era în totdeauna un Grec, precum erau şi subalternii lui, se înţălege uşor cât de mare înriurire dobândiră Grecii din Constantinopole prin îmmbrăcarea acestor dregătorii.

Dacă postul de dragoman al Porţei, devenì numai cât mai târziu întroducerea oarecum neapărată pentru a ajunge în scaunele române, celalt mijloc de înriurire a Grecilor asupra Porţei Otomane, daraverile băneşti, îndrumâ de pe acuma acestei rase ghibace şi pricepute, calea către supremaţia politică în Ţările române. Turcii ca popor răsboinic şi cuceritor lăsau toate îndeletnicirile neguţitoreşti pe sama Grecilor, ceeace duse pe aceştia în curând la mari avuţii, într'un Stat fără control, în care tot ce se agonisia era jăfuit de cine apuca mai întâi. Astfel agiunseră Grecii, prin bogăţiile lor, în mare trecere la Poartă. Ei începură a juca rolul de bancheri faţă cu Poarta, a căreia războae neîncetate o puneau adese ori în nevoia de a recurge la lăzile lor. Bogăţiile Grecilor însă îi aduseră în curând de a dreptul în legătură cu ţările române. Am văzut starea de ne mai pomenită de corupţie în care ajunsese Impărăţia Turcească, şi acum această corupţie unită cu intrigele lăuntrice ale boierilor, adusese scaunele Ţărilor române într'o adevărată precupeţire înnaintea dregătorilor Porţei. Să ne amintim numai cât cumplitele lupte cu punga în mână a le lui Petru Schiopul, Alexandru al II-lea, Petru Cercel pe timpul Doamnei Chiajna. Domnii fiind săraci şi trebuind să răspundă chiar dela început sume însemnate, adese ori puse în rizic mai mult ca la o loterie, înţelegem cum acei ce le împrumutau lor asemene sume erau oarecum îndreptăţiţi a face apoi ei pe adevăraţii stăpâni ai ţărilor cumpărate cu banii lor, ca unii ce erau stăpânii Domnului. Am văzut cum prădau şi jăfuiau ţara în chipul cel mai neomenos, spre a-şi scoate banii împrumutaţi şi cum atare suferinţi duse la extrem împinsese chiar pe domnitori la răscoale pe timpul lui Ioan Vodă cel Cumplit, apoi pe acel al lui Mihai

Viteazul. Răscoalele încercate căzând odată cu eroii ce le făcuse, şi ţările române întrând iarăşi în îngenuncherea de mai înainte, starea lor în această privire nu făcu decât să se înrăutăţască. E drept că Turcii după cumplita învăţătură dată lor de Mihai Viteazul, se lăsară de a mai practica ei specula cametei cu domniile române; dar ei fură înlocuiţi în daraverile băneşti cu Grecii, care se grămădeau ei tot mai numeroşi la atare târg folositor. Odată veniţi în ţară cu domnii pe care îi ajutaseră la dobândirea tronului, principii căutau în toate modurile să-i împace, să se plătiască de ei altfel decât prin bani, de care aveau nevoie pentru mănţinerea în domnie. Fiindcă religia Grecilor nu se opunea la încuscrirea cu fiicele boierilor pământeni, apoi ei intrară în curând, mai ales prin sprijinul şi recomandarea domnilor, în sânul familiilor celor mari, şi ajunseră la boierii alăturea cu vechile odrasle ale nobilimei băştinase. Tot astfel Grecii înfluenţi din Constantinopole, îşi măritau fetele după boieri români, căpătând prin o asemene încuscrire dreptul de a se amesteca în trebile ţărilor dela Dunăre.

Astfel de încuscriri între familiile române şi Grecii Constantinopolei sunt vechi, mai ales în Muntenia. O mătuşă a lui Dan al II-lea (1420—1425) se numia Calinichia[103], care după numele ei trebue fără îndoială să fi fost de obârşia greacă. Pe timpul lui Ştefan cel Mare trăia în Moldova Vistierul, fără îndoială de obârşie grec, Kirakola, deci un grec boier mare şi în Divanul ţării[104]. Pătraşcu cel Bun (1554—1557) se însoară cu Greaca Teodora, acăreia frate Iane capătă prin această încuscrire dregătorii însemnate în Ţara Românească, precum bănia Craiovei şi acea de capuchehaia[105]. Alexandru fiul Mirceoaei (1567—1577), era însurat cu o Greacă din Galata Constantinopolei. După ce Kiajna îşi găsise o noră în centrul Grecismului, ea căută tot acolo şi doi gineri pentru fetele sale, însărcinând cu stărostirea pe patriarhul Ioasaf, care şi află pentru una din ele pe vestitul Mihail Vameşul Cantacuzino pronumit Şaitan-Oglu (fiul Satanii), iar pentru cealaltă pe un tânăr Stamate nepotul aceluia. Logodnicii vin în Muntenia cu o pompoasă întovărăşire; dar însoţirea cea întâi, acea cu Cantacuzino esă la rău sfârşit[106]. Despre *Petru Şchiopul*, fiul Kiajnei soţia lui Mircea Ciobanul, ne spune istoria patriarhului Dosoteiu, că era un bărbat plăcut la vorbă, cu bune moravuri, care ştiea limbile turcă, *greacă* şi română, că iubea oamenii învăţaţi, convorbià cu ei despre astronomie, despre zodiac — învăţături gre-

[103] Document din 1474 în *Arh. ist.*, I, 1, p. 19. Comp. Vol. III, p. 98.
[104] Doc. din 1480, *Arh. ist.*, I, 1, p. 116.
[105] Vezi vol. V, p. 131.
[106] Vezi vol. V, p. 21.

cești. El se căsători a doua oară cu o Greacă din Rodos, Maria Amirali că din copiii pe care el îi avuse îi rămase o singură fată, domnița Maria, care învățase carte grecească și bulgărească, și care se mărită după un Grec din Constantinopole, Zotu Țigara [107].

Iancu Sasul domnul Moldovei (1580—1582), avea de soție pe Greaca Maria Paleologu [108], și așa mai departe întîlnim cu cât ne apropiem mai mult de vremile mai noue, tot mai numeroase legături de familie între Grecii Țarigradului și domnii și boierii români.

De aceea nu ne va mai părea extraordinară necontenita sporire a elementului grecesc în țările române. Documentele care nu ne pot da decât un slab răsunet al realităței, încă ne învoesc o spicuire îndestul de bogată a fețelor grecești ce se purtau în aceste timpuri prin țările române. Intr'un pamflet scris pe la 1415 găsim amintit pe un grec Arghiropus care ar fi făcut mare avere în Valachia, ceeace a îndemnat și pe alții din acelaș neam a se duce în acea țară. Sub Alexandru Aldea Domnul Munteniei (1431—35) găsim pe un grec Temiano care fugise din această țară luând mai multe lucruri ale cămării domnești și niște bani ce avea de dat lui Ioan fiul lui Gaspar din Câmpulung [109]. Tot din Muntenia va fi fost și grecul căruia fiind închis la castelul din Bran în Transilvania, i se fură un inel cu o piatră de preț [110].

Pe timpul lui Petru Rareș am întâlnit pe hatmanul Vartic și pe comisul Placa sau Plaxa [111]. Tot pe atunci întâlnim în Muntenia familia Coresi, care joacă un rol însemnat în desvoltarea culturală a poporului român, ca originară din Chio și amintită pentru prima oară în documentele muntene în anul 1529 [112]. Pe timpul lui Mircea Ciobanul (1546—1560) întâlnim pe Grecul Manta Postelnicul, care înduplecă pe domn a'i dărui moșiile sechestrate dela Radu vistiernicul, pe care Manta le dăruește

---

[107] Melhisedec, *Relațiuni istorice despre țările române din epoca dela finitul veacului al XVI-lea și începutul celui al XVII-lea*, București, 1882, p. 6.

[108] Vezi vol. V, p. 111.

[109] 1431. Hurm., *Doc.*, XV, p. 15.

[110] 1493. *Ibidem*, p. 144. Pentru Arghiropus, vezi D. Russo, *Elenismul în România*, 1912, p. 44.

[111] Doc. din 1546 publicat de Al. Papadopol Calimah în *Convorbiri literare*, XVI, p. 402. Mai vezi altul din 1546 în Melhisedec, *Chron. Hușilor*, București, 1869, p. 22 și unul dela Ilie Rareș fără dată în *Arh.* ist., 2, p. 20. In sfârșit alt hrisov dela Petru Rareș din 1546 în Melhisedec, *Chron. Romanului*, I, p. 175. Alt hrisov din 1546 care pomenește Plaxa Comisul în Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, I, 1, p. 15. Tot pe timpul lui Petru Vodă cel Bătrân adecă Rareș se vorbește de pedepsirea unor boeri români pentru uciderea unor Greci (Doc. dela Petru Schiopul din 1587 în *Uricarul* XIV, p. 157).

[112] Mai jos sub capitolul Inceputuri literare, ne vom ocupa mai pe larg de această familie.

apoi călugărilor dela Ezerul[113]. Sub Ilie fiul lui Petru Rareş întâlnim pe boierul Grec Marmara[114]. Tot pe atunci dieta Transilvaniei opreşte aşezarea Grecilor în ţara de peste munţi. Puţin după aceea nişte documente ne spun că cu prilejul prinderii lui Mircea Ciobanul şi înlocuirii lui cu Pătraşcu-cel-Bun, s'au tăiat mulţi creştini de ai lui atât Români cât şi Greci[115]. Sub Lăpuşneanu trăesc în Hărlău pe lângă Armeni, Evrei şi Sârbi, încă şi Greci, iar prin Transilvania se purtau pe lângă negustori români şi negustori greci[116]. Sub Iacob Eraclid Despotul, grec şi el de obârşie şi cel întâi Domn din acest neam urcat în scaun românesc, Grecii trebue să se fi înmulţit cu toţi oamenii lui de iscoadă din care ni s'a păstrat numele lui Stamate Condostaulachi trimis de el la Braşoveni în timpul pribegirii lui anterioare domniei, pentru a lua de acolo nişte scule ale lui[117].

Pe la 1570 sub Bogdan fiul Lăpuşneanului mai mulţi Greci vin înaintea domnului şi „se jăluesc că li s'au omorit unul din ai lor, în vreme când păştea oile sale în hotarul satului Albotenii, şi domnul pedepseşte pe acel sat, luându'l domnesc, pentru omorul acelui Grec, de când rămase numile de valea Grecului hotarului satului Albotenilor[118]". Matei Stricovski la 1575, spune despre Basarabia sau Moldova sud-răsăriteană că văzuse acolo Munteni, Sârbi, Ţigani, *Greci* şi Italieni amestecaţi la un loc[119]. Pe Mihai Viteazul îl găsim încunjurat de mai mulţi Greci, precum pe învăţatul Chipriot Luca Episcop de Buzeu şi apoi pe Banul Mihalcea pe Vistiernicul Stavrinos, iar în tratatul dintre Domn şi Sigismund Batori se prevede într'un articol că între cei 12 boieri juraţi care erau să participe la dieta Ardealului, să nu poată încăpea nici un Grec, nici să poată obţinea vre unul o dregătorie privitoare la ocârmuirea Munteniei[120]. Tot pe atunci, 1600, mai mulţi negustori greci

---

113 Doc. din 1575, *Arh. ist.*, I, 1, p. 68.

114 Ureche in *Letopiseţe*, I, p. 172.

115 Două doc. din 1551 şi 1552. Hurm., *Doc.*, II, 4, p. 660 şi 675.

116 Pentru Transilvania doc. din 1555, Hurm., *Doc.*, XV, p. 512.

117 *Ibidem*, p. 560. „Graecorum nobili familia orto".

118 Doc. din 1570. *Uricarul*, II, p. 252.

119 *Arh. ist.*, II, p. 5.

120 Tratat între Mihai Viteazul şi Sigismund Batori, din 20 Maiu 1595. În Hurmuzaki, *Doc.*, III, p. 212: „Graecus natione inter duodecim juratos Bojeros esse nequeat, neque aliquod munus et officium spectans ad gubernationem illius regni obire possit". Această condiţie a fost întrodusă de Sigismund Batori din teama prefăcută ce o avea de Mihai Viteazul despre intrigile turceşti. Vezi mai sus, p. 190. Să fie Hatmanul Ieronim Stavrinos pomenit ca boier moldovan de un doc. din 1612 (*Ibidem*, XV, 2, p. 854 şi 855, acelaş cu Visternicul Stavrinos refugiat în Moldova după moartea lui Mihai Viteazul? Găsim însă Greci neguţători în Transilvania aşa pe Giva în Bistriţa în 1604, Hurm., *Doc.*, XV, 2, p. 809.

din Moldova trimit o scrisoare grecească de felicitare către vameşii Bistriţei Gheorghe şi Ştefan [121].

După Mihai Viteazul numărul Grecilor sporeşte necontenit. Aşa pe timpul lui Radu Şerban vine şi se aşează în Muntenia Mitropolitul grec, Matei al Mirelor, căruia domnitorul îi dă egumenia mănăstirii Dealul [122]. Pe timpul Movileştilor întîlnim în Moldova pe Dumitru Chiriţa Paleologu ca logofăt, dăruit de Constantin Movilă în 1608 pentru slujba de 12 ani făcută atât lui cât şi tatului său Ieremia, cu satul Vânătorii din judeţul Neamţului, care sat este apoi dăruit de văduva lui Chiriţa, Maria, (de sigur o fată de boier român), mănăstirei Bisericani [123]. Intr'un raport al unei comisiuni de anchetă pentru limpezirea unor hotare, din anul 1610 se vorbeşte despre unul Petru Grecul ce fusese uşier la Alexandru Vodă Lăpuşneanu [124]. Intr'un uric din 1618 al lui Gavril Movilă, domnul ţărei Munteneşti, datat din Târgoviştea, prin care dărueşte satul Heciul din ţinutul Sucevei mănăstirei Galata, se vede subsemnat greceşte Ciril patriarhul de Alexandria şi câţiva egumeni din Muntenia în aceeaşi limbă [125]. Intr'un zapis de mărturie iscălit în 1610 de mai mulţi boieri şi orăşeni din Suceava, găsim şi pe un neguţitor Zota [126]. Pe timpul lui Ştefan Tomşa (1611—1616) moare în Moldova unul Ciacâr Grecul, care nelăsând copii, moşia lui Şiviţa de lângă Prut în ţinutul Covurluiului, este luată domnească după principiul dreptului de albinagiu (droit d'aubaine), care exista şi în ţările române [127]. Adăogim pe un martur Macri din un act al anului 1610; un zapis din 1621 din Iaşi conţine subsemnăturile greceşti ale mai multor persoane [128]. Alte acte muntene din 1629 şi 1630 conţin deasemenea subsemnături greceşti [129]. Mai întâlnim pe Vistiernicul Enache Cantacuzino din Moldova de pe timpul lui Moisi Movilă 1631 [130],

[121] N. Iorga, *Doc. Bistriţii*, I, p. 5.

[122] N. Iorga. *Manuscrise din biblioteci străine* în An. Acad. Rom., II, Tom. XXI, 1899, p. 4 şi 18.

[123] Doc. din 1608 în *Arh. ist.*, I, 1, p. 78 şi Doc. din 1620, *ibidem*, p. 69. Comp. un raport către imp. Rudolf al II-lea din 15 Aug. 1598 Hurm., *Doc.*, III, p. 300: „sub id tempus advenerunt principis Tartarorum oratores, Scferscheff Tartarus et Alexander Paleologus Graecus, cuius frater natu minor deget apud Moldaviae voivodam".

[124] Doc. din 1610 în *Arh. ist.*, I, 1, 22.

[125] Doc. din 1618, *idem*, I, 2, p. 190.

[26] *Arh. ist.*, III, p. 205.

[127] Doc. din 1618 dela Radu Vodă în *Arh. ist.*, I, 2, p. 191. In volumul al IV-lea, la studiul asupra obiceiului pământului ne vom ocupa mai pe larg cu dreptul de albinagiu.

[128] Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 17: »'Απòστολος προκάλαμος. Ἄγγελος ἐγω Ζότος λογοθέτης, Μηχαήλ Φράντζα».

[129] *Ibidem*, 1629, V, p. 446: «Τρουφάντης βηστηάρος, Τρουφάντας ποστέλνικος, Σίμας λογωθέτης»; 1630, p. 447: «Κοσταν παγάρνικος, Μίχος Σπατάρης, Σίμας λογωθετης».

[130] *Uricariul*, II, p. 50 şi 258.

şi pe Constantin Cantacuzino postelnicul din Muntenia [131]. Tot pe atunci mai găsim un sinet scris greceşte al lui Moisi Voevod prin care se îndatoreşte către craiul Zapolia ca să'i dea 6000 de fiorini în cazul când acesta ar izbuti a-l pune în scaunul Ţării româneşti [132].

Astfel se întrodusese pe deosebitele căi arătate mai sus elementul grecesc în Ţările române. La început întinderea lui se făcù pe nesimţite, cât timp el se mănţinuse în sfera comercială, care îndrumase acea întroducere. Când trecù însă în cea religioasă efectele copleşirei lui fură mai adânc simţite, şi o împrotivire se manifestă la lumină. Cu cât mai viu trebuia să apese el asupra poporului român, când începu a se ciubări în economia, mai apoi în stăpânirea ţărilor dunărene! Românii încercară mai întâi să scuture de pe ei această nouă năpaste ce le cădea după gât, şi făcură vânt nemulţămirei lor prin mişcări violente şi răsculări sângeroase. Cea întâi se întâmplà pe vremile lui Radu Mihnea.

Acest moment important, când se adăugi noul curent în viaţa poporului român trebuia însemnat, şi cercetate vinele ascunse, care izvorite din adâncul timpului, ieşise acuma la lumină în turburea apă a istoriei sale.

După această ochire îndărăt, să ne îndrumăm iarăşi către timpurile viitoare.

3. DELA ALEXANDRU ILIAŞI LA MATEI BASARAB

Alexandru Iliaşi, 1616—1618. In 1616 se rândui de Poartă la domnie în Muntenia, Alexandru Iliaşi, care 'şi aştepta de mult rândul în casa marelui vizir. Asupra modului numirei lui, aflăm în un document contimpuran următoarele interesante amărunţimi : „Ambasadorul Poloniei cerca în lunile trecute a dobândi principatul Valahiei pentru Gavril Movilă, fiul lui Simion, ceeace i se făgăduise de caimacamul care cu toate aceste puţin timp după aceea, numi pe un alt principe acolo,

---

[131] Pe lângă Greci mai întâlnim din când în când şi alţi străini în dregătoriile ţărilor române, dovadă că oricine putea fi urcat în ele prin voia atot puternică a domnului. Aşa pe unul *Sarandino* logofăt încă de pe timpul lui Dan al II-lea (Doc. dela Dan din 1430 Sept. 15 în *Arh. ist.*, I, 1, p. 74); pe *Brutti* ministrul lui Petru Schiopul (mai sus, p. 132); pe un hatman *Bernhard* care subsamnă numele său cu litere latine în un hrisov din 1619, necunoscând scrierea cirilică (*Arh. ist.*, I, p. 6): pe contele *Attilio Vimercati* numit de Ciro Spontoni (*Historia della Transilvania*, Veneţia, 1635, p. 208 şi 233) general sergent maior al principelui Radu Şerban 1601—1611)). Aceşti străini sunt însă numai personaje întâmplătoare care se pot întâlni la toate domniile şi în toate ţările, pe când Grecii sunt un element neapărat şi fatal în desvoltarea vicţei româneşti.

[132] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 18.

Alexandru (din neamul principilor Valahiei, ce stăteà în casa marelui vizir), nu atât prin consideraţie pentru el însuşi, cât pentru a plăceà sultanei soţiei marelui vizir care 'l favorizà. El a şi plecat spre a pune mâna pe domnie, şi fiindcă numitul Alexandru nu avea bani pentru a face diferitele daruri şi a întâmpinà şi celelalte cheltueli, caimacamul îi dete cu împrumut 35.000 de zechini, de şi în realitate Alexandru nu primise mai mult de 15.000 şi cea mai mare parte din aceşti bani au fost daţi soţiei marelui vizir. Gavril însă se plânse cu amărăciune pentru îndepărtarea lui, şi are un mare avantaj, căci dispune de mulţi bani, din care cauză ar puteà prea uşor obţineà victoria [133]".

Ce puteа însă face Alexandru numai cu bieţi 15.000 de galbeni? El trebui să mai împrumute încă alte sume mult mai însemnate de pe la Grecii cămătari din Constantinopole. Aceasta îi fu cu atâta mai uşor, că el fiind fiul lui Ilie Rareş, care se turcise şi se aşezase în Constantinopole, fusese născut la Rodos, unde crescuse între Greci din mica lui copilărie [134]. El veni deci în Muntenia „întovărăşit de mulţi Greci, care împreună cu cei ce mai erau înainte se făcuse o grămadă, lucru ce nesuferind boierii români, au făcut sfat ca să-i taie [135]". Capii răscoalei erau Lupul Mehedinţianul Paharnicul, un Spătar al cărui nume nu ni s'a păstrat, alt boier Buzdugan şi Cârstea Vornicul. Complotul însă răsuflându-se, cei d'intâi fug în Ungaria, iar cel de pe urmă mai îndrăzneţ rămâne în ţară. In această răscoală moare un grec învăţat Mateiu Monemvasie autorul unei cărţi istorice [136].

Alexandru Iliaşi fu săpat în tot cursul Domniei sale de stăruinţele lui Radu Şărban. Pentru a paraliza uneltirile lui, Alexandru Iliaşi se pune bine cu împăratul german, oferindu-i slujbele sale, pe când rivalul său Gavril Movilă ţineà partea lui Bethlen Gabor principele Transilvaniei, care cu toate că mijlocise reînnoirea păcei între sultan şi împărat, tot plecà mai mult în partea Turcilor cumpăna prieteniei sale. Radu Şărban, văzând că cu toate căciulirile şi sărutările de mâini trimise mai ales Arhiducelui Maximilian [137], nu poate dobândi dela împăratul decât stăruinţi, şi acele mai mult de formă, întru cât Alexandru Iliaşi nu dădeà politicei împărăteşti nici un motiv de tânguire, recurge iar la o încercare violentă; însă pentru a nu fi oprit iarăşi de împăratul, ca la acea făcută de

---

[133] Almoro Nani către dogele, 19 Octomvrie 1616. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 366.

[134] Ureche în *Letopiseţe*, I, p. 244. Mai sus, p. 51, asupra turcirii tatălui său

[135] Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 249. Comp. Anonim în *Mag. ist.*, IV, p. 308.

[136] *Cronica rimată* a lui Mateiu al Mirelor în Papiu Ilarian, *Tezaur*, I, p. 347.

[137] In o scrisoare a lui Radu Şărban c. Arhid. Maximilian, (Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 170) găsim: „gratias agerem, et oscularer manus suas praelibatas".

el împreună cu Homanai [138], se duce tocmai la Cazaci, dela care izbuteşte a dobândi un ajutor, cu atât mai uşor cu cât tot ei ajunseseră a pune şi pe Ştefan Tomşa în domnia Moldovei. Alexandru Iliaşi iesă în contra Cazacilor, încă înnainte de a intrà ei în Muntenia, şi cu ajutorul Turcilor, reuşeşte a-i răspinge.

După ce se întoarce din expediţie, el taie pe Cârstea, pentru moartea căruia Skender paşa, capul expediţiei contra Cazacilor, îi cere 40.000 de galbeni, spre a nu o arăta sultanului. Boierii fugiţi peste hotar s'întorc atunci cu ajutor dela Bethlen Gabor, şi alungă din scaun pe Alexandru Iliaşi, care fuge la Nemţi. „Lupul însă sosi şi începù a tăià pe Greci şi pe slugile lor care jăcuiau ţara. Ungurii încă îi cereau lefi, (dar bani nu avea), ci apucà pe neguţători de'i da Ungurilor, să le plătească lefile. Lupul trimisese în ţară pe Buzdugan, om rău, care unde găsia Greci neguţitori, gelepi, pre toţi îi tăià şi le luà toată marfa fără milă [139]". Despre această revoltă a ţărei contra lui Iliaşi şi a Grecilor lui, pomeneşte şi un document veneţian, care spune că boierii ţărei împreună cu poporul, împinşi de stoarcerile şi tirania cea nespusă a acelui principe, se răsculaseră cu armele în număr de 8.000 în potriva lui, şi 'l alungaseră din ţară putându'şi el numai cu mare greutate scăpà viaţa cu puţin de ai săi [140]". Turcii la început vroesc să'l reaşăze pe Alexandru cu sila în scaun; după aceea însă, mişcaţi şi prin grasele pungi date de Gavril Movilă, se hotăresc a'l numi pe acesta Domn în locul lui Iliaşi.

Domnul Gavril Movilă 1618—1620, erà fiul lui Simion, care ţinuse tronul muntean câtva timp după fuga lui Mihai Viteazul. Auzind creditorii lui Alexandru despre mazilirea lui, „veniră în mare număr la divan, jăluindu-se că partizanii lui Gavril, pricinuiseră răscoala întâmplată şi ruina acelui principe, precum şi acea a creditorilor care nu ar fi încă plătiţi. Gavril aflând de această jăluire venì şi el la divan, temându-se

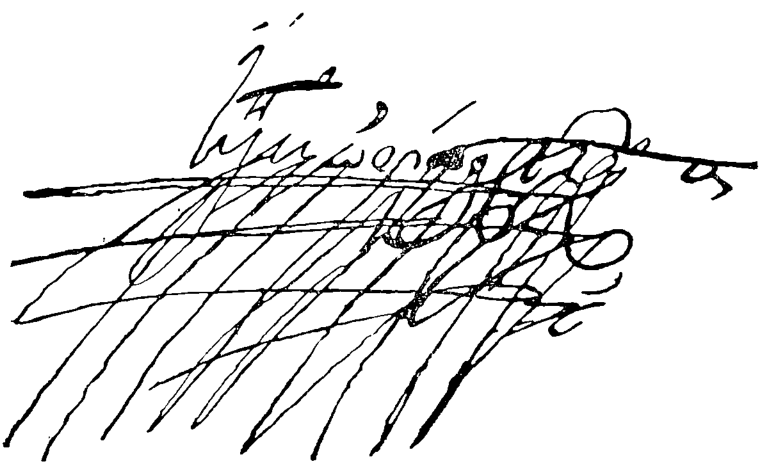
[138] Ludovic de Mollart c. Cristofor Preuner, 18 Iunie 1620. Hurm., *Doc.*, IV, p. 594: „Demnach von dem Rom Kays. Maj. Mattia hochloblichen Angedenckhens wegen einsetzung dess fursten Raduly Scarban in die Wallachey an diser Porten embsig anzuhalten mir allergnädigst anbevohlen worden, derselbe aber nummehr unlängst mit todt abgegangen, und sich alhie Alexander Waywoda (so von Gabrielasco auss der Wallachey von dissem unbillicherweiss vertrieben, worden), personlich befindet; weiln dann erstbesagter Alexander Woywoda jederzeit in gehorsambisten devotion gegen. Ir. Kays. Maj. bestandig verblieben, und hierfür in gethreuister unnderthenigkheit zue continuiren, gehorsambisten erbiettens; besagter Gabrielasco aber des Bethlen Gabor unnd anderen Ir. Maj. Rebellen ain grosser befürderer, und It. Maj. Missguner unnd haimblicher fridensfeindt ist". Şărban încercase în zadar a redobândi scaunul pierdut. Nenumăratele lui stăruinţi, Hurm. *Doc.* IV. Numerile 431—479, fură toate zădarnice.

[139] Anon., rom., în *Mag. ist.*, IV, p. 308.

[140] *Almoro* Nani către dogele 23 Iunie, 1618. Hurm. *Doc.*, IV, 2, p. 373.

mai ales de vizir a cărui femee proteguià pe Alexandru. Vizirul însă îi spuse că „odată ce sărutase poala sultanului trebuia să meargă în Valahia; dar că întru cât Alexandru lăsase multe datorii, ar trebuì să caute a mulțămì și pe creditorii lui, la care lucru Gavril nu răspunse nimic, dând prin tăcerea lui a înțelege, că consimțià la îndatorirea ce i se impuneà [141]".

Arătarea ambasadorului venețian, că răscoala în protiva lui Alexandru Iliași fusese făcută de partizanii lui Gavril Movilă, nu este exactă, căci capii acestei răscoale, Lupul paharnicul și Busdugan căpitanul, sunt prinși de Gavril și dați pe mâna pașei care-i pune în țapă [142]. Dacă ei ar fi fost înțeleși cu

8. Gavriil Vodă Movilă

Movilă spre a'l aduce în scaun, este invederat că chiar dacă pașa i-ar fi cerut, el ar fi căutat să-i scape; dar se știà că Movileștii nici odată nu se bucuraseră de vreo popularitate în Muntenia.

Cu însă sau fără de aceasta domnia lui Gavril Movilă, trebuia să aibă o scurtă durată.

Sistemul cumpărărei domniilor pe bani, care fusese întrerupt un moment prin puternica zguduire dată imperiului turcesc de Mihai Viteazul, reîncepù în curând a înflorì iarăși în toată deplinătatea lui, și vârtejul schimbător de Domni își ieà iarăși cursul său obișnuit. Radu Mihnea, care fusese în acest răstimp domn în Moldova, și stăteà acuma în nenorocita stare de mazil la Poarta Otomană, dă vizirului 10.000 de scuzi, 25.000 chehaei, se mai obligă a da un tribut anticipat în sumă de vr'o

[141] Altă scrisoare din 10 Iulie 1618, *idem*, p. 374.
[142] Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 309.

40.000 de scuzi, „prin care, adaoge raportul venețian căruia împrumutăm aceste știri, va trebui să se sugă sângele sărmanilor supuși creștini [143]". Astfel ajunge Radu Mihnea pentru a doua oară în scaunul Munteniei.

Radu Mihnea a doua oară, 1620—1623. Grecii revin cu el la putere în Muntenia. Așà în lupta dela Hotin între Turci și Poloni, Radu Vodă trimite din îndemnul Turcilor pe *Batiște Veleli*, „om de neamul său critean [144]", în lagărul leșesc, pentru a propune pacea. Radu zidește mănăstirea St. Troiți din jos de București și o închină mănăstirei Iverului [145]. Căzând Radu într'o boală, „vizirul răspândește vestea despre moartea lui, cu arătare că va da principatul unui altuia, pentru a puteà încasà astfel mulți bani. Fiul lui Radu (Alexandrul Coconul) oferă atunci vizirului 10.000 de zechini, spre a'l întoarce dela gândul propus, și, adaoge ambasadorul venețian, „se crede că Radu va izbutì, căci vizirul n'ar vrea să piardă acești bani, de și sunt alții mulți care propun sume mai însemnate [147]". Radu Mihnea văzându-se amenințat, începe spre a'și asigurà poziția trimițând bani la banca de Veneția, ceeace urmează înainte a face și după ce este strămutat în Moldova, depunând el din ambele sale domnii suma de 37,547 de galbeni, și anume 18.900 din Valahia și 19.647 din Moldova [147].

Cu ajutorul banilor adunați el luptă cu izbândă contra intrigilor de răsturnare. Cu 30.000 de scuzi dați vizirului, îl face să revină asupra hotărârei luate de el, de a'l înlocui cu Alexandru Iliași din Moldova, iar dragomanul acestuia să fie închis și bătut [148], și chiar obține ca el însuș să fie strămutat în țara Moldovei deastădată ca o favoare, pentru a face fiului său, Alexandru Coconul, loc în Muntenia.

Alexandru Coconul, 1623—1627. Izbânda aproape neașteptată a lui Radu Mihnea, de a pune în scaunul Munteniei pe fiul său ce era încă un copil [149], încât tot el conducea din scaunul Moldovei și afacerile Munteniei, fusese dobândită mai ales cu

[143] Almoro Nani către dogele, 28 Iulie 1620. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 386.

[144] Miron Costin, *Letopisețe*, I, p. 249. Comp., p. 251.

[145] Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 281.

[145] Almoro Nani c. dogele, 20 April 1621. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 390. Comp. alt raport venețian din 14 Iunie 1623 și un al 3-lea al lui *Zorzi* Giustinian către dogele 12 Noembrie 1629, *idem*, p. 399 și 402. Mai vezi scrisoarea lui Radu Mihnea către dogele 10 Februarie 1625, *idem*, p. 407.

[147] Vezi cele două sinete ale bancei de Veneția unul din 23 Martie, celalalt din 14 Noemvrie 1623, *idem*, p. 422 și 423.

[149] Raport din 24 Iunie 1623, *idem*, p. 399.

[149] „Che molto è giovane, et reto dal padre" zice raportul lui Simon Contarini către dogele din 11 Aprilie 1625, *idem*, p. 408 numit „Alexandru Mihnea după tatăl său. N. Iorga 1627. *Acte și fragmente*, I, p. 66.

ajutorul unui Grec influent din Constantinopole numit *Skerlet*, „bogat şi cunoscut de toţi meghistanii împărăţiei, carele având voie veghiată despre Turci, Radu Vodă s'au fost împrietenit cu el de mai înainte vreme, fiindu-i ajutor întru multe trebi a le domniei". Radu Vodă se încuscreşte chiar cu acel Grec, însurând pe fiul său domnul Munteniei cu fata lui Skerlet, făcându-se nunta la Movileni, jud. Tecuci, lângă Siretiu [150].

Puţin după această serbare care custă mulţi bani pe ţările române, Tătarii punându-se rău cu Turcii, intră în Moldova şi în Muntenia, şi prădă cumplit această de pe urmă ţară, făcând robi mulţi din oamenii cei mai de samă şi luând o pradă imensă, iar Principii acelor ţări scăpară, Alexandru într'o mănăstire, iar tatul său Radu în cetatea Sucevei. Intâmplându-se însă să moară Radu Vodă din Moldova, poziţia fiului său se

9. Io Alexandru Voevod [Coconul]

află zdruncinată. Ne fiind cine să mai privigheze purtarea boierilor însărcinaţi cu conducerea ocârmuirei Munteniei, jafurile lor provoacă două răscoale contra domniei lui Alexandru Coconul, una făcută de călăraşii din Măneştii, Gherghiţa, Ploieşti şi Ruşii de Vede, a doua de către boieri de peste Olt, care râdicară din sinul lor pe un „domnişor" numit Paisie. Ambele aceste răscoale sunt însă stâmpărate; conducătorii lor prinşi şi tăieţi [151]. Totuşi ele pricinuiră mazilirea lui Alexandru Vodă. Anume grecul Skerlet, socrul domnului muntean, „dorind mult a se mântui de pericolele ce-i veniau necontenit prin turburările provocate în Valahia de domnia unui copil, şi desgustat de a tot interveni la Poartă spre a lui mănţinere, dă el singur bani cu împrumut compeţitorului ginerelui său, Alexandru Iliaşi, care mai fusese principe încă în două rânduri, şi fusese destituit pentru stoarcerile sale", şi acesta izbuteşte din nou a fi numit. Skerlet scapă de neplăcerile cărora îl expuneà domnia

[150] Capitanul în *Mag. ist.*, I, p. 283. Miron Costin în *Letopiseţe*, I, p. 258.
[151] Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 282.

ginerelui său în Muntenia, făcând tot odată şi o strălucită afacere, căci, urmează raportul veneţian, „cu această nouă alegere trebuie să fie unite enorme cheltueli, care toate vor cădeà asupra nenorociţilor locuitori ce vor fi aduşi aproape la deplină peire[152]".

Alexandru Iliaşi, a doua oară, 1627—1629. Este strămutat din Moldova în Muntenia, stând în domnie doi ani de zile. Acest principe, pe care l'am cunoscut a fi grecizat din tălpi până în creştet, se pare că face un act de energie faţă cu necontenitele cotropiri, pe care Grecii le întindeau asupra Munteniei. Printr'un document al său din 1628, el refuză închinarea mănăstirei Sneagovului către acea din muntele Atos a Pandocratorului, motivându-şi hotărârea pe faptul că „acum destul este cât au îmbelşigat cei de mai înainte domni muntele sfânt şi alte locuri[153]". Este invederat că acest refuz nu era decât o manoperă întrebuinţată de domn spre a şterge de pe el păcatul înstrăinărei, şi a trece în ochii boierilor pământeni drept apărător al intereselor ţărei. Vom avea prilejul a regăsi această tactică aplicată într'un chip mult mai larg de urmaşul lui Alexandru Iliaşi, Leon Vodă Tomşa.

Leon Tomşa, 1629—1633. Intre competitorii ce se puseră pe întrecutele pentru cumpărarea tronului muntean, era şi un Italian Carlo Cigalla din Messina, care avea speranţa a obţinea cu puterea aurului pentru fiul său unul din cele două principate, lucru de care *avea neapărată nevoie*, căci fiul său logodindu-se cu o damă mare din Boemia, părinţii acesteia pretindeau ca viitorul lor ginere să ajungă şi el într'o stare mai strălucită, pentru a se putea căsători[154]. Sărmanele ţări române, în ce stare ajunseseră dacă orice venetic din lume putea să năzuiească a-şi căpătui copii prin domnia uneia din ele! Acest aventurier însă nu izbuti, pentru că alţi competitori mai *grei* îl înlăturară dela concurenţă. Acel mai fericit fu Leon fiul lui Ştefan Tomşa, fostul domn al Moldovei, care dobândi scaunul prin mari cheltuieli făcute la Poartă. Numai căpătarea făgăduinţei de a deveni principe îl custă 140.000 de lei, daţi caimacanului. Dar cât trebui să mai cheltuiască până ce simpla făgăduială deveni realitate? Se socoteà la cel puţin 300.000 de lei preţul cum-

---

[152] Sebastiano Venier c. dogele, 13 Noemvrie 1627. Hurm. *Doc.*, IV, 2, p. 418.

[153] Document nepublicat din col. Academiei, pachet XX, No. 273. Acesta este documentul acel curios care pune luna Martie drept întâia lună a anului. Vezi vol. II, p. 260. Asupra lui Ioan Mihail Cigalla, v. studiul d-lui O. Lugoşianu, *Un aventurier din secolul al* XVII, în *Prinos* lui *D. A. Sturdza*, p. 279 şi urm. şi notiţa lui d-lui Iorga la acest studiu, *Ibidem*, p. 293.

[154] Giovanni Capello către dogele 13 Octomvrie 1630. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 451.

părărei acestei domnii, care luaţi pe interese foarte urcate, ameninţa Muntenia cu o totală sărăcire [155].

Şi într'adevăr cum intră Leon Tomşa în domnia Munteniei, cea întâi grijă a lui fu de a se plăti de creditori, care fiind numeroşi şi îndrituiţi cu sume mari, domnul fu nevoit a pune „multe şi mari greutăţi pe boieri şi pe ţară, şi silia pe boieri să plătiască judeţele cu bani, şi ţara spărgându-se, iar boierii neavând de unde să iee banii, se sărăciau şi se îndatoriau. Văzând boierii că lucru merge spre rău, s'au sfătuit, mai vărtos boierimea de peste Olt, anume Matei Aga din Brancoveni, Aslan Vornicul, Ghergan spatarul, Barbu spătarul Brădescu, Mihai spatarul Coţofanu, Dumitru slugerul Filişanu, Mitrea vistierul şi alţii de au fugit cu toţii în Ardeal, unde fură primiţi cu cinste de Gheorghe Racoţi domnul acelei ţări. Leon Vodă temându-se de această pribegire, le trimise cărţi cu jurământ ca să vie în ţară, că nu le va face nimic rău, dar ei n'au vrut să vie". Un document care confirmă această pribegire adaogă la numărul boierilor fugiţi peste munţi pe fratele lui Brădescu, Mihail Clucerul, pe Barbu dela Poiana feciorul Izerului, pe Barbu dela Frăţeşti, feciorul lui Malcociu şi alţi mulţi dela Romanaţi, dela Jiul de Jos şi dela Mehedinţi [156].

Boierii vroiau să reintre în ţară, însă cu putere pentru a scoate pe Domnul urgisit de ei, de aceea aflăm spunând pe Aslan Vornicul, pe Ghergan Spătarul, pe Matei Aga, pe Dumitru Preda Postelnicul, pe Mihail Clucerul, pe Barbu Paharnicul, pe Mibalcea Postelnicul, adică tocmai pe acei ce se văd enumeraţi de cronicari şi de documentul din 1630 şi alţii încă indicaţi numai prin vorbele: „şi alţii mulţi din cele 4 judeţe" găsim zicem pe aceşti boieri subsemnând un zapis de împrumut dela jupânul Cristian de peste munţi pe suma de 2000 de ughi cu ajutorul căreia să-şi facă cale să meargă în ţara lor şi să scoată pe Greci dintr'însa, pe duşmanii lor care le-au spart casele [157].

Leon Tomşa dându-şi seama despre pricina de căpetenie a rocoşirii boierilor, anume prin marea favorizare a Grecilor şi temându-se ca din cauza spargerii ţării să nu-i vină mazilie, se preface a se pleca cererilor boerilor şi prin un brisov al său din 21 Iulie 1631 el spune că „văzând pustiirea ţării prin Grecii străini care amestecă şi vând ţara fără nicio milă şi prea puţin pe casele asuprite, am hotărît să calc aceste obiceiuri rele şi să

[155] Sebastianno Venier c. dogele 27 Oct. 1629 Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 435.

[156] Căpitanul în *Mag. isl.*, I, p. 281—289. *Cron. Anonimă, Ibidem*, IV, p. 311—325.

[157] Raportul ispravnicului Vasile către Logofătul de atunci 1630, N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 19—30 Girolamo Capello către dogele 1 Dec. 1630. Hurm. *Doc.*, IV, 2, p. 2.

le pun toate jos scoţând pe acei Greci străini din ţară afară că prea sunt neprieteni ţării[158]".

Pribegii însă ştiind cu cine au a face şi cât plătiau făgăduinţele lui Tomşa chiar când erau întrupate în hrisoave, intră cu putere în ţară şi se lovesc cu Leon Vodă lângă mănăstirea lui Mihai Vodă în 21 August 1631, dar sunt bătuţi. „Perit-au mulţi oameni de tot felul" ne spun cronicarii. Prins au pe Preda Brâncoveanul nepotul lui Mathei Aga şi pe Radul Logofătul dela Dealu şi şi-au răscumpărat viaţa cu bani dela Leon Vodă"[159]. Această împrejurare arată nespusa nevoie de numărătoare în care se afla Leon Vodă, dacă el era în stare pentru bani, a dărui viaţa unor oameni ce nu puteau decât să-i devină mai duşmani după această răscumpărare. Pre cei ce nu aveau îndestulă avere spre a-şi plăti capul, îi ucise. „Tăiat-au şi pe Adam banul acolo în tabără, şi pe Preda Floricoiul din satul Greci, şi au înţăpat pe Nusă Armaşul". Cei care scapară din măcel între care era şi Aga Matei, fugiră şi se închiseră în mănăstirea Tismana, unde susţinură un asediu victorios contra trupelor lui Leon Vodă. După ce oştirea se retrase, Matei Aga scăpâ din mănăstire şi trecù iar în Ardeal[160].

Leon de şi drept Moldovan de origine, trece de Grec în ochii contimpuranilor. Astfel o relaţie a lui Paul Strasburg, solul regelui Svediei la sultanul Amurat, care vede pe Leon Vodă când trece prin Bucureşti, spune că dânsul *„ar fi grec de neam"*. Se vede că Leon Tomşa fusese crescut la Constantinopole, de oarece interpretul lui Strasburg traduce cuvintele solului în greceşte, pentru ca principele să le înţăleagă[161].

---

[158] 1631. Iorga *Studii şi doc.*, IV, p. 103.

[159] *Mag. isl.*, I, p. 122—125, *Uricarul*, V, p. 167, publică numai începutul hrisovului cu arătarea greşită că s'ar referi la izgonirea călugărilor greci.

[160] Cronicarii citaţi. Pentru amănunţimi vezi C. V. Obedeanu, *Grecii în Ţara Românească*, 1900, p. 46 şi urm. Izbânda lui Leon Vodă fu veşnicită prin o cruce frumoasă cu inscripţie reprodusă în facsimil de G. Ionescu-Gion în *Istoria Bucureştilor*, p. 60. Comp. relaţia lui Paul Strassburg citată mai jos nota 29 : „et errectum in victoria signum crucis, manu sua ostendens".

[161] Vezi *Monumenta Hungariae Historica*, Strasburg Pàl 1631—1633-iki kovetsege es Rakoczy Gyorgy, p. 100 quarto die Martis Corona discessi et Valachiae territorio finitissima Targovistum versus olim palatinam sedem prefecturus Illuc princeps et voyvoda Leo *natione grecus* commissarios suos expediverat ut ad metropolin Bukarest nunc palatinorum habitationem ac domicilium nos comitarentur. Aderat interpres sermonis mei frater Benedictus natione Cretensi qui praeter linguam turcicam et graecam, italicum quoque latinum et germanicum idioma callebat ac septenii spatio Wittebergae commoratus studio Theologiae operam dederat. Is a me prolata *turcico et graeco sermone* eloquenter reddidit ac palatini nomine et verbis mihi spopondit". Interpretul traducea şi turceşte din cauză că : „lateri Voyvodae aliquot primarii Turcae assidebant, ut opinor rerum arbitri et consiliarii" Se vede că din eroare editorii monumentelor au pus anul 1634 la această solie. Fiind în April ea nu poate cădea decât în anul 1632, de oarece la Iulie aceluiaşi an Leon Tomşa era depus (vezi nota 163). *Arhivul pentru filologie şi istorie* al lui Cipariu. Blaşiu 1867, p 12—13, admite dată exactă de 1632 pentru această călătorie.

Este însemnat de a întâlni aceste dese revoluţii contra elementului grecesc, ce căuta să se încuibe în ţară. Dela Radu Mihnea până acuma, în circa 20 de ani, am numerat patru [162]. Să nu credem că patriotismul, în înţelesul pe care'l dăm noi acestui cuvînt, împingea pe boieri la această luptă înversunată contra elementului străin, ci interesul lor jignit prin grămădirea străinilor pe corpul ţărilor române. Unde încăpea un Grec trebuia să iasă un Român, şi întroducerea lor tot mai numeroasă răstrângea necontenit pânea Românilor. Dar dacă vom căta bine, ce este patriotismul altă ceva decât interesul colectiv adecă suma intereselor individuale? In unele capete și inimi extraordinare poate patriotismul să se limpezască, până a ajunge şi îmbrăca forma unui simţimânt cu totul desinteresat în ceeace priveşte viaţa individuală. Chiar în acestea însă el nu va fi decât reflexul intereselor maselor, instinctului conservaţiei în diferitele sale grade de putere şi de desvoltare. Ferice un popor sau o clasă când măcar acest simţimânt, acest instinct al intereselor sale nu s'au tocit cu totul, şi vai de el atunci când priveşte cu nepăsare sau filosofie la râpirea dreptului şi la încălcarea intereselor sale!

Văzând boierii că n'au izbutit cu puterea în contra lui Leon Tomşa, se pun pe calea mult mai îndămănatecă a intrigilor, şi tânguindu-se pentru pustierea ţărei la Poartă, fac ca Leon Vodă să fie mazilit în 21 Iulie 1632 [163]. Boierii răsvrătitori cumpără atunci pe Abaza paşa din Silistra pentru a întroduce pe Matei Aga în domnia ţărei Munteneşti. Un raport olandez spune că s'ar fi oferit îndoirea tributului, 100000 în loc de 50.000 de scuzi, dacă Poarta ar recunoaşte pe domnul ales, dar că Turcii luară această cerere în nume de rău şi că Sultanul trimise îndată un imbrihor la Abaza-paşa care stăruia pentru această recunoaștere, cu ordin ca „să gonească neapărat pe acel ce se făcuse domn, oferindu-se Poarta a înlocui pe acel numit de ea dacă nu este plăcut, dar nevoind cu nici un chip să se urce în scaun unul ales de ţară [164].

Se vede din această rostire cât de mult se temeau Turcii de orice încercare a Românilor de a se emancipa de sub autoritatea lor.

Sultanul pentru a sprijini pe proteguitul său Radul, fiul lui Alexandru Iliaşi trimite un ordin lui Racoti, de a nu primi în adăpostire pe Muntenii refugiaţi, şi a ajuta principelui numit de el, a pune mâna pe tron; iar lui Abaza paşa

---

[162] Sub Radu Mihnea 1612, Alex Iliaşi 1618. Alex. Coconul 1623. Leon Tomşa 1630.

[163] Anon. Rom. în *Mag. isl.*, IV, p. 314.

[164] N. Iorga. *Studii şi doc.*, IV. p 194.

îi trimite o straşnică ameninţare, în caz când nu s'ar supune ordinului său[165].

Abaza însă ştiea ce face. El se răzăma pe puternicile pungi de bani ale lui Matei Aga, cu care ştiea el bine că poate acoperi la Poartă ori ce nesupunere şi înfrânge orice împotrivire. Indrăzneala lui Abaza şi a lui Matei merg până acolo. că se opun cu armatele contra intrărei lui Radu în Muntenia, în partea căruia trecuse toţi boierii şi Grecii lui Leon Vodă, cei duşmăniţi de Matei şi de partida lui, anume Necula vistierul, Hrizea vornicul, doi Greci[166]. Nicola Catargiu, Dumitru Dudescu, Mihu Leca, Popa Logofătul şi Neagul aga. Toţi aceşti boieri se duseră la Alexandru Iliaşi în Moldova, de unde se întoarseră, în fruntea lor cu fiul său Radu, cu ajutorul de Tătari, care intrând în Muntenia dădură ţara focului şi prăzei. In 25 Octomvrie 1632, se întâlnesc ambele oştiri lângă mănăstirea Plumbuita, unde după o crâncenă luptă, care ţinu de dimineaţă până în sară, rămase izbânda pe partea lui Matei aga. Mai trebuia însă repurtată încă o victorie, pentru a pune desăvârşit mâna pe scaunul Munteniei, victorie pentru care se cerea nu curajul şi vărsarea sângelui pe câmpul de răsboi, ci ghibăcie şi vărsare bogată de bani în nesăturatele pungi ale Turcilor. Matei aga se duse deci la Constantinopole, şi el trebuia să fie bine prevăzut cu bani de acasă, căci înduşmănit precum era cu Grecii, el nu putea spera dela ei nici un ajutor. .,,El fu nevoit să dee vr'o 30.000 de lei daruri în bani, şi alţi 30.000 în obiecte preţioase care împreună cu cheltuelele învestiturei se urcară la 200.000. Pe lângă acesta el mai trebui se iee asupră-şi 62.00o de lei datoria lui Radu Vodă, care fusese contractată de el la nişte neguţitori de miere când fusese rânduit în domnie[167]". Cât de înduşmănit erà Matei Basarab cu Grecii se vede din o scrisoare pe care o trimite lui Racoţi în care îi mulţămeşte cu mare căldură şi supunere pentru ajutorul ce i-l dăduse, şi în care scrisoare Matei se jălueşte contra ,,nişte oameni ai lui Mihnea, anume Iorga cu soţia lui şi altul ce-l chiamă Dula—tot Greci; şi să caute Maria ta că este acolo în Braşov un Grec ce se face doftor acuma dincolo şi care

[165] Giovanni Cappello către dogele 18 Octomvrie 1632. Hurm. *Doc.*, IV, 2, p. 460: „Abbassa che di presente si trova in commando in Silistra per la depositione del principe di Valachia e petitione di quei popoli, ha posto in seda di quel principato, sogetto da lui dipendente et fin hora lo sostiene non ostantante che dalla Porta sij statto eletto il figliolo del principe Alessandro di Moldavia".

[166] Asupra grecismului lui Necula Vistierul, vezi N. Iorga, *Studii şi doc.*, IX, p. 13.

[167] Pietro Foscarini c. dogele, 8 Martie 1633, Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 464 Comp. 1632 Mon. Hung. historica, Strassburg Pal 1631—1637 iki Kovetsege es Rakoczy Gyorgy, p. 67.

multe amestecături face şi care a spart această blestămată ţară[168]".

Era deci firesc lucru ca Grecii să combată pe Matei şi unul din ei Curt Celebi, umbla pe ascuns la vizirul şi se ispitea în multe chipuri, aducând la vizir Greci, Grece şi Turcoaice care pâriau pe Matei cum le au omorât bărbaţii, fraţii şi feciorii în răsboiul făcut de el. Tot atunci sosiră şi boierii pribegi din Moldova şi cu Molodovenii trimeşi de Alexandru Iliaşi, cu o carte de pâră pe care o dădură în mâna împăratului. Insă toate aceste la nimica nu eşiră, faţă cu argumentele sunătoare ale Agăi Matei. El întovărăşit de 600 de boeri şi reprezentanţi ai clerului Munteniei, cum spune raportul olandez fu primit să sărute poala sultanului, şi plecâ spre Muntenia puţin după 8 Martie 1633, data raportului ambasadorului veneţian, care spune de Matei că fusese miluit de sultan cu domnia Munteniei.

Raportul olandez amintit rezumă cu acest prilej în chip foarte viu specula ce se făceà cu tronurile române: ,,Aceşti miniştri ai Porţii şi unii fruntaşi greci cari se hrănesc şi caută a se îmbogăţi cu punerea şi scoaterea acestor Domni, nu se vor opri înainte ca amândouă provinciile Moldova şi Ţara Românească să fie ruinate şi golite de locuitori, la care au şi ajuns aproape. Cei ce se dau aici în Constantinopole de coboritori ai Voevozilor sunt nişte vagabonzi cari nu au un ban şi pleacă de aici cu datorii de 3—400.000 de taleri şi care trătează apoi pe bieţii locuitori cu sila şi într'un chip barbar. E de mirare că locuitorii au putut să îndure aşà de mult şi nu au fugit dintr'o dată, cum şi unde o fac acuma. Şi dela această curte unde lăcomia a luat locul de frunte, nu este îndreptare de aşteptat[169]". Ce minunată caracteristică a regimului de atunci sub care trăiau ţările române. Pare a fi trai după cercetarea izvoarelor de un istoric al vremilor noastre şi cu toate aceste nu este decât oglindirea lumei aevea în o minte limpede şi pătrunzătoare.

[168] N. Iorga, *Studii şi doc.*, IX, p. 16—17.
[169] 13 Noem. 1632, Iorga, *Studii şi doc.*, IX, p. 198.

II

MOLDOVA

DE LA A DOUA DOMNIE A LUI EMANOIL ARON LA VASILE LUPU

(1593 — 1634)

---

1. MOVILEŞTII

De câte ori s'au înălţat câte un Domnitor însemnat în fruntea ţărilor române, istoria amânduror s'a unificat într'un singur tot. Pe timpul lui Ştefan cel Mare întâmplările din Muntenia sunt determinate de mâna eroului Moldovei; pe acel la lui Mihai Viteazul evenimentele acestei de pe urmă ţări se contopesc cu acele ale Munteniei.

Amintim deci numai cât spre stabilirea şirului domnilor pe voevozii moldoveni din vremile lui Mihai Viteazul.

Emanoil Aron a doua oară, 1593—1594. Se răscoală împreună cu Mihai în contra Turcilor, dar nevroind să se supună cererei lui Sigismund Batori, de a-i face închinarea personală este scos din scaun de către comandantul gardei sale de Unguri, Ştefan Răzvan, din îndemnul principelui Ardealului [1].

Ştefan Răzvan, 1594—1595, omul lui Sigismund luptă împreună cu el şi cu Mihai în contra Turcilor; dar este scos de Poloni din domnia Moldovei în anul 1596, şi înlocuit cu Ieremia Movilă, fiind chiar prins şi ucis [2]. Familia Movileştilor, care aduse ţara Moldovei în o fatală supunere către Poloni, este însemnată încă şi prin aceea că a numărat în ea şi câţiva reprezentanţi ai culturei româneşti, în cât din acest punct de vedere ea devine cu deosebire interesantă.

---

[1] Asupra domniei lui Aron, vezi vol. V, p. 139, şi urm. şi 156 şi urm.
[2] Asupra lui Ştefan Răzvan, vezi vol. V, p. 172—175.

Originea ei este necunoscută, ca acea a celor mai multor familii boiereşti. Ea se va fi înălţat, ca de obiceiu, prin vitejia vre unui străbun din rândul răzăşilor în acel al nobililor; ba chiar legenda ne-a păstrat o povestire, cu ce împrejurare s'ar fi făcut această urcare. ,,Când Ştefan cel Mare merse de întimpină la Scheea, pe Siretiu, pe Hroiot ce năvălise în ţară, îi căzù calul, ucis în bătălie. Atunci unul Purice aprodul, dete calul lui domnului său; iar Ştefan Vodă nu putea încăleca în grabă fiind om mic, şi-i zise Purice aprodul: doamne eu mă voi face o moviliţă şi vino de te suie pe mine şi încalecă. Şi puindu-se pe dânsul Ştefan Vodă a încălecat pe cal, zicându-i: Sărace Purice, de oi scăpa eu, şi tu atunci ţi-i schimba numele din Purice în Movilă. Voind Dumnezeu, izbutind în bătae Ştefan Vodă şi scăpând el şi aprodul, îl făcu boier armaş-mare, şi dintru acest Purice se trase neamul Movileştilor[3]".

Aşa spune legenda. In documente cea întâi arătare a acestei familii se vede pe timpul lui Ilie fiul lui Petru Rareş, când unul *Văscan Movilă* este amintit ca părcălab de Hotin dela 1546—1552, şi apoi ca postelnic dela 1552—1555, şi în acelaş timp alăturea cu el întâlnim un alt Movilă logofăt[4]. Un al treile membru al acestei familii este arătat pe acelaş timp ca hatman, anume între boierii trimişi la generalul polon Sieniavius, spre a aduce din Polonia pe Alexandru Lăpuşneanu în 1552[5]. Unul din aceşti trei Movileşti, amintiţi pe la 1550, cată să fi fost tatul acelora ce-i videm bântuind ţara Moldovei, cu ambiţiile lor, pe timpul lui Mihai Viteazul şi după moartea lui. Aceştia erau trei fraţi: *Ieremia Movilă* care fu domn în Moldova, *Gheorghe Movilă* episcop de Rădăuţi (1580—1588), şi apoi mitropolit Moldovei (1588—1591), şi *Simion Movilă* care pune mâna pentru puţin timp pe tronul Munteniei, după fuga lui Mihaiu Viteazul, şi domni şi în Moldova. Aceşti trei fraţi, nemulţămiţi cu domnia lui Iancu Vodă Sasul, pribegiră pe timpul lui (1580—1582) în Polonia împreună cu hatmanul Balica, fratele lor de pe mamă, acoperind fuga lor cu pretextul sfinţirei mănăstirei Suceviţa, care-i apropia de hotarele ţărei[6].

---

[3] Bălcescu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, p. 205. Intr'un document din 1491, se întâlneşte un spătar *Purice*. (*Arh. isl.*, I, 1, p. 157. Lupta cu Hroiot întâmplându-se în 1485 (Vol. IV, p. 93), ar urma că legenda ar trebui îndreptată cel puţin în privirea datei când pune urcarea lui Purice aprodul între boieri.

[4] Melchisedek, *Chron. Rom.*, I, p. 272, Hasdeu, *Arh.* ist., I, 1, p. 111 şi 126.

[5] Orichovius ap. Dlugosz, p. 384: ,,Mogila magister equitum". D-l Picot *Chron. d'Ureche*, p. 538—539, crede greşit că acest Movilă amintit de Orichovius ar fi acelaş cu postelnicul Văscan Movilă. Unul este postelnic celalalt hatman *în acelaş timp*.

[6] Vezi vol. V, p. 114.

Ieremia Movilă, 1595—1606. Polonii nemulţămiţi cu supremaţia dobândită de Sigismund Batori asupra Moldovei (ţară

10. Ieremia Movilă

pe care ei pururea avuseseră pretenţii de stăpânire), prin detronarea lui Aron şi înlocuirea lui cu Ştefan Răsvan, năvălesc spre a-l scoate pe acesta din scaun şi a pune în locu-i pe cel mai mare dintre fraţii Movileşti. Cum este aşezat în scaun Ieremia Moghilă face în 29 August 1595 un jurământ de supunere către Sigismund al III-lea, Regele Poloniei în care spune că „ţara Moldovei trebue să fie supusă coroanei Poloniei ca orice alt Palatinat al ei; că trebue să fie unită pe vecie cu Regatul polon. Roagă pe rege să înzestreze Voevodatul Moldovei cu veniturile trebuitoare; se declară de slugă supusă a Regelui şi făgădueşte că se va sili a trata ca buni vecini pe Turci [7]". Polonii fac ca Movilă să fie recunoscut de Poartă, îndatorindu-se noul Domn bine înţeles la toate cererile nu numai ale Turcilor ci şi ale Ţarului Tatarilor [8], concesie cu atât mai însemnată a Turcilor către Poloni că ei voiseră de astă dată să înfiinţeze atât în Muntenia cât şi în Moldova un paşalâc în loc de domnia de până acuma [9].

Ieremia Movilă umblând însă să răstoarne pe Mihai Viteazul din Muntenia şi să-l înlocuiască cu fratele său Simion, Mihai îl loveşte de două ori în Moldova, odată numai din fugă în 1596, a doua oară însă mai statornic în 1600, când ie Moldova în stăpânire, instituind în ea o ocârmuire provizorie în numele lui, şi având de gând să o dee unui fiu de Domn care se oploşia la curtea lui. Căderea lui Mihai Viteazul la Mirişlău ridică însă iarăşi capul Movileştilor, care reîntrând cu Poloni în Moldova, nu numai că ajung din nou prin Ieremia în scaunul ei, dar trecând chiar în Muntenia, după ce bat pe Mihai la riul Teleajnul, pune pe fratele său Simion în domnia acestei de pe urmă ţări [10]. Cu anul 1600 domnia lui Ieremia Movilă se aşază mai cu statornicie în Moldova. Adus şi sprijinit în atâtea rânduri de Poloni, spre a-şi putea mănţinea şubredul scaun, el trebuia să le fie cu totul supus, şi să le învoiască toate abaterile, toate nelegiuirile. Scump plăti ţara favoarea de a fi dobândit „un om cinstit şi de treabă, un boier din singele lor ca domn [11]. Până la ce grad de înjosire căzuse Moldova sub Poloni se vede din purtarea cea cu totul necuviincioasă a starostelui de Cameniţa faţă cu Ieremia când vine să ceară steagurile luate de acesta dela Răsvan. Ieremia este nevoit să se jăluiască lui Zamoisky pentru necuviinţă subal-

---

[7] Jurământul întărit de Logofătul Stroici, de Vornicul Ureche, de Bratia Postelnicul, de Grigore Paharnicul şi de Toma Logofătul, Hurm., *Doc.*, II, 1, p. 344. Exempl. latin datat din 22 Aug. 1595. Vol. V, p. 173.

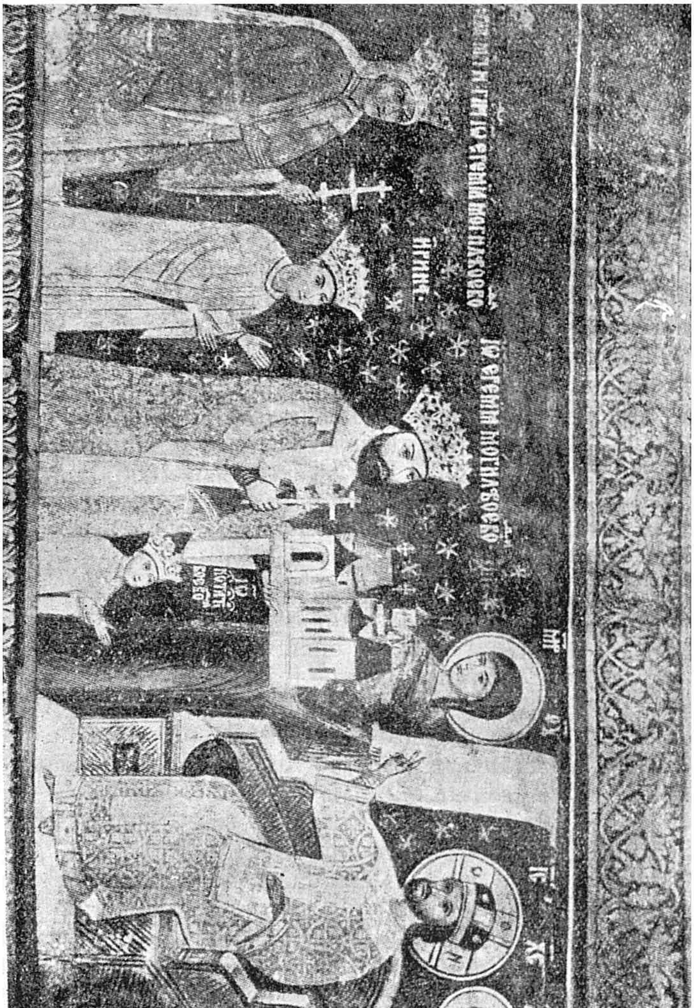
[8] Convenţia dela Ţuţora, 22 Oct. 1595. Hurm. *Doc.*, II, 1, p. 353.

[9] Zamoisky c. Rege 24 Oct. 1595, *Ibidem*, p. 395. Vezi vol. V, p. 158.

[10] Asupra rolului jucat de Ieremia Movlă în domnia lui Mihai Viteazul vezi vol. V, p. 173, 176, 205, 207, 217 şi 315.

[11] Vezi vol. V, p. 173.

ternului său [12]. De aceea Moldova se îndepărtase chiar dela început de el, şi când veni Mihai Viteazul de peste munţi, mare parte din boieri pe cât şi armata trecu în partea lui, „sătui

11. Ieremia Moghilă cu familia

fiind ei de stoarcerile făcute lor de Ieremia şi de soldaţii poloni ce erau în ţară", încât izbânda lui Mihai îl custă numai prea puţina vărsare de sânge.

[12] Tânguirea lui Ieremia Movilă către Zamoisky, 19 Martie 1596, Hurm. *Doc.*, II, 1, p. 381.

De îndată ce Ieremia revine în ţară, aşăzat de Poloni aice, în Decemvrie 1600, după ce Zamoischi se întoarce din expediţia în Muntenia, unde întrodusese pe Simion, Polonii reîncep iarăşi jafurile şi prădăciunile lor.

Pe când însă în Valahia această purtare a lor îi făcu să fie în curând alungaţi, în Moldova de care erau mai apropiaţi ei se mănţin, cu toate strigătele de desperare a le poporului, care ţipa sub ei ca un puiu în ghiarele vulturului.

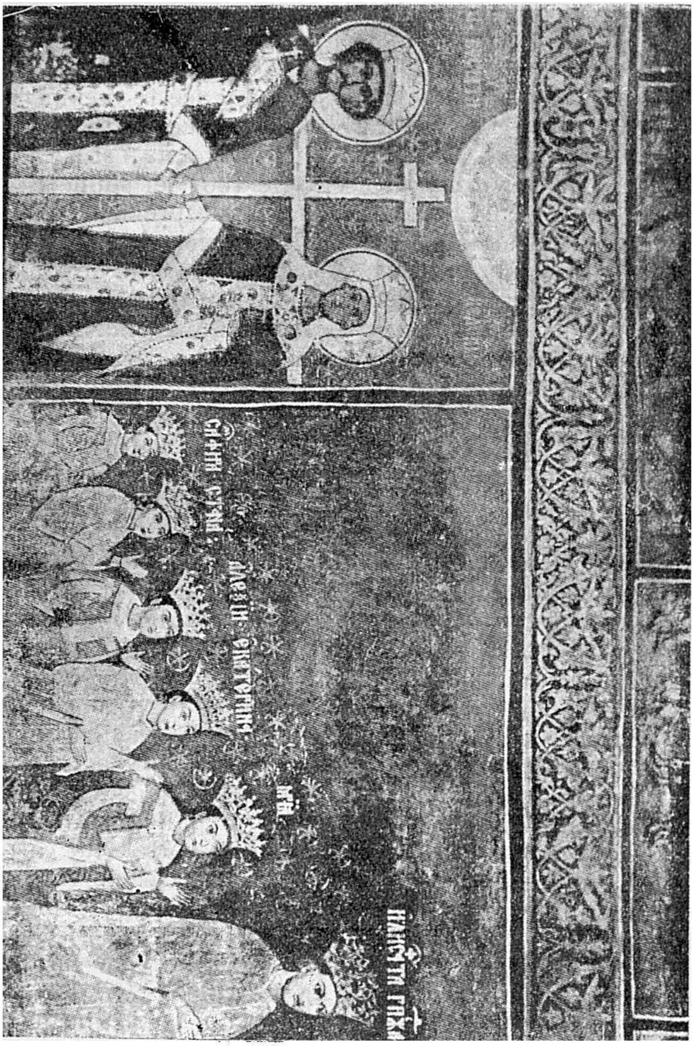
Insuşi Ieremia Movilă mişcat de aceste neomenii care înduşmăneau ţara cu domnia lui, se jăluește regelui despre abuzurile netolerabile făptuite în Moldova de oştirile polone. In o scrisoare a lui din 16 Decemvrie 1601, el spune că au înştiinţat încă de mai înainte pe regele despre marile suferinţi şi plângerile cetăţenilor Moldoveni din pricina că cvartirul în această ţară atât de pustiită, a oştirilor lăsate de milostivia voastră şi al căror număr a fost sporit prin soldaţii pe care i-a lăsat la noi starostele de Cameniţa venind din Valachia încât ne mai putându-se ţinea dela sărăcime, boierii cei mici, mai apoi chiar cei mari au fost siliţi a-i găzdui, iar soldaţii fiind fără nici o disciplină s'au apucat a face oamenilor daune, strâmbătăţi şi violenţi ne mai pomenite şi fără exemplu. Ţara întreagă e atât de mişcată şi de întăritată prin toate aceste suferinţi, încât acei care până mai dăunăzi de abia murmurase, având în vedere porunca mea sub pedeapsă de moarte a sta liniştiţi, şi de a nu unelti nimic contra armatei polone au început acuma a striga în gura mare, înfruntând ordinele noastre, şi declarând că nici într'un chip nu mai pot răbda şi suferi o nevoie atât de mare [13]". In altă scrisoare Movilă se jeluește pentru prădarea unui sat din partea nobilului polon Dluzniowsky, ca răsbunare pentru nepredarea unor sârbi ai lui fugiţi în Moldova [14].

Pe lângă această apăsare atât de neomenoasă pusă în lucrare de oştisile polone în ţările române, Moldova în special mai era supusă şi unui tribut bănesc către regele Poloniei, pe care Ieremia Movilă era îndatorit a-l răspunde, cu toată prăpădenia în care i se afla ţara. Intr'o scrisoare a lui către proteguitorul său, în care i relatează despre răscoala fraţilor Buzeşti în contra fratelui său Simion, îi spune că de şi el însuş s'ar teme de o răscoală în propria lui ţară, totuşi se hotărîse a merge în ajutorul fratelui său. Soldaţii poloni însă, neplătiţi de jumătate de an din cauza lipsei banilor, refuzase a merge. Atunci Ieremia le împărţise acei 28.000 de lei, tributul pe care trebuia să'l trimită regelui, rugându-se să fie scuzat pentru întârziere [15]. Eată în ce stare adusese plecarea Moldovei către

---

[13] *Traian*, 1869, p. 136 Text autentic în Hurm. *Doc.*, supl. II, 2, p. 18.
[14] *Ibidem*, II, 1, p. 438.
[15] 30 Iunie 1601, *Traian*, 1869, p. 156.

Poloni pe această nenorocită ţară. Tributară către Turci, tributară către Poloni, jăfuită de toţi ajunsese într'un hal de mai pomenit, precum poate nu a mai fost niciodată în lungul şir al nenorocirilor sale.

12. Elisabeta, Doamna lui Ieremia Movilă, cu fii şi fiicele

Boierii ţărei din partida protivnică Polonilor şi parte din cler trimit lui Basta, puţin timp după moartea lui Mihai Viteazul o rugăminte de a-i lua sub scutul său, ne mai putânsd suferi marea tiranie a lui Ieremia. Fiind însă că trimisul moldovenesc nu avea nici o scrisoare de adeverire din partea poporului,

Basta îl primi cu neîncredere, temându-se a nu fi un spion menit a cerceta starea în care el se afla. Nobilii şi clerul se grăbesc atunci a trimite un al doile boier cu scrisori de acreditare, scrise în limba română, repetând rugămintea lor [16]. Basta însă avea

13. Doamna Elisabeta, soţia lui Ieremia Movilă

instrucţiuni dela împăratul ca să nu grăbească lucrurile cu Polonii, şi să observe bine să nu se pară cumva că împăratul ar fi cerut Moldovenilor supunerea lor, spre a nu lucra în contra

[16] Basta către arhid. Mateiu, 15 Noemvrie 1601, Hurm., *Doc.*, IV, p. 274.

făgăduinţelor date regelui polon. Dacă însă ei ar veni din bună voia lor să se închine împăratului, să nu li se închidă poarta, ce trebue să rămână deschisă tuturor [17]. Unul Marcu Vodă fiul lui Petru, cerând de la Basta să-i dee ajutor, spre a cuceri Moldova pentru împăratul, Basta refuză, hotărîre ce este aprobată de însuş Rudolf al II-lea [18]. In genere politica imperială faţă cu Ieremia Movilă este pacinică, ne vroind să se strice cu Polonii, în acele momente de lupte hotărîtoare cu Turcii, care precedară pacea dela Sitvatorok din 1606.

Cu cât însă politica împăratului era mai reţinută faţă cu Polonii, cu atâta aceştia deveniau mai îndrăzneţi. Astfel am văzut cum Simion Movilă pătrunde cu ajutor polon în Muntenia, şi alungă din scaun pe Radu Şărban, ce fusese pus domn de generalul Basta; cum apoi Ieremia Movilă dă adăpostire boierilor pribegiţi dela curtea lui Radu, punându-i chiar să scrie în repeţite rânduri adrese către generalul Basta şi alţi oameni ai împăratului, prin care să ceară restituirea în Muntenia a lui Simion Movilă [19]. Cu toate aceste nici Ieremia nu vroia să se pună de tot rău cu împăratul, şi îi face slujbe, când aceste nu'l puneau în nici un pericol. Aşa în 1605 Turcii dându-i ordin să năvălească în Ardeal, el înştiinţează despre aceasta pe comisarii imperiali [20]. Ieremia Movilă moare însă în 1606 prin luna lui Iulie [21]. Indată se scoa.ă mai mulţi pretendenţi la scaunul principatului, între care şi Ştefan Bogdan fiul Sasului, care domnise în Muntenia înaintea lui Alexandru al III-lea, predecesorul lui Mihai Viteazul, şi de atunci stătuse necontenit la pândă, spre căpătarea unui scaun în ţările române. El propune împăratului Rudolf, ca să-i plătească un tribut de 80.000 de taleri pe an, dacă i-ar procura scaunul Moldovei. Văzând că propunerea lui rămăsese fără efect, prin o a doua scrisoare el oferă 130.000 de taleri, însă tot cu aceeaşi izbândă [22]. Lumea întreagă o vânturase acest om însătat de putere; până în Anglia alergase el, la picioarele lui Iacob I, spre a obţinea intervenirea lui în favoarea stăruinţelor sale. Ambasadorul veneţian ce raportează despre aceste călătorii ale pretendentului român, se teme ca nu cumva în loc de o coroană pe cap să-i cadă un cuţit după gât, „întru cât ar avea mulţi duşmani, ar

---

[17] Instrucţiile lui Rudolf către Basta, 27 Iulie 1602, *ibidem*, p. 307.
[18] Alte instrucţii din 6 Decemvrie, *ibidem*, p. 326.
[19] Mai sus, p. 9 şi 12.
[20] Comisarii către Basta, 18 Februarie 1605, Hurm., *Doc.*, IV, 410.
[21] Octavian Bon raportează dogelui în 12 August 1606 despre moartea lui Ieremia, idem, IV, 2, p. 289. Baret, *Histoire des troubles de Moldavie*, Papiu *Tesaur* II, p. 17, pune greşit data morţei lui Ieremia în anul 1608.
[22] Două scrisori ale sale din 9 şi 11 Iunie 1607, Hurm., *Doc.*, IV, p. 415—416.

fi lipsit de bani şi de alte poprele, care ar fi de trebuinţă spre a-l conduce la ţinta dorită [23]".

14. Cutia cu părul Doamnei Elisabeta

Simion Movilă, 1606—1608. In timp ce Ştefan Bogdan colinda împărăţiile pentru a ajunge prin influenţă politică la tronul Moldovei, Simion Movilă, mai cuminte, trimitea sultanului nişte daruri preţioase, patru blăni de cacom, 20 de caftane de brocart, 200 de armăsari şi 600 de cai, şi obţinea recunoaşterea domniei, pe care pusese mâna la moartea fratelui său. Ieremia lăsase copii : 3 băeţi şi 3 fete, însă toţi în vrâstă tânără, „cel mai mare din băeţi, Constantin, al 2-lea Alexandru, al 3-lea Bogdan, din care cel întâi abia împlinise 9 ani [24]". Se vede însă că Polonii nu erau pe deplin mulţămiţi cu Domnia lui Simion, de oarce îi videm stăruind la Poartă, pentru în-

[23] Octanvian Bon către dogele 12 Iulie 1608, idem, IV, 2, p. 299.
[24] Baret, *Histoire des troubles de Moldavie.* Papiu, *Tesaur,* II, p. 17.

15. Simion Movilă

locuirea lui cu Constantin fiul lui Ieremia; dar Simion ştie să'şi dreagă trebile, trimiţând ca dar sultanului 18.000 de scuzi, 200 de cai şi „alte gentileţe[25]". Simion Vodă muri însă un an după a lui întronare şi moartea lui este cu drept cuvânt bănuită a fi fost datorită otrăvei mestecată de Elisaveta văduva lui Ieremia, o Unguroaică fata lui Czomortany, în înţelegere cu Poloni care nu puteau fi mulţămiţi de plecarea lui Simion prea adâncă în spre Turci. Elisabeta voia să deschidă mai degrabă tronul fiului ei Constantin. Rămâne însă pe urma lui Simion văduva lui Marghita iarăşi o Unguroaică şi între aceste două femei străine se încinse o luptă din cele mai crâncene pentru dobândirea tronului Moldovii de odraslele ieşite din trupurile lor[26]". Turcii anume vor să pună în scaun pe Mihăiaş fiul lui Simion, iar Polonii pe Constantin fiul lui Ieremia. „Se împărechiară boierii şi cu dânşii şi ţara în două părţi[27]", care sprijinite pe armatele străine, o expuseră la cele mai cumplite încercări. Constantin Movilă intră în Moldova cu 1500 de Poloni, care sunt însă tăieţi de partida protivnică. „Mai curând vroia să se supună cu totul Turcilor, decât să se mai dee Polonilor, care o jăfuise atât de rău[28]". Constantin însă adună noue puteri spre a năvăli în Moldova, şi atunci Mihăiaş cere cu consimţimântul Porţei ajutorul Tătarilor, chemând astfel el însuşi asupra ţărei urgia lui Dumnezeu[29]. Cu tot ajutorul sălbatecelor oarde, Constantin izbuteşte a alunga pe vărul său, şi pune mâna pe Domnie. In timpul acestor lupte înverşunate Moldova încăpuse sub domnia femeilor. Aşa Marghita mama lui Mihai Movilă dă privilegii butnarilor din Peatra. Ea se intitulează chiar într'un document „Io Doamna Marghita, Doamna reposatului Simion Vodă" uzurpând până şi . . . . ca un adevărat Domn al ţării. Pe inscripţia mormântului lui Simion Vodă cetim apoi că s'a scris această peatră când a vrut Dumnezeu ca prea iubitul său fiu Io Gavril Moghila *să fie Domn* în Ţara Românească *iar mama lui Melania* (aşa se numea Marghita din Domnie) Doamna[30]".

Constantin Movilă, 1608—1611. De şi pus de Poloni în scaunul Moldovei, întru cât aceştia nu erau încă duşmani declaraţi ai Turcilor, Constantin Movilă sau mai curând muma lui şi sfatul ţărei, de oarece el era încă copil, caută să împace

---

[25] Octavian Bon cătră dogele, 4 August 1607. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 290.

[26] Numele acestei principese este dat de un document din 1615 Februarie în 11, *Arh. ist.*, I, 1, p. 128. Comp. *Doamna lui Ieremia Movilă* de N. Iorga în An. Acad. Rom., II, Tom., XXXII, 1910, p. 1032 (14) şi urm.

[27] Miron Costin în *Letopiseţe*, I, p. 233.

[28] Octavian Bon către dogele, 19 Noemvrie 1607. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 292.

[29] Alt raport din 8 Ianuarie 1608, *idem*, p. 292.

[30] Iorga în studiul citat în nota 26 după exemple culese de Kosak *Inschriften aus der Bukovina.*

şi pe Sultanul cu domnia lui, trimiţându-i îndată după izbândă, pe un agent al său, Caraman aga, cu 50.000 de zechini şi făgăduinţa urcărei tributului, aceasta spre a-l îmblânzi. Pe de alta însă caută să'l şi intimideze, spunându-i că la vreme de nevoie va şti săşi lupte pentru păstrarea tronului, fiind prevăzut cu puteri îndestulătoare. Odată cu acest trimis al lui Constantin apare în divan şi unul al lui Gavril Movilă fratele lui Mihăiaş, mort puţin timp după ce fugise în Valahia. Solul lui Gavril vine însă întovărăşit de un bun număr de Moldoveni, apăsând mai ales, pentru a înteţi pe Turci, asupra afrontului făcut de Poloni sultanului, şi asupra pericolului ce ar izvori pentru Poartă dacă Cazacii s'ar împatrona la Bender şi la Chilia. Divanul frământat între ofertele de bani ademenitoare a le lui Constantin, şi lovitura dată în vaza şi autoritatea sultanului prin amestecul atât de făţiş al Polonilor în domniile Moldovei, nu ştiea la ce să se hotărască. Vizirul însă cumpărat prin o însemnată parte din cei 50.000 de zechini aduşi la Poartă de agentul lui Constantin, face pe sultanul să primască pe candidatul polon, uitând şi vază şi onoare în faţa aurului. La atâta degradare ajunsese Turcii ! Boierii ce veniseră cu solul lui Gavril sunt trimişi îndărăt cu un sfat prietenesc, acela de a se supune învingătorului ; şi ei trebuiră să plece capul, căci venise cu mânele goale — de aceea nici că putuse avea dreptate [31]''. Constantin Movilă însă mai era săpat şi de un alt pretendent, acel Ştefan Bogdan, care căutase sprijinul competirilor sale tocmai pe malurile Tamisei. Acest competitor stătea în casa ambasadorului englez, şi în zadar se opitenşte în toate modurile spre a'l pierde, agentul lui Constantin, Caraman aga [32]. Boierii moldoveni nemulţămiţii cu domnia polonă, văzând că nu au izbutit în stăruinţelor lor pentru Gavril Movilă, îşi pun puterile lor în slujba lui Ştefan, şi vin iarăşi la Constantinopole, în număr însemnat, spre a reînnoi pârile lor contra lui Constantin. De astă dată însă o păţiră mai rău decât în întâiul rând. Purtându-se necuviincios faţă cu agentul lui Constantin, Caraman aga, vizirul ce era necontenit aghezmuit de dânsul, pune să-i bată la poarta palatului divanului şi-i închide în cele şepte Turnuri [33], din care sunt eliberaţi numai cât mai târziu după stăruinţele ambasadorului englez [34].

Deşi Constantin Movilă izbutea să se mănţină în contra competitorilor săi prin hrănirea corupţiei turceşti, el nu se putea despărţi de politica polonă, care îl adusese în scaun, de şi Po-

[31] Mai multe raporturi ale lui Octavian Bon către dogele din 25 Ianuar, 15 Febr. şi 22 Martie şi 14 Iunie 1608, Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 293, 296.
[32] Altul din 12 Decembrie 1608, *idem*, p. 301.
[33] Raportul din 29 Decemvrie 1608, *idem*, p. 302.
[34] Simeon Contarini către dogele, 5 Sept. 1609, *idem*, p. 304.

lonia pe atunci devenia pe fiece zi mai duşmană Porţei până ce la 1611 dădu naştere urmărei neapărate a unei stări aşa de încordate, unui răsboi turco-polon. Prin răcirea relaţiilor dintre Poartă şi Polonia, această din urmă putere se apropia dela sine de Germania. Atât Constantin Movilă, omul Polonilor, cât şi Radu Şărban domnul din acest timp al Munteniei, omul Nemţilor, trebuiau să fie duşmanii lui Gabriel Batori domnul Transilvaniei, omul Turcilor. De aceea când Radu Şărban este alungat în anul 1611, el fuge la Constantin Movilă. Ba acesta chiar întrând cu totul în politica germană, iscăleşte cu Impăratul un tratat identic acelui subsemnat în oraşul Roman de Radu Şărban cu Germanii [35]. Purtarea lui Movilă nu putea la urma urmelor fi încuviinţată de Turci, cu atâta mai mult că alţi competitori mai proaspeţi ofereau tot atâtea, dacă nu chiar mai însemnate sume. In 1611, odată cu înlocuirea lui Radu Şărban prin Radu Mihnea, Turcii schimbă şi pe Constantin Movilă, punând în locu'i pe Ştefan Tomşa. Movilă fuge în Polonia împreună cu mai mulţi boieri, partizanii lui [36].

Stefan Tomşa, 1611—1615, este fiul omonimului său, care domnise câteva luni după uciderea lui Iacob Eraclidi Despotul [37]. Asupra acestei filiaţiuni există oarecare îndoială în izvoarele contimpurane. Aşa pe când un document veneţian ne spune că Stefan Tomşa era fiu de Domn [38], Miron Costin ne arată că era ,,drept Moldovan din ţinutul Putnei de pe valea Răcătăului'' dând a înţelege că ceea ce-i procurase Domnia nu fusese însuşirea lui de coboritor din viţă domnească, ci imprejurarea că fusese la Poartă pe lângă capuchihaia [39]. Baret de asemene mărturiseşte că solii lui Alexandru Movilă, competitorul şi urmaşul lui Tomşa, fusese însărcinaţi să spună sultanului că atunci când numise pe Tomşa domn în Moldova. presupusese cu greşală că ar fi fiu de domn [40]. Controversa trebue să înceteze faţă cu inscripţia din jurul unui aer ce se află la biserica din Buneşti, judeţul Suceava, în care se spune că ,,acest aer l'a făcut piosul domn Ion Ştefan Voivod, fiu al răposatului

---

[35] Mai sus, p. 440. Mai vezi instrucţiile împăratului Mateiu privitoare la modul de a captiva pe domnul Moldovei, Hurm., *Doc.*, IV, p. 443. Constantin Movilă după ce este alungat la Hotin, înştiinţează pe Sigismund Forgach despre aceasta, *idem*, p. 459.

[36] Lupul Prăjescu în o scrisoare a lui din 1622 aminteşte cum „după aceea tâmplatu-'sau părinţilor noştri eşire în ţara leşească cu Constantin Vodă (Movilă). Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, II, 1, p. 6.

[37] Vezi vol. V, p. 77.

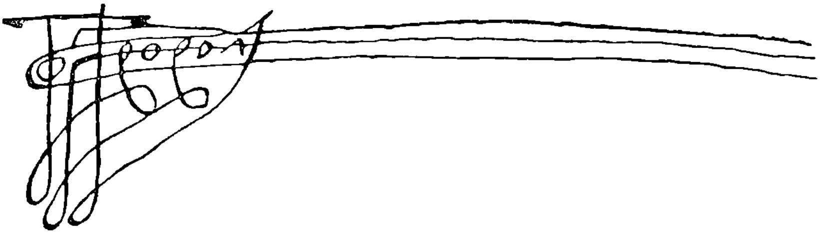
[38] Simion Contarini către dogele, 20 Noemvrie 1611. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 329.

[39] Miron Costin, *Letopisețe*, I, p. 229.

[40] Baret, *Histoire des troubles de Moldavie* in Papiu, *Tesaur*, II, p. 36.

Tomşa Voevod şi al soţiei sale Acsinia, şi s'a dat bisericei domneşti din Iaşi anul 1613[41]".

De şi originar din ţinutul Putnei, învăţase carte la şcoala preuţască din Rădăşeni, în ţinutul Sucevei, după cum ne spune un document de pe timpul lui Constantin Mavrocordat, în care mai mulţi oameni bătrâni din satul Rădăşanii mărturisesc cu prilejul unei hotarnici, că „apucase şi ei dela bătrânii lor, că fiind Ştefan Vodă Tomşa copil mic şi sărac, au învăţat carte la şcoala din Rădăşăni, şi miluindu-l Dumnezeu cu Domnia au venit la Rădăşăni, şi au făcut aice o biserică, şi jăluind oamenii că li-i locul strâmt şi n'au unde se hrăni, le-au dat şi o bucată de loc din hotarul târgului[42]". Această mărturisire a

16. Ştefan Voevoda [Tomşa]

documentului, de şi nu contimpurană, este însă întărită de alte împrejurări. Aşa tradiţia păstrată până acum în Rădăşăni, atribue lui Ştefan Tomşa zidirea bisericei ce se affă în acel sat. El făgăduise că o va zidi atunci când fiind fugărit de Constantin Movilă, căutase scăpare la Tătari, adăpostindu-se după cum spune tradiţia întâi în Rădăşeni. Când dânsul se urcâ în scaunul Moldovei, îşi îndeplini juruinţa făcută în timpul fugei sale. Şi astăzi se pomenesc de ctitori ai bisericei : Ştefan Voevod şi Elena doamna, şi se află şi o linguriţă de aur cu inscripţia slavonă, care pe româneşte sună : „Şi am dat'o pre ea, spre a se ruga pentru noi, în biserica din satul Rădăşenii unde este hramul marelui mucenic Mercurie. Io Ştefan Voevod Tomsovici". Inscripţia nu poartă nici o dată[43]. Şi despre şcoala

[41] Vezi reproducerea acestei inscripţii slavone de N. Beldiceanu, în *Butelinul societăţei de medici şi naturalişti din Iaşi*, 1887, p. 267.

[42] Anafora de judecată între mănăstirea Slatina şi locuitorii satului Rădăşăni din 20 April 1743 în *Uricariul* X, p. 180.

[43] Linguriţa a fost dusă de călugării de Slatina, care puseră mai târziu mâna pe Rădăşăni, la mănăstirea Neamţului unde se află şi astăzi. Rădăşănenii însă îngrijiră a se face una de argint poleit, întocmai ca şi cea originală, pe care o păstrează ca un scump odor, o frumoasă dovadă despre trainica iubire a trecutului în acel sat, cel mai frumos din toată Moldova. Se vede din inscripţia linguriţei care arată de soţie a lui Ştefan Tomşa pe Elena, că acesta a fost Tomşa al II-lea şi nu cel întâi, a cărui soţie am văzut din aerul dela Buneşti că era Acsinia.

din Rădăşeni s'a păstrat în popor urme de tradiţie, însă mult mai slabe decât despre biserică.

Constantin ce fugise în Polonia, îşi adună armată cu ajutorul mai ales a cumnaţilor săi, cu toţii nobili poloni, intră în Moldova în potriva lui Tomşa, care caută sprijin la Tătari. Lucru îndestul de neaşteptat, boierii ţărei pe care i-am văzut atât de înverşunaţi contra lui Constatin Movilă şi al Polonilor, stăruind la Turci cu atâta îndărătnicie în cât îşi pusese chiar viaţa în pericol, acuma îi videm sprijinind din potrivă pe Constantin în contra lui Ştefan Tomşa, căci spune un raport veneţian că ,,se aflau împreună cu Constantin la Hotin partea cea mai mare a boierilor şi alt popor mai mărunt, care cu toţii erau în contra principelui nou [44]''. Se încinse o luptă şi o pustiere nemaipomenită a Moldovei de sus din partea Polonilor, ale căror grozăvii reiesă minunat din o scrisoare privată a unuia Petru Diacul din Ştefăneşti către biråul din Bistriţa din anul 1612 în care îi spune cum ,,a umblat până mai sus de Târgul Siretului de am văzut cum au adus Armeni tăiaţi în bucăţi dela Cernăuţi şi neguţitori dela Suceava şi dela Siret. Am grăbit nomtea (sic) noaptea ?) în Cernăuţi o mie de Leşi de i-au tăiat pe toţi oamenii şi au mers înapoi la Sleatin (Sneatin). Un spirit rău se încuibase în boierimea română. Era destul ca un principe să ajungă în scaun pentru a fi combătut, lucru ce se va explica atunci când vom studia prefacerea, căreia fusese expusă boierimea română [46]. Ea devenise o clasă de dregători, din una de nobili ce fusese altă dată. Dregătoriile dând acuma singure numele, vaza şi averea, şi neputând încăpea în ele toţi boierii ţărei, era destul ca un domn să ajungă în scaun spre a pierde prin neîndeplinire ceeace câştigase prin făgădueli. Numai lipsa de conştiinţă a nevoilor obşteşti, înghiţirea interesului colectiv de acel individual, îngrijirea numai de buna stare personală, destrugerea ideiei pe care se întemeiază mersul societăţilor, explică o atare destrabalare a boierimei româneşti. Atâta îi mai rămăsese din vechia conştiinţă a drepturilor sale, apărarea contra elementului străin, manifestat în lupta memorabilă contra Grecilor. Şi aici vom videa însă cum conştiinţa interesului colectiv slăbeşte pe fie ce zi înaintea celui individual, cum tot sporesc trădările şi trecerile în tabăra duşmană, până ce şi acest

[44] Simion Contarini către dogele, 25 Februarie 1612. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 332: „Trovasi seco la maggior parte delli signori diconditione, il populo et l'atri genta mezane, şi eran tutte tutte in contro alnuovo principe Visternicul Nicoară Prăjescu rămăsese credincios lui Movilă şi petrecu timpul în Polonia, Gaspar Gratiani îi restitue în 1619 satul Rogovanii ce fusese ocupat pe nedreptul de Ionascu din Uscaţi când a fost Prăjescul pribeag în Ţara leşască în zilele lui Ştefan Vodă (Tomşa)". Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, I, 2, p. 127.

[45] *Doc. Bistriţei* de N. Iorga, I. p. 30.

[46] Vezi capul următor.

ultim scut căzând, ţările sunt expuse fără nici o apărare năvălirei fanariote. Se vede că tot acest simţimânt duşmănesc în contra Grecilor împinsese pe boierimea română în braţele lui Constantin Movilă şi în potriva lui Ştefan Tomşa, de oarece acesta este arătat de contimpurani, ca un om cu totul dedat obiceiurilor turceşti, care şi ar fi alcătuit sfatul său numai din venetici străini, Greci şi Turci [47].

O luptă crâncenă se dă între Tomşa şi Movilă, la Stefăneşti pe Jijia, în care acest din urmă este bătut şi ucis. Mai multe documente contimpurane întăresc aceste împrejurări, între care două veneţiane, care spun că lupta dela Ştefăneşti fu câştigată mai ales prin faptul că nişte corpuri de Tătari, trădători împărăţiei, care combăteau în rândurile lui Constantin, se întoarseră în mijlocul bătăliei la fraţii lor, care sprijineau pe Tomşa [48]. Un alt document din 1623 (a două Domnie a lui Ştefan Tomşa), ne mai spune încă cum după luptă, Tomşa dădu lui Manolache mare vameş „trei sate: Rogojenii Visternicenii şi Roşieştii pe Răut, în ţinutul Sorocei şi satul Roşcanii la Nistru, care sate au fost a lui Isac Balica hatmanul (fratele de pe mumă al lui Ieremia. Simion şi Gheorghe Movilă) şi el cu viclenia lui le au prăpădit, când s'au râdicat cu Domnul lor Constantin Voevod şi cu multă mulţime de Leşi şi Cazaci asupra Domniei mele, şi făcând mare răsboi cu dânşii pe apa Jâjiei, şi i'au dat Dumnezeu sub sabia Domniei, unde şi oasele lor la arătare zac, spre vecinică mărturie [49]". Această arătare este întărită şi de alte două documente, unul din 1615, prin care Tomşa dă satul Ilieştii lui Grama Uşarul şi altul din 1619 prin care dă o parte din Brăeşti Vornicului Costin Bucioc, ambele confiscate dela Balica pentru trădare. Constantin fuge către Nistru în care se înneacă în trecerea lui [50]. De abia însă câştigase Ştefan Tomşa tronul, prin răpunerea lui Constantin Movilă, când iată că izbucneşte în potriva lui o răscoală a boierilor snopiţi şi tăiaţi de bătrânul Domnitor care dăduse morţii pe Vasile Stroici, pe Balică, pe Chiril. Paleologu, pe Stolnicul .. şi pe alţi boieri din partidul Movileştilor. Boierii cer mai întâi dela împăratul german de domn pe Gavril, fiul lui Simion Mo-

---

[47] Stefan Boier către Sig. Forgach, 18 Ianuarie 1612. Hurm., *Doc.*, IV, p. 463: „Hat seine Rath von entloffenen frembden, Pribokhen, Griechm und Thürggen".

[48] Raporturile lui Christophor Valier c. dogele din 12 şi 25 August 1612, *idem*, IV, 2, p. 336—337.

[49] *Foaia pentru minte, inimă şi literatură*, 1845, p. 49. Miron Costin pune greşit această luptă ca petrecută la Cornul lui Sas.

[50] 1623 Uricarul VI, p. 221; Ghib. Ispisoace şi Zapise, I, 2, p. 153; 1615, N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 215 1619 *Arh. Românească*, I, p. 54 alt doc. dela Radu Vodă din 1624 întărind pe acest lalt Ghib. *l. c.* 3. p. 158.

vilă [52]. Văzând însă că nu izbutesc la nimic cu stăruinţele lor, pornesc cu puterea asupra lui Tomşa, care îi bate însă lângă Iaşi, la *fântâna lui Păcurar* [53]. Baret adaoge că izbânda fu câştigată cu ajutorul poporaţiei ieşene, care eşi în ajutorul domnului ce-i făgăduise iertarea tuturor dărilor [54]. Totuşi puţin trebuia să se bucure Ştefan Tomşa de victoria lui; căci boierii bătuţi fug în Polonia, de unde vin curând după aceea îndărăpt, în fruntea lor cu Doamna lui Ieremia, Elisaveta, care vroia să aducă scaunul în mâinile fiului ei de al doilea, Alexandru. Acesta, căpătând ajutor dela cumnaţii săi, bate pe Stefan şi 'l alungă din scaun. Luptele necontenite repetate pusese pe fugă pe bieţii locuitori. Când Alexandru după izbânda lui intră în Iaşi, el găsi oraşul pustiu; cei mai mulţi oameni se retrăsese prin munţii şi pădurile ţărei. Stefan fuge în Valahia, de unde se întoarce cu ajutor dela Radu Mihnea şi dela Turci. Alexandru părăseşte Iaşii şi se retrage la Hotin [55]. Stefan arde capitala Moldovei într'un chip cumplit, încât din 6.000 de case nu rămaseră 600 întregi. Alexandru însă reformându-şi armata cu ajutor polon răspinge pe Tomşa şi pătrunde până la Buzeu, unde Polonii comit aceleaşi prădăciuni şi pustieri, pe care Turcii şi Muntenii le comisese la Iaşi [56]. Astfel Ţările române şi mai ales Moldova era străbătută în lung şi în larg de un potop de foc, care mistuia oraşe, sate, avuţii şi oameni, numai pentru a satisface oarba patimă de Domnie a competitorilor la scaunul ei.

Alexandru Movilă trimite însă la Poartă soli care să-i spună că el nu are de loc în gând a se lepăda de ascultarea către dânsa, că ceeace l'au adus în Moldova a fost dorinţa de a răsbuna moartea fratelui său, sprijinindu-şi îndreptăţirea cu o făgăduinţă de 20.000 de taleri făcută Caimacamului, care bani trebuiau să-i fie plătiţi de negustorii întreprinzători de cărnuri din Constantinopole, îndată ce el era să fie întărit [57].

Alexandru Movilă, 1615—1616, obţine prin acest mijloc scaunul Moldovei. Acest Alexandru este confundat de Miron

---

[52] Boierii Moldovei c. capitanii oştirei ungureşti, 13 Mai 1614. Hurm., *Doc.*, IV, p. 553—554.

[53] Spusele lui Miron Costin sunt adeverite prin un raport al lui Almoro Nani c. dogele din 31 Octomvrie 1615, idem, IV, 2, p. 349. Dela acest *păcurar* adecă cioban, a cărui fântână exista pe la 1615, se trage numele mahalalei *Păcurari* din Iaşi, Comp. asupra cuvântului Păcurar, Vol. II, p. 65.

[54] *Histoire* în Papiu, II, p. 24.

[55] Baret *l. c.*, Papiu, II, p. 35, Comp. Almoro Nani către dogele, *Doc.* Decemvrie 1615. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 350 O scrisoare a lui Petru Diacul Vornicul Câmpulungului moldovenesc (din 1616 nu 1615 cum o datează Iorga. *Doc. Bistriţi*, I, p. 32) arată cum „au fugit Leaşii din ţară şi au intrat Ştefan Vodă şi au fost în Iaşi la scaun..., iar Alexandru Vodă au trecut Nistrul".

[56] Baret Histoire in Papiu II, p. 49 şi 58.

[57] Almoro Nani c. dogele, 16 Mart 1616. Hurm, *Doc.* IV, 2, p. 355.

Costin cu fratele său cel mai mic Bogdan, arătat de el ca domnind în Moldova după Stefan Tomşa. Toate rapoartele contimpurane a le ambasadorilor veneţiani îl numesc însă Alexandru, şi el se subsemnează în o scrisoare a lui către Almoro Nani : „Alexandro Mohilan princeps Moldaviae [58]". El găseşte un sprijin, probabil nu gratuit în ambasadorul Franţei, întru cât videm pe acesta oferind caimacamului o bună sumă de bani din partea lui Alexandru [59]. Tot odată Domnul stăruia şi pe lângă ambasadorul veneţian, după cum s'a văzut de pe scrisoarea ce i-o trimisese. Poarta otomană însă nu vroia să mănţină în Moldova pe un partizan atât de înfocat al Polonilor, care plătia încă aşa de rău. Ea gândea să strămute în Moldova pe Radu Mihnea din Muntenia. Ambasadorul veneţian, care doria să sprijine pe Alexandru, se preface a apăra interesul lui Radu Mihnea, spunând că asemene strămutare ar fi o adevărată pedeapsă pentru Domnul muntean, „care ar părăsi o ţară avută, în care s'au întărit prin mai mulţi ani de Domnie şi şi-au făcut mai multe locuri de petrecere, pentru a trece în o ţară distrusă, cu toţi supuşii istoviţi, şi ceeace este mai rău, va trebui să dee Porţii acel tribut care se obicinueşte a se lua la Domnii noue, şi dacă Alexandru nu va vroi să iasă din ţară de bună voie, va trebui Mihnea să ţină încă şi multe trupe de război [60]".

Cu toate aceste Radu primeşte strămutarea, pe care nu o putea refuza, bate pe Alexandru Movilă şi ie scaunul Moldovei. Stefan Tomşa este dus la Constantinopole, unde este ameninţat cu tortură, spre a-şi da pe faţă bogăţiile sale ; scapă însă dând 30.000 de taleri caimacamului, care 'l păstrează apoi în casa lui, „spre sămânţă" pentru viitoarele împrejurări. Bailul veneţian observă că toate aceste tiranii îşi au originea atât în natura cea crudă a Caimacamului, cât şi în marea nevoie de bani în care se afla [61].

Alexandru Movilă este prins în urma unei lupte cu Radu Mihnea susţinut de Turci, şi împreună cu el cad în captivitate fratele său Bogdan, muma lui Elisabeta şi ginerele ei Corechi. Ajungând ei la Constantinopole, ambii fraţi se turcesc pentru a'şi mântui viaţa, şi însuş muma lor, femeie religioasă, care se opusese la căsătoria fiicei sale Alexandrina cu Corechi în timpul postului celui mare, e nevoită să'şi lepede credinţa străbună [62].

[58] Din 20 Aprilie 1616. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 358—359.
[59] Raport din 11 Iunie 1616, *idem*, p. 359.
[60] Altul din 9 Iulie 1616, *idem*, p. 352.
[61] Altul din 19 Octomvrie 1616, *idem*, p. 366.
[62] Mai multe raporturi a le lui Almoro Nani cătră dogele, 19 Octom., 2 Noemvrie 1616, 29 Noemvrie, 8 Decemvrie 1617, *idem*, p. 366—372, cf. Baret *l. c.*, Papiu II, 56. După bătălie Doamna Elisabeta fu prinsă şi batjocorită de Turci. Ea singură striga boierilor din rădvanul care o aducea spre C-pole : „Boieri, ruşinatu-m'au păgânul" Miron Costin, *Letopiseţ*, I, p. 234. Prinderea Elisavetii de Turci adevărită de un doc. din 1616. Hurm., *Doc.*, XV, 2, p. 869.

Astfel se petrecuse domnia Movileştilor asupra ţărilor române, începută în Polonia şi sfârşită în serail.

Este greu, ba, chiar peste putinţă, a ne face o idee despre starea nenorocită în care Moldova fusese redusă prin aceste lupte înverşunate. Nici odată nu se comisese mai multe crime nepedepsite, nu se vărsase mai mult sânge nevinovat, nu se atinsese mai greu în tot ce omul poate avea mai scump, onoarea familiei. Totul ajunsese de râs şi de batjocură şi pe când soldaţii sălbătăciţi violau femei şi fete, puneau foc la oraşe şi sate, un preot pângărea „trupul şi sângele lui Hristos", turnând în ele otravă spre a săvârşi un omor mituit [63]. Intr'adevăr prin cumplite timpuri a trebuit să mai treacă nenorocitul nostru popor! Cum de a mai rămas cu viaţă după atâtea suferinţi? Răspunsul la această întrebare stă în faptul că nici un popor din lume n'a fost mai puternic oţelit spre a birui în lupta pentru traiu, şi că din suferinţele trecute el sugea necontenit puterea spre a suporta pe cele viitoare.

2. DELA RADU MIHNEA LA VASILE LUPU

Radu Mihnea 1616—1619, trece din Muntenia unde lasă locul lui Alexandru Iliaşi, în Moldova. Atunci încăpură ambele Ţări Române sub conducerea a doi favoritori ai naţiei greceşti, ambii fiii de Principi turciţi, ambii crescuţi în orient între Greci şi Turci, care poate nici limba română nu o mai cunoşteau, şi 'şi trăgeau dreptul lor la Domnie numai din originea din care se coboriau. Se vede că Radu Mihnea spori încă în Moldova elementul grecesc adus de Ştefan Tomşa, şi provocâ prin aceasta o răscoală a boierilor. Radu însă ce venise cu mari bogăţii adunate din Domnia lui în Muntenia, şi din care depusese o parte cum am văzut la banca Veneţiei, corupe, pe unii, pedepseşte pe ceilalţi şi stâmpără astfel mişcarea. Pentru a paraliza apoi la Turci efectul ce putea să-l aibă o asemenea arătare a nemulţămirei ţărei cu Domnia lui, el trimite pe soţia şi copilul său Alexandru (Coconul) la Poartă ca ostateci, ajută lui Skender-paşa la zidirea unui turn de privighere lângă fluviul Nistru, în scopul de a se păzi de năvălirile Cazacilor, şi 'şi tocmeşte astfel de ocamdată trebile la Poartă [64].

Pe atunci se purtà prin Constantinopole un competitor de nume italian, Gaspar Gratiani, care făcuse slujbe însemnate Porţei, negociind pacea din 1616 între Sultanul Ahmed

---

[63]. Wisnowiecky, ginerele Elisavetii fusese otrăvit cu împărtăşanie de un popă.

[64] Vezi analiza unui raport al lui Michail Starzer către Hans de Molart, 20 Sept. 1618 în Hurmuzachi *Fragmente*, III, p. 72.

al II-lea şi Impăratul german [65]. El ceruse indirect scaunul Moldovei încă din 1616, oferindu-se a merge contra Cazacilor, zicând că în lupta cu ei nu ar trebui ca Turcii să se slujească de corăbii, ci numai de bărci armate, pentru a căror întocmire ar da el modelul, şi câte altele de aceste. Nesprijinindu-şi cererea pe poprelele necesare în orice tratări cu Turcii, pungele de bani, Caimacanul nu-i dăduse ascultare. El se duse atunci la Impăratul Germaniei, căruia îi făcuse şi lui mari îndatoriri, trădând interesele turceşti în tratarea păcei încheete, şi stărui să dobândească Principatul Valahiei; însă toate silinţele lui fură zădarnice, şi tronul se dădu lui Alexandru Iliaşi [66]. Graţiani se puse atunci pe calea cea sănătoasă, făgăduind atot puternicului Skender-paşa şi lui Bostangi-paşa bogate daruri, prin care ademeni pe aceştia a'i sprijini candidatura, de şi el era de o naţionalitate străină poporului român, şi nu se trăgeà din viţă de domn [67]. Cât trebuise să cheltuească Graţiani pentru a obţinea domnia, se vede de pe aceea că ne mai ştiind de unde să-şi procure bani după intrarea lui în Iaşi, în 6 Aprilie 1619, se roagă de Bethlen Gabor să-l împrumute cu 30—40.000 de fiorini, spre a împăca pe numeroşii săi creditori [68]. Graţiani însă izbutise. Mult contribuise la mazilirea lui Radu Mihnea şi vestea exagerată a avuţiilor sale, pe care Turcii vroiau să pună mâna, şi care fură în întregimea lor sechestrate de ei.

Gaspar Graţiani, 1619—1620. Graţiani era de obârşie Croat din orăşelul Gradschae lângă Karlstadt şi se trăgea din o familie fugită din Bosnia dela munţii dalmatini spre hotar unde locuiau Vlahi, era deci probabil de neam Morlah sau Uscoc, Români negri dela Adriatică, încât în felul lui era Român de viţă dar cu totul înstrăinat. Era deci pentru Moldova cel puţin tot atât de străin ca şi feciorii de Domn turciţi şi grecizaţi ce trecuseră pe tronul ei [69]. Invăţând el limbile germană şi italiană se duse în Constantinopole unde-şi însuşi prea bine limba turcească şi fiind om priceput ajunse în curând tălmaciu la poartă. Intovărăşind pe un ciauş ca tălmaci la Impăratul Matei, se întâmplă că acel ceauş să moară. Graţiani îndeplini el în locu-i misia cu care era însărcinat spre deplina mulţumire a Sultanului. El fu numit mare dragoman al Porţii şi dăruit cu insu-

[65] Extractul tratatului de pace, 1 Mai 1616, *ibidem*, p. 63.
[66] Almoro Nani către dogele, 3 Sept. 1616. Hurm. *Doc.*, IV, 2, p. 365.
[67] Extractul din Hurm., *Frag.*, p. 72.
[68] Extractul unei scrisori a lui Bethlen Gabor către Doczy, 28 Oct. 1619. *Frag.*, p. 75.
[69] N. Iorga, *Studii şi Doc.*, XXI, p. 47, cet. acolo mai multe scrisori ale lui şi despre Gratiani d'înnainte şi de după domnia lui.

17. Gaspar Graţiani Domnul Moldovei

lele Naxos şi Paros, iar mai târziu fu urcat chiar în scaunul Moldovei [70].

Numirea unui om cu totul străin, unui *Frânc* cum îl numeşte Miron Costin, neştiutor de limba ţărei, nu trebue să ne pară aşa de extraordinară. Ea era urmarea fatală a sistemului urmat în numirea Domnilor, a cumpărărei tronului de cine da mai mult, fără a se uita la persoana cumpărătoare. După ideile de atunci tot străini erau şi Domnii originari din Muntenia în Moldova, şi acei din Moldova în Muntenia; şi cu toate aceste am văzut de mai multe ori Poarta făcând această încălcare, fără a întreba de placul sau neplacul ţărilor sâlnicite. Acuma însă Poarta avea un interes nespus de a da domnia Moldovei unui om de încredere, căci trebuia curmat amestecul Polonilor în Domniile Moldovei, şi Graţiani fost dragoman şi om în favoare la Poartă, se arătă ca persoana cea mai sigură şi în care se putea încrede mai cu temeiu. De aceea ea care călcase dela încuviinţarea lor chiar hatişerifurile date Ţărilor Române, nu stătu la gând de a le da această de pe urmă lovitură, numind un om cu totul străin la Domnia uneia din ele. Şi era o deosebire între Graţiani şi alt Domn tot străin ce fusese în Moldova, Iacob Eraclide Despotul; căci acesta pretindea cel puţin a fi înrudit, fie cât de departe, cu casa domnitoare, şi chiar pretendenţi ca medicul lombard Rosso, tot pe asemene închipuite şi fantastice înrudiri ceruse domnia Munteniei. Graţiani nu numai că era străin, ceeace în acele timpuri de amorţire a simţimântului naţional nu era o meteahnă atât de mare, dar nici nu era şi *nici pretindea a fi coboritor din o viţă de domn moldovenească sau muntenească*. Astfel se stricase şi se dărăpănase sistemul urmării la tron în Ţările române. Dela fii de Domni la bastarzi; dela aceştia la boieri de ţară, întâi cu pretenţii de înrudire cu familiile ce domnise, apoi fără chiar de a mai arăta asemene pretenţii; în sfârşit la personaje străine, şi aceştia la început cu legătură, mai la urmă fără atare cu domniile ţărilor române. Prin o clină fatală şi neînlăturabilă, sistemul electiv ereditar al Domniei româneşti trebuia să ajungă în sfârşit la acel al beilor din Fanar.

Mai curios însă ne poate părea, cum de boierii moldoveni primiră cu destulă simpatie un Domn cu totul străin. Nu e vorbă, el se prefăcuse întru câtva a se întoarce pe obiceiurile ţărei. Se dusese îndată după ce sărutase poala Sultanului, la biserica greacă din Constantinopole, spre a fi primit în religia

---

[70] *Viaţa lui Gaspar Graţiani* scrisă de prietenul său Ioan Iancovici 1655. Hurm., *Doc.*, supl., II, 3, p. 12. Vezi şi Martin Zeiller în cartea lui *Beschreibung des Konigreiches Polen*. Ulm 1657. (Un exemplar în bibl. Academici, col. Sturza No. 2129), p. 57, spune despre el: „Gaspar Gratianus, so von Grätz aus dem Lande Steur bürtig gewest sein soll”

VALACHIA. 551

18. Harta din 1628. „Atlas Minor, Gerardi Mercatoris". Amsterdanni. Ex Officina Ioannis Ianssonii. 1628

ortodoxă, unde este uns cu sfântul mir, însă fără a se boteza, spunând că are această învoire dela papa [71]. Boierii ar fi trebuit să se gândească şi la faptul că „mai greu lucru nu poate să fie decât când nu ştie domnul limba ţărei în care domneşte". In loc de aceasta, videm pe caimacamul, adecă locoţiitorul trimis de el în scaun până la venirea lui, foarte bine primit. Apoi 20 boierii de frunte ai Moldovei vin înaintea lui până la Adrianopole, şi la Dunăre îl aşteptau mai multe mii de oameni, adunaţi acolo [72]. Boierii însă nici odată nu fuseseră contra unui domn străin, căci afară de Iuga Vodă Coriatovici, pe care dânşii îl chemaseră pe tronul Moldovei, din Litvania, mai ştim cum tot prin uneltirile lor şi Iacob Eraclide Despotul răsturnase pe Lăpuşneanu. Tot pe ei i-am văzut apoi sprijinind candidaturile lui Rosso în Muntenia şi a lui Czaki în Moldova. Dacă ei duşmăneau pe Greci, era numai din pricină că aceştia le făceau concurenţă în posturile şi mâncătoriile lor. Un Domn străin însă, ce nu era Grec, şi nu se putea deci încunjura cu ei, trebuia din potrivă să le fie cu atâta mai plăcut, cu cât necunoscând rândul şi obiceiurile ţărei, rămânea pe sama boierilor să le întocmească, astfel, încât cel mai mare folos să răsară pentru ei. Iată pentru ce îi vom vedea punându-se chiar sub ordinile unui Domn străin spre a alunga pe străinii ce „mâncau ţara".

Cu toate că boierii şi în aparenţă chiar întregul popor îl primise cu iubire, Graţiani ca om petrecut prin daraveri, trebuia să se gândească la siguranţa lui personală ce nu putea fi pe deplin garantată în mijlocul unei poporaţii străine, care numai simpatie de inimă nu putea hrăni pentru el. El se gândi deci a-şi aduce 500 de compatrioţi de ai săi, Uscochi, cu un cap al lor spre a-i ţinea necontenit pe lângă persoana sa [73]. El se slujia în casa lui de 15—20 de Raguzani, din care unii erau la camară, alţii cu slujbele mai de jos, şi care fusese luaţi din oraşul turcesc Provadia, unde se aflau mulţi Raguzani cu afaceri de negoţ [74].

Graţiani fusese însărcinat de sultanul cu tratările de pace cu Polonii, şi el, ajutat de boierul Constantin Bucioc izbuteşte aproape a-şi îndeplini misia, Polonii trimiţând în primăvara anului 1620 pe Ieremia Otwinowsky la Poartă pentru întărirea păcii; dar Bethlen stărueşte la Poartă pentru războiu şi Sultanul cel nou, Osman, plecat către aceiaş deslegare,

---

[71] Almoro Nani c. dogele 16 Februarie 1619. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 379. Comp. *Miron Costin*, Letopiseţe I, p. 236.

[72] Extract din scrisoarea lui M. Starzer c. Hans de Molart din 30 Martie 1619 în Hurm., *Frag.*, III, p. 75.

[73] Almoro Nani cătră dogele, 9 Iunie 1609. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 379.

[74] Altul din 18 August 1619, *ibidem*, p. 380.

solul polon este rău tratat în Constantinopol şi războiul este declarat [75].

Trebuind să se hotărască pentru una din cele două părţi duşmane, Graţiani contra tuturor aşteptărilor trădă pe Turci şi se dă în braţele Polonilor.

El prinde nişte scrisori a le lui Bethlen Gabor partizanul Turcilor, către Tătari, prin care principele Transilvaniei îi întetia asupra Polonilor, şi le comunică acestora. Tot pentru a sluji pe Poloni, care fiind în război cu Turcii, aveau interes ca Nemţii să nu închee pacea cu ei, Gaspar aflând că împăratul german iscălise la Viena armistiţiul cu Turcii, îşi dă toate silinţele prin oamenii săi din Constantinopole spre a nimici asemene împăcare [76]. Gaspar apoi mai stărueşte la Poloni ca să ajute lui Pătraşcu Vodă fiul lui Mihai Viteazul contra lui Bethlen Gabor [77], şi stă în corespondenţă cu Impăratul german, care îl roagă să stăruiască în interesul său la Poartă contra cererilor lui Gabor [78].

In zadar căutase doi boieri dela curtea lui Gaspar, anume vornicul Bucur şi vistierul Vasile Lupu să-l împedece de a se haini. Nenorocirea lui îl trăgea cu o putere fatală către acel pas prăpăditor [79].

Toate aceste fapte, venind la auzul Turcilor, aceştia se înfuriază cu atâta mai mult pe el, cu cât avuseră în vicleanul croat cea mai oarbă încredere. Ei trimit pe un capigiu care să mazilească pe Gaspar. In momentul însă când Turcul îi lipise de umăr peticul negru strigând mazâl, Graţiani care erà pregătit făcu un semn la garda lui, care năvăli în palat şi tăiè pe capigiu şi pe toţi Turcii lui în număr de 300, cu care venise. După aceea se retrase spre Hotin, unde întrâ în tabăra Polonilor. Armata turcească ce venia după capigiu, se ie după Domnul trădător şi-l bate sub zidurile acelei cetăţi. Gaspar apucă fuga spre Transilvania şi intrând în o pădure unde adormi de oboseală, fu ucis în somn de doi boieri. Şeptilici şi Goia, care se aflau pe lângă el, şi care gândeau să câştige prin această faptă mişelească favorurile urmaşului lui Gaspar [80].

---

[75] *Ibidem*, p. 376.

[76] *Ibidem*.

[77] Doue raporturi ale lui Almoro Nani cătră dogele, 11 şi 25 Noemvrie, 1619, *ibidem*, p. 384—385.

[78] Impăratul Ferdinand către Gratiani, 27 Iulie 1620, *ibidem*, IV, p. 595.

[79] Miron Costin, in *Letopiseţe* I, p. 237.

[80] Miron Costin, *ibid.*, p. 241. Comp. Almoro Nani c. dogele 24 Septemvrie, 4 şi 22 Octomvrie şi 4 Noemvrie 1620. Hurm., *Doc.*, p. 387—389. O relaţie asupra înfrângeri lui Graţiani care este aci dată ca fiind întâmplată la Ţuţora lângă Iaşi, vezi şi N. Iorga, *Acte şi Frg.*, I, p. 56, alte . . . . e lupta din 1620 a Patriarhului de Alexandria, care se afla pe atunci la curtea lui Radu Mihnea al Muntenii, în N. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 177—183. Tăierea Turcilor din Iaşi adeverită de un doc. din 13 Sept. 1620, Hurm., *Doc.*, XV, 2. p. 890.

Iată până la ce corumpere a moralului, până la ce degradare a caracterului, setea de căpătuială adusese pe boieri!

Alexandru Iliaşi, 1620—1622, fostul Domn al Munteniei, care fiind mazilit de aice în 1618, sta în casa marelui vizir. De şi de origine Român, ca fiu al lui Ilie şi nepot al lui Petru Rareş, el erà cu totul grecizat, încât astfel videm cum pe tronul Moldovei se urcă unul după altul cu mult timp înaintea epocei Fanarioţilor, trei domni străini sau înstrăinaţi: Radu Mihnea, Gaspar Graţiani şi Alexandru Iliaşi. Fără îndoială că numărul străinilor, al Grecilor mai ales, trebui să sporească mult în timpul acestor Domnii, ceeace explică revoluţia întâmplată ceva mai târziu contra lor şi în Moldova.

Cum se aşază Alexandru în scaun, Polonii trimit pe Cazaci în Moldova în număr de 8000 care o pradă cumplit, dar sunt bătuţi de Alexandru ce ieà în ajutorul lui pe Tătari. Principele Corechi ginerele lui Ieremia Movilă, care scăpase din închisoarea celor şepte turnuri, şi reîncepuse luptele sale contra Turcilor, este prins din nou. Sultanul pentru a pune odată un capăt războiului polonez, se hotăreşte a pleca în persoană în Moldova, şi ordonă Principilor români să-l aştepte la Nistru, şi să facă podurile trebuitoare pentru trecerea armatei otomane. Polonii însă întră înaintea Turcilor în Moldova şi o pustiesc cu cea mai mare neomenie, arzând mai multe oraşe, între care şi nenorocitul Iaşi, „şi din prada ţărei şi-au strâns Leşii hrană de au avut toată vremea cât au stat în Hotin“[81]. Polonii ameninţaţi însă de o armată mare, cer pacea, care li se încuviinţează, cu condiţie între altele, ca să nu între în Moldova nici Turc nici Polon. Alexandru Iliaşi este însă mazilit, fiind că nu îngrijise cum se cuvine de facerea podurilor şi a conacelor[82].

Stefan Tomşa a doua oară, 1622—1623, trece numai pe tronul Moldovei fără a se opri în el decât un an de zile, şi este destituit după stăruinţele ambasadorului Poloniei, cu care putere Turcii închee tocmai pacea în 1623. Se ştie că Ştefan Tomşa se înduşmănise cu Polonii încă din întâia lui Domnie, de când cu luptele sale contra lui Constantin şi Alexandru Movilă. La suirea lui în scaun, el avuse de combătut pretenţiile unui aventurier italian, neguţitorul *Iacob Locadello*, care se dădea drept

[81] Miron Costin în *Letopiseţe*, I, p. 246. Petru Diacul Vorn. de Câmpulung c. biräul Bistriţei vorbeşte de Leşi şi de Tătari, iar despre Domn (Alex. Iliaşi). ca „ţine Vodă pre lângă dânsul curte numai Turci şi Greci". *Doc. Bistriţei* de N. Iorga, I, p. 37 reprodus după originalul scris româneşte de un străin „că ţene Vodă pre lă(ngă) dă(n)sul Corte nomae Torce şe Grece, să fie de credenţe", Hurm., *Doc.*, XV, 2, p. 895.

[82] Miron Costin în *Letopiseţe*, I, p. 252. Confirmat de un raport francez, N. Iorga, *Acte şi Frg.*, p. 58.

fiul lui Aron (Tiranul) fostul Domn al Moldovei, El se subsemna în conformitate cu aceste pretenţii ,,Ioan Iacob Voivoda". Gândul de a pretinde Domnia Moldovei îi fusese inspirat de sultana Validea, care fiindu-i datoare cu 12.000 de scuzi pentru nişte rochii, şi vroind să scape de plată, îi făgăduise că va stărui pentru punerea lui în scaunul ,,părintelui său". Locadello prins în cursă, iea lucrul serios, începe a umblà pretutindene, între altele şi la ambasadorul polon, însărcinat cu negocierea păcei; se împrumută cu bani în toate părţile, spre a putea lupta cu Stefan Tomşa, şi izbuteşte în sfârşit a ajunge — în închisoarea unde-l aruncară numeroşii săi creditori. El fusese combătut de ambasadorul veneţian, care se temeà că, prin ajungerea lui în tronul Moldovei, republica să nu între în aceleaşi prepusuri la Poartă, cărora fusese expusă pe timpul hainirei lui Graţiani. Pretenţia la Domnie a lui Locadello, caracterizază în modul cel mai minunat degradarea ne mai pomenită în care ajunsese Domniile române, dacă speranţa dobândirei lor putea să slujască drept înlocuirea plăţei către furnisorii Sultanelor din harem [83] !! Văzând Locadello că n'au izbutit a pune mâna pe Domnie, se duce totuşi în Valahia, în o poziţie mai modestă, acea de cumpărător de cai pentru armatele veneţiane [84].

Radu Mihnea, a doua oară, 1623—1626. Este strămutat din Muntenia în Moldova, unde vine iarăşi Domn, lăsând de astădată în scaunul muntean pe fiul său Alexandru Coconul, minor, sub epitropia sfatului boierilor, încât în realitate el domnià acuma în ambele Ţări române [85].

In timpul Domniei de a doua a lui Radu Mihnea în Moldova, se naşte un răsboi între Turci şi Tătari, care aduce asupra Moldovei cele mai grele suferinţi. Anume doi fraţi Mohamed şi Şahin Gherai ajungând în fruntea naţiei tatare, unul în însuşire de han, celalalt de kalga adecă de moştenitor, îşi puse în gând să răstoarne dinastia turcească din Constantinopole şi să se urce ei pe tronul Otomanilor. Fiind însă că toate expediţiile Tătarilor, se rezolviau în prădăciuni, ei încep prin a prăda într'un chip îngrozitor Moldova şi Muntenia în 1624, aşteptând să îngheţe Dunărea, spre a trece în Bulgaria. Radu din Moldova şi fiul său din Muntenia sunt nevoiţi să caute scă-

---

[83] Asupra lui Locadello, vezi un şir de mai multe documente veneţiane în Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 392 şi urm.

[84] Giovanni Capello către dogele 30 Iunie 1630, *ibidem*, p. 446.

[85] Haga către statele Olandei, N. Iorga, *Studii şi Doc.*, IV, p. 184 „ser prins van Moldavia Stephanus Thomsa is van syn principaet gepriveert... In syn plaets gaet Radulo Vaivoda prins in Valachia welck principaet wederom aen syn Ex-cie soon, ouwt ontrent twaelff jaeren gegeven is". Vezi mai multe acte privitoare la paza Transilvaniei de Tătari ca să nu răsbată aci din Moldova, în Hurm., *Doc.*, XV, 2, p. 940 şi urm.

pare unul în Suceava, celalt într'o mănăstire. Fraţii Gherai traşi la răspundere de Sultan pentru aceste prădăciuni, răspund că ele s'ar fi făcut fără de ştirea lor, dar că aveau de motiv nemulţămirea naţiei tătărăşti cu Radu Domnul Moldovei, cerând schimbarea lui. Un pretendent la tronul Moldovei *Mihnea*, originar din Cipru, cum aude de cererile Tătarilor, aleargă la ei spre a se oferi ca Domn din partea lor. Ce-i păsa de nemai pomenita devastare a ţărei, de îndată ce răsărea pentru el perspectiva Domniei? Atât de dulce era voia de a prăda şi jăfui în largul său, fără nici o frică, fără nici o răspundere alta, decât împărtăşirea prăzei cu acei ce'l puneau în pâne [86].

Miron Costin laudă mult bunătatea lui Radu pentru boieri, îl ţine numai de rău pentru prea marea strălucire a curţei sale, care istoveà ţara de bani [87]. Radu moare în scaun, lucrul în destul de rar, în Ianuarie 1626, recomandând boierilor săi de Domn, pe generalul său, Miron Barnovski, care este însă combătut de mai mulţi competitori, întâi de mazilitul Alexandru Iliaşi, apoi de Mihnea cel proteguit de Tătari, şi în sfârşit de fraţii Gavril şi Moise Movilă, sprijiniţi de Bethlen Gabor, şi din care Moise stăruia chiar în persoană la Constantinopole [88].

Miron Barnovski 1626—1629. Văzând Domnul ţara aproape pustietă de locuitori prin vălmăşagurile de până atunci, el ie mai multe măsuri pentru a îndreapta răul. Miron Costin ne spune că Barnovski, făcuse mare volnicie întâi curţei, să dee bir numai odată pe an, că ar fi readus pe locuitorii împrăştieţi pe la casele lor, înfiinţând şi mai multe sate noue, chemând oameni din ţări străine şi aşezându-i în slobozii, ,,aşa că în puţină vreme s'au umplut ţara de oameni [89]''. Domnul însă care luase asemene măsură în interesul clasei de jos, nu lipseşte de a împăca şi pe cea superioară, dispunând ca boierii să-şi poată relua pe moşiile lor vecinii înstrăinaţi. Asupra acestei împrejurări posedăm un interesant document, în care Miron Barnovski ne spune că s'au jăluit înaintea lui episcopii şi egumenii de prin toate mănăstirile şi mazilii şi feciorii de boieri de ţară, (boerii cei fără slujbe ce locuiau la ţară), şi ju-

[86] Asupra acestui război şi năvălirei tatăreşti, vezi Zinkeisen, IV, p. 487, Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 404 şi urm. şi Hurmuzaki *Frg.*, III, p. 77, şi urm.

[87] Miron Costin în *Letopiseţe*, I, p. 257.

[88] Amb. germ. Lustrier c. Hans Dietrich, 5 Martie 1626. Hurm., *Frg.*, III, p. 81—82.

[89] Miron Costin, *Letopiseţe*, I, p. 260. Locul e cam greu de înţeles: „şi oare cine din curteni de nevoie ar fi răsărit din ocinele sale la sat boieresc, la sat domnesc, pre toţi i-au adus la breslele sale şi la locuinţele sale''. Textul este corect, reprodus întocmai şi de *ediţia critică* a lui *V. A.* Ureche, I, p. 514). Curtenii nu pot însemna boierii, ci se referă la cealaltă parte a lor, la călăraşi, răzaşi, (Vol. IV al acestei scrieri, p. 146 şi urm.), care de răul vremilor ar fi căutat scăpare în satele domneşti sau boiereşti.

pănesele sărace (adecă văduve), zicând că li s'au pustiet satele şi li s'au răşchirat vecinii prin slobozii şi prin satele boiereşti şi că au rămas numai cu siliştele; apoi s'au mai jăluit pe părcalabii de ţinuturi că le întră în sate „(acele mănăstireşti care se bucurau de scutiri de impozite), de le pradă vecinii şi-i ciobotesc (globesc) fără de izpravă; apoi mai umblă şi deşugubinarii în toată vremea de fac năpăşti femeilor şi fetelor de

19. Miron Barnovski Voevod

oameni buni şi săraci, şi pe minciuni îi pradă şi-i bagă în peire şi-i ciobotesc; în sfârşit mai umblă şi slugile hătmăneşti şi juzii ţigăneşti de le învăluesc Ţiganii". Domnul primind aceste tânguiri „face sfat cu tot divanul ţărei, cu Mitropolitul şi alţi Episcopi şi cu Egumenii şi cu boierii cei mari, cei de al doile şi de al treile şi cu mazilii (nobili ce fusese în funcţii), şi cu feciorii de boieri de ţară, şi tocmeşte şi rupe lucrul" în chipul următor: că toţi vecinii acei ce vor fi fugit dela expediţia sultanului contra Polonilor, 1622, în coace „să hie tari şi puternici cu cărţile Domniei călugării şi feciorii de boieri a-i lua îndărăpt", însă cu darea aceea la care vor fi fost supuşi aceşti vecini (cisla) acolo unde ei vor fi aflaţi, „fie în oraş, fie în sat boieresc, fie în slobozie, fie într'alte sate călugăreşti, să aibă voie a-i lua şi a-i duce cu toate bucatele lor înapoi, cine'şi pe la locurile sale, însă cisla să se mute după ei, şi de aci înainte să aibă a-şi griji vecinii şi cisla". Vecinii acei ce vor fi duşi de pe unele moşii înainte de anul 1622, vor avea voie a merge unde le va fi placul. Iar acel vecin ce va fugi de acum înainte să nu aibă voie nimene a'l primi[90].

Silinţele lui Barnoski de a reîmpopora ţara se loveau însă de o mare greutate. Oamenii se temeau ca Tătarii care tot erau în războiu cu Poarta, să nu puňă în Moldova Domn pe Mihnea Criteanul ce stătea adăpostit la curtea hanului, când atunci Tătarii ar ajunge stăpânii nefericitei ţări. Ei nu vroiau deci să revină la locuinţele lor, aşteptându-se a fi fără încetare loviţi şi despoieţi de crudele oarde tătăreşti[91]. Aşa în April

[90] Iaşi, 1628 Ianuarie 16, *Arh. ist.* I, 1, p. 175.

[91] Zorzi Giustiniani către dogele din 22 Mart şi 10 April 1626, *Hurm., Doc.* IV, 2, p. 413 şi 415.

1626 se întoarce prin Moldova o trupă de Tătari, care fusese cumplit bătută în Polonia, unde se dusese la prădat, şi 'şi revarsă furia neîzbânzei asupra poporului român [92].

Despre spiritul organizator şi bunele scopuri ale lui Barnovski face, dovadă pe lângă silinţele lui de a reîmpopora ţara şi regularea traiului căluăgresc prin mănăstiri care traiu se stricase şi se sălbătecise şi pe care Domnul se îngrijeşte să-l aşeze iarăş pe temelii morale prin un hrisov al său din 1626. Cu toate aceste călugării din Moldoviţa se arată mulţumiţi de domnia lui şi în o scrisoare către Bistriţeni să spune că ,,cu norocul M. S. Domnului nostru Barnovski Vodă ieste pace bună şi s'au bucurat toţi oamenii de Măria Sa [93].

Către acest timp Bethlen Gabor Principele Ardealului, care fusese până atunci sprijinul cel mai puternic al Sultanului contra Germanilor, sumeţindu-se tocmai pentru slujbele aduse cauzei otomane, refuză în mai multe rânduri a plăti tributul, şi somat de Poartă a o face, răspunde în un chip cu totul mândru, ameninţând chiar de a se pune în fruntea Creştinilor în contra imperiului otoman, dacă nu ar fi scutit de tribut pentru slujbele aduse acelui imperiu [94]. Prin această purtare el cade în disgraţia Sultanului, fără a putea dobândi încrederea Impăratului german, căruia îi făcuse atâtea rele. Bethlen simţindu-şi poziţia ameninţată, scrie către regele Poloniei şi către hanul Tătarilor, înteţindu-i pe ambii în contra Turcilor. Scrisorile sale trebuind să treacă prin Moldova, pentru a ajunge la destinaţia lor, sunt surprinse de Barnovski şi trimise Porţei.

Cu toată această purtare atât de prielnică Porţei din partea lui Barnovski, el era în prepus la Turci pentru înţelegere cu Polonii, fiind că mai întâi era înrudit cu familia Movileştilor, cea atât de prietenă Polonilor, cauză pentru care Barnovski se numeşte el însuşi Ioan Miron Barnovski Movilă Voevod, apoi Barnovski era cetăţean polon luase în căsătorie pe fiica castelanului de Cameniţa, şi 'şi cumpărase moşii în Polonia [95]. Cel mai mare păcat al lui fusese însă că fiind un Domn mai puţin jăcuitor şi mai cu durere de ţară, nu putuse răspunde vizirului 40 de pungi de bani ce i le ceruse pentru a-i prelungi Domnia. Barnovski simţind că se clatină, aleargă la Constan-

[92] Alte două din 5 şi 19 April 1626, *ibidem*, p. 414 şi 115.

[93] *Fragmentele* lui Hurmuzaki, III, p. 87—90.

[94] Hrisovul p. orânduiala călugărească, publicat de V. A. Urechе în *Analele Acad. Rom.* II, tom. X, p. 259. In el Barnovski ia numele de ,,Miron Moghilă Voevod". Acest hrisov a fost publicat din nou în *Documente româneşti* ed. Bianu, p. 129—133. Scrisoarea călug. din Moldoviţa, 1628, Hurm., *Doc.* XV, 2, p. 964.

[95] Documentele citate în nota 26 şi 30. Un raport al lui Haga c. Statele Olandeze, 23 Iunie 1629, Iorga, *Studii şi doc.*, IV p. 187, ,,gedachten prince die lang suspect is gewest, dat in Polen altegroote correspondentie hadde"

tinopole, unde este însă pus la închisoare. Aice scrie el în limba română diata lui temându-se ca închisoarea lui să nu iee capăt în mormânt. Iată acest frumos testament:

„Ioan Miron Barnovski Voevod dăm ştire cu scrisoarea noastră tuturor cui se cade a şti că eu fiind acuma în mâna păgânilor, de bună voia mea venit aici, pre amăgiturile şi înşălăciunile lor, şi mă scoaseră din odihna mea cea bună, şi cum cunoaştem şi vedem tocmelele păgâneşti, mai mult avem nădejde de moarte decât de viaţă şi într'acela chip meşteşugiră cu mângăerea lor de nici casa nu mi-am tocmit cum se cade în purcesul nostru, cum mi-a fost voia mea, că de mi s'ar prileji aci vre o moarte să se ştie pre ce tocmală ar fi rămas casa noastră, ce nici un lucru statornic n'am făcut să fie moartea noastră cu odihnă, pentru căci că nici n'am avut această nădejde să fiu eu astăzi într'această nevoie. Pentru aceasta mă rog pentru mila lui Dumnezeu tuturor prietinilor noştri, de ni se va prileji aice vre o moarte sau vre o închisoare îndelungată, să vă fie milă de casa noastră, ca să nu fie pre urma noastră price şi gâlceavă între ruda noastră şi între prieteni. Dacă aşi fi ştiut în ce chip va fi, mi-aş fi întocmit lucrurile; acuma sunt scăpat de acele toate, numai pre Dumnezeu şi pre dreptatea mea am toată nădejdea. Când este acuma, eu mărturisesc înaintea lui Dumnezeu celui ce a făcut ceriul şi pământul şi înainte a toatei rudei mele şi tuturor prietinilor, că eu las cu toată voia mea şi cu tot sufletul meu această scrisoare într'acelaşi chip, cum de mi se va prileji aice vre o moarte, ca să fie de credinţă şi de samă pre urma noastră ce se va afla scris într'această scrisoare".

După această întroducere atât de minunată în simplicitatea ei, urmează dispoziţiile testamentare în care vorbeşte de moşiile cumpărate de el în Polonia pe când se afla acolo, care moşii nu-i rămăsese lui moştenire dela părinţi, ci le agonisise el însuşi. Această arătare ne face a crede că Barnovski era din poporul de jos şi, înălţindu-se în ranguri prin propriile sale merite, ajunsese a se încuscri cu familia Movilă; căci dacă ar fi fost el din neam boieresc, nu ar fi putut să nu aibă nişte moşii de baştină. Mai dispune el apoi pentru o biserică râdicată de el în Liov; pentru biserica Adormirea Precistei din Iaşi, închinată de el sfântului Mormânt; îngrijeşte şi de maica lui, lăsând-o în sama unor legatari care „să o aibă în socotinţă şi cinste, cum au avut şi dela noi [96]", şi se arată în deobşte în tot

[96] Testamentul în *Arh. ist.* I. 2, p. 187. Data de 1628 este greşită Barnovski eşi din domnie în Iulie 1629. *Hurm. Doc.* IV, 2. p. 427. Un document din 6 Sept. 1629 pomeneşte pe urmaşul său Alexandru Coconul: un altul din 24 Noem. vorbeşte de „Alexander voivoda figliolo di Radul", (*ibidem*, p. 433 şi 436).

acest act: cucernic creştin, om darnic şi fiu respectuos, însuşiri care unite cu cele raportate mai sus despre îngrijirea lui de ţară, despre refuzul lui mai ales de a plăti cele 40 de pungi vizirului, nevroind să jăfuiască ţara, fac din Barnovski o figură interesantă, o excepţie în rândul cârdului de Domni ce se năpusteau pe corpul bietelor Ţări române. Barnovski însă scapă din închisoare şi trece în Polonia, unde aşteaptă iarăşi urcarea lui în scaun [97].

Trecând un răstimp oarecare până să se rânduiască alt Domn dela Impăratu, Moldova rămăsese cum spune o scrisoare a Egumenului Anastase către Gaspar diac birăul Bistriţei fără domn şi pricinuiră neorânduieli şi jafuri încă mai mari decât acele ce să înfăptuiau de trecătorii stăpânitori ai Ţărilor române „au prădat ţara Polonii până la Ţuţora şi s'au făcut mai mulţi oameni răi, tâlhari care au tălhuit mănăstirea Nicoriţa de a rămas numai piatră [98]".

Alexandru Coconul, 1629—1630, fiul lui Radu Mihnea, stă numai opt luni în tronul Moldovei, de şi pentru această Domnie efemeră cheltueşte o sumă mare de bani, împrumutată dela neguţitorii veneţiani: Gieronimo Beneri, Lorenzo Agazzi, Octavio Sella, Penzini Sella şi Terzi [99], anume vr'o 200.000 de reali, pe care se obligă către bailul veneţian a-i restitui creditorilor în cel mai scurt timp.

Despre acest Alexandru ne spune bailul Sebastiano Venier, că venind să-i facă vizită înainte de a pleca în Moldova, şi neputându-şi exprima decât greu prin cuvinte devotamentul său către Republică (neştiind bine italieneşte), înlocuia graiul prin gesturile cele mai umilite [101]. Umilire către Poartă, umilire către Poloni, Tătari, Veneţieni, Engleji, Francezi, umilire şi sărutări de mână în toate părţile, iată tabloul Domnilor acestui timp. Românii hemesiţi de Domnie uitaseră cu totul ce vra să mai zică demnitate omenească, se târeau înaintea ori căruia credeau că poate să intervină în favoarea lor la atot puternicul Padişah, de poala măcatului căruia apropiau cu cea mai mare sfinţenie sfiicioasele lor buze. Intr'adevăr când întâlneşti asemene timpuri de înjosire şi de mişelie, sângele

---

[97] Giovanni Capello catră dogele, 2 April 1630, *ibidem*, p. 444.

[98] *Doc. Bistriţei* de N. Iorga, I. p. 46.

[99] Raporturile lui Giovanni Capello cătră dogele din 18 Octomvrie cu anexele, *ibidem* p. 454 — 457.

[100] Sebastiano Venier cătră dogele, 1 Sept. 1629, *ibidem* p. 433: „Il principe di Moldavia non ha voluto andarsene al suo principato senza venir prima a mia visitatione; ha potuto anco nella scarsità naturale di parole et *congiesti humilssimi* dichiarir la sua grandissima dispositione verso la serenissima republica".

ţi se urcă în obraji, şi numele de Român ar părea o ocară, dacă nu ai găsi în istoria mai veche răscumpărarea atâtor înjosiri.

Alexandru, cum ajunge în scaun, începe a strânge bani şi a-i depune la banca de Veneţia, fără a se gândi să 'şi plătiască creditorii. După depunerea lui, aceştia îl strâng cu cererile lor, şi atunci el se roagă la ambasadorul, ca Republica să garanteze către ei datoriile sale, ceeace Venier se oferă a mijloci, dacă Domnul mazil va da împuternicirile trebuitoare.

Graba lui de a-şi asigura viitorul fusese nimerită, căci nici nu trecuse anul dela numirea lui, era şi înlocuit cu un alt pretendent, de oarece era privit ca nedestoinic a *guverna*, cum spune un raport olandez din 1630 [101].

Moisi Movilă, 1630—1631, fiul cel mai mic al lui Simion şi fratele lui Mihăiaş şi Gavril Movilă, ajunge domn. Această familie era cunoscută Porţei ca plecată către dânsa şi ei numesc deci pe Moisi în scaunul Moldovei. Numirea lui Movilă, se făcu după cheltuiala unei însemnătoare câtimi de aur [102]. Alexandru însă întors la Constantinopole, se pune pe lucru cu moşul său Bartolomeu Minetti şi cumnatul său, unul Vecelli, ambii Greci de şi cu nume italian, adună 100.000 de galbeni [103], şi îi depune *sigilaţi* la căpitan-paşa, care'l proteguia, în contra vizirului, proteguitorul lui Moisi, şi în 1631 Mai, izbuteşte Alexandru a obţinea din nou Domnia Moldovei [104].

Alexandru Coconul, a doua oară, 1631—1632. Moisi se îndreaptă spre Polonia, însă e prins de hanul Cantemir al Tătarilor şi trimis la Poartă împreună cu toate avuţiile lui [105]. O samă de boieri, între care Vasile Lupu Vornicul, Savin Hatmanul, Costin Postelnicul şi Ureche (Grigorie, cronicarul) Spătariul protestă contra numirei lui Alexandru, şi se duc la Constantinopole spre a-şi face tânguirile lor [106]. Alexandru însă, dând bani de iznoavă, face de mai mulţi din boieri sunt închişi de Turci, şi atunci ei văzându-se bătuţi, se împacă cu Alexandru, jurându-şi mutual credinţă înaintea Patriarhului. Domnul venind în Moldova aduce cu el pe Grecul Baptişte Veleli şi imi-

---

[101] Sebastiano Venier către dogele, 27 Octomvrie 1629, *ibidem*, p. 434. Giovanni Capello către dogele 30 Iunie 1630, *ibidem*, p 446. Adaogă Haga c. state N. Iorga, *Studii şi doc.*. IV p. 193.

[102] Giovanni Capello către dogele, 4 Maiu 1630, *ibidem*, p. 445 : „Questo è eseguito coll' esborso di relevante somma d'oro".

[103] Giovanni Capello către dogele. 15 Iulie 1630, *ibidem*, p. 447 : „100 somme di dinari che sono cento mille scudi". Un raport francez din 1631 N. Iorga, *Acte şi frag.* I, p. 70 spune : „Moyse, qui s'en retournait institué Voevode de Moldavie". Tot acolo 6 scrisori ale lui Moisi c. cont. francez. de Césy.

[104] Altul din 24 Noemvrie 1631, *ibidem*, p. 453.

[105] Altul din 4 Ianuarie 1632, *ibidem*, p. 454.

[106] Miron Costin în *Letopiseţe*. I, p. 263.

tând purtarea tatului său care ştiuse să pună mâna pe ămbile ţări române, vra să întroducă pe fiul său Radu în Domnia Munteniei, care Radu este însă bătut şi răspins de Mateiu Basarab. Cu toate că Alexandru jurase boierilor iertarea împotrivirei lor la numirea lui în scaun, după ce se întronează, vra să-şi răsbune pe capii acelei mişcări, Vornicul Vasile Lupu, hatmanul Savin, Vornicul Cehan, Vistieriul Buhuş şi Spatariul Ureche, fiind împins la această răsbunare cu deosebire de Grecul Veleli, rău văzut şi duşmănit de boierii ţărei. Uneltirile Domnului sunt însă descoperite boierilor de un alt grec, Constantin Aseni, şi provoacă în ei o cumplită răscoală, făcută şi cu sprijinul ţărănimei. Cronicarii moldoveni arată revoluţia ca pornită şi în contra Grecilor ce înconjurau pe Domn. Miron Costin ne spune că „s'au vorovit cu toţii şi au dat ştire ţărei, care herbând în greutăţi şi în netocmeli, prea lesne s'au pornit şi nu numai curtea, ci şi ţărănimea, strigând pe Greci de prin toate uliţele [107]". Poporul cere dela domn pe Baptişte Veleli, pe care ţărănimea îl face bucăţi. Pe lângă Veleli mai sunt ucişi de poporul întărâtat cumnatul Domnului Constantin Vecelli, Alexandru Mamugna şi Ieronim Heres, toţi Greci cum spune documentul care-i pomeneşte [108]. Alexandru însă scapă teafăr şi fuge către Dunărea, peste care trecând se duce la Constantinopole. Aice el moare puţin timp după aceea, rămânând sora lui Caterina stăpână pe banii ce se mai aflau la banca de Vencţia, după plata datoriilor [109]. Inşălată însă de moşul ei Bartolomeu Minetti, ea cedează acestuia banii depuşi la Veneţia. Maritându-se însă Caterina cu rivalul mortului ei frate, Moisi Movilă, acesta se opune la eliberarea Banilor către Minetti, susţinând că ei ar constitui zestrea soţiei sale, de care ea după măritare n'ar mai putea dispune fără consimţimântul lui ca soţ. Tot asupra acestor bani depuşi la banca Veneţiei mai ridică pretenţii şi copilul unei Ţigance, care se pretindea şi el a fi fiul lui Radu şi frate cu Alexandru şi cu Caterina [111]. Din aceste deosebite pretenţii se naşte un proces, în care toţi banii sunt mâncaţi de judecătorii turci, alegându-se părţile numai cu zbuciumul şi cheltuelele.

Boierii resculaţi scăpând de Alexandru, cer pe Barnovski de domn, care era refugit în Polonia. El pleacă îndată la Cons-

---

[107] *Ibidem*, p. 264.

[108] Pietro Foscarini cătră dogele, 20 Maiu 1633. *Hurm. Doc.* IV, 2, p. 466: „Giunse qui aviso di una grande solevatione delli popoli di Moldavia contra Alessandro loro principe, havendo trucidato Costantino Vecelli de Rettimo suo cognato, Alessandro Mamunga, Gieromimio Heres, tutti Greci col consilio e parer de quali si reggeva in tutti le sue deliberazioni".

[109] Geronimo Capello cătră degele, 18 Octomvrie 1632, *ibidem*, p. 454—455.

[110] Alte doue rapoarte, unul din 20 Octomvrie şi altul din 26 Noemvrie 1632, *ibidem* p. 461 şi 462.

tantinopole, unde începe a împărţi darurile neapărate pentru îndrumarea orânduirei sale. De odată însă este arestat şi pus sub pază în casa marelui vizir. Boierii veniţi spre a'l cere de Domn, apar înaintea divanului şi se jăluesc cu amărăciune pentru oprirea candidatului lor. Protestările boierilor aduc însă peirea nenorocitului pretendent. Sultanul supărat prin stăruinţele cele prea mari ale boierilor, care aveau aerul de a pretinde *dreptul* de a'şi alege Principele, pentru a le tăia asemene gânduri *nesănătoase*, ordoană să se tae capul lui Barnovski înaintea divanului şi a boierilor jăluitori [111]. Nu se înşălase bietul Barnovski, când scriind testamentul său în Constantipolole se gândia la o moarte apropiată. Ea îl ajunse iute şi degrabă, şi anume tocmai în locul unde el o visase în momente de turburare. Venise aice spre a lua o coronă şi fu întors în ţara lui cu capul despărţit de trunchiu [112]. Barnovski fiind ucis şi Alexandru Coconul murind de moarte naturală, rămăsese la Constantinopole un singur pretendent, Moisi Movilă.

Moisi Movilă a doua oară, 1633—1634, vine în Moldova în luna lui August 1633, încărcat iarăşi „cu multe datorii pentru cheltuiala ce s'au făcut prin asupreala Turcilor [113]". Noul domn bănuind pe Vasile Lupu vornicul că ar fi pârât pe Barnovski, şi temându-se şi el de o pâră asemănătoare, ca unul ce şi dânsul era partizan al Polonilor, ordonă vornicului Cehan şi vistiernicului Roşca ca să pună mâna pe el. Lupu însă trece Dunărea şi scapă la Constantinopole. Pe atunci Ruşii cerând ajutorul Turcilor contra Polonilor, Abaza-paşa din Silistria, acela care pusese pe Matei Basarab domn în Muntenia, trece prin Moldova, luând în armata lui şi pe Domnii Munteniei şi a Moldovei. Moise Movilă, care se vede că nu uitase simpatiile sale pentru Leşi, înşală pe Turci că o puternică oştire de Cazaci, ar veni în ajutorul Polonilor, făcându-i să despresoare Cameniţa şi să se retragă. Descoperind Abaza-paşa acest meşteşug al lui Moisi Movilă, şi dorind să pună în Moldova pe proteguitul său Vasile Lupu, după cum pusese în Muntenia pe Matei Basarab, determină pe Poartă a mazili pe Moisi şi a numi pe Vasile Lupu în

---

[111] Un raport olandez Iorga *Studii şi Doc.* IV, p. 201 spune : „Syne Maiestät door en traglie — veynster sulcx aensiende, hat hobst affgechlagen is gewerden" Frumoasă privilişte. A fost tăiat în 2 Iulie 1633. Hurm. *Doc.* XV, 2 p. 992.

[112] Pietro Foscarini cătră dogele, 20 Iunie 13 Iulie 1633, *ibidem*, p. 467 Ne poate părea straniu că amb. francez sfârşeşte scrisoarea către efemerul Principe Alex. Cuconul în „baise la main" ; dar politeţea era mutuală deoarece găsim chiar pe Matei Basarab încheind scrisoarea lui c. amb. francez cu sărutări de mâni. N. Iorga. *Acte şi Frag.*, I. p. 74 şi 78. Barnovski a fost ucis în 2 Iulie. Hurm., *Doc.* XV, 2. p. 992.

[113] Miron Costin în *Letopiseţe* I. p. 270.

scaunul Moldovei[114]. In timpul scurtei Domnii de un an de zile a lui Moisi Movilă, el găsi mijlocul de a aduna o însemnată avere, eşind în Polonia la mazilirea lui cu 1400 de cai, şi 60 povere de bani şi mai multe lucruri de preţ.

Astfel în anii îngemănaţi 1633 şi 1631, vin la Domnie în ţările române doi principi, Matei Basarab şi Vasile Lupu, care găsesc mijlocul de a mai pune o stavilă prăpăstioasei răpejuni cu care se schimbau Domniile în ele. Această stavilă erà însă numai un popas, după care vârtejul trebuià să pornească încă mai iute şi mai neoprit. Nu deci în această Domnie mai lungă stă importanţa lor, care îi face să însemne purcederea unei noue perioade în istoria Românilor, ci prin aceea că în decursul ocârmuirei lor elementul grecesc, pe care l'am văzut odrăslind şi întărindu-se în Ţările romàne, apare la lumină cu tendinţi de stăpânire. Dacă până la Matei Basarab şi Vasile Lupu, cugetarea mai superioară a poporului român îmbrăcase forma slavonă de acuma înainte ea se va învestmànta în hlamida grecească, şi această schimbare a înrâurirei străine asupra poporului românesc o însamnă avenirea la tron a Domnilor îngemănàţi. De aceea cu urcarea lor în scaun închidem epoca medie a istoriei poporului român şi deschidem pe acea a istoriei sale celei noue.

[114] Trecerea lui Abaza paşa prin Moldova este adeverită de un doc. din 1646 care arată că uricele ce le avuse Iorgache Visternicul fuseseră pierdute „când a venit Abaza paşa cu oaste în ţară şi a trecut în ţara leşească pe vremile lui Moise Moghila Voevod". Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, II 2 p. 105. Vasile Vodă a venit în Domnie în 10 Mai 1634 Hurm. *Doc.* XV, 2. p. 1003.

CAPUL VIII

FENOMENE GENERALE ALE VIEŢEI ROMÂNEŞTI IN PERIOADA SLAVONISMULUI

I

STAREA ECONOMICĂ

ŞI ÎNRÎURIREA EI ASUPRA ORGANIZĂREI SOCIALE

1. STAREA ECONOMICĂ

Aşăzămintele unui popor se pot schimba sub influenţa a două puteri care determină înaintarea sau îndărăptarea lor. Aceste sunt ideile şi starea lui socială. Aceasta din urmă lucrează în chip statornic şi neîncetat asupra lor, modificându-le amăsurat cu schimbările cărora ea însăşi este expusă. Ideile din protivă pot provoca crize grabnice şi prăpăstuite, care transformă de odată starea societăţei. Astfel popoarele trec aproape fără nici o înrâurire a ideilor dela starea de vânător la acea de păstor, dela aceasta la agricultură, comerţ sau industrie, fiecare din atare stări atrăgând după sine nişte aşăzăminte anumite, ce se schimbă de îndată ce s'a schimbat feliul traiului material. S'înţelege dela sine că asemene prefaceri se petrec foarte cu încetul, şi adese ori trebue să treacă veacuri întregi, spre a se simţi modificarea intervenită în vre un aşezământ. Din potrivă, de îndată ce lumea ideilor începe a se mişca, aşezămintele se schimbă adese ori cu o mare repejune, şi nu mai cunoşti mâni poporul de ieri. Transformări ca acele produse de Creştinism, de Revoluţia franceză, de descoperirea aburului, operate în câţiva ani, nici secoli întregi ale unei desvoltări sociale nu le ar fi putut îndeplini.

Poporul român în istoria lui mai veche şi până la pragul timpurilor noastre, n'a cunoscut aproape de loc înrâurirea ideilor

asupra desvoltărei aşezămintelor sale, Ea fu determinată aproape exclusiv de mersul obştesc al societăţii, pe când din potrivă dela începutul veacului al XIX-lea o lume bogată de idei făcându-şi loc în mintea lui, aduse după sine acea transformare minunată a vieţii sale, care ne pune cu drept cuvânt în adâncă mirare. Nici că se poate asemăna progresul efectuat în timp de veacuri întregi, cu acel realizat în puţinii ani ce ne despart de începutul secolului trecut.

Cu toată această deosebire radicală în modul desvoltărei noastre, să nu ne înşălăm a crede că istoria veche a poporului român, este repetarea aceloraşi fapte pe unul şi acelaş teatru de lucrare. Şi ea ascunde o desvoltare înceată, nesimţită, însă de aceea chiar mult mai puternică şi mai hotărîtoare, decât acea efectuată în grabă sub îmboldirea schimbătoarelor idei. In orice caz multe din formaţiile lăsate de timpurile trecute sunt elemente de care trebue să ţinem socoteală în cele de acum, şi ele nu pot fi pe deplin înţelese, dacă nu vom urmări originele şi desvoltarea lor.

Am schiţat aiurea începuturile aşezămintelor de căpetenie a le poporului român [1], şi ne rămâne acuma de studiat cum s'au prefăcut ele în decursul celor două veacuri, acărora istorie am încercat a o expune în paginele precedente.

Transformarea stărei aşezămintelor poporului nostru provenind din acea a starei sale sociale, trebue întâi să căutăm a ne da samă despre schimbările încercate de această din urmă. Prima şi cea mai însemnată prefacere îndeplinită, care se înfăţoşază minţei cercetătoare, este *căderea Ţărilor române sub stăpânirea otomană.*

Valachia întâi, Moldova după dânsa căutase apărare şi proteguire în închinarea către puternica împărăţie turcească. Fiind date însă elementele intrate în legătură, cel românesc mic şi desbinat, al Turcilor mare, puternic şi obijduitor, era firesc lucru ca închinarea să se schimbe în supunere şi ascultarea în robie. Această uzurpare a unor căderi abuzive din partea Turcilor era cu atâta mai firească, cu cât sistemul urmărei la tron în Ţările române făcând cu totul nesigură domnia, împingeà pe pretendenţi a se îndreptà către puterile străine, spre a găsi acolo sprijin în protiva competitorilor lor, şi între aceste puteri, care erà oare mai în stare a asigura izbânda decât proteguitoarea, în curând stăpâna Ţărilor române?

In Muntenia am văzut cum amestecul Turcilor combătea pe acel al Ungurilor, încă de pe timpul urmaşilor lui Mircea, mai rostit însă dela Radu cel Frumos, pe care ei îl aşază chiar în tronul acelei ţări (1462). Câtva timp după aceea, lupta dela Mohaci şi căderea Ungariei sub stăpânirea turcească aduc Mun-

[1] Vol. III. p. 146 şi urm.: Organizarea primitivă a Ţărilor române.

tenia într'o atârnare aproape deplină de puterea otomană, îndreptând pe competitori nu mai mult către doue state rivale, ci către unul şi acelaş care înconjura din toate părţile aproape cu stăpânirile lui insula cea mică a Statelor române.

In Moldova stăpânirea turcească se începu cu alungarea lui Petru Rareş din scaun de către Soliman al II-lea şi înlocuirea lui de însuş autoritatea sultanului cu Stefan Lăcustă. „Şi le au *pus* domn pre Stefan Vodă feciorul lui Alexandru Vodă", însamnă Ureche în laconismul său cuprinzător aceast întâi amestec al Turcilor în domnia Moldovei [2]. Este probabil, de şi nu avem dovezi pozitive în asemene privire, că Domnii munteni începuse încă de timpuriu a cumpăra domnia dela Turci. Căci altfel cum s'ar putea explica urcarea lui Vlad al IV-lea în scaunul Munteniei în 1510, când cu toate că predecesorul său Mihnea fusese răsturnat prin partida Basarabilor, nu ei ajung a pune mâna pe tron, ci tocmai acel Vlad al IV-lea ce petrecea la Constantinopole, și care era frate cu domnul detronat? [3]. Apoi Radu dela Afumaţi după ce este închis de Turci din pricina omorului făcut de el în Otomani, cu prilejul luptelor sale cu Mohamed-Bei, prin ce minune oare izbuteşte el, nu numai a dobândi iertarea Sultanului, dar încă și reîntegrarea lui în scaunul Munteniei? [4].

Totuşi nu este de tăgăduit că de și Turcii vor fi speculat încă de pe atunci Domniile Munteniei, schimbarea acestora se făcea mai cu seamă după stăruinţa partidelor protivnice ale Dăneştilor sau Băsărăbeştilor şi Drăculeştilor. Turcii nu provocau atâta pe cât susţineau sau favorau competirile. Cu încetul însă rolul Porţei se schimbă. O vedem începând a impune Domnii, fără a se îngriji de simpatiile sau antipatiile celor două mari partide ale Munteniei. Sub această apăsare partidele se desfac. Ele combat adese ori pe însuş membri de ai lor, puși, în Domnie fără a lor consimţimânt, ci din omnipotenţa turcească. Astfel se întâmplă cu Mircea Ciobanul care, de şi din partida drăculească, se răscoală contra lui Radu Paisie ce eră şi el din aceeaşi partidă. Strămutându-se sprijinul cu care se obţineà tronul din lăuntru în afară,videm că competitorii nu mai urmează ca înainte interesului de partidă pentru a pune mâna pe tron, ci interesului individual [5]. Turcii începură a pune şi depune pe Domni fără să întrebe de ţară pe care trebuiau să domniască. Din chiar această împrejurare noi deducem că Turcii nu făceau aceste schimbări de dragul schimbărilor, ci din alt motiv mai firesc şi mai înţeles, interesul bănesc, care

---

[2] Ureche, în *Letopiseţe*, I, p. 164.
[3] Vol. IV, p. 176.
[4] *Ibidem*, p. 188 şi 191.
[5] Vezi vol. V, p. 11.

totdeauna au jucat un mare rol la poporul Otomanilor. Sunt cunoscute înspăimântătoarele jafuri băneşti comise de Ibrahim-paşa, Rustem-paşa şi Mohamed Sokoli, cei trei vestiţi viziri ai marelui Soliman al II-lea [6], şi o asemene colosală corupţie nu poate fi gândită fără începuturi mai vechi, de şi istoria nu ne au păstrat dovezile acelora. Dela Petru Rareş înainte se dă pe faţă sistemul cumpărărei Domniilor române din mânile Turcilor. Am arătat la Domnia acestui Principe darul cel minunat a două mărgăritare în mărimea unor pere, făcut de Rareş fiicei Sultanului, şi pe însuşi Rareş l'am văzut ducându-se la Constantinopole cu toate avuţiile lui, care încă neajungându'i, el se încunjură aice de Greci şi de neguţitori italieni şi Evrei ce-i împrumutară sumele trebuincioase, pentru a dobândi nu numai iertarea dar şi restabilirea lui în scaun [7]. Darurile devin îndatoritoare de câte ori se înfăţişa înaintea Porţii vre un trimis al Domnitorilor români. Aşa în 1550 boierii trimişi de Mircea Ciobanul şi Ilie Rareş, pentru a fi primiţi de Sultanul, dau, cel din Moldova 5000 galbeni, trei stofe de mătase cu aur, căteva vase de argint şi doi şoimi, unul alb şi celalalt negru; cel din Muntenia 6 cai buni şi mai multe blănuri frumoase de cacom [8]. Dela Petru Rareş înainte Domniile române devin tot mai mult o jucărie în mânile Turcilor, mai ales de când Doamna Kiajna întroduce în scenă şi pe femeile din harem ca elemente determinătoare ale numirei Domnului. Sumele colosale vărsate de dânsa pentru căpătuirea lui Petru Schiopul şi Alexandru al III-lea cu Domniile Ţărilor române, lupta cea straşnică cu punga în mână urmată între Petru Cercel şi nepotul Kiajnei, Mihnea al II-lea îşi găseşte în Moldova o vrednică paralelă în cumplitele Domnii ale lui Petru Schiopul, Iancu Sasul şi Aron tiranul, cel restituit în scaun după stăruinţa creditorilor turci. Se introdusese sistemul reînoirii Domnii la trei ani, când Domnii erau îndatoraţi să vină în persoană la Constantinopole să aducă un dar; Ilie Rareş pare a fi făcut începutul acestui obiceiu pentru Moldova, când se duce în 1551 în capitala Turciei ducând cu el ca dar 100 de cai [9].

Când Mihai Viteazul ridică în Muntenia steagul răsculărei, Ţările române căzuseră faţă cu Turcii în o robie şi o de-

[6] Zinkeisen, III, p. 98 şi urm.

[7] Vol. IV, p. 251.

[8] Giovanni Malvezzi, 23 Fevr. 1550. Hurm. *Doc.* II, 1 p. 257.

[9] Hurm., *Doc.* XV, 2. p. 932. De la Neagoe Basarab domnesc până la Mihaiu Viteazul în decurs de 62 de ani (1521 — 1593) 21 de domni şi în răstimpul de 32 de ani care trece de la moartea eroului muntean până la Mateiu Basarab (1601 — 1633), se strecoară 9 domni, pe tronul Munteniei. In Moldova de la moartea lui Petru Rareş până la Vasile Lupu pentru 88 de ani avem un număr de 26 de domnitori. In mijlociu deci domnia fie căruia ţine ceva peste 3 ani.

gradare, care cu greu şi-ar puteà găsi părechea în analele omenirei.

Revoluţia de atunci a Domnilor români tăiè pentru un moment Turcilor pofta de a mai exploata ţările lor. Curând însă după moartea lui Mihai, ei reîncep iarăşi vechiul lor sistem. mai întâi cu oarecare teamă şi sfială; mai apoi văzând că pot să îndrăzniască, îl readuc iarăşi la vechea lui înflorire. Domniile se schimbă din nou într'un chip prăpăstuit sub mistuitoarea corupţie turcească şi să nu se creadă că această nestatornicie ar fi fost privită ca ceva normal de oamenii de atunci. Numai unii din ei erau loviţi de veşnicile frământări din Ţările române. Aşà găsim pe Ungurul St. Erdely exclamând în o scrisoare din 1623 către Bistriţeni: ,,Nu e oare de mirat domnule, când aceste ţărişoare sunt supuse unor schimbări atàt de mari? [10].

Ce urmări avut'a acest nenorocit sistem asupra întregei vieţi a Ţărilor române, iată ce avem să cercetăm.

La început veniturile acestor ţări, provenite din dări numite pe atunci slujbe, se cuvineau în întregimea lor Domnului, care se desbrăca de o parte din ele în interesul puţinilor boieri ce'i ajutau la ocârmuire. Veniturile ţărilor erau deci întregi domneşti. De îndată ce ele căzură sub Turci şi începură a plătı peşcheşul, prefăcut curând după aceea în haraciu, dările scoase trebuiră să se adaogă, spre a întâmpinà noua voie, fără a îngusta veniturile Domniei.

Cheltuiala cea adăugită de îndată aduse o mai mare apăsare a dărilor. Cu cât deci se sporia haraciul către Turci cu atâta se măria măsura dăjdiilor. Dela 3000 de galbeni sub Mircea cel Mare el se urcă pe timpul lui Vlad Ţepeş la 10.000, pe lângă cei 500 de copii, de care valorosul Domn vroind să mântue nefericita ţară, întreprinsese marea şi glorioasa lui luptă pentru neatârnarea ei. Până pe timpul lui Petru Şchiopul tributul Munteniei ajunsese la 40.000 de galbeni. In Moldova de asemene tributul creşte de la 3.000 de galbeni la 12.000 pe timpul lui Petru Rareş. Până la Ioan Vodă cel Cumplit, tributul se urcase la 20.000 de galbeni, şi Turcii cerură îndoirea lui dela acest domn, îndoire ce era făgăduită de Petru Şchiopul, şi pe care acesta o şi dădu după nimicirea răscoalei lui Ioan prin Turci. Pe timpul lui Gaspar Gratiani el era de 58.000 de galbeni [11]. Afară de tribut ţările române erau îndatorite a trimite la Constantinopole o sumă de provizii care erau plătite uneori, alte ori însă date în dar. Chiar însă când le plătiau Turcii dădeau pe ele cele ce le convinea lor. Atâta erau de numeroase şi de

[10] Raportul lui Malvezzi din 22 Mai 1551. Hurm. *Doc.* II. 1. p. 263.

[11] Raportul lui Paulo Minio cătră senatul veneţian 16 Octomvrie 1620. Hurm., *Doc.* IV, p. 598.

neapărate aceste provizii, pentru traiul capitaliei, în cât pe timpul lui Mihai Viteazul, izvorul lor fiind secat, se naşte o mare scumpete în Constantinopole. Pe timpul turburărilor pricinuite de Matei Basarab şi Vasile Lupu, se iveşte chiar o foamete în Capitala împărăţii [12].

Dar aceste dări regulate nu erau nimic pe lângă cheltuelele lăturalnice, mai ales darurile făcute pentru cumpărarea Domniei. Aici sumele ajung într'adevăr proporţii fabuloase, pentru slabele puteri ale ţărilor române. Câtă nesfârşită câtime de bani au vărsat Kiajna, Aron tiranul, Alexandru al III-lea în mânile Turcilor, cine ar mai pute-o calcula? Aron pleacă dela Poartă, lăsând acolo o datorie de 1.000.000 de galbeni. In timpul furiei celei mari a luptei pentru tronul muntean dintre Mihnea al II-lea şi Petru Cercel, acel d'intâi făgădueşte într'un rând Sultanului 600.000 de galbeni şi 100.000 Beglerbegului Greciei, şi după ce dobândeşte tronul, pentru a scăpà de Cercel, făgădueşte vizirului pentru moartea rivalului său, nu mai mult o sumă numărată ci una cântărită, atâta aur cât ar putea duce 600 de cai! Bine înţeles că aceste erau făgăduinţi numai, şi de acele ce erau peste putinţă de îndeplinit. Ele arată însă nu mai puţin gândul cu care se apropiau Domnii de Ţările române, gând de jaf şi de despoiere neîmpedecat şi neţărmurit, precum le erà şi cumplita putere pe care un obiceiu învechit le o da asupra poporului.

De unde să se plătiască însă asemene sume? Din spinarea poporului, îngreuindu'i necontenit birurile ce răspundeà. Un Domn iscodeşte goştina pe oi, necunoscută mai înainte; un altul poronceşte să se iee a zecea parte din boi din toată ţara. Gemea ea sub povara asupritoare, însă trebuia să plătiască, căci banii daţi de Domn dregătorilor Porţei erau luaţi în cele mai multe rânduri cu împrumut dela Turci, mai ales dela Ienicerii cei retraşi din armată şi îmbogăţiţi prin jafurile făcute; apoi dela Grecii ce stăteau şi ei în legături cu Turcii, şi ale cărora pretenţii erau apărate ca şi a le lor proprii. Când domnul pleca în ţară, am văzut cum o droae de creditori se luau după el, însoţiţi uneori de un ciauş turc, care să privigheze mai curânda încasare a banilor. Creditorii turci şi greci însoţiau pe dabilari prin ţinuturi, supunând pe bieţii locuitori la torturi cumplite, spre a-i sili să scoată bani cu orice preţ, şi a-şi lua astfel datoriile lor. Neexistând nici un control pentru efectuarea plăţei, aceasta se cereà dela cei bogaţi de două sau de trei ori, spre a se despăgubi astfel de lipsele lăsate prin cei de tot săraci. Apoi se cereau dările dela un sat pentru acoperirea neplăţei lor din partea unui altuia. De aceea găsim documente

[12] Vezi vol. V, p. 150—151. Comp. şi Pietro Foscarini c. dogele, 2 Mai 1634, Hurm. *Doc.* IV, 2. p. 477.

care ordonă : ,,ca dabilarii să nu aibă a opri socotelile unor oameni *pentru alte sate*, şi să le ceară numai pentru ale lor dabile[13]". Rapoartele baililor veneţiani sunt pline de tânguiri asupra soartei sărmanului popor, care trebuia să ajungă prin aceste jafuri fără capăt la o totală exterminare[14]. Turcii văzând că la fiecare schimbare de Domn ei se îmbogăţiau, provocau fără încetare asemene crize, ne cătând măcar dacă acel numit erà sau nu favorabil politicei lor. Bani să dee era singura condiţie impusă competitorului, şi dacă chiar un Domn din scaun s'ar fi oferit a'i hrăni într'un chip îndestulător, încă ei nu erau mulţămiţi ; vroiau să fie mai mulţi concurenţi spre a trezi lupta între ei, din care totdeauna ieşià un preţ mai bun decât dela o simplă vânzare. De aceea Poarta avea totdeauna pretendenţi în rezervă la Constantinopole, care să poată concura pe acei ce se înfăţoşau din ţările române, ,,pretendenţi de sământă" cum îi numeşte în chip caracteristic un raport veneţian.

Aşa era în timp de pace. Când izbucnià vreun război, starea devenià dacă se poate încă şi mai rea. Se cereau salahori pentru poduri, cară pentru transporturi, provizii de tot felul pe lângă armată câtă puteau s'o adune şi banii ce se puteau stoarce. Aşa am văzut că Alexandru Radu este scos din Moldova pentru că nu pregătise la timp podurile peste Nistru, şi oamenii trimişi cu carăle de Mihai Viteazul sunt ucişi, pentru că întârziaseră puţin pe drum. Să se adaoge pe lângă aceasta prădăciunile comise de armatele străine atât musulmane cât şi creştine ce s'întâlneau adese-ori pe corpul bietelor ţări, precum bună oară în timpul luptei dintre Poloni şi Turci sub Movileşti, sau cumplita devastare a Munteniei pe vremile răscoalei lui Mihai Viteazul ; apoi năvălirile Tătarilor, fie ele făcute ca duşmani, în timpul luptelor capricioase a le lor cu Turcii, fie chiar ca prieteni, bună oară când sprijiniau pe Tomşa contra Movileştilor.

Aceste neorândueli împingeau pe o mulţime de oameni la o viaţă prădalnică şi actele timpului se jăluesc necontenit de mulţimea tălharilor ce pradă pe oameni şi mai ales mânăstirile[15].

Toate aceste silnicii nu mai lăsau sărmanului popor nici o zi de odihnă. El fugea necontenit prin munţi şi prin păduri, tăinuindu-şi în afundurile lor averea lui cea mai de samă, vitele ce le hrănià, singura lui bogăţie. Nu numai ţăranii însă erau jăfuiţi ; nici boierii nu scăpau de despoiere, căci acuma sprijinul domniei nu mai era atâta în boierii din ţară, cât în puternicii din Constantinopole. Turcii însă de şi cereau mereu

---

[13] Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, I, 2. p. 96, (22 Fevr. 1613).

[14] Mai sus, p. 42, 43 şi 45.

[15] Vezi bunăoară tânguirea egumenilor de Suceviţa către Bistriţeni 1629 Hurm. Doc. XV. 2. p. 970.

la bani, pretindeau ca domnii să nu provoace mişcări turburătoare prin stoarcerile lor, când atunci erau numai decât înlocuiţi. Mazilirea îi aştepta însă tot atât de sigur în cazul când nu puteau răspunde sumele ce li se cereau, sau nu 'şi plăteau creditorii. Bieţii domni puşi între ciocan şi ilău, recurgeau la cruzimile cele mai sălbatice, pentru a sili pe ţară să primească fără murmur şi fără opunere acest jug de fer şi de foc. La ce însă folosiau răscoalele sau pribegirea? De abia domnul era schimbat, şi răul începea din capăt. Cel nou trebuià neapărat se calce pe urma celui vechiu, căci şi lui i se cereau bani, şi alt mijloc de a mulţămi lăcomia turcească nu era decât despoerea ţărei.

Domnii însă nefiind siguri pe tron nici de azi până mâni, trebuiau să se îngrijască de a-şi face bani albi pentru zilele negre ale maziliei, spre a avea cu ce să 'şi tocmească trebile şi să dobândească din nou domnia. Ei jăfuiau deci îndoit ţările române, mai întâi în scopul de a-şi plăti creditorii şi a unge palmele cele totdeauna uscate a le Turcilor; apoi spre a'şi aduna pe sama lor o avere însemnătoare. Aşa vedem pe Petru Cercel că cu toate sumele colosale plătite creditorilor Turci, ese din Muntenia numai după 2 ani de domnie cu 43 de care de avuţie : bani, scule şi alte lucruri de preţ. Iancu Sasul de asemene după trei ani de domnie plăteşte datoria lui de 200.000 de galbeni pentru cheltuelele instalărei, şi mai esă încă din Moldova cu 100 de care de avere, din aceste 40 cu bani. Mai amintim apoi pe Radu Mihnea cel ce găseşte mijlocul de a depune bani la banca Veneţiei, pe Moisi Movilă care la mazilirea lui trece în Polonia cu 1.400 de cai şi 60 de povere de bani [16].

Cum de puteau izvori atâţia bani din ţările române? Pentru a înţălege aceasta, nu este de nevoie a ne închipui, cum spune un document, că ele se păreau a fi iscodit piatra filosofală, ci trebue să luăm în privire numai împrejurarea *că tot venitul Ţărilor intra în punga domnilor*, şi că acest venit se puteà urca, după vrointa lor, strângând pe cât le plăceà coarda contribuţiilor. Aşa un raport a lui *Polo Minio* către senatul veneţian din 1620 ne spune că „venitul domnului Moldovei era de 350.000 de galbeni, mai mult sau mai puţin după cum

[16] Mai sus, p. 42, 83. In o limbă încâlcită — cel puţin aşà ne-o redă traducerea d-lui Iorga—un necunoscut scrie greceşte lui Petru Schiopul despre modul cum ar fi vorbit el cu Sultanul privitor la stoarcerile Ţărilor Române. „Să trăeşti mulţi ani! Să ştii că peirea acelui loc şi starea lui i-au venit încetul cu încetul pentrucă se schimbă Domnii: unul cioban, altul cazac, şi fiindcă nu se rânduesc dintr'odată banii, şi sunt iarăşi Domni şi vin şi golesc lumea şi pentru-că dânşii adună avere şi lucruri şi pietre scumpe şi nu le pasă de lume să vadă şi nici domnii nu ştiu că este". In felul ei o naivă şi minunată caracteristică a stării de asuprire a Ţărilor române 1593. Hurm. Doc. XI (citată Iorga) p. 309.

le impune principele să plătească, şi în anul trecut pe când eram eu acolo ştiu că Graţiani a scos mai mult de 400.000. Graţiani pentru a-şi face mai bună faţă la Poartă, urcase tributul ce era de 52.000 la 58.000 de galbeni, care împreună cu darurile şi prezenturile zilnice ale paşilor aducea atare cheltuială la 150.000 de galbeni sau 150 de sume de aspri (suma de aspri sau denari=1.000 de galbeni). Pe lângă aceste mai iea şi paşa din Moncastru (Cetatea Albă) sub pretext de întărituri a le cetăţei şi de pază a provinciilor, încă până la 100.000 de galbeni. Principele Valachiei poate încasa pe an până la 250.000, dar e supus la aceleaşi mâncătorii; însă ne fiind expus la atâtea pericole ca Moldova, trăeşte şi principele şi poporul în mai multă linişte. Moldova e mai bogată; negustorii şi boierii câştigă mai mult în ea". Această bogăţie mai mare a Moldovei era însă numai relativă, căci acelaş raport ne spune că „ambele provincii sunt destul de sărace şi puţin poporate" [17].

Venitul normal al ambelor ţări române fiind de 600.000 de galbeni, putea fi uşor urcat prin stoarceri, care erau regula, la 800.000—1.000.000 pe an, dacă socotim cheltuielele turceşti la 4—500.000 de galbeni pe an pentru amândouă ţările, încă rămânea de domn câte 250.000 de galbeni folos pe an, sau 375.000 lei. Din acest venit cheltuiala cea mai de samă a domnului era acea făcută cu lefegii, care însă în decomun nu se urcau decât la 2—3000, şi custau dela 10—15.000 lei pe lună, deci pe an până la 120—180.000 de lei. Rămânea deci domnului venit curat 200—300.000 de lei [18].

Pentru vremurile lui Mihai Viteazul, care întreţinea mai bine de 20.000 de lefegii, s'înţălege că asemene venituri erau neîndestulătoare, şi tot atât de puţin vor fi ajuns ele unor domni ca Petru Cercel. Petru Schiopul, Alexandru al III-lea, Aron Tiranul, care aruncau cu o furie nebună sume peste sume în pungile turceşti, şi că jaful şi despoierea trebuia să iee în timpul lor un caracter de tot ascuţit, care făcea de ţările se „spărgeau", risipindu-se oamenii prin munţi, păduri şi prin ţările străine.

Sub un asemene regim barbar şi neomenos poporaţia nu putea să crească, ci se mănţinea în un număr relativ neînsemnat, faţă cu bogăţia şi întinderea ţărilor române. Aşa am văzut raportul lui Minio spunând că ele erau sărace şi puţin locuite. O altă descriere mai amărunţită a stărei Moldovei este făcută de un episcop catolic, *Fra Bernardo Quirino*, în 1599 [19]. Acesta vizitând cu prilejul cercetărei stărei parohiilor catolice din Moldova mai multe oraşe din această ţară, ne spune numărul

---

[17] Raportul lui *Polo Minio* din 1620. *Hurm.*, IV, p. 598.

[18] După calculul făcut mai sus, p. 404, nota 7, corăspunde la 5.000.000 — 7.500.000 de lei noi.

[19] Hurm. III, p. 545 — 551.

caselor sau a familiilor ce le locuiau. Astfel el ne arată că Suceava avea ca la 6000 de focuri, Baia 3000, Neamţul 250, Trotuşul 3500, Huşii 1300, Cotnarii 3500, Romanul 400. Raportul poporaţiei către case sau familii este indicat de episcop numai pentru poporaţia catolică, arătând bună oară ca la 300 de familii catolice veniau 1400 de suflete; aiurea la 62 de familii 435 de suflete şi aiurea încă la 68 de familii un număr de 394; în mijlociu deci şi pe atunci proporţia obicinuită de 5 suflete la un foc. Admiţând aceaşi proporţie şi pentru poporaţia românească, avem următoarele cifre pentru numărul locuitorilor din oraşele cercetate de Bernardo: Suceava 30.000, Baia 15.000, Neamţul 1250, Trotuşul 17.500, Huşii 6500, Cotnarii 17.000, Romanul 2000. Dacă ne gândim că Suceava era rentoarsă pe timpul lui Ieremia Movilă la starea de capitală [20], atunci fără îndoială că numerul de 30.000 de oameni ce o locuia este destul de mic, şi tot astfel cu celelalte oraşe mari de pe atunci: Cotnarii, Trotuşul, Baia, care nu numerau mai mult de 18.000 de oameni. Că satele erau mici şi ele, ca şi oraşele, se vede din acelaş document care arată numărul familiilor din oraşul Săboani şi satele încunjărătoare din ţinutul Romanului: Berendeştii, Tomaşanii. Lucacianii, Giulianii şi Lucienii, în total numai la numărul de 300, cu 1400 de suflete, toţi Unguri ca şi astăzi, pe când acuma numără numai Săboanii 2290 de indivizi.

Tot pe atunci ne spune altă relaţie că Târgoviştea număra 1000 de case de ortodoxi şi 20 de case de catolici, ceeace ar urca poporaţia capitalei Munteniei numai la 5000 de oameni, iar Câmpulung avea 900 de case din care 40 de Saşi, adecă în totul vreo 4500 de suflete [21].

Sub un regim mai blând şi mai drept poporaţia ţărilor române ar fi trebuit să crească îintr'un chip foarte însămant, faţă cu rodirea cea neasămănată a pământului lor. Raportul lui Bernardo spune altfel decât Minio despre Moldova că este „foare mare, plină, roditoare, numărând multe oraşe şi sate [22], puţini munţi şi multe păduri, îmbelşugată în tot soiul de animale" Mihai Viteazul se lăudà pe de altă parte că în ogoarele ţărilor sale destul de a împlântà o singură dată ferul plugului spre a scoate îmbelşugat săceriş. Ocârmuite însă precum am văzut, fără nici o garanţie, fără nici o dreptate, stoarse şi jăfuite fără încetare de cârduri de domni flămânzi şi de creditori nemiloşi, ne mirăm cum de au putut ele păstrà şi puţinul

[20] Mai sus, la Ieremia Movilă.

[21] Botero. *Relazioni universali*, Venezia, 1600, III, p. 95 ap. Hasdeu *Istoria toleranţei religioase în România*, Bucureşti, 1868. p. 30.

[22] Bine înţeles că acesle multe oraşe şi sate trebue să fi fost mici pentru ce raportul contimpuran al lui *Minio* să spună cu ţările erau cu toate aceste puţin locuite, ceea ce am văzut şi din numerul locuitorilor cîtor-va din ele.

popor ce se resfiră pe pajiştele lor, cum de n'au luat cu toţii lumea în cap, spre a trece sub alte Domnii, unde să ducă un traiu mai liniştit.

Şi cu toate aceste jafuri cumplite, cu toată această prădăciune organizată care purtà pe atunci numele de ocârmuire, locuitorii trebuiau să fie înstăriţi. De aceea şi fugeau ei la apropierea pericolului, căci dacă ei n'ar fi avut de apărat decât goala lor existenţă, nu ar fi avut pentru ce să fugă. Nu la viaţă ci la averea lor se întindeà acei ce'i apăsau.

In rezumat deci apăsarea lacomă şi stoarcerile de bani ale Turcilor, aveau de efect a goli tot mai mult de avuţia ei o poporaţie bogată, care tocmai din pricina bogăţiei sale era cu deosebire simţită la jaf. Sărăcirea locuitorilor începù însă dela elementul cel mai expus al schimbărilor economice, dela proprietate, avere ce nu se poate ascunde. Peirea proprietăţei mici, iată în rezumat urmarea cea mai fatală a domniei Turcilor. Inainte însă de a analizà mai pe deamănuntul acestei prea însemnate transformări, trebue să cercetăm şi altă înriurire din lăuntru, care se adăogi către apăsarea din afară, spre a răstrânge tot mai mult elementul cel mai însemnat al puterei unui popor, mica lui proprietate.

2. TRANSFORMAREA BOIERIMEI

Când am cercetat originea nobilimei la Români [23], am căutat tot odată a schiţà caracterul acestui aşăzământ în primele timpuri a le ivirei sale. Ele ne au apărut ca o clasă de oameni deosebiţi de popor prin sânge şi moştenire, arare ori numai împrospătată prin odrasle noui urcate de puterea domnului din poporul de jos în rândurile sale. Aceşti nobili aveau mai ales de îndeplinit pe lângă domn slujba militară, cerută de timpurile grele şi de vijelie a întâiei constituiri a ţărilor române. Răsplata ostenelilor lor erà dată de domn prin dăruirea de moşii din întinsele sale latifundii. Dregătoriile civile erau mai mult o formă, purtată în realitate de scriitori năimiţi, pe când titularii lor urmau înainte a îndeplini pe lângă domn îndatoririle militare. Nu deci titlul unei dregătorii era cel mai în onoare şi cel mai căutat, ci acel de boier, boiarin, jupân sau pan. De aceea am văzut că în întăriturile documentelor, în deobşte boierii netitulaţi aveau pasul asupra celor cu titluri. Dregătoriile curţei domneşti nu erau deci aşa de căutate. Intru cât vitejia pe câmpul de răsboi şi nu talentul de cancelarie deosebiau pe oameni, întru cât domnul mulţămea pe toţi nobilii, în deobşte chiar pe toţi vitejii cu dăruiri însemnate de

[23]. Vol. III, p. 165 şi urm.

moşii, este inviderat că în primele timpuri era mai la urmă indiferent dacă un boier aveà sau nu o dregătorie care-i dădeà lui un titlu deosebit.

In curând însă aşăzământul dregătoriilor dobândi o însămnătate deosebită. Ţările române se întindeau; afacerile se înmulţiau şi dregătoriile începură a cere nu numai o îndeletnicire mai deosebită cu daraverile lor, ci şi cunoştinţi speciale. De aceste dregătorii domnii alipiră apoi cu cât treceà timpul nişte venituri fixe tot mai mari, care în afară de dăruirea de moşii ce puteà să nimerască pe orice nobil, aduceà foloase deosebite dregătorului domnesc. Atare însuşire începù deci a fi căutată.

Altă împrejurare contribui încă şi mai mult la împingerea tot mai deasă a nobilimei către dregătorii. Anume izvorul moşiilor de dăruit începù dela o vreme a se împuţinà, pentru a secà apoi cu totul. Istovirea acestui izvor de favoruri pentru oamenii de seamă ai Ţărilor Române, boierii şi vitejii din rânduri se făcù treptat şi se poate urmări restrângerea valului lui de pe caracterul daniilor făcute în deosebite timpuri. In veacul XIV şi al XV precum şi în o parte din al XVI Domnii dăruesc moşii locuite cum spune Ureche „celor ce făceau vitejii la oşti" şi ale căror merite sunt în totdeauna amintite prin cuvintele „care ne-au slujit nouă cu credinţă". Arătând uneori şi împrejurarea războinică în care se deosebiseră. In tot acel răstimp găsim pe lângă danii de sate locuite şi locuri pustii, în care dăruiţii aveau să-şi aşeze sate, scutind Domnul pe oamenii străini ce se vor aşezà în acele sate de dări şi angarii pe un termen mai mult sau mai puţin lung. Aceste dăruiri de locuri pustii aveau de scop a înmulţi poporaţia ţării prin înfiinţare de aşà numite Slobozii.

Unele din ele sunt foaste danii înzestrate ca bună oară satul Negoeşti înfiinţat de Mitropolia de Roman pe care sat Ştefan cel Mare îl scuteşte în 1466 de „iliş, podvoade, povadă, jold, lucru la cetate şi la mori, căratul buţilor, cositul fânului; îl scot de sub jurisdicţia pârcălabilor şi de sub puterea globnicilor, pripaşarilor, oşluharilor, a gonitorilor din urmă, neavând voie nici unul din aceştia să-i judece sau să le pună zălog, fie pentru furt, fie pentru omor, fie pentru răpire de fată, ci numai mitropolitul să-i judece pentru toate acestea. Locuitorii din Negoeşti sunt apoi scutiţi de vamă pentru peşte, sare, postav, pânză, fier, plută, oale, vase, varză, miere, ceară, nici când vor vinde, nici când vor cumpără". Deasemeni nici pentru marfă vie, boi, ialoviţe, berbeci, iepe, cai, nici pentru fiare sălbatece; jderi sau helgii". Se înţelege că nu toate sloboziile erau aşà de puternic apărate [24].

---

[24] I Bogdan. *Doc. lui Ştefan cel Mare,* I p. 94.

Când satele domneşti din cuprinsul ţării începură să se restrângă în număr, Domnii recurseră la acele aşezate pe ocoalele târgurilor şi de acum găsim mai ales dela începutul veacului al XVII-lea mai multe danii făcute de satele ascultătoare de cutare sau cutare ocol sau târg. Aşà sunt satele dăruite de deosebiţii Domni la deosebite feţe [25]. După ce se îngustează şi satele din ocoalele târgurilor, Domnii se văd dăruind moşii din averile lor private. Aşà în 1618 găsim pe Gavril Movilă, domnul ţărei Munteneşti, dăruind mănăstirei Galata de lângă Iaşi, satul numit Heciul din ţinutul Sorocei care sat fusese „*dreaptă cumpărătură* şi moşie a reposatului vărului nostru, Isac Balica hatmanul" [26]. Miron Barnovski, dărueşte mănăstirei zidită de el, Bârnova de lângă Iaşi, un sat Toporăuţii din ţinutul Cernăuţilor, pe care jumătate *îl cumpărase* încă de pe când erà boier, hatman, dela domnul de atunci Radu Mihnea, iar cealaltă jumătate *o cumpărase* în timpul domniei sale dela unchiul său Stroici logofăt" (în deosebire de satul Muntenii din ţinutul Vasluiului, despre care domnul spune că era „*drept domnesc*, ascultător de târgul Vasluiul") [27] Tot Barnovski mai dărueşte prin testamentul său nişte sate ale sale, „*cumpărate* în Polonia, până ce am fost locuitor acolo", unor mănăstiri [28]. De asemene găsim pe Moise Movilă dăruind logofătului Pătraşcu Ciugolea părţile sale din satele Puţurenii, Şipotenii şi Pomârla, „drepte ocini şi *cumpărături* ce au cumpărat vărul meu Isac Balica hatmanul, întru cât domnia mea sunt mai aproape rudă a lui Isac Balica hatmanul" [29].

Ştefan Tomşa dă prin un şir de documente din anii 1615—1616 mai multe moşii mănăstirei Solca zidite de el, care toate

[25] 1608 Const Movilă lui Dumitru Chiriţă, Post. satul Vânătorii din ocolul Pietrii 1611—1623. Ştefan Tomşa lui Iuraşcu şi Başotă satul Putărenii ocol. Şipotului şi Plavicenii ocolul Hârlăului. 1611. Const. Movilă lui Arpentie Post sileştea Dăduţii ocol Târgu Frumos. 1617 Ieremia Movilă lui Danciu lui Miron Clucerul Vercuţii şi Murgăşuţii ocol Putnii; 1635 amintit că Const. Movilă dăruia Agapiei Chipereştii ocol. Iaşilor; 1659 amintit Vasile Lupu lui Buhuş vist. o parte din siliştea Dăduţii ocol Târgul Frumos. Un doc. mai nou din 1768 arată pe ce se întemeiau domnii pentru a dărui moşii şi ocoalele târgurilor, Alex. Ghica dărueşte mân. Sf. Spiridon din Bucureşti 2000 de stânj. din 4166 ce poseda oraşul Floci, căci le rămânea *îndestul* loc. (Aceste doc. vezi 1608 Arh. ist. I, 1, p. 78, 1611 Ghibănescu Ispisoace şi Zapise I, 2 p. 68 (cf. p. 210): 1617 Ibidem p. 106; 1635 N. Iorga Studi şi Doc. V p. 217 (cf. p. 222); 1652 Arh. ist. I, 2, p. 191; 1768 Iorga Ibidem VII p. 157) Numai prin excepţie se găsesc danii de sate din ocoalele târgurilor înainte de veacul al XVII. Aşa la 1554 Alex. Lăpuşneanu mân. Sf. Ilie dăruie sate atârnătoare de ocolul Iaşului. Uricarul XIV p. 83........ depe alt doc. citat de Ion Tanoviceanu în studiul său...... *Formarea marii proprietăţi în Moldova* în Prinos lui Sturza p. 426 şi urm. Inchcierile D-lui Tanoviceanu sunt însă prea precise pentru chestii sociale.

[26] Hrisov din 12 Februar 1618, *Arh. ist.* I, 2, p. 190.

[27] Document din 12 Decemvrie 1628. *Arh. ist.* I, 2, p. 6.

[28] Testamentul lui Barnovski din 1628, *Arh. ist.*, I, 2, p. 187.

[29] Document din 5 Ianuarie 1634 *Arh. ist.* I, 1, p. 71.

sunt *cumpărate dela privaţi.* Astfel satul Fărăoanii cumpăraţi jumătate dela Dumitru Goia şi cealaltă jumătate dela Stafie, ambele de câte 1000 de galbeni; satul Chiaşvenii cumpărat dela Vasile Şeptelici iarăşi pentru 1000 de galbeni. Ba prin unul din aceste documente domnul spune chiar că ,,au găsit cu cale a dărui mănăstirea lui Solca cu sate, care însă erau cumpărate din adevăraţi banii săi, şi că de aceea a dat în ştirea tuturor acelor ce ar aveà de vânzare moşii să vină la el, vroind să le cumpere pentru bani pe şin, prin bună învoială" [30].

Pământurile domneşti ar fi fost mult mai curând săcătuite, dacă un alt izvor de reînnoire al lor nu ar fi existat, izvor ce cursese totdeauna în ţările române, mai bogat însă şi mai îmbelşugat nici odată ca în vremile mai din urmă, anume acel al confiscărei moşiilor boierilor trădători. Aşa încă Petru Rareş ne spune într'un document din 1530, că ,,dărueşte mănăstirei Tazlăul satul Paşcanii în câmpul lui Dragoş, care sat se sechestrase pentru crima de trădare dela Sima, când acesta s'a fost răsculat contra nepotului nostru de frate, Ştefan Vodă cel Tânăr" Acelaş domnitor dărueşte la 1529 Episcopii de Rădăuţi satul Grumeştii ce l-a fost luat nepotul de frate al Domniei mele ,,Voevodul Ştefan dela Luca Arbore Portar de Suceava când l'a prăpădit pe acesta" [31]. Radu vistiernicul fugise în timpul lui Mircea Vodă din Muntenia, şi fiul lui Mircea, Petru al III-lea Schiopul 1560—1567, confiscându-i averile, hărăzise satele sale Grecului Manta postelnicul, care la rândul său le dăduse mănăstirei Ezerul. Ivaşcu un coboritor al lui Radu vistierul intentă un proces călugărilor dela Ezer înaintea lui Alexandru Vodă, şi dovedeşte că aceste moşii, înainte de a fi fost hărăzite grecului Manta, fusese întărite chiar lui de Petru Vodă, şi jurând pentru acest fapt cu 12 boieri, călugării dela Ezer pierd procesul. Ivaşcu fiul lui Radu câştigând deci moşiile, le dărueşte el însuşi mănăstirei Vieroşul. Călugării dela Ezer revin atunci cu pâră contra celor dela Vieroşul, însă pierd judecata ne-înfăţoşindu-se la zi. Vlad Vornicul răsculându-se contra lui Vlad Călugărul ,,a căzut sub mâna părintelui Domniei mele şi i-a tăiat capul şi au rămas bucatele lui (moşiile) domneşti şi au cumpărat Ian Gherghina Părcălabul satul Mileştii" [32]. Alexandru Vodă Iliaşi hărăzeşte în 1621 mănăstirei Sf. Sava o vie în Cotnari, ,,care vie fusese a lui Costea Bocioc, confiscată împreună cu alte averi ale lui pentru viclenie, sculându-se el cu Gaspar Vodă contra Turcilor" [33]. Mai

---

[30] Wickenhauser, *Geschichte und Urkunden des Klosters Solka,* Cernovitz, 1877, p. 72—80.

[31] *Arh. ist.* I, 1, p. 133. Orest Popescul, *Câteva documente moldovceneşti.* p. 32

[32] *Arh. ist.* I, 1, p. 68. *Uricariul,* II, p. 253. Nicolaescu. *Doc. slavo-rom.* p. 10.

[33] Document din 26 Iuniu 1621 Arh. ist., I, 1, p. 112.

întâlnim alte două moşii confiscate pe sama domniei, una cu numele Solca de lângă mănăstirea cu aceeaşi numire, pierdută de proprietarul ei Arbore pentru crima tradărei, şi Stanileştii, pierduţi în acelaş chip de Udrea cel Orb, care se sculase cu mulţi Leşi şi venise asupra lui Ştefan Tomşa [34], şi aşà cu multe altele.

In sfârşit mai puneau mâna domnii, pentru a mai reîntregì pământurile domneşti, pe averile rămase fără moştenitori. Astfel postelnicul Hrăbor ne-lăsând rude, moşiile lui trec asupra lui Alexandru Lăpuşneanu în 1552 şi în 1618 găsim un sat Şiviţa dat de Radu Vodă domnul Moldovei lui Condrea fostul său cămăraş, ,,care acel sat au fost de mai înainte vreme a lui Ceacâr Grecul, însă dela dânsul n'au rămas nimeni, căci n'au avut copii, şi au rămas de au fost acel sat pustiu 25 de ani, şi am aflat Domnia mea cum acel sat s'au luat domnesc de Ştefan Vodă Tomşa, şi au fost strâns acolo câţiva oameni din toate părţile'' [35].

Aceste însă erau numai slabe mijloace de reîntregire a istovitelor pământuri domneşti. Un fapt rămâneà constant şi neîndoelnic : *pământurile domneşti erau pe cale de a dispărea*, provocând prin golul lăsat de ele o întreagă schimbare economică şi socială. Domnii nu mai aveau cu ce dărui pe boierii ce îi slujiau. Rarele sate domneşti ce mai rămăsese erau păstrate pentru scopuri mai sfinte, dăruirile către mănăstiri.

Nu e vorbă şi în vremuri mai vechi se găsesc cumpărături de sate făcute de domni spre a le dărui apoi. Aşa Ştefan cel Mare cumpără în 1468 dela Mârina soţia lui Ivancu Broevici satul Mansuţi pe Suceava pentru a-l dărui apropiatei sale mănăstiri Putna în 1481 un sat Sălăvăstru dela Dancu fiul lui Sima drept 200 de zloţi tătăreşti, şi schimbă acel sat cu Manica Lolea fiica lui Iane Borileanul pentru alte două sate a le ei pe Nechid, în câmpul lui Dragoş : Borileştii şi Dragoteştii, mai dându-i un adaos de 240 de zloţi tătăreşti, şi hărăzăşte aceste de pe urmă sate mănăstirei Tazlăul. Ştefan însă vroise să dee mănăstirei nişte sate *în vecinătatea ei*, şi de aceea el trebuise să le cumpere. Alt sat cumpărat iarăşi de Ştefan cel Mare în 1490 dela Stanciu şi fraţii lui anume Mucateştii pe Suceava este dăruit de Domn mănăstirii Putna în vecinătatea căreia se află [36]. Tot aşa găsim pe Petru Rareş dând un sat, Frăteştii mănăstirei Tazlăul, aşăzat pe Tazlăul Sărat, şi pe care'l cumparase pe bani gata din vistierie dela boierul Câr-

[34] Document de la Stefan Tomşa din 1 August 1615, Wickenhauser. *Solka*, p. 76.

[35] Document de la Radu Vodă 30 Mart 1618, *Arh. ist.*; I, 2, p. 191.

[36] 1481. *Arh. ist.* I, 1, p. 75. 1490, Vartolomeu Mazareanu în Analele Acad. Rom. II tom. XXXIII, p. 311.

tian. Aşăzarea satului pe apa Tazlăului, în apropierea mănăstirei, arată că şi Petru Rareş fusese îndemnat de acelaş motiv ca şi Ştefan cel Mare a cumpăra acel sat pe bani [37]. Mai întâlnim pe Mihnea Turcitul spunând într'un document din 1588 că Neagoe Basarab (1512—1521) cumpărase pentru 20.000 de aspri satul Cretineşti dela Barbu Banul şi Pârvu Dvornicul, devenind sat domnesc. Urmaşul lui, Neagoe Basarab, dă acest sat înnapoi lui Pârvu Dvornicul pentru bună şi credincioasă slujbă. Radu dela Afumaţi cumpără a doua oară acest sat dela Pârvu Dvornicul, pentru 30.000 de aspri şi-l dărueşte lui Cârstea Vistierul şi Mărian Spătarul [38].

Pe când la aceşti domni mai vechi care înnotau încă în plina apă a pământurilor domneşti, cumpărăturile făcute îşi au explicarea lor în motive speciale, acele săvârşite de domnii următori lui Mihai Viteazul îşi găsesc temeiul lor în lipsa de asemene pământuri, pe care dăruirile anterioare le săcătuise. Slujbele făcute domnului nu mai puteau fi răsplătite de cât prin excepţie cu dania de moşii. Boierii trebuiau să caute aiurea o căpătuire, şi ei se aruncară pe dregătoriile curţei, care cu cât înaintà timpul, cu atâta deveneau şi mai bine răsplătite, sporindu-se veniturile lor.

Cât timp deci Domnii avură moşii de dăruit, dobândirea acestora fu mai căutată de cât dregătoriile, şi de aceea am văzut că în acele vremi însuşirea de nobil nedregător treceà înaintea dregătorului. Cu cât însă moşiile începeau a se rărì şi erau mai anevoe de dobândit, cu atâta boierii năzuiau tot mai mult la dregătorii. Neputând încăpeà cu toţii de odată în slujbele ţărei, fiind mult mai numeroşi de cât posturile deschise, se împărţiau în tabere, fie-care cu câte un cap, pretendentul la Domnie, punând în joc acele vecinici intrigi care sfâşiau ţările române.

Este o deosebire între luptele pentru tron mai vechi şi cele mai noi, de exemplu între acele dintre urmaşii lui Mircea sau ai lui Alexandru cel Bun, şi acele care precedează şi urmează epoca lui Mihaiu Viteazul. In cele dintâi se vede rivalitatea a două puteri vecine, care se resfrânge în luptele pentru Domnie din ţările române; în Muntenia între Unguri şi Turci, în Moldova între Turci, Unguri şi Poloni. Apoi după ce Ungaria cade

[37] 1468 Bogdan *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, p. 132—1481. *Arh. ist.* 1, p. 133. Mai vezi un hrisov al lui Ştefan cel Mare din 1481, prin care acest domn cumpără mai multe trupuri de moşie de la deosebite persoane, toate însă aşăzate pe lîngă Roman, pentru a le dărui Episcopiei acelui oraş. Melchisedek, *Chron. Romanului*, 1, p. 134). Un document din 1676, V. A. Urechc, *Miron Costin, opere complecte*, II, p. 521), dă ca motivul schimbului unor sate mănăstireşti: „neavând nici un folos sînta mănăstire de acest sat, *căci este departe*". Alt document al lui Ştefan cel Mare prin care cumpără sate spre a le dărui Episcopului de Roman în anul 1466. I. Bogdan. *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 111.

[38] Citat de Nicolaescu în *Radu Vodă* în Revista pentru Istorie Arheologie şi filologie 1909.

şi ea sub Turci, luptele din Muntenia urmează între cele două mari partizi teritoriale ale Băsărăbeştilor şi Drăculeştilor, desorganizate tot mai mult de corumpătoarea apăsare turcească, până ce cad cu totul sub zdrobitoarea ei sâlnicie.

De aceea luptele urmate de la Radu Paisie şi Petru Rareş în coace ieu un caracter tot mai mult personal, în care ceea ce se apără şi se loveşte este interesul individual al principilor şi al nobililor lor. Conştiinţa politică în loc de a se desvolta cu timpul în ţările române, amorţeşte tot mai tare, până ce dispare aproape cu totul în epoca fanarictă.

Boierii tinzând acuma cu toţii la dregătorii, viaţa pe lângă Domn, la curte, cum se ziceà, deveni mai căutată. Precum Domnul vroià să strălucească pe tron, astfel şi boierii în jurul aceluia, şi mai mult decât strălucirea atrăgeà pe unul şi pe ceilalţi însemnatele foloase băneşti pe care domnia şi dregătoriile le aduceau cu sine. Boierii vroind a fi cu toţii slujbaşi, acei ce nu puteà încăpeà erau consideraţi ca nedreptăţiţi şi nenorociţi. Tot după analogia domnilor, care fiind scoşi aşteptau rândul lor la domnie, se dădeà şi boierilor eşiţi din slujbă numele de *mazili*.

Acest cuvânt e de origine turcească *ma'azul*, având însemnarea de destituit, scos din slujbă. El se introduse în limba română, odată cu obiceiul de a se scoate domnii din scaun de către Turci, cu deosebire de prin veacul al XVI-lea, şi apoi s'au întins dela pierderea domniei la acea a boieriei. El nu aveà un înţeles înjositor, căci vedem că domnii mărturisesc prin hrisoave mazilirea lor [39]. Nifon patriarhul este arătat de Constantin Căpitanul ca „mazil şi gonit de Turci aice în ţară" [40].

Intr'un hrisov a lui Grigorie Ghica din Moldova, întâlnim „arhierei în scaun şi arhierei mazili". Un document din 1655 ne arată pe marele boier Constantin Cantacuzino care prin o excepţie ce se întâlneşte numai prea rare ori, nu pohteşte nici o boierie ci rămăsese mazil" [41].

In timpurile vechi, viaţa de oraş fiind foarte puţin desvoltată, cei mai mulţi din boieri locuiau la ţară, şi anume toţi acei ce nu aveau vre-o dregătorie. Aşa am văzut aiurea cum domnii d'întâi dăruià adese-ori boierilor acele sate unde aceştia îşi aveau aşăzarea [42], dovadă că pe atunci boierii şedeau la ţară şi anume din buna voia lor. Când domnul îi chemà la oaste ei veniau în jurul său; îndată ce-i eliberà se reîntorceau la satele lor.

Cu schimbarea caracterului boierimei şi cu prefacerea treptată a boierilor în dregători, şederea la ţară nu mai erà viaţa lor

[39] Grigore Ghica spune într'un document din 1748: „După mazilia noastră". *Uricariul* II, p. 60.
[40] *Mag. ist.* I, p. 153.
[41] *Uricariul* I, p. 47. 1655 în Iorga *Studii şi Doc.* IV p. 2.
[42] Vol. III, p. 148 şi urm.

cea mai plăcută. Ei tindeau cu toţii în jurul curţei, în capitală, şi cei ce nu puteau încăpeà la ea se considerau ca surguniţi. De aceea în limba veche a cronicarilor mergerea boierilor la ţară este tot atât ca şi disgraţiarea lor; chemarea lor la curte răspunde la a lor reînturnare în favoareà domnului. Aşà Aron Vodă, fiind scos din scaun de Turci din cauza tânguirei ţărei, şi temându-se ca boierii aflând despre cădrea lui, să nu'l omoare, îi chemă şi le mulţămi de slujbele lor ce i-au făcut, şi le-au zis „să meargă cine'şi a casă, că doar se vor duce şi el va scăpà" [43]. Pe timpul lui Vasile Lupu, Timuş fiul hatmanului Cazacilor, viitorul ginere al domnului, persecutà pe nişte boieri, care se opuneau la căsătoria lui cu domniţa Ruxanda. Acei boieri temându-şi zilele de răsbunarea lui Timuş, „s'au cerut de la Vasile Vodă să-i lese *să meargă* la ţară; ci Vasile Vodă nu-i lăsa, şi au poroncit la ginere-său că mai bine mort să hie decât să hie boierii săi care îi are la inima sa cu toată credinţa, la atâta grijă, căci altfel cu ce inimă vor veni ceilalţi boieri de la ţară la dânsul" [44]. De asemeneà cronica anonimă a Ţărei Româneşti spune că „Antonie Vodă văzând dreptatea celor trei boieri, îndată au *mazilit* pe care aveau dregătorii şi *porunci tuturor câţi au fost la acel sfat spurcat să meargă la ţară*, iar alt rău nu le au făcut. Deci nu multă vreme trecând, iar le-au poruncit de au venit la curte şi i-au ertat de toată vina lor" [45]. Neculai Costin ne vorbeşte asemene într'un loc despre „acei din boierii mazili ce fusese mai dinainte vreme cu boierii la curte, pre care i-au apucat la ţară (Tătarii) de cu toamnă pe la casele lor", de unde se vede iarăşi că boierii maziliţi se retrăgeau la ţară.

Alăturea cu mazilii locuiau însă la ţară şi alt rând de boieri mai nefericiţi încă, care nici nu apucau vreodată a încăpeà în o dregătorie, ci din deosebite împrejurări rămăsese uitaţi de domni la moşiile lor. Aceştia erau aşa numiţi *boieri de ţară* sau *feciorii de boieri de ţară*, despre care pomeneşte un hrisov din 1593 spunând că „la această tocmeală au fost Nàcul Părcălabul şi Ieremia Murguleţ şi Ştefan Murguleţ şi Ipatie Murguleţ şi alţi feciori de boieri (fără nici un titlu). Alt hrisov al lui Barnovski Vodă din 1628, arată că „i se jăluise şi rugătorii noştri episcopii şi *mazilii* şi *feciorii de boieri de ţară* ce li s'au pustiit satele" [46]. Miron Costin vorbeşte la domnia lui Vasile Lupu despre „*feciorii de boieri de ţară* Neculai Buhuş şi Ioan Prăjăscul", şi aiurea el arată ca *boieri de ţară* pe Ciogoleşti. In un document din 1648 găsim pe feciorii de boieri „Ticu biv Postelnic,

[43] Ureche în *Letopiseţe*, I, p. 207.
[44] Miron Costin în *Letopiseţe*, I, p. 308.
[45] *Mag. ist.*, V. p. 6.
[46] 1593 *Doc. româneşti*, ed. Bianu, p. 4. *Arh. ist.* I, 1, p. 175. Feciorii = coborîtorii.

Macri Căpitanul, Savin şi Neculai sin Buhuş Vistiernicul, Toderaşcu sin Jorea şi mulţi feciori de boieri". In acest loc sunt desigur amestecaţi feciorii de boieri ca Savin şi Neculai sin Buhuş cu boieri mazili [47].

Un alt document din 1647 enumără pe următorii feciori de boieri fără titluri de boierie,,Ieremia Murguleţ, Ionaşcu Cupariu, Vasile Mălaiu, Toader, Jora şi Dima Mardagiul". Tot aşà un hrisov al lui M. Racoviţă din 1718 arată pe Vasile Ceauşul şi Iordache Aslan au adunat in mănăstirea Caşinul pe alţi boieri şi mazili şi feciori de boieri de ţară şi au tras de acolo la Cetatea Neamţului prădând şi jăcuind mănăstirile şi pe boieri [48].

Intre mazili şi boierii de ţară întâlnim adese ori cele mai mari familii, şi de aceea când vom vedeà mai târziu în ce stare degradată au ajuns clasa mazililor, nu ne vom mirà cum se face de întâlnim astăzi adese ori între ţărani coboritori din familiile de frunte ale boierimei de altă dată [49]. Astfel despre Duca Vodă spune Neculai Costin că nu cruţà ,,nici boier, nici sărac, nici ţăran, nici femei, şi făceà strâmtoare tuturor pentru bani, şi boierilor, şi neguţitorilor şi la toată ţara; că au închis pe mai mulţi boieri, pe Toader Palade vel vornic de ţara de sus, pe Tudosie Dubău vel spătar, pe Sturza vel spătar şi *alţi mazili*" [50]. Aşa dar şi aceştia, arătaţi după slujbele ce le *avuse* erau număraţi între mazili. Miron Costin spune despre o rudă a sa ,,Costin, ce era mazil la ţară, ori să'l tragă în partea sa Alexandru Vodă, ori alt gând aveà, îl chema la curte şi-i dete hătmănia [51]. Videm deci un mazil chemat la curte şi boierit cu o mare boierie. De aceea cronicarul Neculcea aminteşte într'un rând despre ,,o samă de boieri mazili, ce au fost boieri mari" [52], ba chiar vorbind de el singur, spune că domnul ,,au pus din boierii mazili, pre mine Ioan Neculcea biv vel vornic. Deaceea a rămas moştenită în mazili mândria boierească. In un proces pe când se judecă bătaia suferită de vătaful Postelnicesei Maria Arghiroaeş, Apostol, dela doi mazili din Grumezoaea ei arată la proces, că pe când îl băteau pe Apostol, un alt mazil Gavril

---

[47] Miron Costin, *l. c.* p. 296—297. 1648, Ghibănescu, Isp. şi Zapise II 2 p. 142.

[48] 1647 Ghibănescu. *Isp. şi zapise* II. 2. p. 123. 1718. N. Emilian în *Conv. lit.* XII. 1885 p. 763.

[49] Aşa familia cea mare şi însemnată *Arbure*, a cărui trunchiu fusese acel vestit hatman Arbure ce pierise sub securea lui Ştefăniţă în 1523 (Vol. II, p. 528), după ce se menţine la rangul de boieri mari sub Petru Rareş, cade încă de pe la 1650 în rândul moşnenilor (Doc. din 1650 în *Arh. ist.* I. 1, p. 88), şi apoi ca oşteni de rând, stegari (Doc. din 1698, *ibidem*, III, p. 264).

[50] Neculai Costin, *Letopiseţe*, II, p. 25.

[51] Miron Costin, *ibidem*. I, p. 264.

[52] Neculcea, ibidem, II. p. 415.

Romaşcu ziceà ca să-l bată ca la de 100 de lei; iar altul mai zgârcit zicea că „*mai mult de 70 de lei nu face un mojic*[53].

Vătaful boieresc erà d ci un mojic pentru mazili care se considerau mult mai sus ca el; de aceea..... mazilii iesa la prăşit cu sape învălite în basma.

Condiţia mazililor şi a boierilor de ţară devenì însă cu timpul mult mai rău decât acea a celor dregători; căci boierii eşiţi din slujbe plăteau dăjdii la vistierie[54], şi anume contribuţia acea personală, birul impus poporului de jos, cu singura deosebire, că mazilii nu erau supuşi cislei, ci plăteau dările după o impunere specială pentru fiecare din ei. Mai multe documente dela sfârşitul veacului al XVIII-lea din Muntenia întăriau privilegiul boierilor mazili păstrându-se dările orânduite dela vistierie şi împărtăşindu-se de milele ce din vechime are această breaslă de a scutì bucatele sale de dijmărit şi vinăriciu". Dările orânduite dela vistierie sunt explicate de alt document din 1759 dela Ioan Calimah, că mazilii nu plătiau..... adecă birul după cislă ci erau impuşi în sumă fixă pentru fie care din ei... „chiar când mazilii se aflau în slujba boerilor" [55]. Neculcea ne spune că Constantin Mavrocordat au ales pe alţi boieri mazili, care nu încăpuse la boierii şi la isprăvnicii şi fusese cu boierii vel sau feciori de boieri vel, şi pre aceia i-au rânduit, să-i pună pe rând pe toţi în slujbă, şi le au rădicat dăjdiile să nu dee nimic" [55a].

Nu numai aceasta însă era pricina pentru care erà urâtă starea de mazil. Moşii ne mai fiind de împărţit, boierii nu se mai puteau aşteptà la alte foloase decât la acele aduse de veniturile dregătoriilor. Apoi jafurile domnilor făcându-se prin mijlocirea dregătorilor, aceştia se folosiau totdeauna din despoierea poporului, încât acei ce erau în slujbe de obiceiu se îmbogăţiau, pe când mazilul rămas la ţară, ne mai având nici un mijloc de a-şi creşte avutul, acesta se tot sub împărăţia între moştenitori din generaţie în generaţie, îndrumând astfel familiile altă dată bogate tot mai mult spre sărăcie, şi deci spre reintrarea în sânul poporului, din care le deosebise în vremile mai de mult tocmai o fericită stare economică. Că lucrurile erau aşà ne o dovedeşte un prea însemnat document în care

[53] Ibidem, p. 459.

[54] Hrisovul lui Ghica citat mai sus. *Uricariul*, I, p. 47.

[55] Doc. din 1786, 1793, 1798, 1819, în care unul din urmă mazilii sunt numiţi şi boeiri de neam, neamuri, M. St. Dumitrescu. Sineturi de mazili în *Conv. Literare* XXIX (1899) p. 616; 1759 N. Iorga Doc. Callimachi I, p. 422.

[55a] *Letopiseţele*, II, p. 460. Mazilii se mai deosebiau de ţărani, în afară de scutirea de cislă, şi prin faptul că ei nu puteau fi pedepsiţi decât prin divanul domnesc. Răspunsurile divanului la întrebările făcute de guvernul bucovinean în 1782. *Uricariul*, X, p. 267. Cei mai de frunte din mazili alcătuiau *neamurile*, care nu răspundeau birul, iar desetina, dare indirectă, o plătiau boereşte Ibidem. La studiul schimbărei suferite de boierime în timpul Fanarioţilor vom aveà prilejul a reveni asupra Mazililor.

Grigore Ghica feciorul lui Neculai Cuza se jăluește de sărăcia în care trăià „că nici cheltuiala de toate zilele nu puteam a o întâmpinà atât eu cât și surorile dela Văratec și fiindcă o moșie (Barboșii) atâți frați (eram 8) nu o puteam stăpânì, doar numai făcându-ne râjeși ca țăranii" [56].

Mulți răzași de astăzi, multe sate de foști clăcași își au originea în câte o familie de boieri, din acei uitați de norocul vremilor [57]. Așa dar proprietatea mică se împrospătà din desfacerea proprietăței mari, și astfel numai se explică două împrejurări de altmintrelea neînțelese din istoria ei la poporul român.

Mai întâi aceea că cu toată mâncătoria cea uriașă de sate răzășești întâmplată în decursul veacurilor, sămânța lor tot nu au fost istovită, și a doua: existența de numeroase sate răzășești și în partea șăsului, pe unde am văzut că poporul român nu prea locuia înainte de descălecare [58]. Proprietatea mică are deci în țările române două obârșii: una veche anterioară întocmirei statelor Munteniei și Moldovei, acea așăzată mai ales în părțile muntoase și în care dreptul de stăpânire asupra pământului nu poate derivà din danii domnești, fiind anterior întemeierei domniei, și una mai nouă și necontenit curgătoare, desfacerea moșiilor boierilor de țară sau a celor mazili în răzășii între urmașii lor, care moșii se pot întâlni pe tot cuprinsul țărilor romîne, și a căror temelie juridică se sprijine a ese ori pe o scrisoare de dăruire către boierul din care se trag locuitorii lor.

Ivirea clasei mazililor alăturea cu boierii cei cu boierii documentează o schimbare radicală întâmplată în condiția

[56] Cit. Gh. Ghibănescu Cuzeștii p. *CCIX*.

[57] Dovezi pentru desfacerea moșiilor boierești în răzășii: Hrisovul lui Brâncoveanu din 1710, care arată că moșia Mocești ce fusese a lui Udrea *biv vel armaș*, a fost cumpărată de la *moșneni urmașii lui* de către Mihai Vodă. Mai sus, p. 413. O serie de documente care arată cum satul răzășesc *Plotunești* se desfăcù treptat din o moșie a unui boier *Stan Plotun*, care fusese dăruit cu ea în 1440 de domnii Moldovei Ilie și Ștefan, vezi în Gh. Ghibănescu, *Istoria unei moșii din veacul al XV-lea până astăzi* în *Arhiva Societăței științifice și literare din Iași*, I. No. IV și V. Alt document din 1549 care constată împărțirea unei moșii a lui Vascu Epure între o mulțime de moștenitori, în *Arh. ist.*, I. 1, p. 42.

[58] Vol. II, p. 200—222. *Din condica Liuzilor* pe 1803, publicată de D-l Th. Codrescu în *Uricariul*. Vol. VII și VIII, se poate vedeà că în județul *Suceava* de munte erau la acea dată 114 moșii boierești și mânăstirești și numai 9 răzășești; în județul *Neamțul* 162 prop. mari și 19 răzășești; în *Roman* 67 de pr. m. și 19 răz.; în *Bacău* 47 pr. m. și 50 răz.; în *Putna* 68 pr. ,.m și 67 răz.; în *Tecuciu* 52 pr. m. și 51 răz.; etc. *mai multe deci la șes de cât la munte*. Explicarea acestui fapt este următoarea: Muntele locuit în vechime de Români rămăsese după întemeierea domniilor în proprietatea răzeșilor, din care cei mai mulți fură absorbiți fără ca să se mai poată reforma. In șes multe moșii fusese dăruite la boieri, care rămînînd mazili, se coborîră cu timpul în starea răzeșilor.

nobilimei române. Ea tindeà să devină tot mai mult o clasă de dregători atârnaţi de persoana domnului, din una de oameni liberi ce fusese mai înainte. *Boieriile absorbise pe boieri.*

Nu putem însă deci primì părerea că toată proprietatea mică să-şi fi avut obârşia în împărţirile repetate ale unei proprietăţi mari şi că sate în care înşişi sătenii să fi fost stăpâni şi'au căutat la începutul Principatului moldovean şi decì şi a celui muntean [59]. Cu toate că multe sate de răzeşi îşi urcă originea la un moş comun care le dă numele nu se poate susţine că s'ar află şi sate care vor fi fost stăpânite chiar dela început de ţărani. Altfel trebuie să ne închipuim că toate satele au fost locuite dela început de un singur om—un boier—şi ca sătenii de mai târziu sunt urmaşii lui. O asemenea părere nu se loveşte de loc, de oarece se întâlnesc o mulţime de documente vechi în care Domnul dărueşte satul unui individ din el pe care îl crează boier tocmai prin această dăruire, arătând anume că-i dărueşte satul *unde este casa lui.* Erau deci şi casele altora în acel sat şi acele case presupun existenţa de locuitori coproprietari ai satului împreună cu boierul dăruit. Domnul dăruind cele de mai multe ori boierilor şi mănăstirilor sate locuite este învederat că aceste sate nu au putut aparţinea înnainte dă dăruire unui singur stăpân [60].

Ce puteau fi locuitorii unui sat, înnainte dă dăruirea lui de Domn, decât proprietarii pământului acestui sat?

Prin urmare dacă multe sate pot fi urcate în privinţa originii proprietăţii la un singur autor comun, altele tot atât de numeroase nu pot fi îndărăptate la atare origine. Proprietatea *per indivisis* care caracterizează vechea stăpânire românească de pământ nu-şi are temeiul numai decât în repetatele împărţiri ale unei singure stârpe [61]. Pentru Vrancea avem dovada învederată în arătarea boierilor din anaforeaua din 1817 că locuitorii acelui colţ de ţară nu-şi trăgeau proprietatea lor din danii domneşti, deoarece erau anterioare descălecării.

Tot aşà stăteau lucrurile pentru Câmpulungul moldovenesc şi pentru Tighina. Alte sate îşi trag numele dela un individ, adese ori un boier, ca Belceşti dela Crăciun Belcescul care şi avea case în acel sat; Măneşti dela boierul Manu întemeietorul lui Vitoldeşti dela Vitold, Oţelenii dela boierul Oţel ce apar şi ca vornici sub Bogdan II. Satul lui Ştefan cel Mare ,,aceasta nu înseamnă că acel sat era locuit numai de acel boier

---

[59] *Cronica Vascanilor* de Radu Rosetti în *An. Ac. Rom.* II t. XXIX p. 5 şi alte scrieri ale D-sale.

[60] Mai sus III, p. 150, unde se aduc dovezile că satele dăruite tocmai la începutul existenţei principatului Moldovei erau sate locuite.

[61] *Uricariul* IV, p. 342.

şi de neamurile lui, ci numai atâta că el îi dăduse numele şi cel mai de seamă locuitor din al lui cuprins; cum am văzut mai sus satul Albotenii numit aşa dela boierul Albotă ce-şi aveà casa în el.

A fost decì şi o proprietate mică în Ţările române care a fost alimentată necontenit de repetatele împărţiri

3. STAREA ŢĂRANILOR

In timp ce în clasa nobilimii române se întâmplà acea transformare care o împingeà către dregătorii, în straturile de jos ale societăţii se petreceà o alta care o arunca tot mai mult în robia către marii proprietari. Se începuse acel proces fatal de absorbire a proprietăţii mici de către proprietatea mare, care s'a stâmpărat abia în timpurile noastre, şi atât de vajnice erau primejdiile ce încunjurau pe proprietarul mic, încât a trebuit fenomenala lui iubire de moşie, spre a apărà de o distrugere totală acest preţios element al economiei oricărui popor.

Am văzut la studiul descălecării cum prin însuşi faptul coborîrii Românilor din Transilvania, locuitorii Munteniei şi ai Moldovei încăpură într'o stare de supunere către elementul în mare parte nobiliar venit de peste munţi. Din această supunere se explică clasa *rumânilor* din Muntenia şi a *vecinilor* din Moldova, a căror origine se urcă chiar la timpul descălecării. Este însă învederat că, la început, aceste denumiri însemnau mai mult un raport de supunere socială, care numai cât mai târziu aduse după sine roadele sale fatale şi în domeniul economic. La originea lor atât rumânii cât şi vecinii erau îndatoraţi numai la facerea unor munci în favoarea boierului sau a Domnului de care ascultau. Aşa erau locuitorii satelor domneşti, care prin dăruire deveneau boiereşti sau mănăstireşti.

Pierderea proprietăţii de către locuitorii intraţi într'un raport de supunere către stăpânii lor nu se făcu într'un chip violent, ca o urmare a descălecării; căci acest eveniment nu fu o cucerire cu sabia a pământului Ţărilor Române, care să fi îngăduit o asemenea urmare, ci fuga unei poporaţii asuprite, ce căutau un adăpost în contra prigonirilor, dincoace de munţi. Cu toate aceste, deşi pribegi, boierii de peste Carpaţi nu puseră mai puţin în lucrare o stăpânire asupra norodului ce-i primise în sânul lui, cum se întâmplă întotdeauna când omul mic găzdueşte pe unul mare. Despoierea ţăranilor de proprietăţile lor nu fu urmarea unor împrejurări politice, precum se întâmplase lucrul în Anglia, pe timpul cuceririi normande, sau în Irlanda după acea engleză, ci a unora economice, care — apăsând tot mai mult pe locuitori — îi făcură să-şi piardă ocinile şi să rămână în mare parte ca muncitori pe moşiile marilor proprie-

tari. Numai cât mai târziu, când, cu trecerea timpului, ţăranii supuşi ajunseră în o atârnare tot mai deplină de stăpânii lor, autoritatea dobândită de aceştia asupra libertăţii şi muncii lor se răsfrânse tot mai mult asupra proprietăţii lor. Intrucât persoana ţăranului devenise lucrul boierului, era neapărat ca şi întinderea personalităţii sale în afară, sub forma dreptului de proprietate, să încapă şi ea tot în stăpânirea lui. Altfel ţăranii supuşi începură a fi consideraţi ca neavând pământurile lor, ci ca locuind pe proprietăţile boiereşti sau mănăstireşti.

Elementul ţăranilor supuşi sporia însă necontenit prin coborîrea în rândul lor a moşnenilor scăpătaţi, care se vindeau rumâni sau vecini, puternicilor zilei. Ei încăpeau în rândul şărbilor, împărtăşind întotdeauna soarta majorităţii în sânul căreia intrau.

Dacă originea ţăranilor supuşi şi deci a şărbilor de mai târziu este de căutat în faptul descălecării, înmulţirea şi adăugirea lor se făcù din pricina greutăţilor ce se năpustiră asupra lor.

In timpurile cele dintâi ale istoriei Ţărilor Române, am văzut că armata slujià pe a ei socoteală, îngrijind singură nu numai de îmbrăcămintea şi înarmarea ei, ci chiar şi de hrana trebuitoare. Această îndatorire erà impusă tuturor proprietarilor de pământ. Ei erau datori să slujască călări, şi se împărţiau în boieri, curteni şi călăraşi sau slujitorii călări (luaţi din moşneni sau răzăşi). Pe lângă armata călare era acea pedestră, darabanii, ce slujiau cu leafă; apoi oştirea „în dobândă" care constituià aşa numitele miliţii, cu participare la armată, nu obligatoare ca acea a boierilor, calăraşilor şi dărăbanilor, ci voluntară.

Indatorirea de a slujì în armată pe propria socoteală putea fi purtată fără pericol de clasa bogată a marilor proprietari, nobilii sau boierii; nu însă de acea a răzaşilor sau moşnenilor, cărora mica lor părticică de pământ abea le procurà zilnicul traiu. Se repetă deci şi la Români, acelaşi fenomen pe care-l experimentaseră străbunii lor, Romanii. Pe când însă la Romani cetăţeanul sărăcit rămânea în oraş, unde trăià din vânzarea dreptului său de vot către cei bogaţi ce aveau nevoe de el, ţăraniii români neputând „răbdà şi duce atâtea greutăţi", după ce-şi vindeau proprietăţile, rămâneau ca rumâni sau vecini pe moşia boierească în care pământul lor se prefăceà.

Imprejurarea vânzării de pământuri pentru a întâmpinà nevoi de oaste, este dovedită prin mai multe documente care, deşi aparţin unei epoci mai târzii, nu fac decât se repete fapte petrecute fără îndoială în chip mult mai des în acea pe care o cercetăm. Prin unul, târgoveţii din Piatra (Neamţ) mărturisesc că venindu-le poroncă dela Dabija Vodă (1665) să dee oameni de oaste (când cu expediţia turcească sfârşită prin în-

20. Ţăran din părţile Făgăraşului. Dintr'un codice din veacul XVII, aflător în Muzeul Naţional din Budapesta

frângerea dela Leva în Transilvania) „n'au avut putere ca să rabde atâta năvoie şi s'au socotit cu tot târgul ca să vândă o dumbravă mănăstirii Bisericanilor pentru 200 de lei bătuţi". Un alt document este acel al breslei butnarilor din acelaşi oraş, căreia tot Dabija Vodă îi impusese trimiterea de oameni de oaste. Breasla fiind lipsită de bani, arată cum „a vândut nişte delniţi ce au fost a noastre, a butnarilor, sfintei mănăstiri a Bisericanilor, când au vândut şi târgoveţii dumbrava, când a trimis Dabija Vodă pe Dumitru Banţăş şi pe Constantin Arapu să facă oameni de oaste" [62]. Alt document tot din veacul al XVII-a, însă fără dată anuală, este scrisoarea unuia Iancu din Dumeşti care se roagă de Postelnicul Iordache „să-l scoată dela slujbă, căci îl propesc şi-l gătue de oaste, şi el e sărac, ceeace în faptă nu prea era aşa, de oare ce Iancu făgădueşte Postelnicului 50 de stânjeni de pământ, dacă izbuteşte să-l scoată dela oaste". Mai amintim apoi documentele aduse mai sus prin care curtenii căutau să scape de curtenie şi de dările legate de dânsa, lepădându-se de moşia moştenită dela părinţi.

In afară de această nevoie a oastei, apăsau asupra ţăranilor încă o mulţime de altele. Aşa, întâia, năpăstile pentru morţi de om aflate pe moşiile lor şi chiar până în cuprinsul a 12 sate, şi care pricinuiau grele gloabe şi despăgubiri către feţele dăunate. Am văzut mai sus cum Bogdan fiul lui Lăpuşneanu ia ca domnesc satul Albotenii, pentru a despăgubì pe nişte Greci despre uciderea unui tovarăş al lor. Satul apoi fu dat boierului Albotă ce locuia în el şi-i dăduse numele prin vaza lui, pentrucă acest boier răspunse greaua gloabă impusă ţăranilor. Alt document mult mai nou, dar care reproduce acest vechiu obiceiu, este din 1780. In el vedem pe armaşul cel mare apucând pe Ieremia Misaiu pentru o moarte de om întâmplată pe moşia Turceştii şi Misaiu neavând cu ce plăti amenda, i se ia o parte din moşia lui [63]. In 1622 găsim un alt document straniu, în care un Ţigan, Dumitru, se vinde cu toate ale sale, negustorului Stan „cum să-i fiu Ţigan de moşie şi de strămoşie şi mi-a dat un cal drept 600 de aspri şi hier 20 de ocă dirept 200 de bani de mi-am făcut ciocane şi mi-au dat o pereche de foi drept un galben şi am mai luat cu Dumitru Ţiganu ughi 6 de m'am plătit de un Turc ce mi-a căzut asupra [64].

De aceste năpăşti se vor fi abătut pe fiece zi pe capul oamenilor nevoiaşi, şi adeseori vor fi fost siliţi să se vândă rumânì sau vecini, precum se vânduse Dumitru Ţiganul rob, spre a se putea mântui de ele. Am văzut la domnia lui Mihai Viteazul cum Knezii şi moşnenii se vindeau pe întrecutele şărbi

[62] *Arh. ist.* I, 1, p. 79.
[63] Iorga, *Studii şi Documente*, V. p. 23.
[64] *Arh. ist.*, I. 1, p. 128.

21. Țărancă din părțile Făgărașului. Dintr'un codice din veacul XVII, aflător în Muzeul Național din Budapesta

cu ocinile lor, către boieri, sau erau supuşi sub stăpânirea domnească, pentru a se plăti de grele biruri ce le cădeau necontenit după grumazi.

Aceste vânzări sau luări de moşii pentru neplata dărilor către stat sau a datoriilor către feţele mai mari, se întâlnesc în toate părţile prin documente. Aşa unul din 1634 dela Moise Movilă cuprinde un şir de 13 cumpărături făcute de părcălabul Patraşcu Boldescu dela deosebiţi răzăşi. Unul din ei îşi vinde pământul pentrucă ,,părcălabul îi plătise dările în trei ani; altul ,,pentrucă le plătise multă vreme"; al treilea pentrucă nu putea răspunde boierului datoria de 2 boi şi 20 de lei; al patrulea pentrucă înnecase o iapă de preţ a boierului, şi aşa mai departe [65]. Alt document din 1643 ne arată pe Matei Basarab dând lui Stroia vistierul să ţină moşia Vulpeştii ,,pentrucă aceşti oameni hicleni fugiseră de bir, iar boierul plătise birul pentru ei". Tot Matei Basarab dă lui Neagoe logofătul ,,trei delniţi ale unor oameni ce fugiseră în ţara ungurească". Un document din 1646 ne arată pe acelaşi domnitor dând jupănesei Ilenei cluceresei ot Pădeşti voia ,,să strângă pe toţi oamenii fugiţi, ori unde îi va găsì şi a-i duce la Pădeşti să-şi plătească birul şi să fie jupănesei Ilenei rumâni ohabnici în veci, pentrucă ei au fugit şi a doua oară şi au lăsat birul asupra jupănesei Ilenei, de sunt trei ani de când plăteşte". Prin alt document din acelaşi an (1646) Matei Basarab ia ca domnesc satul unor megieşi ce fugiseră din el. Acest domnitor care părea că vrea să se întreacă cu Mihai Viteazul în stângerea răzăşilor, ameninţă pe alţi megieşi că ,,dacă nu vor plătì datoria către logofătul Dudescu, îi va da pe toţi rumâni d-sale". In un alt document din 1649, nişte săteni din Tătaru, anume enumeraţi, mărturisesc că ,,i-a luat vornicul în chizăşie şi i-a scos din închisoare ca să şedem să plătim birul, şi încă am făcut şi jurământ să nu-l înşelăm; iar după aceia nu ne-am ţinut de cuvânt şi am fugit". Urmarea a fost că boierul le-a luat moşia [66].

Un document din 1610 arată pe unul Tudor din Voineşti (Muntenia), că ar datorì de 8 ani jupânului adecă boierului Mihai cu 7.700 de aspri, şi că-i ,,pusese zi" în mai multe rânduri pentru plata acelor bani, dar nu o putuse face; ,,iar acum m'am rugat de mi-a pus ziua la sfeti Dimitrie, iar să nu-i voi

---

[65] Ghibănescu. *Ispisoace şi Zapise*, II., I., p. 25.

[66] 1643, *Acad. Rom.* XLIII, 89; 1646, Iorga, *Studii şi Doc.*, V. p. 182; 1646 *Acad. rom.*, XLIII 114; 1649 *Ibidem*, XLIII, 17. Vezi şi alte luări de pământ pentru bir, din cele nenumărate şi s'ar putea aduce: Iorga *Studii şi Doc.*, V. p. 125 (1677): „pentru Albeni 500 de aspri două biruri". 1566 p. 457: Dragoş cedează moş'a cătră Chircu căci îi plătise birul; (1572): „Vlăcoaca vinde moşia ei la vama de bir. 1579 p. 498: Neagu plăteşte 1500 de lei birul lui Stroia; pentru aceşti bani i se ia moşia Albeni şi a. m. d.

putea plăti asprii la zi, iar eu să-i fiu rumân cu feciorii mei şi cu toată moşia mea" [67].

Alături cu aceste vânzări mărunte de moşii răzăşeşti, întâlnim şi înghiţiri mai mari. Un document din 1592 numără cumpărături ale boierului Andreico biv părcălab de Roman dela un număr mai mare de răzăşi din hotarul Vârtopului: Stan şi Gliga copiii Onului; Varvara fata Ieremiei; Mihail,

22. Soldat Român din 1606. Bruyn „Diversarum gentium armatura equestris"

Aniţa şi Magdalina surorile lui; Vasile fiul Sorcăi; Petriman şi sora lui Tâmpoaea fiii Creţoaei; Costina fiica Mariei; Gavril şi sora lui Oglindoaea; Ionaşcu, Vasile, Miron şi Ana copiii lui Drăgan comisul (un răzăş ce se înălţase în boierie, dar nu avuse încă timpul de a face avere); Ionaşcu şi sora lui Odochia copiii Duscăi; alt Ionaşcu fiul lui Nicoară; Simion şi fratele său Pântea; Toader şi sora lui Maria copiii lui Uscatu —

[67] *Arh. ist.*, I, 1, p. 8.

toţi aceştia vând prin 11 zapise părţile lor din moşie Vârtopul, „ce se vor alege”, boierului Andreiu. Era deci moşia devălmaşă, răzăşească. Preţul vânzării variază, după întinderea bucăţilor de pământ, între 16 zloţi partea lui Vasile fiul Sorcăi şi 120 partea lui Gavril şi a Oghindoaei şi tot atâta şi acele ale copiilor comisului Drăgan [68].

Boierii însă îşi întindeau cumpărăturile în mai multe moşii răzăşeşti, fie deodată, fie pe rând. Un document din 1633 ne arată pe un boier mic, un treti logofăt, Dumitru Buhuş, posedând un număr însemnat de moşii în mai multe judeţe ale Moldovei, ale cărora proprietate domnul Alexandru Iliaş i-o întăreşte Gădinţii, Criveştii, Plăvăcanii, Găurenii, Hotceştii şi Dudeştii, $\frac{1}{4}$ din Movileni, 2 vii, 2 heleştee, 3 mori în judeţul Roman; părţi din Plotuneşti, Căcăceştii în Târgu-Frumos, Tălhăreştii şi Chicera, 2 heleştee şi 2 mori în judeţul Cârligătură; Văvătieşti, Spinoasa, părţi din Toloceşti, Nerghicenii, 2 heleştee, o moară în jud. Hârlău; Puricenii, o moară şi o prisacă în jud. Iaşi; Cupcicii, Brătăşanii, părţi din Trebinţi, Costriţa, Dumenii, Begoviţa, Răsteul, Tulmacea, 5 heleştee, 4 mori şi un pod pe Prut în Hotin; Măneştii, parte din Grozeşti şi Muncelul, cu fânaţ, o vie şi un fiereseu în Trotuş; parte din Mesteacăn, 2 mori, o prisacă în Baia; Neculeştii, parte din Româneşti, 3 heleştee, şi 3 mori în Neamţ; Protopopeşti, parte din Otăşei, Bombăţeştii, Mesteacănul, Lehacii o pivă şi o moară în alt judeţ nearătat.

Dacă găsim un boieranaş posedând atâtea moşii, nu trebue să ne mire întinderile urieşe de pământ cuprinse pe tot lungul şi latul ţării de boierii cei mari. Un document din 1636 întăreşte lui Ioniţă Prăjescu, 9 cumpărături dela vr'o 30 de nume în moşiile răzeşeşti Lieştii, Ionăşenii, Băloşeştii, Războienii şi Vlădenii [69]. Alt document ne arată cum moşia Dristleve din Dorohoi a fost înghiţită de Toma sulgerul [70]. Vornicul Nistor Ureche îşi rotunzeşte moşiile prin vr'o 98 de cumpărături de deosebite proprietăţi [71].

Un mai vajnic răzăşofag este Toma vel stolnic care cumpără sau ia prin judecată mai tot satul Porceştii din jud. Neamţ, precum şi alte moşii, unele boiereşti, cele mai multe răzăşeşti din acel judeţ [72].

Acela însă care a învăluit şi stâns cele mai multe moşii răzăşeşti în Moldova a fost vist. Iordache Cantacuzino care a

[68] Ghibănescu, *Ispisoade şi Zapise*, I, 1, p. 208.
[69] *Ibidem*, II, 1, p. 211.
[70] Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, II, 1, p. 15.
[71] Idem, *Surete şi Izvoade*, II, 1, p. 168, 171.
[72] Ghibănescu, Indicele la numele Toma vel Stolnic în *Ispisoace şi Zapise*, vol. II, I şi II, 2 unde sînt arătate vr'o 36 de cumărături de moşii dela mai mult de 100 de feţe.

înghiţit în nenumăratele lui proprietăţi satele foaste libere de proprietari mici : Ţigăneştii, Cliceştii, Borăştii din Vaslui ; Băşenii din Iaşi ; Popeşti din Neamţ, toate moşii urieşe, şi multe altele. Cumpărăturile lui Cantacuzino se numără la mai multe sute, şi împătrit şi încincit este numărul feţelor ce-i vând pământul prin zapise şi hrisoave. Insemnat este mai ales zapisul de vânzare din 1661 prin care Vasile Apostol şi Dumitraşcu şi Arvasia, feciorii lui Ionaşcu a Reantei din Ţigăneşti, vând vistiernicului Iordache partea lor din acea moşie, parte ce singură mai rămăsese ca o insulă pierdută în oceanul proprietăţii marelui boier. Moştenitorii lui Reantea, cei de pe urmă stăpâni liberi ai acestei moşii, nu se pot împiedecà de a scrie în zapisul lor de vânzare un fel de rămas bun dela pământul ce le hrănise neamul şi pe tovarăşii lor de greutăţi în decursul veacurilor. Ei spun că, prin vânzarea părţii lor, „s'au istovit tot satul şi că să fie de acum înnainte tot satul Ţigăneşti veşnică moşie dumisale Iordache marele vistiernic jupânesei şi coconilor lor" [73]. Câtă amărăciune, câte dureri şi câte lacrimi nu ascundeà această „hiritisire !"

Tot aşa de numeroase şi de bogate sunt cumpărăturile de moşii mici, de rumâni cum spun documentele, ale Cantacuzineştilor din Muntenia, fiii lui Constantin Postelnicul, şi acele ale lui Radu Buzescu care cuprind vr'o 200 de moşii [74].

Uneori mâncătoria răzăşilor porneà dela unul din ei, mai istovit sau mai cu noroc. Aşa găsim un document cu atât mai interesant cu cât faţa cotropitoare este o femee, ba chiar o văduvă care, de obiceiu, erau victime şi nu făptuitoare. In anul 1617 văduva Varvara Hacimăndoaea, răzăşiţa din moşia Topenii, cumpără pe rând toate părţile corăzăşilor ei, în număr de 8, şi întruneşte astfel întregul sat în mânile ei [75].

Şi mai la urmă, afară de Cantacuzineşti care veniseră ca boieri în Ţările Române, ce erau toţi boierii, chiar cei mari ai ţării, decât răzăşi răsăriţi deasupra massei lor, din proprietarii mici ?

[73] Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise* III, 1, p. 169. Cumpărăturile lui Iordachi Cantacuzino sânt cuprinse în 119 zapise şi hrisoave. Vezi indicele la numele lui. *Ibidem* I, 1, II, 1 şi III, 1. In totul I. C. a înghiţit vr'o 500 de răzăşii. Averea lui se compunea din 60 de sate întregi, 15 jumătăţi de sat, 2 jerebii, 33 fălci vie în valoare totală de 14.300 de galbeni. Vezi catastiful proprietăţilor lui. *Ibidem* III, 2 p. 29. Faţă cu asemenea acte nu înţelegem cum poate susţine D. Radu Rosetti *Pentru ce s'au răsculat ţăranii* p.... că în Moldova se găsesc numai vânzări de răzăşii singuratece, iar nu de acele de sate întregi.

[74] Vezi un şir de doc. publicat de N. Iorga în *Documentele privitoare la familia Cantacuzino*, p. 11 — 69, şi hrisovul cel urieş asupra cumpărăturilor lui Buzescu în Rev. *Tinerimea română*, 1898, p. 89 şi urm.

[75] Ghibănescu, *Surete şi Izvoade*, II, p. 104.

Cu toate că aceste documente cuprind dearândul clauzula că vânzarea se făceà „de bună voie, de nime nesilit şi neasuprit", totuşi este învederat că moşnenii nu-şi înstrăinau din bunul lor plac ocinile lor, pricină pentru care, de câte ori le stà prin putinţă, ei le rescumpărau. Nu totdeauna siluirea era făţişă, precum în cazul când domnul luà moşia pentru neplata dărilor; dar în toate împrejurările se ascundeà o mare nevoie care împingeà pe moşnean a se desbrăcà de ocina lui, moştenită dela străbuni, şi la care trebuià să ţină ca la cel mai scump lucru. Aşa găsim într'un document încă de pe timpul lui Ştefan cel Mare, care prin grelele sale răsboae a pus în Moldova într'o mai repede mişcare înstrăinarea proprietăţii mici, pe unul Ivancu Tolocico, un simplu moşnean, care vinde fratelui său, spatarului Purice, deci boier mare, a cincea parte din satul Drulivoaea drept 30 de zloţi tătărăşti [76]. Dacă această vânzare ar putea fi atribuită unor împrejurări personale, nu este tot astfel cu acele cuprinse în documentele următoare, care constată pe rând căderea unor moşii răzăşeşti în mânile celor cu mijloace.

Prin unul din ele din anul 1548, aflăm pe Petrea Oarţă vânzând episcopului de Roman, Macarie, a şesea parte din satul Orteştii drept 150 de zloţi tătăreşti, şi tot atunci Teodosie episcopul Rădăuţului cumpără alte două părţi din cele trei ce le avea unul Fătul în acelaşi sat, drept 200 de zloţi [77]. In 1552 găsim pe fostul uriadnic de Huşi, Ioan Păstrăvul, fiul bătrânului Păstrăvul, pierzând partea lui de stat din Biräeşti pentru crima trădării, deci către domnie, şi curând după aceia vedem că fraţii lui sunt nevoiţi să-şi vândă şi ei părţile lor din acelaşi sat lui Ilie Vodă (fiul lui Petru Rareş) care luase şi partea lui Ioan, primind ca preţ al acelei vânzări suma de 600 de zloţi. Gâţa, fata lui Dumitru Foltea; Ciorcia şi Irina, fetele lui Mihai şi unul Nistor vând părţile lor din satul Jugăreşti episcopului de Roman Nicanor, pentru 580 de galbeni tătărăşti în anul 1586, şi prin acelaşi act se mai văd şi Romaşcu şi Ionaşcu, alţi simpărtaşi din acelaşi sat, vânzând episcopului şi părţile lor drept 90 de galbeni [78]. Tot atunci găsim pe un alt răzăş, Roman Pleş dela Frăteşti, că-şi vinde partea sa de moşie jupănesei Anghelina Goioaea, deci unei boieroaice, drept 200 de bani gata [79]. Răzăşii din satul Perescenii şi anume: Petrea, Mihail, Mârza, Dumitru, Creţul, fratele acestuia Liciul, Anisia, Nistor, Purcariul, Bârlă, Ionaşcu şi Radu vând biv-cămăraşului Apostolache, deci iarăşi unui boier, a patra parte din satul lor în 1592 [80]. Ilie, feciorul lui Nistor din Poenari, vinde epis-

[76] Document din 1491. *Arh., ist.*, I, 1 p. 157.
[77] Melchisedek, *Cron. Romanului*, I, p. 181.
[78] Idem. p. 217.
[79] Idem. p. 220.
[80] Idem, p. 225.

copului de Roman partea lui din sat „şi din ţarină şi din fân şi din tot ce este", drept 30 de taleri tătăreşti [81]. Dumitru Goia, vel comis, cumpără părţile moşului şi a mătuşei sale, Vasile şi Anghelina din satul Doljeştii, drept 100 de taleri; mai cumpără însă şi dela Ignat, Vasile şi Isaico, fiii lui Oană Caia, $3/_{12}$ din satul Balomireştii drept 20 de taleri şi apoi, mergând tot mai departe cu absorbirea acestei de pe urmă moşii, mai sileşte şi pe Baluţa cu fiica ei Irina să-i vândă părţile lor din acelaşi sat, drept 70 de taleri [82].

Aceste documente, care sporesc cu cât ne apropiem de timpurile mai nouă şi care s'ar puteà înmulţì la nesfârşitele — de oarece alcătuesc marea massă a documentelor păstrate dela Petru Rareş şi Radu Paisie încoace — nu mai pot fi interpretate ca întâmplătoarele zapise de cumpărături din vremile mai vechi şi care nu erau decât rostirea unor daraveri voluntare, cele mai multe schimburi cu adaose de bani făcute cine ştie în ce interese [83].

Se vede în ele reproducându-se un fapt constant, că răzăşii îşi vând proprietăţile lor către boieri sau mănăstiri, cu alte cuvinte că cei slabi şi mici se despoiau de moşiile lor în favoarea celor tari şi bogaţi. In asemene documente se vede manifestându-se din ce în ce mai pe faţă cangrena economică care îngustà fără încetare mica proprietate. Şi nu numai ţăranii moşneni erau expuşi la asemene pericol, ci chiar şi acei din boieri care, ne mai încăpând la dregătorii, erau uitaţi la ţară şi deveneau mazili. Cu timpul moşia lor se împărţeà şi se subîmpărţeà între urmaşii ce-i aveau, care deveneau astfel simpli moşneni, căzând şi ei în nevoia de a-şi vinde moşiile. Un document din 1549 arată cum Ilie Vodă, fiul lui Petru Rareş împărţeşte în 5 trupuri jumătate de sat din Bosăneşti între cele 5 stârpi coborâtoare din fostul său proprietar Văscu Iepure: *Jurja*; Frăsina şi Marina, fiicele surorei lui Jurja; *Mariţa*; *Văscu*, al doilea frate al lui Iurja; Fătul şi Andreicu, fiii *Magdalinei* a doua lor soră, şi în sfârşit Păcurar, Odochia, Marina şi Stanca cei patru copii ai *Ilenei*, a treia soră a lui Iurja şi Văscu [84]. Bine înţeles că acele 5 părţi din jumătatea satului s'au subîmpărţit în câte capete numărau moştenitorii, încât astfel ce va fi rămas pe sama fiecăruia? Mai mult o greutate decât o avere. Un exemplu minunat de adânca subîmpărţire între coborâtorii moştenirilor răzăşeşti ni-l dă un loc dela Vasile Lupu din 1635, în care unul Anton vinde boierului Neniul

[81] Idem. p. 227.
[82] Document din 1615, *Arh. ist.* I, 1, p. 159.
[83] Comp. d. e. documentele din 1483, 1489, 1519, 1530 şi 1549 în *Arh. ist.* I, 1, p. 75, 154, 37, 132 şi 86.
[84] Doc. din 1549, Arh. ist. I, 1, p. 42.

vornicul *din jumătate de jumătate din a treia parte de a patra parte jumătate* şi Maria fiica Soficăi vinde aceluiaşi boier din *jumătate de jumătate a treia parte din a patra parte jumătate*, adecă $^1/_{96}$ din întreaga moşie [85].

Prin asemene subîmpărţiri ale ocinilor primordiale se coborau şi boierii mazili (căci cei în funcţii găseau totdeauna mijlocul de a-şi rotunzi averile) în rândul răzăşilor, şi de aceia întâlnim adeseori în documente boieri ce nu au stăpânire decât părţi din un sat [86]. Ce era mai la urmă deosebirea primordială între boier şi răzăş, decât întinderea proprietăţilor? Cu restrângerea acestora se îngustă şi însămnătatea economică a individului, care micşură în proporţie pe acea politică. Potrivit cu asemenea împrejurări, boierii scăpătaţi, mazilii şi răzăşii sunt supuşi împreună aceluiaşi proces de absorbire din partea proprietăţii mari. Astfel aflăm pe unul logofătul Hrizea, Grec de neam, care cumpără mereu la moşii între anii 1627-1638, fără deosebire, când dela răzăşi, când dela boieri sărăciţi. După ce pune mâna pe Voineşti, cumpărând părţile lor dela Pană Armaşul (boier) şi dela Dobrea, fata Pârvului, răzăşiţă [87], se abate pe moşia Gemenele, cumpărând întâiu partea lui Socol, paharnicul (boier), drept 68 de galbeni, apoi acea a lui Marcu Armaşul (boier) drept 12 [88]. Acel paharnic Socol, el însuşi, cumpărase partea vândută de el lui Hrizea, dela postelnicul Preda, care-i vânduse întâiu două părţi de peste tot locul din satul Gemenele „din câmp şi din apă şi din pădure şi dintr'amândouă siliştele satului", drept 30.000 de aspri, împreună cu doi rumâni, ţinând pentru el e treia parte din acel sat şi cu un rumân. Peste vr'o două luni însă, văzând că nu mai putea face nimic cu rămăşiţa ce o păstrase, o vinde şi pe acea tot paharnicului Socol, numai drept 6.000 de aspri, pe când pentru celelalte două părţi luase 30.000 [89]. Se vede deci că numai silit se desfăcuse postelnicul Preda de moşia părinţilor săi şi, cu amărăciunea în suflet, părăsi el hotarele micei sale patrii spre a nu le revedeà niciodată. Şi de câte ori se repetau aceste drame intime, ale căror rezultat noi îl însemnăm astăzi pe hârtie într'un chip socotitor, pe când acei cu care ele se petreceau vărsau lacrimi de sânge pe pierdutele lor

---

[85] *Uricarul*, XVI, p. 38.

[86] Vezi d. e. doc. din 1555 şi din 1557 în Arh. ist. I, 1, p. 110 şi 40 precum şi unul din 1633, reprodus de V. A. Urechia, după sistemul autorului, frînt şi îmbucătăţit, în *ediţia operelor lui Miron Costin*. I, p. 77.

[87] Documente din 1627, *Arh. ist.* I, 1, p. 8 şi 14.

[88] Documente din 1630 şi 1638, *ibidem*. p. 23 şi 32.

[89] Doc. din 1629, *ibidem*. p. 15. Galbănul valorà pe atunci 200 de aspri Vezi un document din 1640, *Arh. ist.* I, 1, p. 23. Paharnicul Socol care dăduse lui Preda pe părţile lui 30.000 de aspri, deci 150 de galbeni, şi nu luase dela Hrizea decât 68, vânduse cumpărăturile sale cu $^1/_3$ din preţul care-l costase.

proprietăţi. Tot pe acel Hrizea îl întâlnim pe aceleaşi vremuri cumpărând nişte vii ale lui Stanciul Şoimarul [90].

Vânzarea unui pământ din partea răzăşului sau boierului scăpătat atrăgeà deocamdată numai ieşirea din foasta lui proprietate. Dacă el făceà greutăţi de a părăsi moşia vândută, în conştiinţa silniciei suferite, era izgonit cu puterea. Aşa un document din 1621 ne arăta pe un răzăş din Nisporeşti care, pierzând o judecată pentru pământul lui, i se pune zi spre a-l părăsi la Sf. Gheorghe, ceeace el neîndeplinind, este scos cu puterea de pe moşia ce nu mai erà a lui, de către un fost Postelnicel [91]. Vânzarea pământului deci nu atrăgeà numai decât şărbirea după ea.

Pentruca un om să cadă în rândurile degradate ale rumăniei sau vecinătăţii, se cereà ca el să-şi fi vândut pe lângă moşie şi persoana lui, sau numai pe aceasta din urmă, când— cum se întâmplà uneori — moşia o pierduse de mai înainte. Cele mai multe din documentele existente ne arată că acei ce se vindeau rumâni, treceau deodată cu moşiile lor în stăpânire străină. Aşa, unul din 1633 reproduce o judecată între nişte rumâni şi boierul Chesar paharnicul. Acesta dăduse arvonă 125 de ughi unor moşneni din Dobriceni ca să-i rumănească, îndatorindu-se însă a-i scoate dela maglă (ocnă), ceeace Chesar nu făcuse. Moşnenii jăluindu-se lui Matei Basarab, domnul rândueşte ca sătenii să înapoiască arvona şi să rămână liberi Chesar împotrivindu-se, este bătut în divan cu 300 de toege [92]. Alt doc. din 1699 spune că „satul Hurezul fiind mai dinnainte vreme rumâni de moşia Buzeştilor şi ei răscumpărându-se de rumănie dela stănânii lor, dela Buzeşti, cu toate părţile lor de moşie, şi fiind nişte oameni judeci şi slobozi, sculatu-s'au şi de a lor bună voie s'au vândut rumâni Dimei Chiurcibaşa cu toate părţile lor de moşie" [93]. Un alt document dela Matei Basarab dă lui „Preda şi Udrea logofeţi, pe mai mulţi oameni din Dăieşti, ca să le fie rumâni cu feciorii lor şi cu toate părţie lor de moşie, pentru nişte dări pe care logofeţii fusese nevoiţi a le răspunde în locul acelor oameni ce fugise de dare" [94]. Se întâmplă însă ca să întîlnim uneori, în documentele vechi, oameni iertaţi de rumănie, „*însă numai pentru capetele lor fără de moşie*". Aceştia bine înţeles redeveneau liberi în ceeace priveşte persoana lor, pe care însă o puteau iarăși apleca subt jugul rumăniei, dacă libertatea deveniă prea grea de suportat,

[90] Doc. din 1636, *Arh. ist.* I, 1, p. 15.
[91] Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, II, 1, p. 40.
[92] Arh. Statului. Cond. ,mănăstiri *Arnota*, p. 6—8.
[93] *Cond. logofeţiei lui Brâncoveanu*, p. 103.
[94] Docum. din 1645, inedit din Arhiva statului. *Condica docum.* II. No. 5 p. 4.

ceeace din nefericire era cazul obişnuit [95]. S'ar părea deci că ar trebui să se fi aflat tre clase de ţărani: *acei liberi* cu moşiile lor — răzăşii sau moşnenii — împreună cu coborgtorii boierilor scăpătaţi — mazilii; *şărbii*, adică rumânii şi vecinii supuşi în totul ca persoane şi ca bunuri proprietarilor mari; domni, boieri şi mănăstiri, şi o *clasă de mijloc*: ţărani fără pământ dar liberi ca persoane. Această din urmă clasă era însă numai un popas pe calea ce ducea din libertate către şărbire; căci un ţăran rămas liber, însă fără pământ din care să se poată hrăni, trebuia să cadă în curând în puterea unui proprietar [96].

Asupra chipului nu prea cu dreptate, cu care boierii ajungeau adeseori să pună stăpânire pe moşiile răzăşeşti, multe documente ne dau foarte preţioase desluşiri şi ne lasă a intrevedea ce se ascundea subt formula mult întrebuinţată a acelui timp *a vânzării nesi ile şi neasuprite*.

Era greu boierului până intra, fie şi numai cu o parte mică, în o moşie răzăşască; aceasta din pricina dreptului de precădere la cumpărătură (protimisis) al corăzăşilor [97]. Cu timpul însă întrebarea îndatoritoare către coproprietari, dacă nu vreau ei să cumpere bucata de pământ oferită spre vânzare, căzù în desobişnuinţă. Pe la jumătatea veacului al XVII-a ea se întâlneşte mai rar prin zapisele de vânzare. Cu încetul ea devine mai mult o formulă ce se introducea în act, fără a fi fost precedată de o întrebare aevea, şi de aceia atare formulă nici nu se mai întâlneşte în cele mai multe din zapisele de vânzări răzăşeşti. Dacă în 1643, cu prilejul vânzării pământurilor răzăşilor Şoldan către Toma stolnicul, se află arătarea că „până n'am întrebat pe răzăşii noştri, n'am vrut să vindem dealniţa; iar dacă i-am întrebat, nu s'au aflat nimene din răzăşi să cumpere şi deci am mers la stolnicul cel mare şi am vândut moşia [98]. Sunt sute de alte documente în care această întrebare nu este cuprinsă, şi lucrul era aproape de prisos, căci cum ar fi putut lupta răzăşii săraci cu punga unui boier bogat care era în stare, cum spune *Sobornicescul Hrisov*, „să dea mai mult de cum face pământul, numai să poată boierul a se face răzăş în moşiile altora, nădăjduind că cu vremea să se lăţească după dorinţa lui" [99]. Era însă un mijloc de a înconjra protimisul în cazurile

[95] Vezi între altele nenumărate, d. e. doc. din 1693. *Condica logofeţiei*, p. 28; 1694, *Ibidem*, p. 82, 1699, *Ibidem* p. 350.

[96] Vezi şi D. Gâdeiu în *Convorbiri Literare XXXIII*, 1899, p. 67. Şi d-sa recunoaşte că acei ţărani dispăreau în rândurile vecinătăţii.

[97] Asupra acestui drept, vezi capitolul *Fondul Dreptului* în vol. VII.

[98] Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise* II, 2, p. 41. Mai vezi p. 127 şi 129.

[99] *Uricarul* II, p. 75. Un doc. din 1742 spune despre Todiraşcu Cantacuzino că prin o danie şi o cumpărătură s'a făcut *moşinaş* în moşia răzăşească Rotompăneştii. Iorga, *Studii şi Documente*, VII, p. 115.

în care el nu putea fi înlăturat, „anume prin o formă de danie făcută de cel mic către cel mare, care ascundea o adevărată vânzare, dar nu nevoia întrebarea cerută de dreptul de înnainte cumpărătură. Acest sistem pieziş de a zădărnici obiceiul pământului fù practicat veacuri întregi în timpul cărora întâlnim nume mari ale ţării că primesc danii dela supuşi ai căror proprietăţi voiau sà le contopească. Aşà aflăm pe „Miron Costin logofătul, pe Ioan Costin postelnicul, pe Gavril Costache vornicul, pe Vasile Dămian logofătul, pe Gheuca logofătul, pe Dediul serdarul, pe Cerchez comisul, pe Aldea aga, pe Panaite uşeriul şi pe alţii mulţi, primind danii dela diferite persoane mici care le vindeau în ascuns moşiile, fărà a mai avea nevoie de a trece prin întrebarea înnainte mergătoare către corăzaşi"[100]. Foarte vorbitor este în această privire un zapis de danie pentru $^1/_3$ parte din un bătrân din satul Goruneşti judeţul Falciu, făcută către marele boier visternicul Teodor Palade, în anul 1768. In acel zapis citim: „adecă eu Cojan Diaconul sin N. Cojan, nepot lui Dobânda din Micşuneşti, am dat dumisale Teodor Palade vel visternicului, a mea dreaptă ocina şi moşie din satul Goruneşti pe Elan ce e în ţinutul Fălciului (a treia parte din al 3-lea bàtrân în care se împarte tot satul) ce a rămas nevândute şi acum dându-mă la sprijinul d-sale vel vist, cunoscând mult folos şi socotind că de nici un folos nu ne este această parte de moşie, fiind şi puţină şi încunjurată de alte moşii a d-sale ce le are dela Cantemir Vodă (acesta cumpărase ceilalţi $2^2/_3$ *bătrâni* şi îi dăduse zestre fetii lui măritate după Palade), am socotit de am dat-o *danie* dumisale[101]. *Sobornicescul Hrisov* din 1785 căută, de sigur însă fără izbândă, a stavili această fără de lege.

In afară însă de acest mijloc, care acoperea trecerea învălită subt mantia legalităţii, boierii şi chiar domnitorii nu se sfieau a recurge chiar la meşteşuguri şi la stâlnicii făţişe spre a răpi averile răzăşeşti sau ale boierilor mai mici. Intr'un document din 1700 se vorbeşte de unul „Stoian, tatăl Găunosului, moşul Aldei, ce a fost megieş judeciu cu moşia lui, că vinde Radului postelnicului moşia lui", iar capul lui nu l-a vândut ca să-i fie rumân. Cu toate acestea Ghinea, fiul lui Radu postelnicul, ajungând mare vistiernic şi trecând mai mult timp dela cumpărătura săvârşită de tatăl său, face o carte „cu meşteşuguri", adecă falşă, pe timpul lui Matei Basarab, cu care vrea să tragă la rumânie pe Vlad, fiul lui Stoian, ceea ce aduce o judecată înnaintea Brancovanului în care Vlad se curăţă

---

[100] Ghibănescu în Prefaţă la vol. V *Surete şi Izvoade*, p. IV—V. Ghibănescu spune la p. V: „Daniile acestea erau o ocolire şi o eludare ! ! (subt pana lui Ghibănescu) a dreptului de protimis".

[101] Reproduse de Ghibănescu în volumul său *Cuzeştii*, p. CXVIII.

de rumănie [102]. Un alt document din 1669, dela Dabija Vodă, rândueşte pe Poiană Uricariul să aleagă părţile de baştină ale Doamnei Dafina, soţia domnitorului Dabija, în moşia Ţigăneşti, ,,că el Domnul nu va îngădui să ţie răzăşii lor între hotarele Măriei Sale Doamnei". ,,Poronceşte deci acestor răzăşi să se adune şi să spună lui Poiană Uricarul ce preţ voesc pentru moşiile lor care li se va plăti îndată". Erà curat vorbind o expropiere — nu e vorbă cu prealabilă despăgubire — a răzăşilor în folosul particular al Doamnei lui Dabija Vodă [103].

Acelaşi lucru îl vedem repetat de Constantin Cantemir, domnitorul Moldovei, faţă cu răzăşii de pe Milcov, pe care îi alungă de pe moşiile lor, pentru a le da mănăstirii Mira din judeţul Putna. ,,Dacă veţi vedea cartea Domniei Mele, zice Cantemir în scrisoarea lui, iar voi să luaţi banii pe moşie, cine cât i se va veni, precum s'au socotit aici. Iaca v'am trimis şi banii; deci numai să-i luaţi şi să nu mai umblaţi fără ispravă, că vedeţi voi că cu domnia mea nu'ţi putea ţine moşie să fiţi răzăşi". Mai spune domnul că le face favoarea ,,de a le da peste preţul obişnuit al fiecărui pământ de 2 orţi, încă un adaus de 2 potronici, numai să nu umble fără ispravă" şi în adevăr, domnul fiind pe atunci închegarea justiţiei supreme, la cine s'ar mai fi putut plânge răzăşii contra samavolniciei domneşti [104].

Alt document din 1712 arată pătimirile lui Vlad logofătul din partea puternicului vornic Şărban Cantacuzino care la începutul domniei Brâncoveanului, când acest domnitor avea interes a trăi bine cu Cantacuzeniştii ,,pusese mare pizmă şi urgie asupra Vladului logofăt de i-a luat toate moşiile cu livezile şi viile ce a avut pe moşia Măgurenilor, băgându'l în închisoare şi în lanţ până ce s'a luat trei hrisoave ce a avut pe acele moşii, ca să nu se mai pomenească nimeni moşnean în Măgureni. Deci şi Vlad logofătul neavând ce face, fiind Şărban vornicul Cantacuzino puternic şi silnic, nu s'a putut pune împotrivă şi a luat de a stăpânit Şărban Vornicul toate iazurile şi ocinele lui până la moartea lui". La judecata Brâncoveanului din 1712. ,,Domnul care stătea acuma rău cu Cantacuzeniştii, restitue lui Vlad moşiile" [105].

Altă silnicie făţişă şi sălbatică este pusă în lucrare în 1765 de Banul Ştefan Sturza proprietarul moşiei Ruginoasa contra

---

[102] *Condica logofeţiei Brâncoveanului*, p. 189. Vezi mai multe documente cu falşificări citate de Ioan Nădejde în articolul său *Formarea proprietăţii mari*, în revista d-lui Gherea. *Literatură şi ştiinţă*, II, 1894, p. 42. Şi răzăşii, luând pildă dela boieri, întrebuinţează documente falşe, vezi Ghibănescu *Ispisoace şi Zapise*, IV, p. 163 (1433).

[103] Al. Papadopol-Calimah, *Scrisoare despre Tecuciu* în *Conv. literare*, XIX, 1888, p. 921.

[104] *Miron Costin, opere complecte* de V. A. Ureche, I, p. 167.

[105] Hrisov din 1731, în N. Iorga, *Doc. Cantacuzeniştilor*, p. 155.

unui mazil Ioniţă Pisoschi, pentru a'l nevoi să'i vândă răzăşia ce o avea lângă moşia lui. Prin jalbă către Domn, Pisoschi se jălueşte că ,,banul Sturza i-a făcut multă pagubă şi sărăcie, prin hergheliile dumisale care îmi mănâncă tot ce sădesc, Măria ta, primăvara, vara şi toamna pe moşia mea Onicenii şi'mi vin până îi ogradă mea şi dacă le zic ceva hergheliegiilor şi văcarilor, iar ei mă uiduiesc şi mă ocărăsc şi vreau chiar să mă ucidă (în limba mai veche : a bate), după cum anul trecut m'au și ucis un herghelegiu al d-sale, un Ţigan care ieşindu-mi înainte pe moşia mea, m'a ucis cu o măciucă până mai m'a omorât şi mi-a rupt o mână şi mi-a pus arcanul în grumaz, zicând că aşa îi este poronca dela stăpânul său să mă ucidă până la moarte şi mort să mă aducă cu arcanul de grumaz în ograda d-sale, că este d-lui banul putincios să mă plătească pe un ciocoiu ca mine" [106].

O altă păţanie care cu toată barbaria mijlocului întrebuinţat, înfăţişează şi o parte hazlie, este acea suferită de Ioan Popescul unchiaş din sud Saac, dela parcalabul Bucur ,,care-i stătea de zulum" (adecă cu asuprire) ca să-i vindă o vie. ,,Ieşind anume poruncă dela Mavrogheni Voevod să facă catane, şi Bucur aflându-se pe atunci pârcălab şi din pizma ce avea pentru vie asupra mea, cu toate că nu eram vrednic a fi cătană, fiind un om bătrân, neputincios, iar el umblând cu tot dinadinsul să mă facă catană, am fugit de frică. El atunci mi-a luat o fată mare ce aveam şi aducând căciulă şi nădragi voia să o facă catană, zicând că o lasă dacă voi vinde via". A fost nevoit bietul om să facă pe placul boierului, vânzându-i via ,,4 pogoane numai pentru 78 de taleri". Se roagă Popescu de ispravnicul lui Alexandru Moruzi Voevod ,,să'l îngădue să dea banii înapoi, că este păcat să mă sărăcească cu acest fel de urmare ce eu ticălosul i-am dat'o de frică, căci erà să'mi trimită fata catană la Turci, lucru ce nu s'a mai pomenit" [107].

Altă siluire pusă de către aga Ioan Carp asupra singurilor patru răzăşi din Ţibăneşti ce mai rămăseseră, este redată de un document din 1828 în chipul următor : ,,Unii din răzăşii noştri şi-au vândut părţile de moşii dumisale aga Ioan Carp încă din vechime, care suntem numai patru rămaşi nevânduţi şi într'acest chip pătimim grele asupriri de către numitul boier, că cu sila, cu Ţigani, ne râdică la lucru boieresc, ca pe nişte robi, şi noi pe moşia dumisale cu nimica nu ne hrănim ; nici de arat, nici de cărat ; cu totul ne vedem înstrâmbătaţi de pe a noastră moşie baştină" [108].

---

[106] Radu Rosetti, *Cronica Vascanilor, în Analele Academiei Române*, II, Tom. XXIX, 1906, p. 68.
[107] N. Iorga, *Studii şi Doc.*, V. p. 555.
[108] *Ibidem* VI, p. 119.

Această înghiţire a moşiilor răzăşeşti de către marea proprietate se urmează, cum am văzut din ultimul document, până la începutul veacului al XIX-lea, pentru care împrejurare voim să mai aducem câteva dovezi. Aşa o diată (testament) din 1814 a Armaşului Vasilache din Târgul-Ocnei arată modul cum şi-a alcătuit moşia, cumpărând 49 de stânjeni dela Ion Milireu în 1812, 10 stânjeni dela popa Dincă în 1813; 3 dela Tănase sau Mihaiu în 1813; 30 dela Vlad Ursian în 1810, 24 dela Maria Greceanu în 1818, 17 dela Nicolae şi Oprea, 2 dela diaconul Ioan sin Eni, ambele din 1813 şi încă alte cumpărături [109].

Cine dădea mai ales prilej la rotunzirea moşiilor boiereşti erà elementul femeesc, văduvele sau fetele rămase fără bărbaţi apărători, şi pentru care viaţa erà o veşnică ispită. In 1801 găsim pe Constantin Ipsilanti dăruind fiului său, Alexandru, trei moşii ale răzăşilor din Câmpulung: Dorna, Şarul şi Păltinişul pe care le privea ca domneşti, de oarece prin luarea Bucovinei de Austria ele rămăseseră în Moldova fără stăpân. Şi cu toate acestea locuitorii lor fuseseră chemaţi la divan să li se facă cunoscut dăruirea acelor moşii către Beizadeaua lui Ipsilanti [110]. In 1817 Scarlat Calimah lăudându-se întâi că ,,văzând facerile de bine ce i s'au căzut pentru odihna şi folosul obştescului norod, socoteşte că şi pentru prea iubitul său fiu Beizadea Alexandru Calimah, după rânduiala altor luminaţi domni (se gândea probabil la procatohul său Ipsilanti) a avea şi el dreptate a urma şi a cuprinde pe fiul său cu domnescul şi părintescul său ajutor", găsind la Tecuci un schit Toflea pe care'l află stăpânind o moşie fără nici un hrisov de danie, se hotăreşte a înzestrà pe fiul său că această moşie; dar fiind ea prea mică, trimite pe un boier, pe Manolache Radovici biv vel sărdar, care să cerceteze împresurările ce le-ar fi făcut în moşia Toflea răzăşii de Stăvăeşti şi Mălăeşti, şi acest boier cercetându-le hrisoavele, găseşte că ar fi stăpânind mai mult decât s'ar cuveni, prisos ce se socoteşte de Calimah ca pământ domnesc, stăpânit de răzăşi cu nedreptate, şi cu care tatăl rotunzeşte în atotputernicia lui domnească, moşia mănăstireană dăruită fiului [111], îndeplinind pe lângă păcatul contra bisericii şi o nedreptate contra oamenilor pentru a'şi îmbogăţi familia, el domnul cunoscător şi alcătuitor de pravili şi care ar fi trebuit să se arate temător de Dumnezeu şi cruţător de oameni. Căci doar în condica lui de legi stătea scris subt § 1940 că ,,pentru prescripţia de 40 de ani nu era nevoe de titlu" şi de sigur că această prescripţie se împlinise pentru stăpâ-

---

[109] *Hârtii vechi* d. I. Lahovary în *Conv. lit.*, XXIV, 1890, p. 668.
[110] Iorga, *Studii şi Doc.*, VI, p. 8—9. Comp. p. 500.
[111] N. Iorga, *Documentele Calimahilor* I, p. 538.

nirea răzăşilor. In puterea aceluiaş principiu ,,predecesorul lui Scarlat, Grigore Calimah, înzestrase pe un alt membru al familiei lor, pe mătuşa lui Maria jitnicereasa, cu câţiva munţi stăpâniţi din vremuri străvechi şi deci fără documente, ale Câmpulungenilor, din care cu toate aceste Calimahii îşi trăgeau obârşia [112].

Boierimea română cea atât de hemesită de pământ, ameninţa pe răzăşi cu stângerea lor desăvârşită, îmtemeindu-se pe principiul lui Calimah că proprietatea se stabileşte numai prin drese (acte). Tot în puterea acestui principiu alt domnitor, Alexandru Moruzi dăruise lui Iordache Ruset visternicul tot ţinutul Vrancea, baştină mai veche decât descălecarea a răzăşilor de acolo. Cu toate că domnitorul Scarlat Calimah iscodise moşia Toflea pentru odrasla lui, şi cu toate că fiecare boier în parte făcea ca Iordache Ruset, cătând mai mult la rotunzirea latifundiilor decât la temelia juridică şi morală a acestei rotunziri, divanul domnesc întrunit în o mare şedinţă, şi dat rămas de logica puternică şi de ştiinţa vornicului Andronachi Donici, marele pravilist al acelor timpuri, trebuì să subsemneze o anafora care tocmai răsturna principiul dovedirea proprietăţii prin danii domneşti, arătând cu argumente hotărîtoare că proprietatea răzăşască se trăgeà în mai multe părţi dinnaintea întemeierii domniei în Moldova [113]. E unul din rarele exemple, când adevărul şi dreptatea puseră un frâu lăcomiei de câştig a clasei stăpânitoare, şi această neauzită izbândă fù datorită lui Andronachi Donici, părintele răzăşilor care a pus pentru întâia oară o stavilă pornirii stângătoare a proprietăţii mari asupra celei mici. Răzăşii de Vrancea fură restituiţi în proprietatea munţilor lor pe care îi ţin şi astăzi cu toate că nici în vremile noastre ei nu au scăpat de mâncătoriile îmbrăcate bine înţeles în formele mai tăinuite şi mai civilizate ale vremilor în care trăim.

Din cele aduse până aice putem încheia că proprietatea mare actuală dela noi s'a alcătuit din inghiţirea treptată şi repetată a părticelelor celor mici stăpânite de răzăşi *ab antiquo*, sau care se fărămăturiseră din împărţala succesivă a moşiilor, şi ele mai mari la origine, aparţinând unor boieri, dar ai căror urmaşi se înţărăniseră din nou prin trecerea în starea mazilească; că această înghiţire, îmbrăcată în formulele nesilirii şi neasupririi, ascundea totdeauna o înstrăinare constrânsă, rodul sau al nevoiei omului mic, fără milă exploatat de cel mare şi protivnic, sau adese ori chiar acel al siluirii mai mult sau mai puţin pe faţă, când boierii întrebuinţau toate

[112] A. D. Xenopol: *Genealogia casei Calimah*, Introducerea; Iorga, *Studii şi Documente*, VI, p. 529.

[113] Anaforaua din 1817. *Uricarul*, IV, p. 325.

mijloacele pentru a se vârî în o moşie răzăşască; sau când ascundeau vânzările subt chipul daniilor, pentru a înlătura dreptul de răscumpărare din partea cosătenilor; sau când întrebuinţau chiar manopere viclene pentru a pune mâna pe moşiile răzăşeşti. Dacă se adaoge pe lângă aceste mijloace piezişe, bătăile şi silniciile făţişe, vom avea înmănunchiate mijloacele prin care s'au ajuns la constituirea celei mai însemnate părţi din proprietatea mare.

Rare ori, se găseşte pentru cinstea omenirii câte un suflet generos care emancipează din jugul şerbirii *pe şărbi împreună cu ocinele lor*. Până acum sunt cunoscute în lungul şir al veacurilor trecute numai câteva documente, care să cuprindă asemene mărinimoase dispoziţii. Unul este al *Bolosinei*, soţiei pitarului Dima, care apropiindu-se de moarte, găseşte cu cale să dăruiască şărbilor ei din Vălsăneşti (judeţul Argeşului), toate delniţele şi toate locurile lor, „ca să se hrănească ei acolo şi să fie kneji, şi în loc de fii să'i pomenească pe dânşii după moarte, şi să nu-i mai robească nimene în veci". Nu numai atâta, dar fiindcă jupăneasa Bolosina avuse judecată cu jupăneasa Caplea pentru acei vecini din Vălsăneşti, „deşi dânsa câştigase judecata, totuşi „nu se uită la aceia, ci dărueşte jupănesei Caplei 12.000 de aspri, numai ca niciodată să nu se mai lege de acei vecini [114].

Al doilea document care conţine iarăşi o îngrijire mai rostită pentru sătenii desrobiţi, porneşte dela jupâneasa *Ileana* văduva lui Constantin Cantacuzino postelnicul, celui omorât de Grigorie Ghica Vodă. Prin el Ileana iartă de rumânie pe mai mulţi şărbi *cu toate moşiile lor*; „însă lângă iertăciune şi aceasta au pus, cum că de ne vom ispiti care cumvà vre-o dinioară să ne vindem la alţi boeri, să fim rumâni cu moşiile noastre, atunci să fie dumnealor volnici să ne iee iar rumâni fără nici un ban; întocmai aşà cum am fost şi mai înnainte" [115]. Postelniceasa vroia prin acest act să silească pe şărbii ei a păstra libertatea hărăzită, iar la cazul când cu toate aceste s'ar aluneca a şi-o perde, ei să se întoarcă iarăşi sub oblăduirea familiei sale, sub care ştiea că vor fi mai bine trataţi decât la oricare altul. Un al treile document din 1617, dat de Dragomir al Zlotei ot Bâra şi de jupâneasa lui Chira, conţine dăruirea moşii lor Tamburul, rumânilor de pe ea „ca să fie judeţi şi să-i pomenească în veci" [116]. In sfârşit un al 4-lea document din 1649, căci în fapte bune şi mărețe degrabă se închee răbuşul, arată iarăşi

[114] Hrisov dela Alexandru Iliaşi din 1617, care întăreşte dania făcută. *Col. lui Traian*. 1872, p. 281.

[115] Zapis din 1665 reprodus de Dl. *A. Papadopol-Calimah* în *Convorbiri literare*, XX, p. 9.

[116] *Acad. rom.* Pachet XLI, 65. Publicat în *Doc. româneşti*, ed. Bianu, p. 35.

un act de mărinimie din partea lui Vasile Lupu către nişte oameni din Onceni, ţinutul Tecuciului, anume Ionaşco fiul lui Costin şi Dumitru fiul lui Avram şi Dumitru Mâţul nepot lui Petru Cioară şi Gheorghe fiul lui Simion şi Radul fiul Besei şi Pavăl fiul Gramei şi cu alte seminţii ale lor, — deci un sat de răzăşi — cărora domnitorul le restituie o moşie de 160 de paşi, satul Oncenii, „pe care încă din a noastră boierie înnainte de domnia domniei mele, îl cumpărasem, şi acum îl dăm acestor ţărani" [117].

Condiţia rumânilor şi a vecinilor se îngreuia pe fie ce zi. La început, cum am observat'o în mai multe rânduri, ei erau îndatoriţi numai a munci pentru proprietarul, în puterea căruia căzuse, un număr de zile pe an, „fără soroc" cum se rostiau documentele [118]. Mai erau îndatoriţi încă să dee o zecime din productele scoase de pe pământurile lucrate de ei şi din vitele lor. De altfel aceste pământuri însuși erau ca şi în a lor proprietate, de oarece stăpânul moşiei nu'i putea strămuta de pe ele fără învoirea lor, un drept care nu se poate înțelege, dacă nu admitem o legătură oarecare între pământ şi locuitor. De aceia nu se puteau vinde rumânii sau vecinii unei moşii către altă faţă deslipiţi de pământurile lor, ca Ţiganii, ci numai împreună cu moşia pe care se aflau, adecă cu foastele lor ocini, și călcarea acestor deprinderi consfinţite prin obiceiul pământului, însuşi boierii o declară de neîndreptăţită prin ovestită a lor anafora [119].

Acest drept al şărbilor asupra pământului ce le aparţinuse cândva în deplin fù îngemănat după vremuri cu o îndatorire, care schimbă fostul drept în o sarcină, cea mai grea şi mai împovărătoare, şi care dădu rumâniei şi vecinătăţei caracterul său osebitor. Anume unii din boieri îndatorind pe şărbii lor la lucrări îngreuietoare, aceştia părăsiau moşiile lor, pentru a căutà pe altele şi la alţi stăpâni o tratare mai blândă. Vom vedea însă cum interesul statului şi chiar acel al satelor însăşi, pe lângă acel al boierilor lacomi şi doritori a se bucurà de foloase nedrepte, întoarseră în contra vecinilor principiul stabilit de obiceiul pământului în a lor favoare, că şărbii nu pu-

[117] Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise* II 2, p. 211. Alt document care, deşi nu se rapoartă la ţărani arată însă o mare innălţare sufletească a elementului femeesc, este acel din 1755, o scrisoare a Catrinii spătăroaei către Mitropolitul Iacov în care îl roagă ca pentru o moşie să n'o pună în cartea de blăstă, şi că pămînt nu-i trebue ci numai 3 coţi de pământ unde să o îngroape. N. Iorga *Studii şi documente* V, p. 61. Sunt multe doc. care iartă pe rumâni de rumânie însă numai pentru capetele lor, fără de moşie.

[118] Un doc. din 1775. In *Magazinul istoric pentru Dacia*, II, p. 296, spune „că în vremile trecute toate mănăstirile şi neamurile boiereşti aveau pe moşiile lor vecini, *care fără soroc slujiau*"

[119] Act pentru desrobirea vecinilor în Moldova *Mag. ist.* II, p. 290 „care lucru a se schimba numai oameni fără de moşie nu este cu cale".

teau fi deslipiţi de moşia pe care se hrăniau, susţinând că nu numai proprietarul nu-i poate desprinde de pe ea, *dar că nici ei singuri nu au dreptul a o face*. Ceeace fusese până atunci un drept al lor deveni astfel o îndatorire. Proprietarii începură a urmări şi a aduce cu de-a sila îndărăpt pe locuitorii înstrăinaţi. Obiceiul, la început încălcător, căpătă prin lunga şi deasa lui repetare, caracterul de legalitate, precum se întâmplă în de comun cu aşăzemintele omeneşti, aşà că mai târziu găsim pe vecin sau rumân definit ca „sătean megieş fără de moşie, atâta numai că din sat nu este volnic să iasă, care poruncă este şi dela domnie, şi dela visterie şi a pravilei, poruncind ca săteanul să nu fie volnic a ièşi din sat, şi unde va ieşi să se dee la urmă [120].

Astfel se introduse şi dincoace de munţi aşăzământul iobăgiei ce existà încă de mai înainte de ceea parte de ei, precum în deobşte în toate statele şi la toate popoarele europene.

Asupra timpului când acest aşezământ ajunse la deplina lui desvoltare în Ţările Române, nu se poate spune nimic hotărît. Ca toate alcătuirile sociale, se desvoltase cu încetul şi pe nesimţite, începând a fi însemnat şi amintit numai după desăvârşita lui arătare. Originile lui cad, precum am văzut, în timpul descălecărei, şi el erà desigur pe deplin alcătuit cu toată neleguita lui întovărăşire încă înnainte de Mihai Viteazul căruia cu nedreptul i se atribue întroducerea lui, când el nu făcù altă ceva decât a'l recunoaşte [121]. Un document dela Radu Mihnea, din 1613, dovedeşte atare împrejurare în chip hotărâtor. Prin el domnul întăreşte Pârvului şi Radului postelnicul din Slăviteşti, ca să le fie lor doi rumâni Oprea şi Ioan din Băbeni şi cu feciorii lor „pentrucă aceşti rumâni au fost *mai innainte vreme* a lui Cârstian dela Ohaba *până în zilele reposatului părintelui domniei mele Mihnea Voevod, au fost fugit din ţară* şi au fost dat găleata de ieşire, şi *tot au fost fugari până în zilele lui Alexandru Voevod, când au venit de s'au închinat acestor mai sus zişi boieri de a lor bună voe*" [122].

Din acest document reiesă într'un chip învederat că acei rumâni fusese a lui Cârstian dela Ohaba *până* în zilele lui Mihnea al II-lea, când atunci ei fugise (Mihnea domnise în două rânduri în Muntenia, I, 1577—1583, II, 1585—1591 în ambele dăţi înnainte de Mihai Viteazul), şi că ei venise să se închine boierilor dela care dosise, pe timpul lui Alexandru al III-lea,

---

[120] *Ibidem*.

[121] Papadopol-Calimah *Convorbiri literare*, XXI, p. 7, spune: „aşa s'*au introdus* vecinătatea, rumânia în Moldova şi în Valahia, *prin aşăzământul lui Mihai Viteazul*".

[122] *Mag. ist.* I, 1, p. 277.

1592 1593, tot înainte de Mihai Viteazul [123]. Dacă însă ei fugise dela acei doi boeri pe timpul lui Mihnea al II-lea, aceasta o făcuse numai fiindcă strămutarea lor voluntară nu mai erà cu putinţă, şi deci fiindcă se formase până atunci obiceiul de a nu lăsà pe ţăranii şărbi să iasă de pe proprietăţile boierilor. O scrisoare a lui Ieremia Movilă Domnul Moldovii din August 1598 răspunde unui staroste din Polonia că'i va restitui şărbii ceruţi, dacă se va adeveri că sunt Leşi; iar dacă sunt Moldovenii care scăpaseră în Polonia *pentru a fugi de robie* şi apoi reveniseră în Moldova nu-i va puteà da [124]. Se vede deci şi de aici că era lucru obişnuit pe la 1598 ca ţăranii moldoveni să fugă în Polonia, pentru a scăpa de robie, adică de vecinătate, şi că deci acest aşezământ erà mai vechiu decât Mihai Viteazul. Un alt document din 1664 dela Radu Leon, făcând istoricul unui proces, arată ,,cum sub Alexandru al II-lea fiul lui Mircea Ciobanu, în anul 1570, s'au râdicat cu pâră toţi rumânii din Vâlceni, şi le-a dat reposatul Alexandru Vodă lege să jure în două rânduri câte cu 12 boeri şi au rămas rumânii de lege şi de judecată. Sub Mihnea al II lea fiul lui Alexandru, 1588, iar s'au ridicat rumânii, dar nici de cum n'au putut să jure'' [125]. Erau deci rumâni care doreau prin jurători să scape de rumănie încă din 1588 şi chiar din 1580. In sfârşit un document al lui Constantin Şărban din anul 1658 urcă încă şi mai sus aşezământul rumâniei. Domnitorul întăreşte anume prin acest act stăpânirea unor vecini (aşà numiţi în locul terminului muntenesc de rumâni) lui Dragul Iuzbaşa ,,pentru că aceşti oameni au fost vecini boierului Domnii mele dela *moşi şi strămoşi*, dela moşul său (bunicul) Staicu păharnicul, şi tot au trăit rumânii în pace, şi a văzut domnia mea cartea lui Vladislav Voevod fiul lui Vladislav Voevod (1523) si cartea lui Patraşcu Voevod (1540) şi cartea lui Mihnea Voevod fiul lui Alexandru Voevod (1577) şi alte cărţi bătrâne'' [126]. Un document dintre 1578 — 1582 dela Mihnea Vodă vorbeşte de ,,nişte vecini de pe Bughea ce erau de zestre Dobrei fetei lui Vlaicu logofătul din Coteşti'' [127], un altul din 1574 hotărăşte o pricină asupra proprietăţii ,,unui rumân Neagoe din Ştefăneşti, cumpărat de Dumitru sulgerul'' [128].

Din aceste toate rezultă că rumănia sau vecinătatea este mai veche decât domnia lui Mihai Viteazul căruia deci fără

---

[123] Şi domnul *A. I. Philippide* în teza sa de licenţă, *Incercări asupra stărei sociale a poporului român în trecut, Iaşi* 1884, p. 54, susţine părerea că şărbirea este mai veche decât eroul muntean, deşi nu aduce în sprijin dovada documentală invocată de noi.

[124] Hurm. *Doc. supl.*, II, 1, p. 510.

[125] Iorga. *Studii şi Documente*, IV, p. 21 nota.

[126] Reprodus de Nicolaescu *Doc. Slavo-române* p. 241.

[127] N. Iorga *Studii şi Doc.*, VII, p. 22.

[128] *Ibidem*, p. 48.

cuvânt se atribue întroducerea acestui aşezământ doborâtor al condiţiei ţărăneşti.

Că vecinătatea şi rumănia erau stări fără de lege se vede întâi de pe silinţele adeseori desperate făcute de rumâni şi vecini pentru a scăpa din ea. Aşà un doc. din 1622 arată pe un rumân Dragomir din Stoineşti care voind să scape de rumănie se alipeşte pe lângă alţi rumăni din Dlăbăneşti care se răscumpărase cu 500 de galbeni dela Radu Vodă ,,ca sà rămână judeţi în satul lor'' dând şi el 5300 de aspri în acei 500 de galbeni (galb=200 de aspri). Stăpânul Stoineştilor vânzând moşia cu rumâni lui Necula Vistier, acesta cere ca rumân pe Dragomir care fiindu-i dat de judecată erà ameninţat să peardà cei 5300 de aspri. Dragomir se roagă atunci de Necula să-i dea acei bani înapoi ca să nu-l sărăcească ,,căci spune el,...

Şi Necula îi dă banii. Alt rumân Ştefan caută în 1623 să se folosească de faptul că fraţii lui fuseseră ertaţi de rumănie la moartea lui Grama Clucerul pentru a pretinde că şi el a fost ertat, ceeace însă nu poate dovedì. Un altul Radu în 1626 milueşte pe alţi doi consăteni cu câte 2 galbeni ca să mărturisească că el nu a fost rumăn în satul Lungei, ş. a. m. d.[129].

Tot din această cauză se mai îndatinează obiceiul ca şărbul fugit nu mai putea fi urmărit, după trecerea unui răstimp. Acest termin erà, după felul lucrurilor de atunci nepreciz şi lăsat la apreţuirea domnitorului sau a judecătorului ce'l înlocuia. Aşa un document dela Ştefan Tomşa în a doua a lui domnie (1622—1623), dispune ca ,,acei oameni să'şi iee vecinii înnapoi, care vor fi fugit de prin zilele lui Constantin Movilă (1608—1611); iar cei mai din vechiu fugiţi să-i lese foarte în pace a hire unde sunt''. Barnowski în 1628 voind să reîmpoporeze ţara rău hrentuită, hotăreşte că ,,de vor fi fugit vecinii după împăratul încoace, să hie tari şi puternici, cu cărţile domnii mele călugării şi feciorii de boeri de ţară a'şi lua vecini; aşijdere vecinii ce vor fi duşi înnainte de împăratul într'alte ţări şi vor veni acum şi vor vre să meargă de bună voie la jupânul său, să hie slobozi a merge unde le or fi voe''. *Dela Împăratul,* vra să zică dela expediţia sultanului contra Polonilor în 1621. Aceste arătări însamnă desigur ca vecinii fugiţi înnainte de împăratul nu puteau fi întorşi cu sila la locuinţele lor. Un al treilea document dela Duca Vodă din 1670, învoeşte mănăstirii Galata să aibă a'şi lua pe toţi vecinii de grumazi cu toate bucatele lor, însă care vor fi fugit dela Ghica Vodă încoace'', (1658—59)[130]. Se vede deci că prescripţia dreptului

---

[129] 1622, *Doc. româneşti,* ediţia Bianu p. 69, Comp. cartea de vânzarea Stoineştilor ibidem, p. 83. 1623 ibidem p. 80. 1626, ibidem p. 125.

[130] Ştefan Tomşa Melhisedek, *Cron. Romanului* I, p. 243; Barnowski; *Arh. ist.,* p. 175; Duca Vodă, Ureche, *Miron Costin* I, p. 122.

de readucere cu sila a vecinilor la satele din care fugiseră, erà de aproximativ 10 ani, termin prescris şi de obiceiurile juri. dice de peste munţi pentru dobândirea libertăţii strămutării, după cum se vede lucrul din un document din anul 1497 care dispune ca dreptul de reclamaţie contra iobagului să se stîngă în 10 ani. Deosebirea veciniei de robie mai reiese şi din împrejurarea că Ţiganii nu se bucurau de această prescripţie liberatoare. In contra lor predomina principiul adversus hostem aeterna auctoritas, după cum se vede lucrul din un doc. din 1625 care ordonà că „măcar să fie şi de 20 de ani (strămutat) dacă este Ţiganul lor de moşie, să se dea" [131].

Ce împrejurare însă adusese oprirea strămutărei ţăranului din satul lui? Mai întâi ocârmuirea era interesată a nu îngăduì asemene strămutare. Dările anume nu se încasau în vremi e vechi în chip individual, ci dela satul întreg, într'o sumă impusă cu toptanul acelei comunităţi omeneşti. Sfatul satului împărţia pe fiecare locuitor ceeace trebuia să răspundă, prin operaţia aşa numită a *cislei*. Se înţelege deci cà satul avea tot interesul ca numarul dajnicilor să nu se micşureze prin strămutarea unora din ei în altă parte, întrucât o atare strămutare aducea îngreuerea celor rămaşi care trebuiau să se însărcineze fiecare cu o parte din plata datorită de cel dispărut. Statul avea şi el tot dreptul să se teamă că încasarea va merge cu atât mai greu, cu cât va spori partea fiecăruia. De aici deci nevoia de a împiedica subţierea numărului locuitorilor satelor. Se înţelege însă cum această subţiere îngreuia poziţia celor rămaşi încât satele însăşi aveau tot interesul de a readuce pe locuitori la aşezările lor. Mai multe documente nu lasă nici o îndoială asupra acestor împrejurări. Acel din 1628 adus şi mai sus, dela Barnovski Vodă, dispune ca stăpânii ce'şi vor luà îndărăpt vecinii fugiţi, să le iee şi cisla, ceeace documentul îmbracă în cuvintele vorbitoare „că şi cisla să se mute după ei". Tot aşa spune şi un hrisov din 1648 al lui Matei Basarab care ordonă „să se prindă oamenii fugari şi să se ducă la siliştile lor, ca sà'şi dee birul". Altul dela Vasile Lupu 1634 dispune ca acel „vecin care nu va vrea să asculte şi va fugi, cum s'au învăţat şi nu vor vrea să plătească cisla, să aibă a'l lega şi la domnia mea să-l aducă" [132]". Către acest interes al ocârmuirii şi al satului se adăogea şi acel al proprietarului căruia vecinul va lucra la în-

[131] Revista *Transilvaniei* V, 1873, p. 42. Cf. Hurm. *Doc.*. II, 5, p. 88, „Mandatim est quo prehibitium ne iobbagiones 10 annis in fundo regio Saxonum habitantes ad pristina sua loca reddantur". Un doc. din 1633. Aricescu *Istoria Câmpulungului* pune un termen mult mai scurt „dela Aron Vodă" 1629, 1625 (Ţigani) Iorga *Studii şi doc.*, X, p. 125.
[132] 1648 *Acad. rom.*, XI, 25; 1634, *Ibidem* XLII 82.

ceput „fără soroc", mai târziu cu un nart oarecare, şi mai erà îndatorit să dee stăpânului şi dijma din recolta lui. Asupra nartului pe care Constantin Mavrocordat îl hotărăşte la 24 de zile pe an, găsim încă de mai înnainte, în un document din 1677, că „vecinii din satul Ciorbeştii lucrau călugărilor dela Bârnova câte 2 zile pe lună peste tot anul", adică 24 de zile pe an, încât se vede că fixarea acestui nart din partea domnului reformator nu erà decât aplicarea unui vechiu obiceiu[133].

Să cercetăm însă şi altă prea însemnată întrebare, anume ce însamnă în adâncul ei dispoziţia că ţăranul nu are voie de a se mutà de pe proprietatea lui?

Ea însemna că vecinul şi rumânul, prin intrarea lor în acea stare (cu atât mai mult deci ţăranul supus) nu-şi pierdeau proprietatea asupra peticului lor de pământ, ci'şi înstrăinau numai o parte din libertatea lor, îndatorindu-se a munci stăpânului un număr de zile pe an, a-i da dijmă din recoltele culese pe bucata lor de pământ şi, mai târziu, după întemeerea şărbirei, a nu se îndepărta din satul în care trăiau. Atâta însă. *Dreptul lor de proprietate asupra moşioarei lor nu-l perdeau prin ajungerea lor în stare de ţăran supus sau, mai târziu, de vecin sau rumân.* Numai aşa se poate explica dispoziţia de a nu se putea deslipi de moşia pe care trăiau.

Să dovedim această prea însămnată împrejurare care îndreptăţeşte principiul pus de Cogălniceanu în fruntea legei rurale din 1864, că „sătenii clăcaşi *sunt şi rămân proprietari*, pe locurile supuse stăpânirei lor, în întinderea ce se hotărăşte prin legile în fiinţă", şi nimiceşte părerea protivnică că sătenii ar fi numai nişte chiriaşi ai pământului proprietarilor, a căruia chirie, ei o plătesc în muncă în loc de bani, nimicind deci şi urmările acestui principiu: încercare de a deslega chestia rurală prin libertatea braţelor şi a proprietăţei.

Sunt numeroase documentele care constată, că atunci când un ţăran se vindea rumân sau vecin unui proprietar mare, el trecea în acea stare cu feciorii lui şi *cu toată moşia lui*, ceeace însamnă că el îi supunea persoana, familia *şi moşia lui* cu titlu de rumănie, dar că pământul lui, prin actul încheiat, nu dispărea în moşia proprietarului.

Aşa prin zapisul citat mai sus, din 1610, am văzut cum Tudor din Voineşti arată că de nu v plăti cei 8000 de aspri ce datora lui jupânul Mihai la zi „*iar eu să-i fiu rumân cu feciorii mei şi cu toată moşia mea*". Prin un act din 1619 se vând 10 delniţi de pământ Mârzii paharnicului; *iar rumânii care vor fi pe acele delniţi*, să aibă a-i trage ca să-i fie rumâni. Un altul din 1620 constată, că „s'a vândut Stoica Zopa cu feciorii lui şi *cu toată ocina lui* să-i fie rumân". In 1622, Dragomir a

[133] *Acad. rom., Manuscrise* I, p. 2.

fost vândut rumân lui Stoichiţa vistiernicul, ,,*cu ocină cu tot*''. Un document din 1624 vorbeşte de nişte ,,*rumâni de moşie* din Hohneşti''; unul din 1626 de ,,*rumâni de moşie* din Lungi''. Un altul din 1628, glăsueşte: ,,pentru că noi aceşti moşneni ai satului Polovineţ fost-am toţi megieşi pre ocinele noastre; însă după acea venit-am cu toţii la jupânul Necula vistier de ne-am vândut rumâni noi şi feciorii noştri *şi toate moşiile noastre*''. Prin un zapis din 1619 ,,Melea din Polovaci se vinde ca rumân *cu toată moşia lui*'' aceluiaşi Necula vistier. Un document din 1643 arată că Matei Basarab întăreşte lui Stroia vistier mai multe cumpărături de rumâni: ,,Stanciul *cu partea lui de moşie* din Răscăieţi, Dragomir din Potlogi cu feciorii lui *şi cu moşia lui de peste tot hotarul*, Voicu şi cu fratele său Stroia şi cu feciorii lui şi *cu părţile lor de moşii câte se vor alege*, pentrucă s'au vândut, ei megieşi, rumâni lui Stroia''. Un document din 1645 arată că acelaş domn întăreşte lui ,,Preda şi Udrea, logofeţi, pe mai mulţi oameni din Dăeşti ca să le fie rumâni cu feciorii lor *şi cu părţile lor de moşie*, pentrucă plătise darea în locul lor''. Un document din 1699 constată că ,,satul Hurezul fiind mai dinnainte vreme rumâni de moşie ai Buzeştilor şi ei răscumpărându-se de rumănie dela stăpânii lor dela Buzeşti *cu toate părţile lor de moşie* şi fiind nişte oameni judeci şi slobozi sculatu-s'au şi de a lor bună-voie s'au vândut rumâni lui Dumitru Chiurci-başa *cu toate părţile lor de moşie*''. Când aceşti rumâni se răscumpără, ei îşi reiau moşiile lor a *căror stăpânire deosebită nu o pierduse, şi tot cu ele se vând din nou rumâni lui Chiurcibaşa.* In sfârşit să mai cităm un document interesant, din nenumăratele pe care le-am putea înşira, din care se vede că se substitue ca noţiuni identice *rumânul* şi *delniţa lui.* Documentul este din 1572 şi prin el Alexandru Voivod ,,dă lui Lazăr să-i fie lui *un rumân* Stan al lui Mogoş pe care l'au cumpărat dela Stanciul drept 4000 de aspri, şi a vândut Stanciul mai *sus zisa delniţă* (adecă vra să zică pe rumân, substituind un cuvânt celuilalt'')[134].

Când rumânii şi vecinii se răscumpărau din starea lor de şărbire, se întrebuinţà totdeauna formula: ,,răscumpărându-se de rumănie dela stăpânii lor, *cu toate părţile lor de moşie*[135], dovadă că de şi ei căzuse în şărbie, păstrase proprietatea pă-

[134] Vezi documentele reproduse: 1610. Mai sus, p. 128 1619, *Academia Română*, *Documente*, *pachet* XLI, No. 82; 1620, *Ibid.* XLIII. 209 1622, *Ibid.* XLI, 102; 1624, *Ibid.*, XXXIII, 197; 1626, *Ibid.*, LVIII, 17 Publicat în *Documente româneşti*, ed. Bianu, p. 154; 1628, *Ibid.*, XXXI, 140, 1643. *Ibid.*, XXIX. 39; 1645, *Condica de documente la Arhiva statului*, II, 5, p. 4 1649, *Condica logofeţiei lui Brâncoveanu*, (inedită la Arh. statului), p. 103, 1672, *Acad. rom.*, XXIX, 334.

[135] Documentul din 1669, în *Condica logofeţiei lui Brâncoveanu*, p. 83. Mai vezi: 1638; *Acad. rom.*, LXVIII, 125.

mântului lor pe care-l redobândeau îndărăpt, liber de orice sarcină. Când se întâmplà să se rescumpere rumânul sau vecinul numai pentru capul lui, fără de moşie, se însămnà aceasta, ca o excepţiune anume în document [136].

Mai de samă este împrejurarea că atunci când o faţă vindeà unei alteia un rumân sau un vecin, totdeauna se specificà, că el era vândut *cu toată moşia lui.* Aşa un document din 1635 arată că unul Văsile din Rătivoeşti vinde lui Stroia logofătul un rumân Cristea Smăcioc din Stefăneşti, cu feciorii lui *şi cu delniţa lui* din Stefăneşti drept 9000 de bani. Prin un zapis din 1618, unul Marcu Armaşul ot Dragoteşti vinde jupânului Hrizca vornicul ,,un rumân al său din Gemenele anume Sava, *cu delniţa lui, câtă se va alege partea lui, din câmp, din pădure, din apă, din şăzutul satului, de preste tot hotarul, câtă se va alege partea lui de ocină*". Const. Brancovanu prin un hrisov al său din 1692, arată că Petru Căpăţână şi cu ceata lui s'au vândut rumâni *cu toate moşiile lor,* reposatului Matei Vodă drept 80 de galbeni ungureşti; iar după aceia reposatul Matei Vodă, *i-a fost dat sfintei mănăstiri Strehaia cu toate moşiile lor.* Constantin Brancoveanu, întăreşte şi el această danie, *dând mănăstirei Strehaia pe acei rumâni cu toate moşiile lor, fiecare cât avea*" [137].

Tot aşà într'o judecată dintre boieri, Radu Leon hotăreşte în 1668, ,,cum să ţie boierul Pătraşcu pe Bănuţ rumânul cu feciorii lui *şi cu partea lui de moşie câtă se va alege* [138]. Prin acte de bună voie, pre cât şi prin judecăţi, rumânul sau vecinul treceà la cumpărător sau la câştigător, împreună cu pământul lui de baştină, *dovadă învederată că legătura între om şi pământ nu se stângea prin căderea lui în rândul şărbilor.*

Mai mult încă : se constată că şărbii nu pierdeau chiar dreptul de a aveà, pe lângă proprietăţile lor închinate stăpânilor, şi altele libere. Aşa un document din 1648 arată pe Cristea, rumânul jupânului Stroia, vânzând o vie proprie a lui unui altui boier, Iordache vistierul [139], vie ce după cât se vede nu fusese supusă în rumănie odată cu delniţa lui, căci altfel cum ar fi putut rumânul unui boier să vândă o vie a lui unui altui boier?

Cât de deştept era simţimântul în rumâni, că ei păstrase dreptul de a aveà proprietăţi, se constată din faptul, că nişte

---

[136] Documentul din 1658; *Condica logofeţiei lui Brâncoveanu,* p 268. Mai vezi 1694, p. 82; 1703, p. 694; 1703, p. 742; 1746, *Acad. rom., Condica mănăstirei Arnota,* p. 86; 1645, *Acad. rom.,* XV, 17.

[137] 1635, *Acad. Rom.,* XXIX, 29; 1618, *Arh. ist.,* I. 1, p. 23; 1692, Condica lui *Brâncoveanu,* p. 202.

[138] 1668, *Acad. rom,* L` X 14.

[139] *Acad. rom,* XXIX, 200.

rumâni pretind a posedà nişte mori pe Bogdăneşti, moşie a mănăstirei Arnota. Egumenul pune să strice morile. Rumânii se jăluesc. Comisia de judecată rânduită hotăreşte, ,,că nu s'a căzut să facă mori pe moşia mănăstirei, *fiind rumâni*; ca să întoarcă egumenul cheltuiala acestor mori şi să rămână ele pe sama mănăstirei'' [140]. Alt document arată pe nişte rumâni slobozi şi fără de moşii, având nişte vii. Judecata hotăreşte ca să aibă treabă numai cu viţa, iar pământul să fie al mănăstirei [141]. Din faptul că în veacul de mai înainte (anul 1648) şărbii puteau posedà vii, deci şi mori, iar că acuma li se tăgădueşte asemene drepturi, dar totuşi li se recunoaşte cel puţin dreptul la proprietatea viţei, reiesă într'un chip învederat, că obiceiul mai vechiu le recunoşteà deplinul drept de proprietate, asupra altor proprietăţi ale lor decât acele închinate în rumănie, care drept să tot îngustă, cu cât se înrăutăţì soarta şărbilor.

Conform cu această legătură a vecinului cu moşia lui, se hotăreşte, când e vorba de stăpânirea asupra unor vecini slobozi fără de moşii, că ei aparţin acelui sat unde *şi-au avut rădăcina*, adecă unde au avut pământ. Aşa Neculai Mavrocordat judecă pricina dintre Partenie episcopul Romanului şi jupânul Prodan dela nişte vecini, şi dă pe aceştia episcopului, pentru că i-au adeverit că sunt ,,din rădăcina lor, din părinţii lor, vecinii din Levenseni; că ei numai s'au şăzut în satul lui Prodan, Iţcanii, şi aiure printr'alte sate, pe unde au putut'' [142]. Când era să se arate un vecin de unde este, i se căutà unde-şi avuse *vatra casei* [143]. Când vecinii prin abuz erau strămutaţi în alte sate, *unde nu'şi avuse moşia*, ei se jăluiau că nu pot răspunde cisla; de unde se vede, că răspunderea birului era legată de proprietatea şărbului asupra pământului lui, cauză şi pentru care precum am văzut, când vecinii la rândul lor fugiau de pe moşiile lor, erau readuşi cu deasila, spre a-şi plăti birul [144].

Aşa fiind lucrurile, şi şărbul păstrând dreptul de proprietate pe bucata lui de pământ, cu toate că'şi îngustase sfera libertăţei lui, înţălegem răstrângerea pusă de obiceiul pământului, că *vecinii sau rumânii nu puteau fi vânduţi decât odată cu delniţa lor*; ba prin o simţire de reţinere creştinească, actul pentru desrobirea vecinilor din Moldova spune chiar că trecerea stăpânirii vecinilor către altă faţă nu era o vânzare a lor, ci că atunci când se vinde moşia, *oamenii să nu se vânză*,

---

[140] 1740, *Acad. rom.*, Condica măn. *Arnota*, p. 85.
[141] 1739, *Acad. rom.*, Manuscripte, 500, p. 77.
[142] 1712, *Acad. rom.*, LXV, 26.
[143] 1610, *Ibid.*, XI, 164.
[144] 1645, *Ibid.*, XXXIII, 144

ci nişte săteni ai satelor, în sat să rămâe, făcând slujba obicinuită[145].

Paralel cu aceste împrejurări care învederează conştiinţa unui drept de proprietate al săteanului, asupra pământului pe care se hrănià, se ivesc alte serii de fapte care trebuiau să întunece această conştiinţă, dacă nu în mintea celor mici ce nu puteau uita că fuseseră proprietari, desigur însă în mintea celor mari, care aveau chiar interes a scurtà memoria unei aşa stări de lucruri. Incetul cu încetul ideea că ţăranii erau proprietarii fărâmii de pământ, din care îşi trăgeau traiul, fu înlocuită cu aceea că ei erau numai nişte muncitori ce se hrăneau pe pământurile proprietarilor. Dela această concepţiune până la aceea de a privì pe locuitori drept chiriaşi, cu chiria plătită în muncă, nu era decât un pas, şi acest pas fu făcut, mai ales ca răspuns la revendicările făcute, nu e vorba, nu atâta de ţărani, cât de alţii în numele lor.

Trebue să cercetăm, cum s'a putut îndeplini această strămutare a ideilor care a ajuns, la sfârşit, a desbrăcà în teorie, aproape întreaga clasă agricolă a poporului român, de temelia materială a existenţei şi deci păstrătoarea neconştiută a comoarei sale intelectuale de împărtăşirea la stăpânirea pământului. Nu e vorba atâta de a invinuì pe boieri de hrăpire, de nesăţioasă lăcomie şi de a prezentà pe ţărani ca jartă acestui nesaţ al clasei mai puternice, deşi lucrul nu se prea poate tăgăduì, cât de a înţelege cum asemenea răşluiri neîncetate şi calcare a dreptului şi a moralii au fost cu putinţă; căci atâta este menirea istoriei, de a expune şi explicà desfăşurarea trecutului — problemă desigur din cele mai grele şi care ajunge fără tagadă pentru a umpleà vastul privaz al unei ştiinţi.

Inceputul strămutărei ideei de proprietate a şărbului asupra petecului său de moşie provine din fără de legea de a se vinde şărbii fără moşiile lor, sau moşiile fără şărbi, rămânând aceştia lipsiţi de pământ. Aşa un zapis din 1628 arată, că unul Andrei a vândut lui Vlad vistierul doi rumâni, Goran şi Dumitru, drept 3400 de bani. „Aceşti rumâni fost-au de moşie

---

[145] *Mag. ist.*, II, p. 290. Părerea d-lui Radu Rossetti, *despre clasele agricole din Moldova* în *Revista nouă a lui* Hasdeu, I, 1888, p. 470, că ţăranii ar fi fost numai uzufructuarii locurilor cultivate de ei, nu se poate susţine faţă cu dovezile din text. Părerea d-sale se întemeiază nu pe fapte, ci pe un argument, că „dacă domnul dăruia acel sat cu tot hotarul, sau întărià posesiunea acelui sat *cu tot hotarul* unei a treia persoane este evident că acei ţărani nu puteau fi proprietari pe pământul pe care se hrăniau". Noi nu vedem evidenţa argumentului. Apoi în istorie nu se stabilise fapte pe argumentări decât ca ipoteze. Adevărul istoric trebue în totdeauna să fie rězămat pe dovezi documentale. D. Rosetti în scrierile sale ulterioare mai ales în *Pământul, stăpânii şi sătenii* se leapădă de tot de această a lui părere anterioară.

din Copăceni. Ocini câte au fost avut în acel sat, fost-am vândut mai dinainte vreme tot dumnealui; iar rumânii mai sus scrişi fostu-i-am lăsat mie (deslipiţi deci de pământurile lor); iar acum ajunsu-m'a nevoia şi vândutu-i-am dumnealui, ca să meargă la *moşia lor* iar la Copăceni'' [146]. Dacă însă acei rumâni se întorceau de astădată la pământurile de pe care fusese râpiţi, cele mai adese ori deslipirea se făceà pentru totdeauna. Aşa alt document arată, că Dumitraşcu clucerul vânduse lui Matei Basarab nişte rumâni, *însă numai capetele lor, fără de moşii* [147]; de asemene boierul Manta ot Dolgopol vinde lui Stoica un rumân Petre, fără feciorul său Ifrim, însă cu delniţa lui [148]. Ifrim deci rămâne la Dolgopol rumân fără moşie. In catastiful moşiilor lui Iordache Ruset, se spune între altele, că Neculai Costin îi vânduse 5 vecini, fără să se arăte vre-o moşie pe care ei ar fi stat [149]. De asemene Stanciul postelnicul cumpără o parte din Brăeşti dela Dumitru, însă numai vecinii fără de ocini [150]. Aici avem o vânzare numai de oameni fără moşiile pe care stăteau, iar de altă parte un document din 1651 ne spune, că ,,megieşii din Barboşii de jos, judeţul Ilfov vând mânăstirei Căldăruşani ocina lor, 1940 de stânjeni, drept 194 de ughi, fără de rumâni'' [151], păstrând pe aceştia, spre a'i vinde mai târziu cu alt preţ. In ambele cazuri însă vedem repetându-se ruperea şărbilor de pe moşiile lor. Tot aşà poate fi interpretat şi documentul cel straniu din 1624 în care călugării din Rohaid cer nişte rumâni din satul Băneşti pe motivul că şi posesorii născuţi în satul mănăstirii în Hotineşti ,,cum au mers mumănile (mamele) lor greale cu dânşii în satul călugărilor din Rohaid''. Cererea călugărilor însă este respinsă şi rumânii se atribue satului de unde erau mamele lor, nu acelea în care văzuseră lumina zilei [152].

La acelaş rezultat conduceau alte împrejurări, prin care se aducea rumânilor o favoare. Anume se întâmplă adeseori, că un proprietar iertà de şărbire pe vecin sau pe rumân, *însă numai pentru capul lui, fără de moşie*, desigur faptă miloasă, dar care aveà de efect a aruncà pe vecin în voia soartei. Astfel Neacşa Logofeteasa iartă de rumânie pe toţi rumânii din Goleşti, să fie în pace, pentru sufletul reposatului părintelui ei Iani postelnicul; iar ocina pământului o dă fiului ei Radu logofăt Dudescu [153]. In 1720 găsim pe Anica Vorniceasa vân-

---

[146] 1628, *Acad. Rom.*, XLII, 43. Publicat în *Documente româneşti*, ed. Bianu p. 149.

[147] 1638, *Ibid.*, Manuscripte, 500, p. 17.

[148] 1640, *Ibid.*, XXIX, 35.

[149] 1732, *Ibid.*, XVIII, 89.

[150] 1633, *Ibid.*, XXXI, 130.

[151] 1551, *Acad. Rom.*, XX, 242.

[152] *Doc. româneşti*, ediţia Bianu.

[153] *Doc. româneşti* ed. Bianu, p. 92.

zând $^1/_2$ din Pomârla lui Dumitru Macri, încă fără vecini, căci pe vecini i-a iertat[154], bine înţeles numai pentru capetele lor, fără de moşii.

In aceiaşi stare cădeà şărbul, când dorinţa lui de libertate îl făceà să-şi răscumpere el singur capul, precum se vede lucrul într'un document prin care rumânul Dragomir din Bogdăneştii iea bani cu împrumut dela logofătul Alexandru ot Costeşti, spre a se răscumpără de rumânie: „ca să fim slobozi în lume noi şi feciorii noştri", şi apoi trece moşia lui, creditorului, rămânând într'adevăr „slobod în lume"[155]. Caracteristic este încă următorul document din 1678 în care se spune, că „am fost noi vecini d-lui Ilie Sturza şi dumnealui ne-a iertat, să fim volnici să ne hrănim şi să ne ducem unde ne-a fi voia noastră"[156].

Aceşti vecini, aşa aruncaţi în lume, umblau pribegind din sat în sat, până când sătui de asemene viaţă, se vindeau şărbi iarăşi unor boieri de astădată însă fără de moşie, şi deci aproape de a fi amestecaţi cu Ţiganii care şi ei îşi vindeau numai trupurile, sau cum se spuneà în un limbagiu mai figurat, şi poate mai adevărat, sufletele lor. Un document din 1641 constată, că mai mulţi oameni se vând rumâni lui Matei Basarab, spunând, că „ne-am vândut *noi fără ocină*"[157]. Alt document din 1652 arată pe Vlad Ţurcanul şi pe alţii mărturisind, că au fost megieşi şi au locuit în satul mănăstirei Micşuneştii, căci acum ne-am vândut rumâni însă fără de moşii, *că n'am avut*"[158]. Tot aşa ne arată un doc. din 1690 pe doi boieri judecându-se dela un vecin. Domnul întreabă pe acest vecin, dacă are moşie în satul boierului reclamant. Vecinul răspunde că *nu are moşie*, şi domnul îl lasă dus în satul pârâtului, unde el se oploşise[159]. Aceşti şărbi nestatornici îşi dau ei singuri numele de *venetici*[160], precum o fac într'un document din 1671, în care nişte oameni din Brăgăgeşti, reclamaţi ca rumâni de mănăstirea Snagovul, spun că ei nu sunt de moşie din acel sat, ci venetici din altă parte[161].

Şărbii încă se mai rupeau de pe pământurile lor, prin fugă, pentru a scăpà de greutăţile birurilor sau de apăsarea boierilor. Am citat mai sus documentele în care domnia porunceà ca să readucă pe şărbi la satele lor, ca să'şi plătească

[154] 1634; *Ibid.*, XLIII, 3.
[155] 1720; *Ibid.*, *Condica lui Başotă*, p. 43. De aceste doc. sunt multe.
[156] *Ibid.*, *Condica mân. Arnota*, p. 79.
[157] 1678; *Ibid. Condica mân. Barboşii.* XVIII, 13.
[158] 1641; *Acad. Rom.*, XXI, 229.
[159] 1652; *Ibid.*, XX. 225.
[160] 1690; *Ibid.*, LXV, 104.
[161] 1671; *Ibid.*, XX, 157.

cisla [162]. Sunt nenumăratele documentele care constată fuga şărbilor şi părăsirea ocinelor lor de răul vremilor. Aşa am văzut că una din cele mai vechi amintiri despre rumâni, îi pomeneşte ca fugari, acei care fugiseră pe timpul lui Mihnea [163]. Prin un document din 1631 Irimia Moghilă spune lui Toderaşcu Cămăraşul, să-şi strângă vecinii cu toate bucatele lor, ori unde s'ar aflà, şi să-i ducă înapoi la satul Şcheia [164]. Un alt doc. din 1679 conţine ordinul lui Şărban Cantacuzen către Murguleţ Moldovanul „a-şi strânge a lui oameni care sunt rumâni dela Moldova, ori unde s'ar afla, în ţară" [165]. In 1780 Grig. Ghica dă o carte lui Miron Cuza, „să prindă vecinii şi Ţiganii, să-i ducă la moşia lui" [166]. Asemene vecini fugiţi erau adese ori strămutaţi de boieri, poate spre pedeapsă, pe altă moşie decât pe a lor de baştină. Aşa Neculai Mavrocordat dă o carte lui Solomon Botez ca să adune vecinii, de unde vor fi răsipiţi, şi să'i aşeze iar *unde-i va fi voia* [167]. Un alt document fără dată ne spune, că nişte vecini ar fi fost strămutaţi din Şărbana în Buşila [168].

Pe lângă aceşti şărbi, desrădăcinaţi din pământurile lor, boierii mai primiau, pe moşiile lor, adese ori oameni străini care nu erau priviţi ca şărbi la început; ba erau trataţi chiar mai bine decât şărbii, de oarece erau liberi să se strămute şi nu erau îndatoriţi a muncì decât 6 zile pe an [169]. Copiii şi coborîtorii mai depărtaţi ai acestor oameni vor fi intrat însă în rândul vecinităţii, dovadă procese în care sunt traşi la vecinătate, chiar acei aşezaţi de curând ca străini pe moşiile boiereşti. De asemene şi cu slugile. Aşa un document din 1711 dela divanul Knejiei Moldovei, în timpul ocupaţiei ruseşti, spune, că oamenii bejănari ce au stat câţiva ani pe moşia Căuteştii şi s'au hrănit acolo, să s'aducă îndărăpt şi să nu-i lese să se ducă afară dacă s'ar dovedì, că au aparţinut altor stăpâni [170]. Videm deci cum oameni străini erau traşi în şărbire, dacă zăboviau câtva timp de se hrăniau pe o moşie. De asemenea un document din 1636 conţine judecata asupra unui om reclamat de Malcociu ca vecin pe când el susţineà că n'a fost vecin ci slugă [171].

---

162 Mai sus, p. 131.
163 Mai sus, p. 130.
164 1631; *Acad. Rom.*, IV, 156.
165 1679; *Ibid.*, XLV, 27.
166 1730; *Ibid.*, XXII, 42.
167 1712; *Ibid.*, IV, 218.
168 *Ibid.*, II, 68.
169 Aşezământul pentru desrobirea vecinilor din Moldova. *Mag. ist.*, II p. 290.
170 1771; *Acad. Rom.*, II, 277.
171 1636, *Ibid.*, IV, 234.

Pe de oparte deslipirea sătenilor de pe pământurile lor şi aşezarea lor pe alte moşii, unde boierul le împărţeà pământ spre a se hrăni, pe de alta aceiaşi împărţire făcută la străini sau la slugile boiereşti, ai cărora urmaşi intrau apoi în rândul şărbilor, nu mai puţin învechirea şărbilor adevăraţi, ai celor cu pământurile lor sub stăpânirea boierească şi amestecarea lor cu ceilalţi oameni venetici de pe moşie, *toate aceste împrejurări explică întunecarea în mintea proprietarului a vechiului raport ce lega pe şărbul originar de pământul lui, şi considerarea lui ca om ce se hrănia pe moşia proprietarului.*

Mai este apoi de luat în privire o altă nevoie a săteanului care-l împingeà chiar pe el, a preferà să fie considerat ca împărtăşit cu pământ de către boier, decât ca având pământ propriu. Aceasta era înmulţirea copiilor săi. Cum era să'i aşeze, dacă aveà mai mulţi, pe bucata lui de pământ, şi ce le-ar fi rămas din ea, la o repeţită împărţală? Dacă, dimpotrivă, boierul considera pe noii veniţi la ospăţul vieţii, ca pe nişte venetici pe moşia lui, şi le dădea pământ, toţi copiii săteanului erau asiguraţi în traiul lor. Aşa se stabili cu încetul obiceiul, ca boierul să fie dator a da însurăţeilor o câtime de pământ, pentru a se hrăni pe ea. Odraslele şărbilor contribuiră deci şi mai mult la întunecarea dreptului acelora din care ei se trăgeau.

Schimbarea raportului dintre boier şi ţăran şi considerarea acestuia ca un om ce se hrănià pe moşia celui dintâi, este deci rezultatul unui proces psicologic, determinat prin prefacerea faptelor exterioare, şi nu atâta acel al unui abuz conştiut, repetat în curs de veacuri. El se poate privi ca încheiat în legiuirea lui *Caragea* care spunea, că „claca este un chip de clădire (traducere necorectă a cuvântului grecesc ἐμφυτεύσης, care însamnă embatic, adecă închiriere veşnică) obişnuită în Ţara Românească şi se întocmeşte când stăpânul moşiei primeşte pe clacaş, adecă pe săditor, să şază pe moşia lui" (Cap. VI § 1

Dar dacă se schimbase în mintea boierului, cugetarea asupra raporturilor dintre ţăran şi pământul pe care stătea, ce se petrecuse în mintea acestui din urmă?

Era peste putinţă de stârpit din cugetul ţăranului ideia, că pământul este al lui, chiar în cazul când îi era împărţit de iznoavă de boier; căci fiecare din ţărani fusese proprietar sau fiu de proprietar şi, dacă el pierduse proprietatea, privise totdeauna această pierdere ca rezultatul unei nedreptăţi, unei asupriri, după cum şi fusese lucrul în nesfârşita majoritate a cazurilor. Apoi cei mai mulţi din ţărani se coborau din fosti proprietari ai ocinilor lor. Acei ce se aşezau între ei, fie străini, fie slugi, fie însurăţei, cu trecerea timpului şi amestecarea împrejurărilor, începeau şi ei a se privi drept băştinaşi pe moşia pe care stăteau, şi se îmbrăcau şi ei cu tradiţiile adevăraţilor

băştinaşi. Aceiaşi strămutare a poziţiilor care împinsese pe boieri a nu vedeà în locuitori decât oameni ce se hrăneau pe moşiile lor, adusese pe ţărani a se privi cu toţii de stăpânitori cu dreptate ai pământurilor lor. In fiecare clasă, dreptul se răsfrânsese după îmboldirea interesului individual şi sădise în mintea fiecăreia din ele, cu atâta mai adânc cu cât se scurgeà timpul, idei protivnice asupra naturii relaţiilor juridice ce legau pe locuitori de pământul pe care stăteau. Pe când boierul înglobase majoritatea sătenilor de rădăcină în minoritatea veneticilor, săteanul cuprinsese minoritatea venetică în massa celor de baştină. Pentru proprietar, toţi sătenii deveniseră oameni fără pământ dela început, sau pe care'l înstrăinase desăvârşit către proprietari. Sătenii din protivă se priviau cu toţii, ca vechi proprietari ai pământului pe care ei îşi duceau traiul.

Cine aveà pentru el dreptatea? Cum s'ar mai puteà deslega această întrebare, când veacuri întregi o împleticise şi o încâlcise într'un chip nedescurcat? Dacă este însă să se hotărască lucrul după majoritatea cazurilor, este învederat că dreptatea stăteà pe partea ţăranilor, care mai aveau apoi pentru ei şi argumentul fără răspuns, că nu *se putea ca temelia poporului tocmai să fie privită ca deslipită de pământul ţărei sale.* Istoria însă nu este câmpul unde se realizază ideia dreptăţei. In lupta între formaţiunile ce se împing la lumină, izbândeşte formaţiunea cea mai tare, cea mai cu rost de a trăi. Relaţiile între proprietari şi ţărani împinsese la suprafaţa apelor trecutului, cele două concepţiuni protivnice asupra raportului ţăranilor cu pământul pe care stăteau, concepţiuni oglindite în mintea celor două clase şi ele protivnice, ba chiar vrăjmaşe, ale proprietarilor şi locuitorilor. Era vorba nu atât de văzut care din ele era mai întemeiată pe dreptate, cât mai mult de aşteptat care din ele era să repoarte izbânda în lupta pentru viaţă, şi istoria trebue tocmai să arăte pentruce concepţiunea ţărănească izbuti să încalce pe acea boerească, şi aceasta tocmai în o societate condusă şi stăpânită de boieri. Din cauza acestei conştiinţi totdeauna vie, de şi întunecată, pe care ţăranul o aveà despre dreptul său asupra pământului, el priveà starea lui de şărb şi de rob al stăpânilor nu ca o bătae a lui Dumnezeu, căreia trebuia să se supună, ci ca o apăsare a căreia nedreptate el o simţeà. Inainte ca protestările în contra acestei stări să iee în Transilvania şi în Ţările Române forma silnică a răzvrătirii, mai multe rostiri însemnătoare dăduseră pe faţă cugetele lor nemulţumite. Aşa într'o scrisoare a birăului de Dorna către acel de Bistriţa de pe la jumătatea veacului al XVII-lea găsim cuvintele „şi noi am mers cam de frică, că ne-au mânat cum ne ţin de păr, cum merg şi iobagii d-stră unde-i mânaţi". Ba mai însemnat este încă cunoaşterea stării şărbilor de peste

munţi din partea rumânilor şi a vecinilor de dincoace de ei, şi cum ei se interesează unii de alţii când de o parte când de alta a Carpaţilor, întinzându-se tot mai mult convingerea că „Dumneavoastră nu veţi fi fără ţara noastră nici noi fără a Dumneavoastră". Aceste vorbe sunt mai limpede tălmăcite în altă scrisoare din 1669 : „Când va fi greutatea la noi să se ocrotească de Dumneavoastră şi când va fi la Dumneavoastră greu, cu noi să puteţi trăi" [172].

In perioada de care ne ocupăm, se îndeplinesc două mari transformări în clasele societăţii româneşti care se accentuează cu atâta mai puternic cu cât ne apropiem de sfârşitul ei, şi schimbă cu totul condiţiile de viaţă ale poporului român, anume : *boierii în majoritatea lor devin dregători, iar ţăranii şărbi.* Libertatea şi neatârnarea atât ale unora cât şi ale altora devine excepţia. Pe când însă cei d'întâi trag din alipirea lor către domnie însemnate foloase care le îmbogăţesc casele, ţăranii legaţi de pământ cad într'o supunere tot mai mare către boieri, prefăcută cu timpul într'o adevărată robie.

Ambele aceste schimbări în starea locuitorilor trebuiau să aibă cele mai fatale urmări pentru neatârnarea ţărilor române. Ele se bucurase de dânsa cât timp şi elementele lor sociale de căpetenie fusese neatârnate, încât starea lor din afară oglindeà numai decât pe cea internă. De îndată ce în lăuntru începe a predomnì linguşirea şi robia, trebuià şi în afară să se manifesteze aceleaşi însuşiri. *Nu se putea doar răzăma libertatea pe robie şi neatârnarea pe slugărie.*

Dacă însă şi decăderea clasei boiereşti din oameni liberi în aspiranţi la dregătorii făcù un rău nespus statelor române prin intrigile nesfârşite pentru domnie, care-şi aveau motivul principal în rivalităţile boierilor dela ocuparea posturilor, fără îndoială că pricina de căpetenie a căderei lor stă în distrugerea elementului militar, pe care se răzămase la început lupta pentru neatârnarea lor şi crearea unei poziţii însemnătoare în sânul statelor ce le înconjurau. Clasa cea întinsă şi numeroasă a proprietarilor mici care formau sâmburele cel puternic al oştirilor lui Mircea, Ţepeş, Ştefan şi Ioan se împuţinà pe fiece an. Căzând cei mai mulţi moşneni în starea de şărbi, aceştia deşi cu durere vedeau dispărând odată cu moşiile lor şi traiul neatârnat, deşi din oameni liberi deveneau slugile unui stăpân, totuşi adeseori găseau o compensare a acestui rău în scutirea lor de a mai merge în oaste. Boierii care aveau interes a'şi reţinea şărbii pe moşiile lor, nu le puteau învoì înrolarea în armată, pentru a nu se înstrăinà de moşia boierească. Elementul de baştină dispăreà tot mai mult din rândurile oştirilor române, fiind înlocuit cu lefegii. Odată ce se schimbă sistemul, cel nou

[172] Aceste scrisori în *Doc. Bistriţei* de N. Iorga I, p. 99, 102 şi 16.

ajunse în curând predomnitor, în sensul că armatele naţionale începură chiar a fi despreţuite. Domnii aveau mai mare încredere în sângele cumpărat decât în acel al copiilor ţărilor însăşi. Acel care aduse mai ales la vază pe lefegii, fu Mihai Viteazul. Sub el erau încă destui moşneni în Muntenia spre a constituì o oştire de valoare, după cum se poate vedeà aceasta din faptul că numai cu 20 de ani mai înainte Ioan Vodă cel Cumplit putuse luptà cu atâta energie în contra Turcilor, sprijinit aproape numai de armata ţărănească. In loc însă ca eroul muntean să-i întrebuinţeze spre apărarea ţărei, socoteà pe knejii şi moşnenii Munteniei numai ca o materie bună de stors pentru a scoate banii cu care să-şi plătească numeroşii mercenari, aruncând el însuşi pe moşneni în şărbire, când nu puteau plăti uriaşele dări, şi contribuind el însuş la dărăpănarea puterilor militare, pe temeiul cărora vroià cu toate aceste să-şi clădească măreţele sale planuri.

Astfel Muntenia şi Moldova despoiate de bani prin jafurile ne mai pomenite ale stăpânirii turceşti, cu o clasă boierească prefăcută în bande duşmane de competitori la dregătorii, slăbite în puterea lor de împotrivire prin scăderea şi desconsiderarea armatelor naţionale, ce puteau ele deveni de acum înainte de cât o jucărie din ce în ce mai uşoară în mânile asupritorilor lor? Numai cât în adâncul cugetării se făureau strunele ce erau să răsune cândva, sub arcuşul vremilor viitoare.

II

ORGANIZAREA POLITICĂ

1. DOMNUL ŞI BOIERII

După ce am studiat clasele poporului român în privirea raporturilor lor economice, să încercăm a schiţă pe acele politice, care nu erau decât o urmare a le celor d'întâi. Inainte de toate să cercetăm în ce legături politice stăteau cele două elemente domnitoare a le societăţei româneşti, domnul şi boierii.

Nobilimea a jucat în toate ţările un însemnat rol în conducerea afacerilor publice. Bine înţeles, caracterul înrâurirei ei în trebile statului s'a modificat pretutindeni după timpuri şi după deosebitele împrejurări, atât statornice cât şi schimbătoare a le mijlocului în sânul căruia nobilimea trăià şi făptuià. La poporul român înrâurirea ei precumpenitoare fu datorită mai ales unei împrejurări, sistemului electiv ereditar al domniei [1], care punea în mânile boierimei aşăzarea puterei supreme a ţărilor române, şi prin urmare, în un timp de absolutism, soarta însăşi a poporului ce le locuià.

In primele timpuri a le istoriei române, când se întâmplà de rămânea pe urma unui domn reposat un singur fiu, el urmà oarecum de drept în scaun; alegerea lui era numai o formă, şi rălele urmări a le sistemului nu puteau eşi la iveală. De îndată însă ce rămâneau mai mulţi copii, alegerea boierilor trebuind să hotărască care din ei era să se urce pe tron, dânşii se împărţiau în partizi, fiecare cu câte un pretenedent în frunte, aruncând ţările în cele mai periculoase frământări. Primele lupte de acest fel de care aminteşte istoria Românilor, sunt acele ce se pornesc între Ştefan II şi Petru II fiii lui Ştefan I din Moldova în anul 1395. Despre acel Petru II spune Neculai Costin: „macară că era frate mai mic, iar pentru blândeţile şi obiceiurile sale mai mult plecat spre inimele a mai mulţi" [2],

---

[1] Asupra originei acestui sistem în ţările romîne, vezi Vol. III, p. 161.
[2] *Letopisetele*, I, p. 101, nota.

adecă el ştiuse prin purtarea lui să atragă pe majoritatea boierilor. Insemnătatea dobândită de boieri prin certele pentru domnie petrecute atât în anul 1395, cât şi după acea până la suirea în scaun a lui Alexandru cel Bun, se vede de pe aceea că Polonii nu se mai mulţămesc numai cu jurământul de credinţă a domnului moldovan, ci pretind ca boierii însuşi să jure şi ei alăturea cu domnul; ,,şi dacă câţiva din sfetnici nu vor veni, aceştia să depună jurământul înaintea solilor regelui'' [3], măsură luată spre a îndatori pe boieri ,,să păstreze credinţă regelui polon chiar în cazul când domnul lor s'ar abate dela acea credinţă'' [4].

In Muntenia găsim cea d'întâi pomenire a unui rol politic al boierilor îndată după moartea lui Mircea I, 1418. Intre urmaşii săi şi acei ai fratelui său Dan se încinge o luptă pentru tron, care desbină pe boieri în două partizi: Drăculeştii sprijiniţi de Turci şi Dăneştii de Unguri. Pe lângă căderea Munteniei sub aceste popoare. ceeace se vede mai ales din darea de 500 de copii în corpul Ienicerilor, atari lupte avură de efect a ridicà mult însemnătatea nobilimei, când era vorba de a se da tronul. Nu mai era în stare să se mănţină un domn în scaun din pricina uneltirilor partizilor boiereşti. De aceea Vlad Ţepeş îşi propune, din cele întâi zile a le domniei sale, stârpirea din rădăcină a acestor uneltiri, înţapă în dreapta şi în stânga, îneacă în sânge orice soiu de împotrivire, şi despoind familiile celor ucişi, îmbogăţeşte cu averile lor pe soldaţii ce alcătuiau garda lui personală. Când Mohamed veni în potriva lui, fratele lui Vlad, Radu cel Frumos, cel adus de sultanul spre a fi pus în locul domnului răsvrătitor, vroi să atragă în partea lui o samă de boieri, spre a'l cere ca domn. Dânşii însă refuzară cu toţii asemene propunere de frica lui Ţepeş [5].

Trebuià însă braţul de fer al unui Ţepeş pentru a înfrânà pe boieri. De îndată ce domni mai slabi ocupau tronul, intrigile pentru domnie reînviau numai decât şi boierimea erà tot deauna cuibul unde cloceau asemene turburări.

Aşa în Moldova, ne spune Ureche, că Roman Vodă fiul lui Ilie, celui orbit şi gonit de fratele său Ştefan ,,neputând răbdà păgânătatea unchiului său Ştefan, s'au vorbit cu o samă din curtea domnească şi au prins pe Ştefan şi i-au tăiat capul, în 1448'' [6].

---

[3] Doghiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae*. I. p. 599.

[4] Jurămîntul lui Petru al II-lea din 1418 in Doghiel, I. p. 602. Compară jurământul valahului nobil din timpul lui Alexandru cel Bun: ,.et si forte palatinus eius regi rebellare vellet. se non velle assistere ei 1402''. Doghiel, I. p. 600.

[5] Vol. IV. p. 26.

[6] Ureche în *Letopisețe*. I, p. 111.

Precum însă în Muntenia uneltirile boierilor fuseses trivite prin cruzimile lui Ţepeş, aşa şi în Moldova ele fură stâmpărate în tot răstimpul lungei domnii a lui Ştefan cel Mare. Numai într'un rând se aminteşte uciderea a trei boieri, anume Petrilă paharnicul, Alexa stolnicul şi Isaia vornicul [7].

Puţin timp deci după organizarea statelor române, de îndată ce se iviră condiţiunile în care se puteau arătà urmările pierzătoare a le sistemului de succesiune electiv-ereditar, le şi videm apărând cu o violenţă extra-ordinară, care lăsà a presupune de pe atunci până unde ele vor ajunge la deplina lor resfăţare. Intrerupte însă prin domniile unor principii plini de energie, Ştefan cel Mare, Bogdan, Petru Rareş (1457—1546) ele sunt stavilite pentru un timp mai îndelungat în Moldova, decât în Muntenia, unde precumpenirea mult mai timpurie a stăpânirei turceşti rupe orice frâne ambiţiei nesăţioase a pretendenţilor de domnie. Muntenia aveà o existenţă mai veche decât Moldova, cu vr'o 60 de ani (1290—1349); dar ea erà şi mai apropiată de ţările ce cădeau una după alta sub stăpânirea otomană. Ea intră cu o sută de ani mai timpuriu decât Moldova sub jugul acestei puteri (1411 şi 1513), care trebuià să devină în curând aşa de apăsător. Pe când deci Muntenia intrase. după moartea lui Mircea, pe deplin în vălmăşagul sistemului electiv-ereditar, Moldova se mai reţineà pe marginea prăspăstiei de braţul energic a unor domni viteji. Am văzut cu toate aceste că de şi încăpută mult mai târziu în vârtejul pierzător, ea se coborî în curând la acelaş nivel de înjosire şi degradare în care căzuse sora ei cea mai în vârstă.

Când începi a cădeà te opreşti numai în fundul prăpastiei. Pentru ce oare când începi a urcà nu trebue numai decât să ajungi şi culmea?

In Muntenia, după alungarea lui Vlad Ţepeş de Ştefan cel Mare, Sultanul se foloseşte de vacanţa pentru a pune, în tron pe Radu cel Frumos, căruia boierii refuzase la început sprijinul lor la cuprinderea tronului fratelui său. Unii din boieri, duşmăniţi de Radu Vodă, trebuiră să se retragă în ţări străine, cu deosebire în Transilvania, şi astfel începù era pribegirilor, care nu trebuiau să mai aibă sfârşit. In timpul luptelor lui Ştefan cel Mare cu Turcii, Ştefan răspinge întâi pe Radu cel Frumos, înlocuindu'l cu Laiot Basarabă, şi apoi după ce şi acesta trece în partea Turcilor, îl înlocueşte cu Vlad Ţepeş (1476), care aşteptase 14 ani în Ungaria, reîntoarcerea lui în tronul muntean. Cât au ţinut luptele cu domnii impuşi Munteniei de puterile duşmane, intrigile boierilor trebuiră să aţipească. După ce furtunele se mai liniştiră, reîncepu funcţionarea regulată a punerei şi scoaterei domnilor unul prin

[7] Vol. IV. p. 41.

23. Boier din Muntenia. Dintr'un codice din veacul XVII, aflător în Muzeul Naţional din Budapesta.

altul, prin răscoalele alternative ale celor două mari partizi din Muntenia Mare şi Mică, care regularitate aveà tocamai de efect cea mai deplină neorânduială. Rolul boierilor, bine înţeles, revenì iar de asupra; intrigile şi luptele lor cu domnii reîncep a umpleà istoria Munteniei.

Am schiţat aiurea această luptă înversunată între urmaşii Dăneştilor şi a Drăculeştilor [8]. La început rivalitatea acestor două partizi determină schimbarea domnilor. Turcii fiind însă fără încetare tot mai mult amestecaţi în punerea şi scoaterea domnilor, foloasele băneşti ce resăreau pentru ei din atare înlocuiri le schimbă în curând rolul din pasiv în activ. Incepură dânşii atunci a provocà strămutările domniilor fără a se mai ocupà de interesele partidelor, care după ce căutară câtva timp în zădar a face să mai precumpenească dorinţele lor, se lăsară tot mai mult în voia Turcilor, ce puneau şi scoteau domnii după bacşişurile date de pretendenţi dregătorilor Porţei.

Rolul boierilor se schimbase odată cu poziţia ţărei. Ingenunchiată cum era sub Turci, nu le mai era învoit a aveà un rost hotărîtor la aşezarea domniei. Ei îşi concentrară atunci toate puterile asupra mazilirei lor, sprijinind prin partidele lor pe candidaţii din Constantinopole dela care aşteptau resplătire în împărţirea dregătoriilor care începeau tot mai mult a atrage pe boieri, prin îngustarea moşiilor domneşti.

In Moldova în acest răstimp rolul boierilor în aşezarea domniei ia acelaş mers, de şi pe altă cale. După lunga domnie a lui Ştefan cel Mare, pe care am văzut'o aproape cu totul liniştită din partea boierilor, şi în vremea căreia ei păruse că ei uitaseră foasta lor putere, urmează fiul său Bogdan, care bucurându-se de vaza pe care o aveà ca fiu al marelui domn, ţine în frâu boierimea. Fiul lui Bogdan însă, Ştefan cel Tânăr, ucigând pe fostul său epitrop Arbore, pentru că acesta nu se învoià cu politica antipolonă a domnului, provoacă o răscoală a boierilor care însă ,,nimic n'au isprăvit, că lui Ştefan Vodă i-au venit ţara în ajutor şi boierii s'au risipit în alte ţări; iară pe Costea paharnicul şi pre Ioan logofătul şi pre Sima vistiernicul şi pre alţii mulţi i-au prins vii şi le-au tăiat capul în târg în Roman'' [9]. Boierii îşi răsbună punând pe soţia lui Ştefan însuşi să otrăvească pe bărbatul ei. In timpul lui Petru Rareş, o samă de boieri moldoveni văzând că faptele domnului stârnise asupra ţărei cumplita mânie a sultanului Soliman, se sfătuesc să părăsască pe Petru, pentru care inimosul domn e nevoit să fugă în Transilvania. El se temeà mai ales cum spune Miron

[8] Vol. III. p. 95 şi urm. şi IV, p. 184 şi urm.
[9] Ureche, *Letopisețe* I, p. 155.

24. Nevasta unui boier (Dintr'un codice din veacul XVII, aflător în Muzeul Naţional din Budapesta

Costin „să nu-l prindă boierii şi să-l deà pe mâna sultanului"[10]. Soliman punând domn din propria lui autoritate pe Ştefan Lăcustă, boierii fac un complot şi'l ucid, ridicând în locul lui pe unul Alexandru Cornea, care este însă răsturnat de Rareş. ce se întoarce trimis de Turci şi este primit de boieri, rugându-se ei să le erte greşelele făptuite.

In timpul fără de legilor comise de Iliaşi fiul lui Rareş (venit la tron în 1546) care la urmă se turceşte şi se duce la Constantinopole, se formează în Moldova o opoziţie între boieri, de oarece videm că Iliaşi taie pe Vartic hatmanul[11]. Atât în timpul lui Ilie cât şi a fratelui său Ştefan „mulţi boieri sunt pribegiţi în Polonia de multe nevoi"[12]. Acei rămaşi în ţară, ne mai putând suferi răutăţile lui Ştefan, îl omoară în o răscoală. Boierii aleg pe unul Joldea, pe când cei pribegi din Polonia urcând în fruntea lor pe Petru Stolnicul (Alexandru Lăpuşneanul), vin în contra lui Joldea, dar nici lui Lăpuşneanu nu rămân boierii mult timp credincioşi. Când Iacob Eraclide Despotul vine la curtea lui Lăpuşneanu, ei nu stau la gânduri a se încrede unui venetic, şi luând cu el înţelegere îi ajută la răsturnarea lui Lăpuşneanu. Acesta însă recăpătând domnia prin bani dela Poartă, face în boieri acel îngrozitor măcel, care rămase pentru totdeauna întipărit în memoria lor. Văzându-se ei atât de rău snopiţi, pun iarăşi otrava în lucrare spre a se mântui de tiranul lor.

Pe Ioan Vodă cel Cumplit care vroise să reînoiască printre boieri vremile lui Ţepeş sau Ştefan cel Mare, îl trădau şi'l fac să piardă bătălia cea mare dela Cahul, împreună cu viaţa.

Şi în Moldova boierii cad în curând, ca şi în Muntenia, dela apărătorii îndrăzneţi şi turburători ai unor drepturi uzurpate la intrigile josnice a le punerei şi scoaterei domnilor, pentru folosul de a se împărtăşi la slujbele statului. Acest rol al boierilor a făcut pe un observator al vieţii româneşti să zică că „boierii nu au fost nici odată credincioşi vre unui domnitor"[13].

Aceste vecinice lupte pentru domnie susţinute de boieri cu atâta îndărătnicie trebuiau să înduşmănească până la moarte pe fiecare domn, cu o parte din clasa stăpânitoare a ţărilor române. Fiecare domn aveà partizanii săi, fiecare aveà şi duşmani. De aice favorarea unei părţi şi prigonirea celeilalte, în Muntenia întâi sub forma unei lupte între două partizi teritoriale, care se schimbă cu încetul sub apăsarea turcească în nişte partizi personale; în Moldova sub aceea a revoltei boie-

[10] *Ibidem*, I, p. 162.
[11] *Ibidem*, I, p. 173.
[12] *Ibidem*, I, p. 175.
[13] „Nunquam enim et nulli waiwodae hi fideles fuerunt". Raportul lui Bergkowicz către Maximilian 8 Apr. 1562. Hurm. *Doc. II*. I, p. 404.

rilor contra unor domnii tiranice, care şi acolo se sfârşeşte prin împăcarea unei părţi din ei cu oarecare principii, îndrumând și aice domnirea partizilor personale.

Faţă cu o asemenea poziţie a boierilor găsim din când în când încercarea unor domni de a căutà un sprijin în clasa de jos, în contra omnipotenţei boierilor. Aşa în Muntenia pe Mihnea cel Rău, în Moldova pe Ioan Vodă cel Cumplit; în ambele cazuri însă domniile aceste se sfârşesc prin trădare şi răsturnare. Nu era încă timpul democraţiei, şi de aceea orice încercare de a se sprijnì pe elementul cu totul fără consideraţie a poporului de jos, trebuià să se sfârşască într'un chip fatal.

Această predomnire a boierilor trebuià să aibă cele mai rele urmări asupra mersului statelor. Lăsând la o parte căderea exterioară a ţărilor române din pricina competirilor rivale, pe care am constatat'o, ne vom ocupà numai de pierzătoarea înrâurire lăuntrică a rolului jucat de boieri. Duşmăniile domnului contra unei partide şi prietenia lui cu acea care'l susţineà trebuià să aibă de efect abuzurile cele mai deochiate faţă cu protivnicii şi tolerarea celor mai văzute nelegiuiri făcute de partizani. De aice provineà depăşirea necontenită a vechiului obiceiu al pământului, uciderea fără judecată. Rare ori numai domnul rostià osânda supremă asupra vre unui protivnic al său, în divan. Cele mai de multe ori călăul puneà în lucrare nu o hotărîre judecătorească, ci o răsbunare domnească, şi cruzimele unui Vlad Ţepeş, Alexandru Lăpuşneanu sau Ioan Vodă cel Cumplit lasă să se întrevadă, prin însuşi modul cum erau săvârşite, că ele nu puteau să fie rodul unei chibzuiri judecătoreşti. Un semn al domnului erà în destul spre a aruncà pe un om din viaţă în mormânt, şi acest domn, atât de cumplit prin puterea sa, nu era sigur pe tronul său nici o singură zi, putând fi răsturnat prin intrigile boiereşti şi banii vărsaţi la Constantinopole.

Unde s'a împreunat vreodată atâta slăbiciune cu atâta putere?

Intru cât în sferele superioare a le ocârmuirei şi societăţei predomneà ca principiu violenţa şi siluirea, cum puteau fi raporturile acestor sfere însuş către acele de jos, decât o rostire a aceloraşi puteri? Cea mai fatală înrâurire a unui asemene sistem, era destrugerea aproape totală a uneia din ideile cele mai delicate ale minţei omeneşti, acea a dreptăţei şi a bazei pe care dânsa se înalţă, convingerile morale. Şi cum putea să fie altfel faţă cu nămolul de nedreptăţi ce se comiteau pe fie ce zi, nedreptăţi mari, uriaşe, de acele ce strigau răsbunare la cer. Ce însemnătate mai puteau aveà pe lângă ele, acele mai mici şi mai ordinare? Când se tăia cu aşa uşurinţă capul unui om, fără a'l judecà, când domnii cei buni chiar se răsturnau din scaun prin corupţie şi trădare, cum s'ar fi putut cere ca

oamenii acelui timp să pună o mare valoare pe chibzuirea unei hotărîri privitoare la avere? Şi cu toate aceste statul nu este o întocmire întemeiată numai pe putere. De aceia chiar în statele absolute totdeauna omenirea au lăudat pe domnii buni şi au ocărât pe tirani. Şi dreptatea este un element esenţial al constituirei sale, cauză pentru care şi videm în statul modern tendinţa de a înlocui pe cât se poate mai mult manifestările puterei prin acele a le dreptăţei. A se nimici cu totul ideea dreptăţei dintr'un stat, este a'l aruncà în anarhie, a reîntoarce societatea în starea de natură din care tocmai a căutat s'o scoată constituirea statului, a deslănţui iar în toată goliciunea ei lupta pentru existenţă ce frământă natura inferioară, fără acea temperare pe care mintea şi raţiunea omenească o poate întroduce în cumplita ei desfăşurare. De aceea lucru în destul de extraordinar într'un timp atât de religios şi plin de superstiţiuni ca acel de atunci, videm numele lui Dumnezeu luat în fiece moment în batae de joc; jurămintele cele mai sfinte călcate la fiece moment.

Petru Rareş, când se întoarce pentru a doua oară în scaun jură boierilor iertare înaintea mitropolitului, şi cu toate aceste pedepseşte pe capii împotrivitorilor, logofătul Trotuşanu, hatmanul Mihai, şi boierii Crasnăş şi Cosma. Tot el când vroeşte să prindă pe Gritti, îi jură pe cele patru elemente că nu'l va tradà, şi abia pune mâna pe dânsul că 'l şi trimite în lagărul Ungurilor înfuriaţi pe el pentru omorul episcopului Ţibac [14]. Când Ioan Vodă cel Cumplit trimite pe Ieremia Golia către Dunăre spre a se opune Turcilor, de şi acest boier erà legat de el prin o lungă prietenie, totuş domnul se îngrijeşte de a'l jurà pe cruce şi evanghelie că i va fi credincios şi cu toate aceste Ieremia tradează pe domnul său şi anume în chipul cel mai mişelesc, pentru o sumă de bani dată lui de Turci [15]. Insuşi Mihai Viteazul, de şi hotărît în gândul său să lovească pe Andrei Batori, jură înaintea solilor aceluia pe unul Dumnezeu, tatăl, fiul şi duhul sfânt că va fi cu aceeaşi credinţă către Andrei, cu care fusese către fratele lui; iar când cardinalul trimite să-i ceară socoteală pentru adunarea de oştire pe care Mihai o concentrà la poalele munţilor, acesta face un jurământ şi mai straşnic, înaintea superstiţiei dacă nu înaintea religiei, anume ca să 'şi bee sângele unicului său copil, şi să-i mănânce carnea dacă ar aveà vreun gând rău asupra lui Batori; şi cu toate aceste trei zile după aceea Mihai trece munţii în contra lui [16], şi asemene exemple s'ar puteà înmulţi după voinţă.

[14] Vol. IV, p. 251, şi 239.
[15] Vol, V, p. 103.
[16] Vol. V, p. 207.

Cu toate că jurămintele erau aşa de puţin respectate, tot la ele trebuiau să recurgă atât domnii spre a'şi asigură credinţa boierilor, cât şi aceştia spre a se garantă comtra răsbunărei principiilor. Şi unii şi alţii le călcau în picioare cu cea mai mare linişte de suflet, pentru că jurământul era numai o formă ce nu puteà aveà nici o valoare, cât timp nu era o sancţiune a lui mai reală şi mai apropiată din această lume, ci numai aceea îndepărtată şi necunoscută a lumei celeilalte. Boierismul erà însă astfel organizat încât să învoiască reînnoirea şi înlăuntrul lui din elemente venite din straturile de jos ale societăţii. Fiecare boier aveà un număr mai mare sau mai mic de slugi, (adecă de clienţi), recrutaţi din fii de negustori de preoţi şi de vătafi, feciori boiereşti adecă care au ajuns în aceste slujbe, ... care se învârteau în orbita soarelui boieresc, făceau patronului deosebite îndatoriri şi slujbe mai de rând sau mai de seamă, după felul oamenilor şi încăpeau prin proteguirea boierului întâi la boierii mai mici care le mijloceau putinţa înavuţirii şi prin aceasta tocmai urcarea mai sus a treptelor boierimei. Adesea ori pentru a încăpeà slugi la vreun boier omul de rând dădeà boierului întregul său comând. Unul Mărzia feciorul Hotnogului de Costeşti se roagă de un mare logofăt ca „să-l primească să-i fie ca un fecior al D-sale şi să-l slujească ca şi alte slugi a dumisale, că a rămas sărac de părinţi şi este neînsurat şi nu se poate sprijini. Dacă-l va primi îi va sluji dumisale cu sfântă dreptate şi-i va dărui un loc de prisacă cu casa gata şi zemnic carele este în Costeşti lângă Docolina" [17].

Astfel erau liniamentele generale ale societăţei acelui timp sub raporturile politice, adecă de putere. Elementele cele mai brutale şi mai silnice se mişcau în sânul ei, departe de orice idee înălţătoare de suflet, departe mai ales de ideea dreptăţei, chitul cel mai puternic al societăţilor, care singură face cu putinţă apărarea celui mai slab de asupririle celui mai tare.

2. OCÂRMUIREA

Autoritatea domnului erà absolutismul cel mai neţărmurit, nefiind mărginită în exercitarea ei prin nici o normă apărătoare al interesului ocârmuiţilor. Acest principiu absolut predominà însă în întreaga întocmire a ocârmuirei ţărilor române căci pretutindene, în funcţionarea tuturor organelor sale, se întâlneşte aceeaşi lipsă de norme fixe şi precise care să hotărască atribuţiile lor. Legi scrise lipsiau, şi totul se urmà după nişte deprinderi învechite, cunoscute sub numele de obiceiul pământului. Se ştie însă cât de greu, chiar îngrădită de nişte

[17] Regest dela Sf. Spiridon din Iaşi în N. Iorga, *Studii şi Doc.*, V, p. 7.

regule scrise şi deci stătătoare, se poate feri societatea de abaterile autorităţilor, întru cât omul este din firea lui chiar plecat la încălcare; dar încă atunci când numai nişte ţărmuiri de tot nehotărîte trebue să pună o stavilă depăşirilor lor! Răul deci cel mai mare al vechei noastre ocârmuiri era mânuirea ei, în cele mai multe cazuri, după bunul plac al celor însărcinaţi cu ea.

Astfel domnul era încunjurat de un divan cu care se sfătuià în cazurile grele, şi fără îndoială că domnii înţelepţi care ştieau să asculte de sfaturi, găsiau uneori în ele măsuri pe care poate nu le-ar fi descoperit prin propriile lor puteri. Luca Cârjă în ambasada lui la regele polon, pentru a da mai multă autoritate vorbelor sale, arată pretutindene că în grelele împrejurări în care ţara fusese pusă prin cererile impuse de Turci creştinilor, domnul său Ştefan ar fi luat totdeauna sfat dela divanul său. De şi tocmai prea tânărul Stefăniţă era un domn din acei ce puneau mare valoare pe părerile boierilor, totuşi videm în această repetare necontenită a gândirei favorite a ambasadorului moldovan: „domnul meu şi cu tot divanul său stătură pe gânduri", „domnul chiemà divanul şi ţinù sfat"[18], că aşa ar fi trebuit să fie lucrurile într'o stare normală, sub domni ce ar fi respectat într'adevăr obiceiul pământului. Dacă însă aice întâlnim numai zugrăvirea unei stări ideale, sunt în destul de numeroase şi izvoarele în care domnul într'adevăr e arătat ca sfătuindu-se cu divanul adunat în jurul său. Aşa Petru Aron se înţălese în 1456 cu divanul, ce ar fi de făcut, când Turcii cerură tribut dela Moldova[19]; Alexandru Vodă fiul Chiajnei (1567—1577) judecă în divan procesul vornicului Ivaşcu cu călugării dela Ezer[20]; postelnicul Cozma Şerpe face o dăruire mănăstirei Neamţului înaintea domnului Ştefan cel Tânăr şi a întregului său divan[21], Petru Şchiopul consultă divanul în chestia daniei unui loc mănâstirei Sf. Sava de lângă Ierusalim[22], Miron Barnovski cere sfatul divanului spre a reîmpopora satele pustiete prin răua ocârmuire a predecesorilor săi[23]. In sfârşit pentru a mai aminti încă o îndeletnicire a divanului, care pare nici măcar a se fi ţinut sub preşedinţa obicinuită a domnului, aducem cercetarea făcută de înaltul sfat al ţărei în chestia falşificărei unui document, după inspiraţia egumenului grec dela Pângăraţi, de către unul popa Pavel, în dauna mănăstirei Bisericanilor[24]. După cum videm din aceste câteva documente culese din sutele în care s'ar putea

[18] *Arh. ist.*, I, 1, p. 9 şi 13. p. vol. IV, 217 şi urm.
[19] Vol. III, p. 144.
[20] Document din 1586. *Arh. ist.* I, 1, p. 69.
[21] Document din 1517, *ibidem*, p. 28.
[22] Document din 1583 *ibidem*, p. 127.
[23] Document din 1628, *ibidem*, p. 175.
[24] Document din 1631, *Arh. ist.*, I, 1, p. 106.

constată participarea divanului la lucrările domnului, îndeletnicirile aceluia erau cele mai deosebite, *fără nici o competenţă bine definită*, amestecându-se şi la judecăţi, şi la lucrări politice, şi la de acele cu caracter administrativ. Treaba însă de căpetenie a divanului era cercetarea judecăţilor, fără ca însă, după cum vom vedeà, căderile sale nici în această ramură să fi fost bine determinate. Totuş de ce folos şi garanţie putea să fie participarea divanului la asemene judecăţi, dacă tocmai în cele de căpetenie, acolo unde era vorba de capul unei persoane duşmănite de divanul Domn, adesea ori nu era consultat. Când domnul ştieà că va dobândi consimţimântul divanului la omorul proiectat, făceà o formă de judecată; când însă credea că ar putea întâlni o împotrivire, luà asupra-şi întreitul rol de învinuitor, judecător şi călău, şi făceà astfel ca iute să treacă pragul morţei jărtfa pe care îşi pusese ochii. Aşa făcù Ştefan cel Tânăr cu Luca Arbore, care condusese trebile în timpul minorităţei sale şi tindeà să epitropisască pe domn şi după ce el însuşi luase în mâni frânele ocârmuirei; omorârea lui Arbor fără întrebarea boierilor face pe aceştia să se răscoale în contra lui Ştefăniţă. Aşa făcù Lăpuşneanu când jărtfi răsbunării sale pe cei 47 de boieri; aşa Vlad Ţepeş, Mihnea cel Rău în Muntenia, Aron Tiranul în Moldova şi câţi alţii, chiar din domnii cei buni şi mari.

Lipsa deplină de determinare a unei competenţi mai amărunţite, care singură hotărând preciz căderile fiecărei autorităţi, poate garantà în contra încălcărilor, se observă în toate celelalte daraveri ale statului de atunci. Ca exemplu vom luà cercetările la faţa locului, foarte numeroase pe atunci, din cauza multelor procese de delimitare între moşiile cele cu hotare fireşti tot aşa de puţin stabilite, ca şi hotarele juridice între autorităţile însărcinate a le pune la loc. De obiceiu întinderea moşiei se determinà prin un număr de oameni *buni şi bătrâni*, care jurau pe sufletele lor, şi umblau cu *brazda în cap* pe unde fusese hotarele vechi ce trebuiau restatornicite [25]. Dacă era vre o mănăstire în joc, luà parte şi mitropolitul, care jurà pe oamenii ce erau aduşi ca marturi. Raportul asupra cercetărei era făcut sau de însuş marturii, sau de ancheta domnească delegată, pe lângă care se alipeà şi *cine se întâmplà* să fie faţă din boieri, mazili sau orăşeni [26]. Tot ce se căuta părea a fi adevărul, fără a se preocupà de nici o formă anumită spre a'l descoperi. Tocmai această nesocotire deplină a formei compromiteà fondul, a cărui apărare se căutà. Omenirea este aşa

---

[25] Vezi documentele din 1620, *Arh. ist.*, I, 1, p. 22 şi 1642, *ibidem.* I, 1, p. 24. Mai vezi şi un hrisov din 1820 în *Uricariul*, X, p. 267, dovadă cum se păstrau obiceiurile vechi.

[26] Mai vezi şi un document fără dată. *Arh. ist.*, I, 1, p. 36.

făcută, că numai cu paza strictă a unor regule precize, poate să se garanteze în contra nedreptăţei. Oamenii acelui timp tocmai în tendinţa lor de a căuta să ajungă la dreptate fără înconjur, o încălcau pe fie ce zi.

Aceeaşi lipsă de determinare statornică a căderilor se vede în întărirea actelor, pe care am aflat'o şi la judecarea lor. Un document puteà fi întărit sau de domn singur, sau de domn cu divanul său, sau de un număr de boieri, sau de şoltuzul şi pârgarii oraşelor, sau de părcălabii ţinuturilor, singuri sau în unire cu autorităţile municipale, amestecându-se adese ori şi persoanele private *ce se tâmplau* faţă la întocmirea actului [27]. Deasemeni am văzut mai sus la cercetarea aşezămintelor ostăşeşti, cum conducerea oştirii erà dată oricărui dregător care se nimerià mai la îndemână [28].

Pretutindene deci paza numai acelor regule ce erau dictate de bunul simţ. De aice valoarea cea exagerată a mărturiei, care se întâlneà în toate daraverile, fiind adese ori lăsată soarta oamenilor şi mai ales acea a averei lor în spusele a doi sau trei indivizi. Nu e vorbă aceştia erau juraţi, şi cu mult mai mare pompă decât astăzi. Ştiind însă ce valoare aveà jurământul în mintea celor mari, cum ne putem închipui că el să fi fost mult mai sfânt pe buzele celor mici? Pretutindene deci putinţă, ba chiar îndemnul către nedreptate, iată caracteristica ocârmuirei acelui timp.

Funcţiunile cele mai însemnate a le autorităţei, precum strângerea dărilor şi dreptul de judecată, tocmai acele care astăzi sunt socotite de nedespărţite de ideea statului, erau adese ori concedate unor privaţi ca folos sau răsplătire, încât astfel cele mai delicate atribuţii a le puterei suverane, acele ce ating averea şi simţimântul de dreptate al locuitorilor, deveniau obiecte de speculă, dând loc la toate încălcările putincioase, şi dacă timpul de atunci nu simţià aşa de adânc atare anomalie, era numai din pricină că şi statul era organizat tot pe abuz şi încălcare, că neputând fi mai rău de cum era sub el, une ori chiar s'întâmplà să se nimerească mai bine, anume atunci când proprietarul căruia se conceda punerea în lucrare a acelor căderi era un om bun şi temător de Dumnezeu.

Chiar din timpurile cele d'întâi a le organizărei statelor romàne, găsim unele sate scutite de oarecare dări în folosul proprietarilor lor, care scutire nu puteà aveà înţelesul că lo-

[27] Vezi d. e. documentele următoare; pentru întărirea domnului singur: 1400 (?) Mircea cel Mare, *Arh. ist.* I, 1, p. 4: 1421, Dan, ibidem, I, 1, p. 20. Pentru acele întărite de divan împreună cu domnul cele mai multe. Pentru acele întărite de părcălabi, şoltuzi şi pîrgari; 1591, ibidem. I, 1, p. 105; 1603, Melchisedek, *Chron. Romanului.* I, p 227; 1636, *Arh. ist*, I, 1, p. 15. *Uricarul* II, p. 258.

[28] Vol. IV, p. 146.

cuitorii lor să nu mai plătească de loc contribuţi, ci numai acela că dreptul de a le percepe să treacă dela domn la proprietar. Astfel Mircea cel Mare, printr'un hrisov din 1399, scuteşte satul Pulcăuţii cel închinat de jupânul Galea mănăstirei Strugalea, ,,de oierit. de porcărit, de albinărit, de găletărit, de vinăriciu, de gloabă, de cai de olac, de boi de cărat, mai pe scurt de toate slujbele şi dările mari şi mici, *care să rămână în folosul acelei mănăstiri*, precum îl mai emancipăm şi de legea de a păscui moron trei zile pe an pentru domnia mea, *lăsând şi aceasta în folosul mănăstirei*". Conform cu această scutire domnul ameninţă pe slujbaşii săi ,,trimişi pentru strângerea ajutorinţelor cuvenite domniei şi în alte trebi, că acela care va face strâmbătate zisului sat măcar pentru un fir de păr va suferi mult rău şi urgie" [29].

Dintre numeroasele documente care conţin astfel de scutiri în favoarea mănăstirilor mai amintim pe unul privitor la mănăstirea Probata din Moldova. Această mănăstire se bucură alăturea cu cea dela Bistriţa de o deosebită favoare pe timpul lui Alexandru cel Bun şi a urmaşilor sai, dintre care Petru Voda scuteşte în 1448 satele ei Ciulineştii, Ghereştenii şi Roşca de lânga Hârlău ,,să nu plătească bir, nici posad, nici podovadă, nici iliş, nici mori să nu facă, nici în soldă să nu ămble, nici buţile noastre să nu care şi nici o altă slujbă a noastră. Toţi cojocarii şi alţi meşteri din acele sate să fie venit numai mănăstirei; în sfârşit nici judecătorii dela Hârlău, nici globaşii lor, nici pripăşarii să nu aibă a judecă pe acei oameni, nici să-i prade, nici gloabă sau tretin să nu le iee, nici pentru neascultare, ci în oricare treabă între acei oameni să-i judece călugării, luând tot venitul cât va fi" [30]. Pe lângă această favoare se mai găseşte hărăzită aceleiaşi mănăstiri, toată ceara din zecimea domnească dela Târgul Ftumos, şi pe tot anul câte 6 buţi de vin din acea dela Hârlău sau dela Cotnari, ,,ca să se poată da fraţilor câte un adaos de băutură" [31].

Se mai află apoi dăruite mănăstirilor adeseori vămile unor oraşe megieşite sau chiar îndepărtate, precum Bistriţei vama din Bârlad de către Alexandru cel Bun, acea dela Bacău şi Tazlău de către Ştefan cel Mare, de către acelaş domn mănăstirei Tazlăului vama tazlăoană [32]. Dăruirea venitului unor vămi nu trebue amestecată cu scutirea de vamă a oamenilor din satele mănăstireşti, conţinută în un document dela Ştefan cel Mare, care scuteşte pe locuitorii satului Negoeşti a epis-

---

[29] Arh. ist. I, 1, p. 97.

[30] Ibidem, p. 153.

[31] Documente din 1442 si 1447. *Arh. ist.*, I, 1, p. 102 şi 113.

[32] Documente din 1442, *Arh. ist.*, I. p. 132: 1458, ibidem, p. 154; 1460, ibidem, I, 2, p. 6. I. Nistor. *Die Moldauische Zollwesen in Iahrbuch für Gesetzgebung* al lui Schmoller.

copiei de Roman de plata oricărei vămi, fie la exportul mărfurilor precum, „din peşte proaspăt sau din majă sărată, sau din sare, sau din fier alb, sau din vase de lut, sau din vase de lemn, sau din curechiu, sau din miere, sau din ceară ce vor aveà să vânză, sau iarăşi unde vor cumpără, ori marfă vie ori moartă, sau boi, sau ialoviţe, sau berbeci, sau cai, sau epe, sau fiere, sau jderi, sau veveriţe, sau orice marfă, ori unde şi ori în ce loc, sau la târguri, sau la lacuri, sau la Nistru, sau la Cetatea Albă, sau la Chilia, sau la Dunăre, sau ori unde în ţara noastră, să le fie slobod şi fără vamă, sau fiind vama vândută ori nevândută" [33]. De această scutire de vamă *internă*, adecă de plata oare căror taxe se bucurau într'adevăr locuitorii, întru cât dânsa se percepeà aiurea decât în satul scutit, cu toate că fără îndoială o asemene scutire aduceà un folos şi mănăstirei, punând pe locuitorii satelor în poziţie de a vinde mai ieftin, şi deci de a-şi trece mărfurile lor în mai mare câtime, ceea ce-i îmbogăţià îmbogăţind şi mănăstirea.

Pe lângă atare scutire de dări şi de taxe şi pe lângă atribuirea unor venituri a le statului, precum unele vămi, în folosul mănăstirilor, mai găsim însă şi alt sistem de a le spori câştigul, anume concedarea dreptului de judecată asupra locuitorilor aşezaţi pe proprietăţile lor. Am văzut cum documentul citat mai sus din 1448, oprea pe judecătorii din Hârlău, globaşii şi pripăşarii să nu judece, nici *să prade*, nici gloabă să nu iee dela satele mănăstirei Probata. Un alt document din 1459 ordonă juzilor dela Bacău, să nu judece nici globaşii să globească pe oamenii din satul Lucăceştii, care să fie daţi în judecata egumenului Bistriţei. Un alt document din 1529 dela Petru Rareş încuviinţează unui sat dat de călugărul Evloghie mănăstirii din Sălăgeni ca „judecătorii domneşti să nu judece pe locuitori ci să fie legea acelui sat cum este legea celorlalte sate mânăstireşti" [34].

In timpurile mai vechi se întâlnesc asemene scutiri de dări a unora sate şi în favoarea unor proprietari privaţi, nu mai puţin şi concedarea jurisdicţiei lăsată tot lor de domn, pentru oamenii de pe moşiile lor. Astfel întâlnim un document dela Dan Vodă din 1430, prin care domnul dărueşte boierilor Stoica, Dimitrie, Vlăscan, Petru şi Şisman satele Ciurileştii, Dâmbova, Turcineştii şi jumătate din Balomireşti, scutindu-le de oierit, porcărit, albinărit, găletărit, vinăriciu, dijme, gloabe, cosit fân, cărat, podvezi şi alte slujbe şi dăjdii mari şi mici", pentru care domnul ordonă „să nu cuteze a-i bântui nici jude,

[33] Document de la Stefan cel Mare în *Melchisedek*, Chron. Romanului, I, p. 127. Vezi un altul relativ la mănăstirea Probata din 1471 în Arh. ist., I, 1, p. 116.

[34] Orest Popescul, *Câteva doc. moldoveneşti*, p. 36.

nici globaş, nici birar, nici din alte slugi şi dregători ai domniei mele, ce se trimit în slujbele şi trebile domneşti, iar cel ce-i va nedreptăţi pe ei sau pe oamenii lor, unul ca acela va păţi mare reu şi urgie dela domniea mea", după cum se vede o danie şi scutire făcută în tocmai după terminii scutirilor mănăstireşti [35]. Un alt document din 1433 conţine hărăzirea către un boier din partea lui Ştefan fiul lui Alexandru cel Bun, a unui sat în susul Săratei, „cu dreptul propriei judecăţi locale în atârnare însă dela Curtea din Iaşi" [36]. Pe când însă asemene scutiri de dări şi concesiuni a dreptului de judecată se întâlnesc foarte des în hrisoavele date mănăstirilor, ele formează o rară excepţie în acele încuviinţate feţelor private, şi dacă ele sunt aşa de rari chiar în timpurile mai vechi, când domnul nu era constrâns de nevoi, şi puteà dărui însă în largul lui din veniturile sale, apoi în timpurile mai noue ele dispar cu desăvârşire. Religiozitatea Domnilor îi împinge însă mereu a se arătà darnici către mănăstiri, urmând înainte a le încuviinţà asemene concesiuni în cuprinderea şi întinderea daniilor celor vechi. Astfel întâlnim bunăoară de aceste danii făcute de Mihai Viteazul ca domn al celor trei ţări române, prin un uric al său din Iaşi, 1600, în care el dărueşte mănăstirii Bistriţa „decima albinelor dela toţi vecinii din toate satele sântei mănăstiri" [37]. De asemene mai găsim pe Constantin Movilă ordonând slugilor sale vameşii din târgul Trotuşului „ca să nu mai învăluiască pentru vamă nici o marfă de a sântei mănăstiri numită Bistriţa, câte vor fi mergătoare la ţara ungurească, ci să rămână în folosul sântei mănăstiri, fie boi, fie vaci, fie grâu, fie orice" [38]. Totuşi găsim destul de târziu în 1725 în documentul care ne arată pe Mihail Racoviţă Domnitorul Moldovei apărând satul Prelipcea de amestecul Vornicului de Dorohoi spunând ca să nu globească pe oameni din acel sat „ci stăpânul lor Stroici să-i certe pentru unele ca acele; iar de s'ar întâmplà să se facă între acei oameni nescareva fapte care este să se globească dela scaun, atunci Pârcălabii den ţinutul Hârlăului vor cercà acele [39]. Vra să zică pentru vinele mai mari să-i globească pe oameni Pârcălabii; iar pentru cele mici proprietarul; un drept de judecată delegat unui boier.

Pe Miron Barnovski îl aflăm însă scutind pe satul Borileştii de mai multe dări anume de iliş, sulgiu, unt, lup, pentru

---

[35] *Arh. ist.*, I, 1, p. 73 şi 113. Alt document de acelaş fel este destul de nou din 1613. Prin el satul Bialoizvor (Izvorul Alb) este dăruit lui Pătraşcu Postelnicu cu iertarea tuturor dărilor. *Doc. rom.* ed. Bianu p. 86.

[36] *Arh. ist.*, I, 1, p. 81.

[37] Ibidem. I, 1, p. 117. Data documentului pusă de Hasdeu 1599 Iulie 27 este greşită, vol. V, p. 226, nota 133.

[38] Documentul din 1610. *Arh. ist.*, I, 2. p. 21.

[39] N. Iorga. *Studii şi Doc.* V, p. 539.

alt motiv decât acela că ar fi fost călugăresc, anume pentru că ţineà strajă pe apa Tazlăului. Totuşi este de însemnat că el numai poate întinde scutirea în larga măsură în care o făceau domnii din vremurile mai vechi, căci lasă pe locuitorii acelui sat, să plătească înainte cisla adecă birul, tocmai darea cea mai de seamă „câtă va fi scrisă în vistierie" [40]. Se găsesc une ori şi scutiri de slujbe militare în parte sau chiar în totul. Aşà prin un document din 1444, Ştefan al II-lea dispune în favoarea mănăstirii Horodnicul ca oamenii din satul Balacineştii pe lângă scutirea de dări „nici la oaste să nu meargă niciodată, nici măcar a luptà". Alt document din 1458 hotăreşte ca locuitorii satului Bostineşti „să meargă unul sau altul când se va întâmplà să merg însuş Domnia mea la oaste; alte date însă nu". Al treilea document din 1475 confirmă dania lui Ştefan al II-lea adăogând că locuitorii Horodnicului „nici la străjă să nu meargă, nici la mori să nu lucreze, nici la oaste să nu meargă".

In Ţara Românească, Mircea cel Bătrân scuteşte de asemeni satele mănăstirii Strugalea de toate slujbele afară de oastea cea mare adecă de scularea întreagă a ţării la vreme de grea cumpănă" [41]. Scutirile de slujbe militare se prefăceau în prestaţii de deosebite feluri în folosul călugărilor.

Altfel de scutiri erau acele concedate însuşi locuitorilor şi care erau spre folosul lor. Aşà se urmà totdeauna la înfiinţarea de Slobozii adecă la colonizări ale locurilor pustii sau pustiite prin năvăliri, războaie, molime, etc. Formula obştească de scutiri erà că cutare boier este „volnic cu cartea Domniei mele a chemà şi-a strânge oamenii străini şi dacă ar venì şi s'ar aşezà în acea silişte ori câţi ar hi, dela Domnia mea vor hi cu pace de toate dările şi angăriile până în [42] (atâţi ani). De obicei terminul erà de doi ani. [43].

Despre organele cărora erà încredinţată ocârmuirea din acest timp, aflăm numai puţine lămuriri din documentele cunoscute.

In fruntea ţărei stăteà domnul, concentrând în mânile sale toate puterile atàt militară cât şi administrativă şi judecătorească, cea mai absolută autoritate ce a fost pusă vreodată în mâna unui om. In un asemene sistem înţălegem că nu poate fi vorba de nici o mărginire a ei legală, ci numai de una morală sau obicinuelnică, care prea uşor putea fi depăşită. Domnul

---

[40] Document din 1629, *Arh. ist.*, I, 1, p. 119.

[41] Documente citate de I. Bogdan în studiul său. *Documentul Răzenilcr din* 1484 în An. Acad. rom. XXX, 1408 p. 409—410.

[42] Mai multe doc. privitoare la înfinţarea de Slobozii în Al. Papadopol Calimah. Sloboziile *Conv. lit.* XVII 1884 p. 445 si urm.

[43] Iorga, *Studii şi doc.* V p. 34-35. Cel mai vechiu document care învoeşte lui Galiş înfiinţarea unei slobozii pe un loc pustiu, cel dela Alexandru cel Bun din 1412 *ibidem.* p. 530.

erà deci autoritatea supremă dela care atârnau toate interesele supuşilor săi, dela cel mai mic până la cel mai mare. Avere, onoare, viaţă, totul stătea în clipita ochiului său. In contra unei puteri atât de arbitrare şi de care se abuzà cu atâta uşurinţă, ţara ne având nici un mijloc legal de împotrivire, alergà la cele extra-legale. Nicăiri în lume nu s'a abătut poporul atât de des pe calea revoluţiilor, ca în istoria mai veche a ţărilor române.

Această autoritate, atât de absolută a domnului, era delegată *slugilor sale*, adecă dregătorilor care îi ajutau la ocârmuirea ţărei. Din aceştia se deosebeau întâi organele centrale, acele care după terminologia de astăzi ar fi reprezintate prin miniştri, precum : banul (în Muntenia), logofătul, vornicii, postelnicul, vistiernicul, spatariul, (hatmanul în Moldova) şi aga. Pe lângă aceştia mai erau şi dregătorii însărcinaţi cu slujbe personale pe lângă domn precum : paharnicul, stolnicul, comisul şi cei mai mici încă, medelnicerul care turna de spălat principelui, şi ciohodarul, ,,mai marele peste papucii şi ciubotele lui'', timpurile de atunci nefăcând nici o deosebire între slujbaşii statului şi slugile domnului. Să nu se creadă că sub numele de *slugi* se înţelege numai oameni mai mici. Şi boierii chiar cei mari erau aşà numiţi de Domn, slugile lui. Ştefan cel Mare în un document din 1481 vorbeşte de ,,slugile noastre Sima, Şteful şi Macsico feciorii boierului Rotunpan care vând nişte moşii slugei noastre boierului Sbierea''. Alt document din 1570 pomeneşte de sluga lui Bogdan Voevod. credinciosul boier ,,*Petrea* Albotă logofăt''. Dar tot ca slugi domneşti sunt arătaţi şi oamenii de jos. Aşà un document din 1638 vorbeşte de ,,slugile noastre Vasile Drăguş biv. Părcălab (boier mare) alăturea de Ionaşcu din Ionăşeni (răzeş) ,,Petre Hurjia staroste de casapi din Iaşi de Larion din Dragoteşti şi de Mihalcea din Blăndeşti (rozeşi)[44].

Dintre slujbaşii Ţării, vornicii în Moldova, acel de ţara de jos şi acel de ţara de sus şi banul Craiovei în Muntenia, aveau, la început cel puţin, o autoritate întinsă asupra unui teritoriu anumit; ceilalţi aveau sub mânele lor întreaga ţară, întru cât se atingeà de căderile lor. Aceste căderi însă nu erau nici ele preciz hotărâte. In afară de împrejurarea că fiecare boier era şi militar, videm că ei adese ori sunt însărcinaţi cu nişte lucrări ce nu intrau în a lor cădere. Astfel găsim într'un rând pe mi-

[44] 1481 . . . . .Vart. Măzăreanu în *An. Ac. Rom.* II, tom. XXXIV 1911 p. 310; 1570 Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise* I, 1, p. 34. 1638, *ibidem* II, 2, p. 3. Alt doc. care vorbeşte de *slugi domneşti sunt* : 1507 un Stolnic slugă domnească, *ibidem* I, 1, p. 49, 1600 Pârcălab de Soroca *ibidem*, p. 449 ; 1589 Armaş *ibidem* p. 177 ; 1592 Pârcălab de Roman, *ibidem* p. 208 ; 1634 Părcălab Pătraşcu Boldescu sin Toader Boldescu Vornici, *ibidem*, II, 1, p. 26, 1628 *ibidem*, II, 1, p. 465. 1642, *ibidem* p. 121.

tropolitul ţărei Atanasie, şi pe cămăraşul Sekeli, unul cap al bisericei, celalt însărcinat cu „îngrijirea tesaurului privat al domnului şi cu pedepsirea neguţitorilor ce vindeau falş după cântar" [45], rânduiţi împreună într'o cercetare pentru limpezirea hotarului satelor Petrişanii şi Iugăreştii între vornicul Ureche şi mănăstirea Agapia [46]. Vasile Lupu rândueşte în o cercetare de aceeaşi natură pe vel logofătul Gavrilaş, a cărui dregătorie era doară întocmirea documentelor [47]. Cu toate că de obiceiu logofătul va fi întocmit documentele, vornicul va fi judecat şi vistiernicul va fi încasat bani, se pot prea uşor întâlnì cazuri când un dregător îndeplineşte căderile unui altuia, fără ca atare eşire din sfera lui de activitate să fi părut cel puţin nepotrivită. Intâlnim doară într'un document pe hatmanul Constantin Razu, adecă capul oştirei, care mergând cu o slujbă domnească la Suceava, este însărcinat şi cu judecarea unui proces între mănăstirea Slatina şi locuitorii din satul Rădăşanii [48]. Altă dată un medelnicer, a cărui treabă era de a turnà domnului apă când se spălà, este însărcinat cu judecarea unui proces [49]. De aceea este cam zădarnic a se încercà să se determine cu ce afaceri se îndeletnicià fiecare dregător, întrucât toţi se puteau ocupà cu toate.

Sub dregătorii cei mari ai curţei veniau acei ţinutali, numiţi în deobşte *părcălabi*, în vremile mai vechi în unele ţinuturi, *staroşti*. Inainte de a cercetà caracterul acestor capi ai judeţelor, să căutăm a luminà pe cât va fi cu putinţă o întrebare de tot întunecoasă, anume originea sub-împărţirilor administrative ale ţărilor române.

Impărţirea Munteniei şi a Moldovei în judeţe, astfel precum o întâlnim în vremile mai noue, este de sigur în totalitatea ei posterioară descălecărei, ceeace se poate cunoaşte chiar de pe numele de *judeţ* dat acestor cercuri de ocârmuire, care vine dela scaunele judecătoreşti înfiinţate în ele, şi are deci origine reflexivă, nu una neconştiută, istorică. Totuşì noi credem că reţeaua pe care s'au întocmit asemene împărţire este mai veche decât descălecarea, şi că cele mai multe din regiunile ce constituesc mai târziu judeţele purtau numele ce le au astăzi, din vremuri mult mai bătrâne.

Astfel în Oltenia, care a fost locuită de Români, neîntrerupt dela colonizare, întâlnim numirile a patru judeţe, care sunt fără îndoială mai vechi decât întemeierea statului mun-

---

[45] Cantemir, *Descr. Moldaviae*, p. 85.
[46] Doc. din 1610, *Arh. ist.*, I, 1, p. 22.
[47] Doc. din 1639 ibidem, I, 1, p. 87.
[48] Anaforaua boierilor către Gr. Ghica din 1765 Iunie în 3 în *Uricariul* X, p. 104.
[49] Doc. din 1742, ibidem, VIII, p. 9.

tean. Judeţul Mehedinţi îşi derivă numele dela Mehadia ce făceà mai înainte parte din el, şi această localitate după toate probabilităţile îşi trage numele dela Romani. Tot aşa cu Jedeţul *Romanaţi* a cărui nume vine tot din epoca romană [50]. Numele *Gorjului* şi *Doljului* sunt combinate din acel al Jiului cu cuvintele slave Gor=deal şi Dol=vale, fără înţeles în limba română, deci date acestor regiuni de Slavoni, înainte de a se contopì ei în naţionalitatea română, între veacurile VI—IX. Numai *Vâlcea*, cu un nume dat de Români, nu se poate hotărî dacă este anterior sau posterior descălecărei. Este însă probabil că întru cât celelalte patru subîmpărţiri ale Olteniei sunt vechi, şi aceasta ce mai rămâne, a cincea va fi existat din o epocă contimpurană cu celelalte.

Judeţele din Muntenia Mare poartă mai toate numirele râurilor ce le străbat: *Oltul*, *Argeşul*, *Dâmboviţa*, *Ilfovul*, *Ialomiţa*, *Prahova*, *Buzeul* (numit mai înainte şi *Secuenii* dela vecinătatea Secuilor), *Teleormanul*, *Râmnicul*, unul singur acel al unui munte. *Muscelul* şi un altul acel al oraşului său de capitală: *Brăila*. Singur *Vlaşca* cu un nume slavon, fără înţeles în româneşte, este de felul acelora a Gorjului şi Doljului din Muntenia Mică.

Inprejurarea că cele mai multe judeţe ale Munteniei, poartă numiri împrumutate dela elementele naturale şi nu dela aşezări omeneşti, ne arată că regiunile reprezentate prin ele sunt mai vechi decât întemeierea oraşelor ce mai târziu ajunseseră capitalele lor.

In Moldova din potrivă aflăm mai toate judeţele numite după oraşele lor de reşedinţă: *Dorohoi*, *Hârlăul*, *Suceava* [51], *Iaşi*, *Roman*, *Bacău*, *Vaslui*, *Tecuci*, *Neamţ* [52], *Fălciu* [53], *Orheiu*, *Lapuşna*, *Soroca*, *Tighinea*, *Hotin*, *Cetatea Albă*.

Numai patru judeţe din Moldova, *Tutova*, *Covurlui*, *Putna* şi *Chigheciul* poartă numiri deosebite de acele ale capitalelor, numiri derivate dela apele ce le udă, unul, Chigheciul dela un codru din cuprinsul lui.

Este firesc lucru de admis, că la acele judeţe unde numele concoardă cu acel al capitalei mai întâi s'au înfiinţat aceasta şi apoi s'au întins numele la circonscripţia administrativă a căruia centru ea devenise. Chestiunea deci dacă existenţa acelor judeţe este anterioară sau posterioară descălecărei va atârnà de data la care au fost întemeiate asemene oraşe. Aşa bună oară Neamţul se ştie că este mai vechiu decât des-

[50] Asupra Mehadiei şi a Romanţilor. Vezi Vol. I, p. 222—223.

[51] Capitala judeţului fu Suceava, până la răpirea Bucovinei de Austriaci. Judeţul Hărlău, au devenit Botoşanii.

[52] Peatra ajunse capitală mai târziu.

[53] Tot aşa cu Huşii.

călecarea, de oarece cetatea Neamţului dela care îşi trage numele şi oraşul aşezat în poalele ei fu înfiinţată de cavalerii Teutoni încă înainte de 1232 [54]. Tecuciul care poartă un nume slavon fără înţeles în limba română, trebue să fie iarăşi mai vechiu decât întemeierea domniei în Moldova. Despre Roman din potrivă s'ar părea că a fost întemeiat după descălecare, şi în orice caz şi-a primit numele dela Roman Vodă (1391—1393) care'l numeşte oraşul său [55]. Oraşul Huşii s'au întemeiat de sigur de Husiţii refugiţi în hotarele Moldovei, de oarece papa Eugeniu al V-lea, prin o bulă a sa din 1446, spune că „ar fi aflat cu cea mai mare neplăcere cum că în regatul Moldovei s'ar fi adăpostind o mulţime de eretici, din secta cea scârboasă a Husiţilor" [56]. Forma plurală a numelui întăreşte şi mai mult originea husită a oraşului. Asupra existenţei judeţului însă a căruia capitală astăzi este Huşii, chestiunea aceasta nu poate hotărî nimic, întru cât numele judeţului este luat dela alt oraş, din sânul lui, *Fălciul*, care a fost prima lui capitală [57].

Cât despre judeţele moldoveneşti a căror nume nu este împrumutat dela oraşele de reşedinţă observăm, lucru în destul de curios, că în două din ele, Covurluiul şi Tutova se întâlnesc tocmai două din cele mai vechi oraşe ale Moldovei, Galaţii şi Bârladul, ambele cu numiri slavone fără înţeles în limba română şi din care Bârladul este adeverit chiar din cronici ruseşti a fi existat încă de prin veacul al XII-lea [58].

---

54 Vol. II, p. 219.

55 Vol. III, p. 120.

56 Reprodusă de Kemeny Kurz, *Magasin* für *Geschichte Siebenbürgens* II, p. 49. Aceiaşi origine o dă şi Bandinus în 1646 vezi *Codex Bandinus* în An. Ac. Rom. II tom. XVI 1895 p. XXXX şi 23.

57 Nu este de admis părerea Episcopului Melchisedek că *Huşii* şi-ar trage numele de la un boier *Husul* sau *Huus* (slav.=gîscă). Arhiva ist. I, p. 1, Vezi mai pe larg discuţia în G. Ghibănescu, *Originea Huşilor, studiu istoric* Bârlad 1887.

58 Existenţa Bârladului se poate urmări în izvoare încă de prin veacul al XII-le. Diploma lui Ivancu Rotislavovici din 1134, îl pomeneşte alăturea de Tecuciul şi Galaţi (Vezi Vol. II, p. 204). Autenticitatea diplomei bârlădene a fost însă contestată mai ales pe motive limbistice de I. Bogdan, *Dimploma bârlădeană din* 1134, principatul Bârladului, o încercare de critică diplomatică slavo-română, Bucureşti, 1889. De şi bănuirea autenticităţei ei numai pe motive, că limba în care e scrisă nu ar corespunde cu acea a documentelor sau cronicelor slave contimporane ei, nu ne par de tot hotărâtoare, chiar dacă am lăsà deo cam dată la o parte diploma, încă Bârladul este amintit în cronica din Chiew, pe la anul 1144—1146 şi anume în legătură cu Ivancu Rotislavovici, numind pe acest principe cu epitetul de *Berladnik*, (Bogdan, l. c. p. 31). O cronică din Nowgorod spune la anul 1149 că Gheorghe Vladimirovici din Chiew trimise pe *principele de Bârlad* contra Novgorodenilor, ibidem, p. 32, nota 1). Tot cronica din Kiew pomeneşte în mai multe rânduri de *Bârladnici* ca de un popor deosebit, care nu pot fi decât locuitori Bârladului, ibidem p. 39). Pe baza acestor texte şi a altor împrejurări D-l Radu Rossetti, în *Revista nouă*, Bucureşti II, 1890, p. 464 şi urm. apără existenţa principatului Bârladului.

Aceasta ne ar dovedì numai faptul că atari regiuni erau individualizate încă înaintea întemeierei oraşelor din sânul lor. Dacă ele s'ar fi constituit în corpuri deosebite, după ce oraşele ar fi început a înflorì, ar trebui numai decât ca ele să le fi împrumutat numirile. Din această împrejurare se poate încă deduce un argument pentru vechimea împărţirilor în regiunile judeţelor sale ale Munteniei şi a parte din Moldova, a căror nume nu concoardă cu oraşele lor de reşedinţă.

Din discuţiunea de mai sus ar urmà că regiunile din care s'au format după descălecarea şi organizarea Ţărilor române judeţele lor, se delimitase încă înainte de acest eveniment, în cele mai multe punte ale suprafeţei lor, şi că împărţirea administrativă a Munteniei şi Moldovei reproduce numai o împărţire provincială mai veche decât întemeierea ţărilor însăşi.

Autoritatea supremă în aceste judeţe erà încredinţată în fiecare la câte doi *părcălabi*, care îşi aveau scaunul în oraşul de reşedinţă. Aşa bună oară se ştie că Târgul-Frumos, care era capitala judeţului Cârligăturei, (acuma înglobat în al Ia-şilor) erà reşedinţa unui părcălab [59]. Aceşti capi ai judeţelor, cum am zice astăzi prefecţi, mai purtau şi numele de *uriadnici*, *diregători* şi în unele din ele pe acel de *starosti*. Aşà în un document dela 1617 găsim pe diregătorul, şoltuzii şi pârgarii din Târgul-Frumos, jăluindu-se contra vornicului Ureche şi călugărilor de Secul pentru stăpânirea nedreaptă a acestora asupra unei mori [60]. Miron Costin ne spune în poema polonă că părcălăbiile Putnei şi a Cernăuţului se numeau starostii, şi conform cu această arătare aflăm un document din 1623, care pomeneşte despre starostii de Putna [61]. Acest nume de pe urmă pare a fi fost însă întrebuinţat şi pentru alte judeţe în locul acelui de părcălab, de oarece Miron Costin ne vorbeşte în aceeaşi poemă despre veniturile starostelui Bârladului, a starostelui Dorohoiului şi a stărostiei Cotnariului [62]. Parcălabii erau însărcinaţi cu adunarea contribuţiilor şi aveau şi căderi judecătoreşti, precum şi îngrijirea de alte afaceri, din care unele atingeau uneori interesele comunale. Aşà am văzut mai sus cum părcălabul Târgului Frumos, apără împreună cu autorităţile municipale interesele acelui oraş contra călugărilor dela Secu.

Sub părcălabi eraù o sumă de agenţi inferiori însărcinaţi în special cu încasarea dăjdiilor. Este în totul firesc de a întâlni vechea noastră ocârmuire îndeletnicindu-se aproape numai cu încasarea dărilor şi împărţirea dreptăţei. Aceste sunt singurile

---

[59] Cantemir *Descr. Moldaviae*, p. 11.
[60] *Arh. ist.*, I, 1, p. 13.
[61] *ibidem*, I, 1, p. 144.
[62] *Ibidem* I, 1, p. 170.

afaceri publice de care se îngrijesc ocârmuirile rudimentare; căci celelalte interese ale obştei sau sunt lăsate în deplină părăsire sau sunt date în sama unor aşezăminte speciale. Cultura câtă va fi fost, erà încredinţată bisericei, care avea organizarea ei autonomă, cu regulele, jurisdicţia şi veniturile ei; căutarea de interesele publice, precum căi de comunicaţie, poduri şi altele, erau lăsate cu totul la îndurarea privaţilor, care dispuneau uneori prin testamentele lor, să se facă câte un pod peste o apă sau să se întocmească o fântână la cutare răspântie. Comerţul, agricultura, industria mergeau cum puteau în sânul stărei chaotice a societăţei. In scurt ocârmuirei din acele vremuri nu-i rămânea alt cevà de făcut de cât de încasat contribuţiile şi de cercetat pricinile, fără de care îndeletniciri nici se poate măcar concepe ideea de stat.

Pentru a puteà îndeplinì aceste trebi trebuia menţinută ordinea de aceia şi găsim şi urme de poliţie preventivă precum străji în sate pentru prinderea furilor şi împiedecarea neorânduielilor.

Aşà, o scrisoare a şoltuzului de Suceava către birăul din Bistriţa vorbeşte de nişte oameni ce s'ar fi îmbătat „ce oameni fuse de ispravă şi apoi au ieşit noaptea de au umblat ca nişte tâlhari cu săbii, cu corduri (sic?) şi cu topoare şi întrebându-i straja ce oameni sunt de umblă aşa cu arme goale prin trăg (târg) ei au dat în strajă şi au tăiat pe un fecior al străjilor şi aşà făcând au sărit străji de i-au prins". Tot aşà trebue înţelese dispoziţiile cele foarte înţelepte şi care s'ar putea reînvia astăzi de a se pedepsì pe acei ce ar lăsà locuri desgrădite unde s'ar găsi unele vraniţe (graniţe, hotare) sau pârleazuri deschise [63].

Fiindcă despre organizarea justiţiei ne vom ocupa într'un capitol special, cu prilejul studierei legislaţiei lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupu [64], apoi aici spre a complecta cadrul ocârmuirei, ne rămâne numai a enumăra felul dăjdiilor. Contribuţiile se adăogiră necontenit potrivit cu sporirea nevoilor ţărilor române, şi anume în două îndreptări, intensiv prin mărirea nartului dăjdiei, apoi extensiv, înmulţindu-se numărul lor şi iscodindu-se fără încetare dări noui peste cele vechi.

Documentele răstimpului studiate până aici ne arată următoarele contribuţii ce se luau de la locuitori: In primul loc *birul*, dare directă impusă pe capul omului şi care se ridica sub forma *cislei* de la ţărani fie liberi (megieşi, knezi, moşneni sau răzeşi) fie supuşi (rumâni sau vecini); iar de la mazili coborâtorii boerilor uitaţi la ţară prin impunere personală iar nu sub forma obştească a cislei. Pe lângă contribuţia directă, mai erau o sumă de altele indirecte, răspunse de pe avere fără deosebire,

[63] N. Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. 66 şi *Studii şi Doc.* V, p. 342.
[64] In volumul al VII-lea.

de boieri anume chiar de acei dregători, şi de ţărani. Astfel eraù *oieritul*, darea pe oi, *albinăritul*, pe stupi, numit şi desetina, *porcăritul* sau goştina, *găletăritul* darea de pe numărul de găleţi de grâne strânse de pe câmp. Veneau apoi *dijmele*, venituri foarte însemnate trase de domn în natură de la productele pământului, precum de la miere, ceară (altă dare de cât albinăritul) sau vin. Aceste dijme erau acele din dări, a căror strângere se conceda adese ori către mânăstiri. Se mai întâlneşte *vinăriciul*, darea pe crâşme, *ilişul* un soi de dare în bani a cărei natură nu poate fi determinată mai de aproape, *posadul* darea pentru întreţinerea garnizoanelor prin oraşele unde erau de trebuinţă.

In afară de aceste venituri regulate, mai erau şi altele provenite din amenzi care se numeau în de comun *gloabe*, şi erau iarăşi de mai multe feluri precum : *tretina*, amenda de o treime din valoarea obiectului defraudat, *oşluca*, pedeapsa bănească impusă acelor ce nu vroiau să asculte de ordinile ocârmuirei, *pripăşăritul*, amenda încasată de la vitele găsite de pripas, *şugubinele* sau deşugubinile, iarăşi amenzi pentru deosebite abateri [65]. Poporul de jos mai erà supus încă, în afară de plata dărilor, şi la nişte lucrări în natură pentru folosul domniei. Aşà în locurile de fânaţ erà îndatorit a cărà fânul domnesc ; în podgorii a cărà buţile cu vin ; lângă ocnele de sare a transporta droburile scoase din mine ; în preajma râurilor a drege morile ; lângă Dunăre a pescui morun şi pretutindeni a procurà domnului boii pentru podvoade (căraturi) şi caii de olac pentru transmitera ordinelor domneşti [66]. Pentru adunarea acestor dări şi amenzi erau deosebite clase de strângători care să numeau uneori *vătămani* [67], vechii juzi sau knezi, alte ori îşi împrumutau numele de la darea ce încasau ; astfel birarii, pripăşarii, oşlucarii, deşugubinarii. Cu cât cădeau mai mult ţările române sub stăpânirea turcească, cu atâta se înmulţea numărul dărilor şi se adăogea câtimea lor. Pe la sfârşitul veacului al XVI-lea am văzut bună oară pe Iancu Sasul şi Emanoil Aron, luând unul a zecea din boi, celalat chiar câte un bou de om în toată ţara. Pe la începutul veacului următor întâlnim o nouă dare, *fumăritul*, impusă pe fiecare fum ce eşià din o casă ; apoi o alta de 8 aspri de fie-care familie, sporită de Iacob Eraclide Despotul la cifra de un galben,

---

[65] Asupra acestor diverse dări şi amenzi, vezi Melchisedek, *Cron. Romanului*, I, p 121—123.

[66] Asupra tuturor acelor îndatoriri, vezi documentele din 1399, de la Mircea cel Mare în *Arh ist.*, I, 1, p 97 ; 1430. Dan al II-le, idem, I, 1, p. 73 ; 1448, Petru al III-le din Moldova idem, I, 1, p. 153 şi 1490, Vlad al VI-le, idem. I, 1, p. 5. Adaoge documentul din 1458, Ştefan cel Mare, Melchisedek, *Cron. Rom.*, I, p. 117 şi altul de la Ieremia Movilă, 1595, *Arh. ist.*, I, 2, p. 7.

[67] Doc. de la Miron Barnovski, 1629, în condica episcopiei de Huşi Melchisedek *Cron. Huşilor*, p. 33.

adecă 12 aspri [68] o taxă pentru tăierea vacilor şi a oilor, o dare de unt în natură pentru aprovizionarea Turcilor, câte o câtime de lupi de fiecare sat, o dare nouă pe laptele vacilor numită *sulgiu* şi altele felurite, care de care mai arbitrară, mai nedreaptă şi mai distrugătoare de producţiune.

Din aceste dări, birul ajunsese pe timpul lui Mihaiu Viteazul la o înălţime aşà de mare, în cât moşnenii ne mai putându-l plăti, li se luau moşiile pe sama domniei. Tot aşà întâlnim şi in Moldova pe Petru Schiopul, luând ca domnesc satul Urinceştii din ţinutul Lăpuşnei, pentru că nu putuse răspunde darea de 70,000 de aspri aruncată asupra lui. Satul devenit domnesc, este apoi vândut de Petru Schiopul mitropolitului Movilă, de la care domnul ia acea sumă de bani, spre a împlini cifra tributului îndoit pe care se îndatorise a-l răspunde către Turci, după răsturnarea lui Ioan Vodă.

In cazurile excepţionale când se aruncau dări neaşteptate asupra satelor, mergea câte un boier mare în ţinuturi spre a privighea încasarea lor, de unde se desvoltă în curând abuzul de a face pe acest boier răspunzător pentru deplina încasare a contribuţiilor [69]. Astfel când se aruncă acea dare extraordinară de 70,000 de aspri asupra satului Urinceştii, *logăfătul* Solomon fù însărcinat cu încasarea dărei, pe care el neputând-o împlinì de la acel sat, pentru a scăpà de cumplita răspundere, îl confiscă pe sama domniei [70]. Abuzul de a face pe vistier răspunzător pentru încasarea dărilor aduse la un mare discredit slujba Vistieriei, care ajunsese un strângător mijloc de căpătuială numai pentru cei ghibaci şi hrăpareţi, cum erau mai cu seamă Grecii. Boerii români fugiau de ea, încât întâlnim fenomenul cel foarte straniu că pe cât dregătoriile erau îndeobşte mai căutate, acea a Visteiriei va fi privită ca o pacoste pentru acel căruia i se impunea. Mai multe documente adeveresc această neaşteptată împrejurare. Aşà vedem într'un zapis arătarea că Lupu Bogdan rugă pe socrul său Constantin Cantemir Vodă să facă pe Ilie Enache, duşmanul lui Bogdan, vistier al doilea ,,ca să-l sărăcească

[68] Sigismund c. Petru Rareş 1532 Hurm. Doc. supl. II, 1, p. 66: ,,cent vingt mille aspres, ce qui fait dix mille florins en or" Florinul în aur *era* ducatul sau galbenul austriac.

[69] Vezi două documente, unul de la Petru Schiopul din 1588 şi altul de la Ieremia Movilă în Wickenhauser, *Geschichte und Urkunden des Klosters Solka*, 1877, p. 63 şi 69. Intr'un document din 1665, *Uricariul*, X, p. 230, găsim pe boierul *Mihăilaşcu Beldiman*, vânzându-şi nişte moşii pentru că rămăsese la pagubă mare din nişte zlotări (împliniri de dări) de la ţinuturile Bacăului şi a Neamţului, şi avea strânsoare mare de bani, căci fusese dat la lefegii, adică pe mâna mercenarilor, ca ei să-şi scoată lefile de la el, ce nu îngrijise a aduna contribuţiile din care să se plătească.

[70] Şi aice repetăm observaţia, de mai multe ori făcută, asupra lipsei desăvârşită a ideei de competinţă, întru cât întâlnim un logofăt însărcinat cu încasarea dărilor.

şi să-i stângă casa". Mai mulţi boieri sfătuiesc pe Enache ca „mai bine să-şi dea moşiile, să scape de acea boierie". Despre Todiraşcu Iordache Cantacuzino mare Vistier în domnia a 2-a a lui Dumitraşco Cantacuzino spune Neculcea că „a rămas dator din Vistiernicie cu vr'o 20 de pungi de bani. Aşà sunt de bune boieriile dela Vasile Vodă încoace". Intr'o condică veche se vorbeşte despre nişte datorii „ce nu ar fi ale casei noastre (a unor boieri) ci au fost a Visteriei Moldovei puse asupra casei noastre de la o samă de domni". Tot aşà se tângueşte fostul mare vistier Nicolae Başotă ce a cheltuit mai mult de 7000 de galbeni în trebile vistieriei şi „nici un ban nu mi-s'a orănduit şi din pustiirea ce a dat peste mine mi-s'a stâns casa" [71].

Aceşti slujbaşi ai ocârmuirei însărcinaţi cu strângerea dăjdiilor erau pe capul poporului o adevărată nenorocire, din pricina lipsei depline de control şi de dispoziţii hotărâte în delicata lor menire de îndeplinitori ai dărilor, punt pe care ocârmuirea noastră caută tocmai să'l determine cât se poate mai lămurit. Strângerea mai ales a dijmelor, dărilor pe oi, porci, stupi, apoi gloabele a căror înălţime erà lăsată la apreţuirea agentului împlinitor, punând el cea mai bună parte în buzunarul său,pricinuiau nemulţumirile şi tânguirile cele mai dese. De aceea mai mulţi domni prevăd prin hrisoavele lor de scutire a unor sate de asemenea dări, concedate mânăstirilor. ordine foarte aspre către slugile domneşti, împunându-le a nu mai *bântui* acele sate, a nu le *face strâmbătate* şi a nu le *prăda*. Aşà un document din 1435 de la Ştefăniţă fiul lui Alexandru cel Bun ordonă judeţelor Bacău şi Trotuş să nu năcăjască pe Braşoveni „şi ei mai mult nouă să nu să jăluiască ca apoi vor stà capetele voastre". Un altul dela Alexandru al II-lea ameninţă cu mare chin şi urgie pe ori ce dregător ar voì să iee măcar un gros dela Braşoveni peste vama obişnuită [72].

Stefan Răzvan scrie în 1595 slugilor sale lucrătoare în ţinutul Chigheciului, cum i s'au tânguit călugării de la Tazlău că în loc ca ei să primească bani de la locuitorii satului Tătăranii, silesc pe locuitori la munci în natură, iar starostii, scutarii şi deşugubinarii nu lasă în folosul călugărilor pripasurile, deşugubinele şi gloabele câte s'ar întâmplà în satele călugărilor, ci le iau pe sama lor [73].

In un alt document din 1612 Ştefan Tomşa scrie către Lupu a Mariei, fost vătav de Bacău, „că s'au tânguit înaintea noastră rugătorii noştri, călugării de la sânta mânăstire Bistriţa,

[71] Toate aceste documente în comunicarea lui I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ioan* Ţifescu în An. Ac. Rom. s. II, tom. XXXII, 1910, p. 814 (8) şi urm.
[72] Nicolaescu l. c. p. 89 şi 109.
[73] *Arh. ist.* I, 1 p 141.

pentru că domnii anteriori le au fost dat vama cea mică din târgul Bacău, pe care le am lăsat'o şi domnia mea; iar tu când ai fost acolo vatav, le-ai luat acea vamă şi-i tot superi şi acuma. Deci îndată ce vei vedea această carte a domniei mele să-i laşi în pace şi să le întorci şi cele ce ai luat până acuma, şi să nu mai vină altă tânguire la domnia mea, căci atunci să ştii că vom trimite să te spânzure pe loc" [74]. Miron Barnovski primeşte o tânguire de la episcopii şi egumenii de prin toate mânăstirile, de la mazili, feciorii de boieri de ţară şi de la jupânesele sărace de bărbaţi, adecă văduve [75], că „li s'au pustiit satele şi li s'au răşchirat vecinii prin slobozii şi prin satele boiereşti, şi că au rămas numai cu siliştele, din pricină mai ales că părcălabii de ţinuturi întră în satele lor şi le *pradă* vecinii şi-i ciobotesc fără de ispravă; apoi umblă deşugubinarii în toată vremea de fac năpăşti la femei şi fete de oameni buni şi la sărace pe minciuni, de *fac pradă* şi-i bagă în fiere şi-i ciobotesc; mai umblă în sfârşit şi juzii ţigăneşti de le învăluesc ţiganii, prădându-i şi pe dânşii". Tânguirea nu ne-ar mirà atâta, întru cât tot deauna ocârmuiţii au găsit de bănuit ocârmuitorilor. Ce să zicem însă de ordinul domnului dat asupra acestei jăluiri, care dispune pentru a îndreptà asemenea stare de lucruri, ca părcălabii să nu mai judece pe oameni din satele mânăstireşti decât pentru vinele cele mari, iar deşugubinarii să umble prin acele sate *numai o lună pe an*, în Septembrie, pentru a apărà măcar astfel pe locuitori de prădăciunile organelor ocârmuirei, punându-i mai rar în atingere cu ele.

In sfârşit din numeroasele documente ce le am putea invoca în sprijinul acestor împrejurări, mai cităm încă trei: unul de la Mihaiu Viteazul din 1599, prin care ordonă lui Bogdan părcălabul din Albeşti să lese în pace un sat al mânăstirei Vieroşul, „căci nu va păţì nici un om ceeace vei păţi tu" [76] al doilea de la Constantin Brâncoveanu, prin care domnul apărând nişte rumâni ai mânăstirei Argeşului, de jafurile slugilor sale, poronceşte acestora „să aibă de acum înainte a se ferì de a mai bântuì pe acei oameni, ca să nu mai vie la domnie jalobă asupra lor, când atunci ar petrece mare nevoie, „şi cu tine, adaoge domnul, se vor părăsì toţi ciocoii a mai face jaf săracilor" [77], al treilea este o carte a lui Vasile Lupu din 1645, îndreptată către municipalitatea Huşilor, privitoare la neamestecarea posluşnicilor episcopiei cu târgoveţii, care sfârşeşte prin cuvintele ameninţătoare: „de va mai venì jalbă la domnia mea că-i învăluiţi, cu tine şol-

---

[74] *Ibidem* p. 135.

[75] Că *sărace* nu înseamnă lipsite de avere ci *văduve*, se vede din însuşi faptul că aceste jupânese sărace aveau moşii. Apoi într'un document din 1670 de la Duca Vodă, Uricariul, IX, p. 315, se vorbeşte de „Ileana comisoaea ce rămăsese *săracă* de giupânul său Andrieş". Doc. în Arh. ist., I, 1, p. 175.

[76] Foaia Societăţei Românismului, I, 1870, p. 474.

[77] Doc. din 13 Ianuarie 1693, *Uricariul*, IX, p. 153.

tuze mă voi întreba" [78]. In sfârşit mai aducem încă o poruncă a lui Matei Basarab către un vameş, nostimă prin străşnicia rostirii ei : ,,Scris'am domnia mea ţie Vasso Vameşule, ce porc de câne eşti tu de cărţile domniei mele nu le bagi în samă. A făcut domnia mea cărţi părintelui Sneagoveanu să 'şi iee dreptul său după locul lui de la Spanţov, cum a fost legea şi obiceiul, iar tu fecior de lele ce eşti, nu bagi cărţile domniei mele în samă ; să cauţi dar să laşi să'şi iee ce-i obiceiul, că vom trimite domnia mea, acolo, de te va spânzura [79].

De aceea întâlnim repetat poruncile cele mai aspre ca slugile domneşti să nu se amestece în satele apărate, sub ameninţarea de ,,a suferì mare ruşine, de a fi aduşi legaţi" [80], sau cum am văzut mai sus, de a fi chiar spânzuraţi.

Tristă privelişte ne înfăţoşază o ocârmuire care mărturişeşte ea însăşi, şi oare cum ca lucru de la sine înţeles, abuzurile neiertate ale agenţilor ei, fiind nevoită să-i înfrâneze de la ele prin cele mai straşnice ameninţări, şi care în sfârşit pentru a uşurà poporul de încălcările lor, chiar în satele cele apărate, le ordonă a *nu le mai prăda decât o lună pe an.*

Să se adauge către aceste despoieri ale drăgătorilor, şi acea legală, consfinţită prin obiceiul pământului, de a se apucà un sat sau un om pentru dările neplătite de un altul, căruia îi rămânea dreptul de a se despăgubì dela cel pentru care plătia şi din această pricină se şi găsesc hrisoave domneşti, care scutesc unele sate privilegiate de această uriaşă nedreptate [81].

Mitropolitul Matei al Mirelor în sfaturile sale către Alexandru Iliaş (1616—1618), spune că ,,ciocondniţii" (ciocoii) ard pe săraci ca cu focul, cu mulţimea dărilor şi apăsarea care-i fac să fugă în Ardeal, compătimeşte şi pe preoţi, pe bieţii mâncători de colivă care nu ştiu carte fiindcă nu au unde învăţà.

Mitropolitul mai observă cum drumeţul nu întâlneşte în Ţara-Românească nici drum, nici fântână, şi cum a trebuit uneori să scoată din noroiul ţarinelor carul şi boii săracului ceeace făceà să i-se întristeze inima. La judecăţi şi la divan trebile mergeau iarăşi pe bacşişuri [82].

Asemenea fapte socotite astăzi ca lipsă de îngrijire şi fără de lege, pe atunci erau îngăduite de morala mai largă a vieţei de stat.

---

[78] Document din condica episc. Huşilor, Melchisedek, *Cron. Huşilor*, p. 35.

[79] Revista Română, 1862 p. 390 Doc. din 24 Oct. 1644.

[80] Doc. din 1602 April în 6 şi 13, Haşdeu, *Cuvinte din bătrâni*, I, p. 117 şi 128.

[81] Doc. de la Ieremia Movilă 1603, *Arh. ist.*, I, 1, p. 117; alt doc. dela Radu Vodă prin care ,,ordonă să lase dabilarii lui în pace satul jupânesii lui Dumitru Goia să nu învălue vecinii nici bucatele vecinilor şi să nu le fie luate pentru alţi oameni sau pentru alte sate" doc. din 1624 în Documente româneşti, ed. I. Bianu, p. 94.

[82] N. Iorga, Studiul citat.

Aşà bunăoară găsim pe Logăfătul Teodosie al lui Mihai Viteazul cerând pe faţă de la Bistriţeni un cal făgăduit lui, pentru o stăruinţă pe lângă domn în care stăruinţă izbutise, făgăduind Bistriţenilor că şi de acolo înainte îi va slujì bucuros [83].

In un izvod de cheltueli al Stolnicului Neculai dintre anii 1619—1628, găsim trecuţi : „lui Gravilaş Vornicul un inel de aur când s'au pârât cu Spătaru Dumitru şi o solniţă de argint şi un brâu de arşin Logăfătului Gheanghea ca să ţie cu mine [84].

Nu numai atâta, dar însăşi Domnul erà bănuit în daraverile sale private, că se foloseşte de autoritatea sa domnească spre a jăfui lumea. Interesant e în această privire hrisovul lui Mihnea Voevod din 1589. Domnul cumpărând satul Stăneşti dela Radu Postelnicul şi sora lui Frăsina, întreabă în divanul lui pe vânzători înaintea Vlădicăi şi înaintea tuturor dregătorilor şi boierilor, dacă cu voia lor vânduseră satele ca să nu spună mai apoi după petrecerea lui Radu din viaţă, că ar fi făcut vre'o siluire vânzătorilor pentru că fusese domnitorul ţării şi să nu reiee vânzătorii acele sate de la mânăstirea căreia Mihnea le dăruise [85].

Dacă trecem acuma la organizarea municipală cu sfatul pârgarilor, având în fruntea sa în Muntenia pe judeţ, în Moldova pe şoltuz, şi acăreia origine am cercetat'o aiurea [86], constatăm că numărul pârgarilor erà în deobşte de 12, uneori de 6 [87]. Acest fel de dregători se află însă numai în oraşe. In sate se întâlnesc nişte capi ai sătenilor numiţi *juzi* sau *judeţi* în ămbile ţări sau şi *vătămani* şi *kneji*, şi care sunt mai mulţi la număr, fără să se arăte dacă unul din ei erà mai mare, în felul şoltuzului sau a judeţului din oraşe. Aşà un document din 1586, conţine o mărturie pentru vânzarea unei moşii, întărită de „Tămaş, Bascanu, Vasile Răjicin, Mateiu Butnariu şi Crîstea *judeţii de la Balomireşti*" [88]. In foarte multe documente se pomenesc satele după numele judeţului lor, desemnându-le ca acele unde este sau au fost cutare sau cutare jude, cum am văzut mai sus [89].

Căderile sfatului orăşănesc, întru cât poate fi vorba de competinţă în vechea ocârmuire a ţărilor romàne, erau în deobşte următoarele :

Mai întâi el erà organ al autorităţei centrale şi aduna banii

---

[84] Hurm. Doc. XII, p. 753, Log. Teodosie c. Bistriţeni din 18 Martie 1600.

[84] G. Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, I, 2, p. 120.

[85] St. Nicolacscu, *Doc. slavo-rom.*, p 285.

[86] Vol. II, p. 232. Se întâlneşte şi în Moldova numele de judeţ dat capului unui oraş, obicnuit mai ales în Muntenia, în locul acelui de şoltuz întrebuinţat în Moldova. Aşà într'un doc. dela Ştefan cel Mare din 1459, el ordonă ca *juzii* (соудции) *de la Bacău* să nu judece şi globaşii să nu globească satul Lucăceştii a mănăst. Bistriţa. *Arh. ist.* I, 1, p. 114.

[87] Mărturia hotarnică a Plopenilor din 1673 în condica episc. Huşilor. Melihisedek, *Cron. Huşilor*, p. 35.

[88] Melchisedek, *Cron. Romanului*, I, p. 220.

[89] Asupra acestor denumiri a satelor vezi mai sus, vol. III, p. 151 şi urm.

de la contribuabilii oraşului, hotărând şi cât se cuvinea să dee fie-care din orăşeni după răfuiala cislei, bine înţeles pentru acea parte a poporaţiei oraşului care erà supusă cislei. Aşà găsim un document de la Miron Barnovski, în care domnul dojăneşte pe „şoltuzul şi pârgarii din târg din Huşi că s'au jăluit satele sfintei episcopii de acolo, zicând înaintea domniei mele, că le este cisla într'un loc cu a târgului; de ce strângeţi banii şi nu-i aduceţi voi aice la domnia mea, ci trimeteţi banii pre oamenii şi pre vatamanii din satele sântei episcopii, de-i aduc şi voi nu-i aduceţi. Ce munciţi oamenii? Pentru aceea dacă veţi vedea cartea domniei mele, iar voi să strângeţi banii satelor sântei episcopii, şi să-i aduceţi voi cu dăjdile târgului, şi să nu mai munciţi oamenii sântei episcopii" [90].

Pe lângă adunarea şi ducerea banilor birului la domnie, şoltuzul şi pârgarii mai erau ţinuţi a îndeplini şi încasarea altor venituri, precum şi a executà slujbele la care erau obligaţi locuitori faţă cu ocârmuirea. Prin un document din 1621, li se ordonă a lăsà în pace satele episcopiei anume Plopenii, Hrubenii, Cârligaţii, Criteştii, Băsăştii, Coziacii şi Podenii de toate celelalte angării, precum podvadă, jold, cai de olac, gloabe şi numai „cisla lor câtă va hi să plătească" [91]. Soltuzul erà ca dregătorul cel întâi al municipalităţei răspunzător către domn, pentru neesecutarea ordinilor acestuia.

Şoltuzii şi cu pârgarii aveau însă şi căderi judecătoreşti. Ei judecau procesele mici, precum ocările şi bătăile, osândeau la amenzi, care erau apoi încasate de globaşii lor. Aşà un document de la Ştefan cel Mare din 1458 dispune că „oamenii aceia ce ascultă de mitropolia de Roman, să nu aibă a-i judecà nici şoltuzii, nici pârgarii, nu cumva să iee de la ei nici pentru sfadă, nici pentru ziua lui Ilie, (taxa ce se plăteà de acei ce vindeau mărfuri în ziua de iarmarocul de 20 Iuliu) [92].

Juzii satelor aveau aceleaşi atribuţii financiare şi judecătoreşti în satele lor, pe care le aveau şoltuzii şi pârgarii în oraşe; şi ei cisluiau oamenii şi îi ştrăfueau pentru vini mici, precum sfezi, pripasuri, neascultare etc.

In afară de aceste atribuţii ce cădeau asupra şoltuzilor, pârgarilor şi juzilor ca organe a le ocârmuirei centrale, ei mai făceau încredinţărei la deosebitele afaceri ce se încheiau înaintea lor şi mai ales la tocmelele de vânzare, spre a le da o putere mai mare. Cele mai multe din documentele ieşite de la şoltuzi şi pârgari conţin asemene daraveri, cărora consiliul comunal le dă încredinţarea, sau singur, sau întovărăşit de un număr

[90] Document din 1629 din condica episcopiei Huşilor în Melchisedek, *Cron. Huşilor*, p. 34.

[91] Document din 1621 Melchisedek în *Cron. Huşilor*, p. 32.

[92] Melchisedek *Cron Romanului*, I, p. 120.

de oamenii buni şi bătrâni. Astfel „*Tamaş* şoltuzul cu 12 pârgari şi cu alţi oameni bătrâni din târg din Trotuş, anume Costantin Buhociu şi Neculai Chihna şi Dumitraşcu Condrea şi Mateiu de Filipeşti şi alţi oameni buni întăresc vânzarea făcută de Sandru din Ruşi, feciorul Cupariului din Filipeşti, o jumătate de parte din partea părintelui său, Cupariul, din vatra satului şi din câmp şi din ţarină şi din apă şi din pădure şi din tot locul cu tot venitul, lui Dragan fiul Nechitei din Filipeşti, punând şoltuzul pe acest act drept încredinţare pecetea oraşului [93]. Un alt document din 1620, de pe timpul lui Gaspar Graţian, arată că „în zilele cuviosului domn al nostru Ioan Gaspar Vodă cu mila lui Dumnezeu domn ţărei Moldovei, *şi în zilele lui Gricorcea Lapte-acru* cu 12 pârgari, venind înaintea noastră panul Vitold logofătul, de bună voie a vândut a sa dreaptă ocină şi moşie, o casă cu tot locul împrejuraş în uliţa ungurească lângă Mihaiu drept 30 de taleri, care casă a cumpărat'o panul Nicoriţă, mare vornic de ţara de sus, cu nevasta lui; deci noi înscriind vânzarea în catastihele oraşului Iaşi după obiceiul vechiu, eliberăm tot odată această a noastră scrisoare de încredinţare sub pecetea oraşului, fiind de faţă oameni buni, anume Lazăr şatrarul, Mihăilescu vornicul, Simion comisul şi Macri [94].

Interesanta împrejurare a existenţei unei condici orăşăneşti, în care se însemnau trecerile de proprietăţi, mai este adeverită şi de alt document din 1617, prin care Radu Vodă întăreşte mănăstirei Sf. Sava din Iaşi o prăvălie şi trei fălci vie din podgoriile Epurelui de lângă Iaşi, „iar acele vii şi prăvălii înregistratu-s'au şi în catastihul orăşănesc, după obiceiul cel vechiu". O altă trecere în condica Iaşului este aceea a cumpărătoarei unor vii la Cotnari ce se găseşte în un document din 1643. Mai aflăm o altă trecută în 1632 în catastihul oraşului Bârlad. Se găsesc însă şi adeveriri de şoltuzi şi de pârgări, din care una tot din Bârlad în care nu se pomeneşte despre trecerea actului în Condica oraşului, ceeace ne arată că deşi lucrul se făceà el nu erà totdeauna amintit în document; aşà în anul 1620, şoltuzul din Bârlad Ioan Carapotorna şi 12 pârgari şi preotul domnesc şi toţi oamenii bătrâni, târgoveţi din Bârlad mărturisesc prin o carte a lor, cum că jupâneasa Zamfira lui Dumitraşcu Chiriac cu fii săi Toader şi Maria vând de bună voia lor lui Ghenciu Părcălabul, mai multe părţi de pământ, punând pecetea târgului „ până când îşi vor face şi alte privileghii" (adecă hrisov domnesc). Un document din Târgoviştea

---

[93] *Arh. ist.*, I, 1, p 105, 1541. Unu din cele mai vechi documente, în limba română.

[94] *Arh. ist.*, I, 1, p. 181. „In zilele lui Grigorcea Lapte-acru" este într'adevăr omeric!

din 1636, constată de asemene că Tudoran judeţul şi 12 pârgari din acel oraş întăresc jupânului Hrizea cumpărătura unei vii de la Stanciu Şoimaru pentru 110 galbeni ungureşti, fiind „mulţi boieri şi preoţi şi bătrânii oraşului marturie” după care înşiră vr'o 30 de nume „şi alţi mulţi oameni buni şi bătrâni” [95].

Ar rămâneà o interesantă chestiune de desbătut; cum dobândeau puterea aceşti dregători comunali, şoltuzii şi pârgarii în oraşe, judeţii în sate; prin alegeri sau prin numire din partea autorităţilor superioare? Din nefericire documentele cunoscute până acuma nu ne dau absolut nici o indicaţie asupra acestei împrejurări [96].

Sfera de atribuţii care în alte state este privită ca de căderea ocârmuirii, dar care la noi în ţară a fost la început lăsată mai ales în îngrijirea privaţilor, este căutarea de bolnavi şi de neputincioşi. In nişte timpuri atât de religioase ca acele ale trecutului ţările române, se înţelege că atare îngrijire era lăsată mai ales în seama mănăstirilor înzestrate adeseaori de boieri şi domnitori cu îndatorirea a privegheà asemeni treburi aşa ştim că la mănăstirea de la Sân Mitreni există încă de prin 1524 un ospiţiu pentru bolnavi şi altul pentru săraci la mănăstirea Argeşului, cărora amândouă ospiţiuri Vladislav Vodă le hărăzeşte toate brânzeturile din judeţul dimprejur: jumătate unuia şi jumătate celuilalt [97].

Mănăstirea Golii din Iaşi înfiinţată pe la jumătatea veacului al XVI de marele Logofăt Ioan Golia şi închinată în 1606 mănăstirii greceşti Vatopedul din Muntele Sinaia era îndatorită după cum se vede din fapte posterioare la întreţinerea unei bolniţe de nebuni [98]. Cel întâi spital propriu zis se înfiinţează întâi în Bucureşti pe la sfârşitul veacului al XVII-lea de către spătarul Mihai Cantacuzino; al doilea spital fu acel de la Pantelimon tot în Bucureşti înfiinţat de Grigore Ghica în 1735, dispunând ca din venituri să se ţină a doua bolniţă pentru bolnavi săraci şi fără de rude [99]. Spitalul Sf. Spiridon din Iaşi s'a înfiinţat la 1741 de Mihai Racoviţă.

---

[95] *Arh. ist.*, I, 2, p. 19, 1643 Ghibănescu *Isp şi Zapise*, II, 2, p. 30; *Revista de cercetări istorice* (Aug. 1913), p. 5 doc. 1632 şi *Arh. ist.* I, 1, p. 15 doc. 1636.

[96] Un studiu asupra breslelor cu care să se complecteze cercetarea ocârmuirei vechi, se va face mai potrivit la expunerea obceiului pământului.

[97] *Arh. ist.* I, 1, p. 104.

[98] Mai sus p. 29. Domnia lui Cuza Vodă de mine I, p. 127, 128, 329.

[99] Gălăşescu, *Eforia spitalelor civile* din Bucureşti, 1900.

III

MIŞCAREA INTELECTUALĂ

I. LIMBA SLAVONA ŞI LIMBA ROMÂNA

Nici la un popor din Europa nu a fost mersul ideilor atât de împiedecat ca la acel al Românilor. De la dispărerea Daciei în noianul năvălirilor barbare, când se stinse facla culturei care începuse a străluci în provincia romană până în timpurile ce ne ating mai de aproape, poporul român s'a svârcolit mai cu deosebire în mişcări fisice, iar cele intelectuale frământară mai puţin decât toate a lui fiinţă.

Poporul român moştenise de la Romani, elementul de căpetenie din care se zămislise, limba sa neolatină şi religia creştină, două pârghii de cultură care îmbinate ar fi putut grăbì, îndată ce vremurile se mai liniştiră, reîndrumarea civilizaţiei. Timpurile furtunoase ale năvălirilor adusese însă, în afară de sălbătăcirea deprinderilor, provocată prin o stare bântuită şi neaşezată, şi întemeierea unei înrâuriri străine statornice şi trainice, care trebuià să dăuneze mult mai puternic spiritului român decât zdrobirea vieţei sale civilizate de altă dată. Dacă starea chaotică produsă prin prăbuşirea barbarilor asupra Daciei avuse de efect nimicirea vieţei culturale trăită de Daco-Romani în ţara lor, introducerea limbei slavone în biserica şi statul român împedecă pentru secoli îndelungaţi reînnodarea firului cultural, rupt prin violenţa năvălirei.

Predomnirea acestei limbi străine în forma principală de cultură a timpului, religia, începù îndată după căderea ţărilor nord-dunărene sub stăpânirea Bulgarilor, şi anume după ce acest popor însuş primì ritul slavon, introdus de Methodiu şi Ciril mai întâi în Moravia, şi apoi în biserica lui, cum am văzut'o aiurea, în timpul imperiului întâi al Bulgarilor care dispare de pe scena lumei în anul 1018 [1]. Creştinismul roman fu

[1] Vol. II, p. 115.

suplantat cu violenţă prin acel bulgăresc, şi de atunci înainte exprimarea gândirei româneşti în chipul trainic al scrierei deveni slavonă. Limba latină în loc de a se menţineà în sfera închinărei religioase, fu alungată cu totul din întrebuinţarea reflexivă a poporului român, şi el în loc de a-şi păstrà comunitatea sa intelectuală cu popoarele latine a le Europei apusene, din care făceà parte prin origina lui, intră în legătură prin forma cultului său, şi în curând prin aceà a întregei sale vieţi culturale, cu popoarele slavone. El se apropie încă şi mai mult de aceste, când la 1054 despărţindu-se biserica ortodoxă de ceà catolică, Românii ca unii ce profesau creştinismul bulgar, luară şi ei parte cu ortodoxii contra creştinilor apuseni.

De atunci şi până pe la Mateiu Basarab şi Vasile Lupu, forma superioară adecă scrisă a gândirei româneşti se rostì în limba slavonă. Ca un munte zăcù această limbă străină pe întreaga comoară intelectuală a poporului român timp de aproape opt veacuri, înăbuşind orice manifestare mai înaltă a cugetărei, care chiar dacă s'ar fi putut ivì, nu puteà să se desfăşure.

Deşi în sfera reflexivă, în păturile mai de sus a le societăţii, poporul românesc adoptase, silit de împrejurări, un organ de rostire străin, dânsul nu şi-l însuşì nici odată într'un chip viu, ci el rămase numai întins pe hârtie, sau răsunând din slujbele bisericeşti, ca un limbagiu înţeles numai de acei ce le săvârşau şi de puţini dintre închinători, din clasa înaltă, boierii. Graiul obicinuit rămase tot acel românesc, care se răsfirà nu numai pe buzele oamenilor neştiutori, ci şi pe acele a le cărturarilor acelui timp, de îndată ce ei lăsau cartea din mâni, spre a reintrà în viaţa de toate zilele. Poporul român a vorbit în toate epocele istoriei sale limba românească, de şi stratul care reprezintà cultura în sânul lui, a putut să se abată în deosebite timpuri de la această normă firească, şi să vorbească slavoneşte în timpul slavonismului, greceşte în timpul grecismului şi franţuzeşte în timpul predomnirei civilizaţiei franceze. Tot aşà şi poporul italian, cel francez şi cel german, a vorbit tot deauna idiomul său propriu, cu toate că învăţaţii desbăteau gândirea în graiu şi în scrisoare în limba latină cea moartă de demult şi tot aşà este şi limba slavă din cărţile noastre bisericeşti. Greul poporului stă însă în acele straturi adânci care duc oare cum neconştiut şi în chip mai mult vegetativ felul lor de a fi, şi nu în pătura mult mai subţire a claselor înalte. Dacă însă cărţile bisericeşti erau cu totul străine prin limba lor de sufletul poporului, iar limba în care ele erau scrise erà înrăurită numai de textele originale greceşti din care fuseseră traduse, limba documentelor slavone din ţările române erà supusă şi înrăurirei minţei româneşti a diecilor ce le alcătuiau, căci afară de formularul înţepenit al hrisoavelor erau în ele părţi originale căci se dădeau afacerile încheiate, apreţuirea unei mărturii, întin-

derea hotarelor, unele notiţe istorice asupra prilejului în care fusese dat hrisovul, care erau concepute de dieci în mintea şi graiul lor românesc şi numai cât traduse în limbă oficială a timpului. De aceea se întâlnesc în documentele slavone ale ţărilor române multe întorsături de fraze şi forme gramaticale, multe cuvinte şi mai ales nume proprii redate în spiritul şi forma graiului poporan. Aşà pentru a nu cità decât un caz din cele numeroase ce s'ar puteà aduce, amintim hrisovul lui Ştefan cel Mare din 5 Martie 1493 în care se reproduce în arătarea hotarului satului Sfeteanii (Teţcanii de astăzi din Bacău), scrise în slavoneşte cuvintele: gura Ardzului, vadul Neguţătorului, gura Călugăriţei, lacul Puturos, obârşia Slatinei [2].

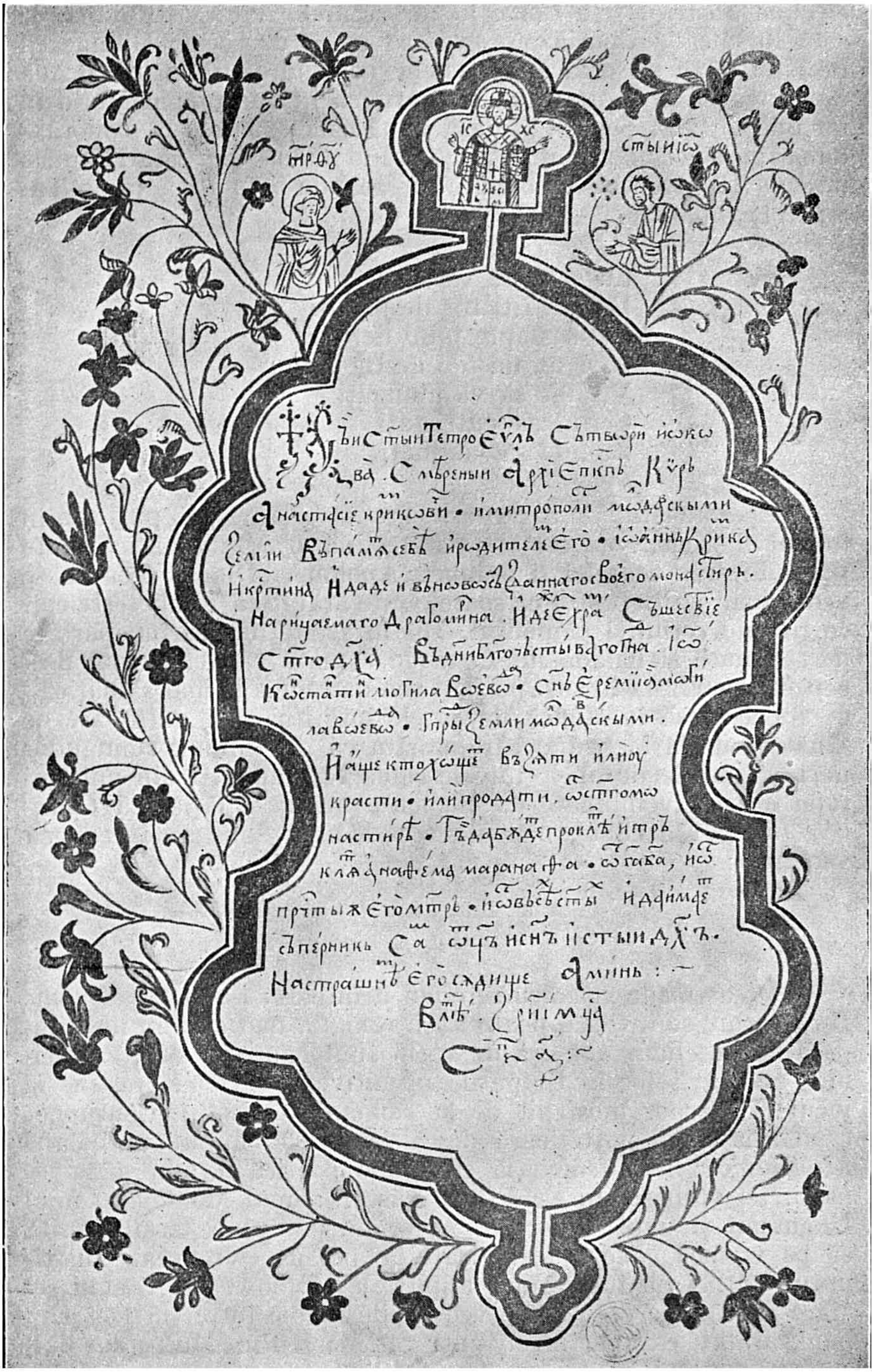
Dacă însă limba slavonă a fost limba bisericească la noi în ţară, de unde apoi s'au întrodus în chip neapărat şi în viaţa statului, poporul român trebuià să se slujească de limba lui naţională nu numai în graiul comun, ci şi în alte manifestări a le vieţei sale intelectuale. De câte ori se cutremurà în fiinţa lui câte o coardă răsunătoare, o durere sau o veselie — în limba română, singura ce aveà pentru el noimă şi răsunet, îşi exprimà el cugetările sale. De aceea poezia poporană şi poveştile, din care una mulţămià simţimântul, celelalte închipuirea, conţin une-ori dovezile unui vechimi foarte adânci din viaţa Românilor. Adesea se întrevăd în ele răsunete care întrec nu numai perioada romană ci şi acea dacă, şi ajung până la originile omenirei europene, în leagănul Arilor. Acest fenomen nu este mai extraordinar la Români de cât la celelalte popoare ale Europei; el arată însă că închipuirea unui popor este în tot deauna deşteaptă, că inima lui tot deauna bate, şi că cele două forme a le rostirei sale, poezia şi povestea, nici odată nu amorţesc.

Limbele ce s'au urmat după olaltă pe pământul Daciei s'au prefăcut cu totul: cea scită, cea dacá, cea romană, cea slavonă şi altele încă din care s'au făurit încetul cu încetul graiul românesc. Comorile însă ale închipuirei şi ale poeziei au rămas aceleaşi, schimbându-şi numai vestmântul, şi păstrând în esenţa lor aceeaşi formă şi acelaş cuprins.

Dintre poeziile poporane care au un caracter vechiu, şi care s'au transmis deci din gură în gură, prin limba cea încet şi pe nesimţite transformată a locuitorilor stătători ai Daciei, amintim balada *Cucul şi Turturica* precum şi *Povestea numerelor* care avându-şi originea lor în Persia, au înaintat treptet până la malurile Dunărei, şi mai departe încă până în apusul Europei [3]. Tot aşà din vechime s'a păstrat în gura poporului

[2] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare* II, p. 7. In deobşte vezi Gh. Ghibănescu-Introducere la slovarul slavo-român în *Isp. şi Zapise* III 2, către sfârşit.

[3] Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, 1879, II, apendice.

25. Pagină din evanghelia dela Suceviţa, 1605.

legenda *Soarelui şi a Lunei* în care soarele îndrăgostindu-se de sora lui Ileana Consinzana, vra să o iee de soţie; Dumnezeu însă nu iartă să se facă o asemene nelegiuire, ridică pe Ileana dinaintea chiar a altarului, şi o aruncă în ape prefăcându-o în mreană de aur. Soarele se lasă după ea în spre apus, coborându-se în mare, iar Dumnezeu vârând mâna în valuri apucă mreana şi o repede în ceriuri prefăcându-o în lună poruncindu-le la amândoi :

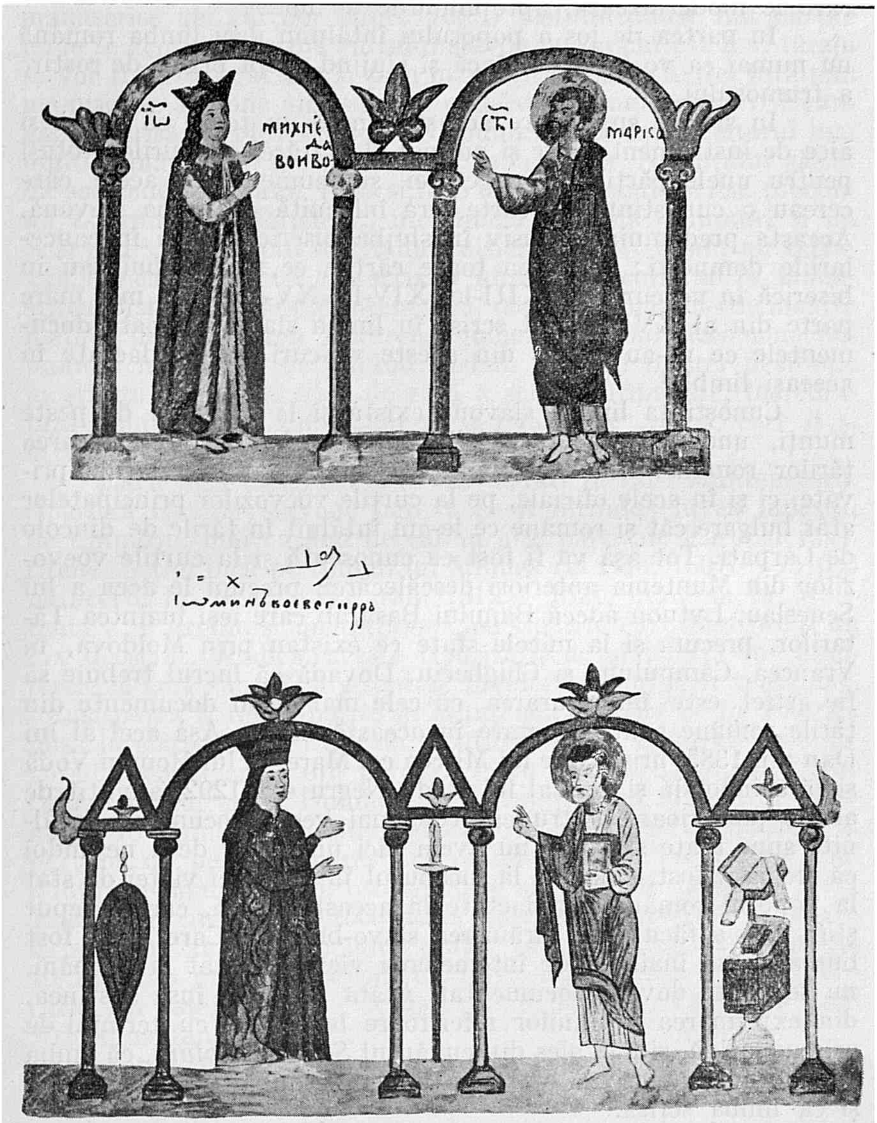
Cu ochii să vă zăriţi
Dar să fiţi tot despărţiţi
Zi şi noapte plini de dor
Arşi de un foc nestingător;
Vecinic să vă alungaţi
Ceriul să cutrieraţi
Lumile să luminaţi.

Această frumoasă alegorie are învederat, cel puţin prin fondul ei şi cu toată coloarea ei creştină, o origine antică. Este personificarea soarelei şi a lunei, Apolon şi Diana, ceea ce se vede chiar şi din faptul că soarele este arătat că 'şi oboseşte caii cutrierând ceriul şi pământul. Tot în acele timpuri îndepărtate ne strămută şi balada lui *Erculean* căpitan râmlean, care descopere „pe Cerna în sus, pe sora cea mai mică şi mai sălbătică" ce sta ascunsă în stâncă, izvoarele întăritoare şi dătătoare de sănătate de la Mehadia, care se ştiu că pe timpul Romanilor purtau numele de apele lui Hercule. Tot rămăşiţi din antichitatea clasică combinate cu elemente noi ne înfăţişează *Colindele* (de la Calendae), mai ales cea de anul nou care începe cu versurile :

S'a sculat mai an
Bădica Troian.

De asemene acele cu refrenul neînţeles : *Ler o Leo doamne Ler*, în care se invoacă poate Larii romani, mai curând însă împăratul Aurelian. Tot aşà de vechi sunt cântecul stelei, vicleimul care se refer la timpurile primitive ale vieţei creştine şi jocul căluşarilor moştenit de la Romani (Colisalii). Contimporană sau puţin posterioară descălecărei este minunata baladă *Mioriţa*, cea mai frumoasă creaţiune poetică a minţei româneşti. Se vorbeşte în ea de trei păstori : unul Moldovan, unul Ungurean şi unul *Vrâncean*. Acest de pe urmă termin arată că pe vremea când a fost alcătuită balada, Vrancea sau ţinutul Putnei nu fusese încă alipită de Moldova sub Ştefan cel Mare (1475), de oare ce se vede o duşmănie între cei trei ciobani, arătaţi ca aparţinând unor ţări deosebite. Multe din doi-

nele haiduceşti precum *Mihu copilul, Toma Alimoş, Vidra, Român Gruie Grozovan* şi altele pot să'şi aibă originea lor în această

26. Din evanghelia dela Suceviţa, 1605

epocă plină de bântueli, putând da naştere la asemene fiinţe, care despreţuiau legile cele de toţi încălcate şi-şi croiau un traiu

bazat pe voinicie, apărat de paloş şi tăinuit la umbra codrilor. Fiind însă ca aceeaşi stare se menţine şi în perioada următoare, apoi cele mai multe din ele au împrumutat şi elemente mai noi, care le modernizează, apropiindu-le de noi.

In partea de jos a poporului întâlnim deci limba română nu numai ca vorbită, dar încă şi slujind drept organ de rostire a frumosului.

In sferele superioare această limbă cu toate că slujià şi aice de instrument firesc şi normal al arătărei gândurilor, totuşi pentru unele părţi a le cugetărei, şi anume toate acele care cereau o cunoştinţă de carte, erà înlocuită cu limba slavonă. Aceasta predomnià exclusiv în slujba bisericească şi în cancelariile domneşti; de aceea toate cărţile ce se întrebuinţau în biserică în veacurile al XIII-le, XIV-le, XV-le şi cea mai mare parte din al XVI-le sunt scrise în limba slavonă; toate documentele ce ne-au rămas din aceste veacuri sunt redactate în aceeaşi limbă [4].

Cunoştinţa limbei slavone existà şi la Românii de peste munţi, unde ea erà răspândită înainte încă de descălecarea ţărilor române, fiind întrebuinţată nu numai în relaţiile private, ci şi în acele oficiale, pe la curţile voevozilor principatelor atât bulgare cât şi române ce le-am întâlnit în ţările de dincolo de Carpaţi. Tot aşà va fi fost ea cunoscută şi la curţile voevozilor din Muntenia anteriori descălecărei, precum le acea a lui Seneslau, Lytuon adecă Banului Basarab care ieşì înaintea Tătarilor, precum şi la micele state ce existau prin Moldova, în Vrancea, Câmpulung şi Chigheciu. Dovadă că lucrul trebuie să fie astfel este împrejurarea că cele mai vechi documente din ţările române sunt redactate în această limbă. Aşà acel al lui Dan din 1385, hrisoavele lui Mircea cel Mare, al lui Roman Vodă şi fără îndoială şi acel al lui Radu Negru din 1292, amintit de actele posterioare. Intru cât cele mai vechi documente întâlnite sunt toate slavone, nu avem nici un motiv de a ne îndoì că ele să fi fost, chiar de la începutul înjghebărei vieţei de stat la poporul românesc, redactate în această limbă, care început ştim că s'a făcut sub înrăurirea slavo-bulgară. Care va fi fost limba scrisă înaintea de întemeierea vieţei de stat la Români, nu se poate dovedì documental. Atâta se poate însă susţinea, din exprimarea noţiunilor referitoare la scriere cu termini de origine latină, şi mai ales din cuvântul *Sânta Scriptură*, că limba latină a fost cunoscută de Daco-Romani şi după părăsirea Daciei şi ca limba scrisă.

[4] Documentul românesc din 1525 al lui Ştefăniţă, *Arh. ist.* I, 1, p. 57, este învederat fals, ceea ce se recunoaşte: 1) din limba lui foarte asămănătoare cu aceea a cronicei lui Huru; 2) din faptul că tăgăduește străinilor şi anume Armenilor şi Grecilor dreptul de a cumpărà case şi vii, ceea ce vom vedeà că erà învoit de obiceiul pământului. Vezi vol. VII.

Limba oficială urmând însă în tot deauna celei bisericeşti, trebue admis că scrierile religioase slavone vor fi precedat în sânul poporului român documentele private şi oficiale. Primele manuscrise ale cărţilor sfinte vor fi fost întroduse din părţile unde se zemislise forma cultului slavon, şi numai cât mai târziu se vor fi scris de aceste şi prin mânăstirile ţărei. Astfel întâlnim manuscrise slavone alcătuite în mânăstirile româneşti : o Evanghelie scrisă în 1404 de popa Nicodim sârbul întemeietorul mai multor mânăstiri muntene [5]. In mânăstirea Neamţului găsim de asemene între anii 1425 şi 1445 mai multe manuscrise precum un Zbornic, un Mărgărint, un Mineiu în două volumuri şi un Scărariu [6]. Pe timpul lui Radu Paisie, în 1537, găsim un tetravanghel care începuse a fi scris de un meşter caligraf la mânăstirea Bistriţa în ţara Muntenească, dar întâmplându-i-se moarte înainte de săvârşirea lucrărei, egumenul Mihail, ieromonachul numitei mânăstiri, ne putând găsì în ţară alt meşter destoinic în ştiinţa pe atunci atât de rară a scrierei frumoase, încredinţază manuscriptul unui călugăr din muntele Athos, care îl şi ia cu sine în Sfântul Munte şi-l isprăveşte acolo [7].

Dacă însă caligrafii erau aşà de rari în ţara Muntenească, tipărirea cărţilor slavone pare a se fi introdus în ea îndestul de timpuriu, mai curând de cât în alte părţi ale Europei răsăritene. Astfel încă pe timpul lui Mihnea cel Rău, 1507 — 1510 şi pe acel al lui Neagoe Basarab, 1512 — 1521, întâlnim în Muntenia o liturghie şi un tetravanghel tipărite cu o îngrijire şi un lux deosebit. Ambele aceste tipărituri, de şi poartă în caracterele în care sunt făcute semnul învederat al originei veneţiane, totuşi par a fi fost tipărite în Muntenia, de oare ce în o notiţă pusă la sfârşitul celei d'întâi, a liturghiei, se spune că „s'a săvârşit această carte din poronca întru Hristos Dumnezeu bine credinciosului şi de Dumnezeu păzitul şi prea luminatul domnitor, Io Mihnea, marele voevod a toată Ţara-Românească şi părţilor de peste Dunăre, fiul marelui Vlad Voevod în anul d'intăi al domniei sale, ostenindu-se şi smeritul monah şi preot Macarie, în anul 7016 (1508) luna Noemvrie 1 zi" ; iar un adaos la sfârşitul tetravanghelului arată, că „cu porunca domnului Io Basarab marele Voevod, eu întru Hristos rob preotul Macarie am ostenit pentru aceasta şi am săvărşit cartea în anul 7020 luna Iunie 25 zile".

Astfel de arătări par a exclude putinţa ca aceste cărţi să fi fost tipărite în Veneţia, cu toate că şi aicea erà o tipografie

[5] Se află la Muzeul din Bucureşti.

[6] Melchisedek, Catalogul manuscriptelor mân. Neamţului în Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie II p. 141—143.

[7] Vezi întroducerea la acest tetravanghel reprodusă de A. I. Odobescu în articolul său din *Revista română*. Despre unele manuscripte şi cărţi tipărite aflate în mânăstirea Bistriţa, 1861, p. 732.

slavonă, înfiinţată în 1519 de un nobil slavon din Podgoriţa în Albania, voevodul Bojidac Vucovici de Giurik, căci vine greu de admis că preotul Macarie, care se arată ca meşterul tiparnic ce au lucrat cărţile din ordin domnesc, să fi fost lucrător în o tipografie aşezată tocmai în republica Adriaticei. Acest Macarie lucrase însă la tipărirea de cărţi slavone, cu câţi-va ani mai înainte de a venì în Muntenia, în Zenta şi Cetinie capitala Muntenegrului, unde 'l întâlnim între anii 1453—1455. Este mult mai probabil că el îşi strămutase activitatea sa în Muntenia de cât în Veneţia [8], aceasta cu atâta mai mult că tot pe atunci ceva înnainte de 1508 se strămută în Muntenia, din Serbia care căzuse sub Turci călugărul Maxim, care mai pe urmă devine Mitropolit în Muntenia. Este de primit că el va fi adus şi pe ucenicul său Macarie tipograful cu dânsul [9].

In decursul veacului al XVI-le se găsesc apoi tipărite în răstimpuri şi alte cărţi slavone în Muntenia, precum un Apostol şi un Octoih în Târgoviştea tot din ordinul lui Mihnea Vodă. In afară de aceste două cărţi s'a mai tipărit în 1510 alt Octoih şi un al treile în 1535, un Molitfenic în 1545 tipărit de călugărul Moisă din porunca lui Petru Voivod carte arătată anume ca tipărită în Târgovişte, un Apostol din acelaş oraş în 1547 de Dimitrie Logofătul nepotul lui Bojidar tipograful muntenegrean de pe timpul lui Mircea Ciobanul; un Triod în 1550, un Zbornic tipărit de Coressi în 1568, un al patrulea Octoih în 1574 şi un Triod din 1578 ambele aceste de pe urmă cărţi căzând împreună cu tipăriturile cele dintâi româneşti [10].

Limba slavonă se menţinù mult timp în ţările române, şi vom vedeà mai târziu cum şi prin ce împrejurări ea perdù stăpânirea, pe care la început o aveà aproape exclusiv asupra spiritelor.

Alăturea cu limba slavonă apare însă şi cea română chiar în scriere, de şi numai ca excepţii lângă regula generală care erà slavonismul. Limba română trebuià să fi fost întrebuinţată încă din timpuri foarte adânci la scrierea unor acte private, când s'întâmplà să nu fie la îndămână vre-un piser slavon. Cel mai vechiu text românesc de acest fel este o scrisoare din 1521 a lui Neagu din Câmpulung către judele Braşovului Hanăş Begner în care scrisoare boierul muntean dă mai multe ştiri asupra Turcilor. Textul românesc este pretutindeni amestecat cu cuvinte şi fraze slavone şi caracterul limbei e mai arhaic

[8] Asupra întregei acestei întrebări vezi Odobescu în *Revista română*, l. c. La p. 815 Odobescu spune că s'au găsit la mân. Bistriţa 7 exemplare din Liturghia din 1508, nici o dovadă că această carte s'a tipărit în ţară.

[9] Mai sus vol. IV, p. 169, vezi şi I. Bianu: *Din cărţile vechi* în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 177.

[10] Bianu şi Hodoş-*Bibliografia românească* I, p. 1 şi urm. Haşdeu în *Traian* 1869, p. 72 şi 80.

decât acel al documentelor mai noi româneşti [11]. Al doilea text cu 50 de ani mai nou este o însemnare făcută în 1571 pe o psaltire, care arată această carte ca dată unei biserici de vornicul Radu şi legată de un meşter cu cheltuiala uneia Tămăşoia Grecoaia „ca să aibă şi ea pomană” [12]. De la aceà dată în coace se întâlnesc îndestul de des acte private şi scrisori româneşti, pe lângă altele scrise în limba slavonă. Intre altele citām una foarte interesantă şi prin cuprinsul ei a unuia Mogâldea care luat prins de Mihai Viteazul la Hotin când cu expediţia lui din Moldova, slujise în oştirea eroului muntean, fusese iarăşi prins de Leşi după Mirislău şi aruncat în temniţă de unde scrie în 1601 o scrisoare desperată tatălui său Simion Mogâldea Vornicul şi mamei lui Costanda în care să roagă „ca lui Dumnezeu din ceriuri, să nevoiţi să mă scoateţi lângă voi în ţară creştină că eu zac în temniţă de mănânc lutul şi piatre. Deci mă rog Domilor voastre să nu mă zăboviţi aice, ci să mă scoateţi, măcar numai de aş presi (sic) cu trupul, însă să mor în ţară să nu mor de dorul vostru, că îmbătrănesc şi am făcut şi o barbă până în brău. Şi sânt numai cu cămaşa” [13]. Apoi de la veacul al XVII-le înainte, cele româneşti devin regula, pe când limba slavonă începe a cădeà în neîntrebuinţare. Ea se menţine cu cea mai mare stăruinţă în documentele oficiale. Astfel cele întâi hrisoave domneşti în limba română nu datează de cât de la începutul veacului al XVII-lea. Mai întâi se întâlnesc nişte însemnări româneşti adause de domni în josul uricelor slavone; astfel acea pentru reîntoarcerea satului Surlanul către moşnenii de la care fusese confiscat, făcută în româneşte de Mihai Viteazul [14]. Tot deasemenea întâlnim în josul actului prin care Constantin Movilă hărăzeşte satul Vânătorii postelnicului Dumitrachi Chiriţa, o întărire scrisă de însuşi mâna domnului, în cuprinderea : „cine va vrea să strice darea şi miluirea noastră, acela să fie neiertat de Dumnezeu” [15]. Cele întâi documente redactate în întregul lor în limba română pornesc dela Simion Movilă ca domn în Muntenia în decursul anului 1600—1602. Din acest scurt răstimp ne-au rămas de la dânsul vr'o 5

---

[11] Hurm. Doc. XI, p. 843, în litere latine; St. Nicolăescu *Doc. slavo-române*, p. 25 în litere cirilice. Reproducem o frază : „Ipac (şi iar) dau ştire domnii tale.... (pentru) lucrul Turcilor cum am auzit eu că împăratul au ieşit din Sofia şi almintrelea nu e şi se au dus pe Dunăre ”.

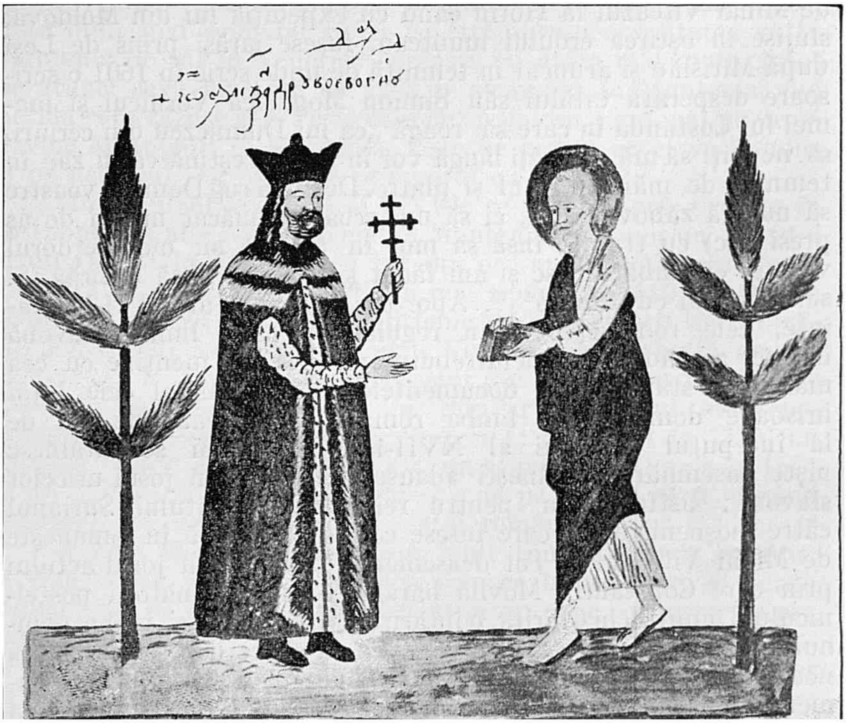
[12] Noi înşine am aflat în arhiva Sf. Spiridon din Iaşi un zapis de cumpărătură ce poartă pe el data foarte clar însemnată de 7031 = 1523. Totuşi după limba şi caracterul întreg al documentului bănuim că în însemnarea slavonă a datei se va fi uitat un ρ sau 100 cea ce coboară data documentului la 1623. Vezi şi Densuşanu *Istoria limbei şi a literaturei române*, Iaşi, 1875 p. 76 nota 187. — Mai sunt nişte scrisori ale lui Petru Şchopul (1574—1591).

[13] N. Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. 7.

[14] Vol. V, p. 323—325.

[15] Document din 1608. *Arh. ist.*, I., 1, p. 16. *Corespondenz-Blatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 1881, No. 1.

documente, toate scrise în limba română și conținând deosebite danii făcute de el. Ne-au mai rămas două documente de la două domnițe tot din familia Movileștilor, unul de la Margareta văduva lui Simion Movilă din anul 1608, prin care înștiințează pe membrii municipalităței din Piatra că doi butnari și doi puntași din acel târg au scutire de la domnie de ori ce angării, și altul din 1615 de la Elisaveta doamna (reposatului)

27. Din evanghelia dela Sucevița, 1605

Ieremia Voevod prin care întărește părcălabului Alexa Musteață satul Iurcenii, dăruit lui de Maria muma bărbatului ei[16]. Tot din acest timp avem o scrisoare a boierilor munteni partizanii lui Simion Movilă pribegiți în Moldova la curtea lui Ieremia Movilă, către comisarii împărătești din Ardeal scrisă în românește în anul 1604[17]. Acest început însă nu este hotărâtor; documentele slavone reapar mai târziu, amestecate cu cele române până în veacul al XVIII-le, și chiar cele române poartă mult

[16] *Arh. ist.* I, 1, p. 70 și 128.
[17] Hurm. *Doc.*, IV, p. 405.

timp după ce limba română pătrunde desăvârşit în cancelarii la începutul şi sfârşitul lor câte-va cuvinte slavone, care păreau că le dà ceva sărbătoresc şi sacramental [18]. In afară de aceste acte româneşti rămase în fiinţă sunt pomenite mai multe acte care s'au pierdut. Aşà Doghiel ne vorbeşte de nişte scrisori de închinare ale Palatinilor Moldovei din veacul al XV-le scrise româneşte (scriptae sunt valachicha lingua), pe care neînţelegându-le a dat numai rezumatul lor după inventarul documentelor din Cracovia. Acelaş inventar mai pomeneşte şi de salvul conduct dat de Ştefan cel Mare neguţătorilor poloni în anul 1464 care erà scris româneşte (idiomate valachico scriptus). In arhivele Galiţiei se aflau între altele din veacul al XV-le un document românesc din anul 1410, tratatul comercial al lui Mircea cel Bătrân cu Vladislav Iaghello. Jurământul de închinare al lui Ştefan cel Mare către Cazimir din 1484 în textul lui latin poartă adnotarea că fusese tradus din limba moldovenească. Despre o corespondenţă scrisă româneşte avem o dovadă în Socotelile Săbiului care vorbesc despre unul Philippus Piotar „dolmatsch und schreiber walachischen Briefe" [19].

Limba română pe care am văzut-o că nu încetase nici odată de a fi organul de rostire al poporului român necărturar, pătrunsese cu încetul din însemnarea daraverilor private în cancelariile domneşti. Pricina acestei întroduceri este uşor de înţeles. Am văzut că domnii când puneau câte o însemnare autografă pe un document, o scrieau în româneşte, pentru că nu ştiau limba slavonă. Cunoscătorii limbei slavice se răreau însă necontenit. Această împuţinare a lor se vede mai ales din faptul că pe când în vremurile mai vechi se găsesc chiar zapisele private scrise în mare parte în slavoneşte, cu timpul această limbă este tot mai mult părăsită şi înlocuită cu limba română, care erà mai la îndămână tuturor scriitorilor. Cu timpul se va fi micşorat aşà de tare numărul piserilor slavoni, în cât ei vor fi început a lipsì şi din cancelariele domneşti, şi domnii fură nevoiţi a pune să'şi scrie documentele în româneşte [20]. Când se întâmplà câte un cunăscător de carte slavonă limba documentelor reluà

[18] Doc. rom. încep totdeauna cu Io Bojiiu milostiiu N. Voevod i gospodar zemli Moldavskoi (sau Ungro-vlahiskoi); iar sfârşitul este totdeauna slavon: Sam gospodin veleal, şi cu data în aceeaşi limbă.

[19] Ilie Bărbulescu în *Conv. Literare* XXXVI, 1900 p. 872 şi următ. Calvinismul şi începutul de a scrie româneşte. Socotelile Săbiului în *Correspondenz-Blatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 1881, No. 1.

[20] Iată pricina simplă şi raţională care făcù pe Simion Movilă a'şi redacta documentele în româneşte. Haşdău *Cuvinte din bătrâni*. II, p. 105, crede că opoziţia *democraticului* Simion contra *aristocraticului* Mihai Viteazul aduse această schimbare. Se ştie că după *Tocilescu* din potrivă Mihai Viteazul avea simţiminte *democratice*. Vezi vol. V, p. 326. Oare pe care din aceste două autorităţi să credem noi, în această îmbrăcare a trecutului cu ideile şi concepţiile noastre? Vom explicà în vol. VII mai pe larg pricinile decăderei slavonismului.

vechiul ei caracter, care erà iarăşi părăsit de îndată ce slavistul lipsià din cancelarii. Astfel se explică şovăirea de la început între slavonism şi românism în documentele secolului al XVII, până ce în al XVIII-lea limba românească începe a predomnì în un chip aproape exclusiv. Cât despre limba latină, ea erà întrebuinţată în corespondenţa cu Ungaria, Polonia şi Ţările apusului. Diacì de latinie trebue să fi fost totdeauna prin Ţările române şi aceştia trebue să fi fost Români sau în ori ce caz să fi ştiut româneşte pentru a se înţelege cu domnul şi cu boierii asupra întocmirei actelor. Apoi chiar din felul cum sunt scrise aceste acte să văd că ele erau concepute de minţi româneşti. Aşà bunăoară în o scrisoare a unui pretendent Basarab către Braşoveni din 1459 găsim rostirea : ,,unde est vobis grave (= unde vă este greu) ,,debitis in brevis intimare (= trebue să arătaţi în scurt) ,,quantas videtis quod possetis tenere (= veţi vedeà cât veţi puteà ţineà''. Aiurea întâlnim ,,pro idiomate. . . . (= pentru a luă limbă). In alt doc. din 1479 cetim ,,ligant nos. . . . in cellum (= ne leagă ca în oţel''. Altă dată în 1511 ,,faciant quemadmodum sciunt (= să facă cum ştiu)[21].

Aceste scrisori latineşti ieşite din cancelariile româneşti sunt în deobşte foarte rău alcătuite încât se vede că diecii stăpâniau slab această limbă. In o scrisoare a lui Gheorghe Ştefan către Ioan Kemeny general ungur ce-i ajutase la dobândirea domnii Ştefan se roagă, să ne ierţi că nu scrim latineşte pentru neştiinţa pisarilor ce-i avem de limba noastră pentru că se întâmplă de nu înţeleg lucrul bine''[22].

Aceşti dieci de latinie care trebuiau să ştie şi româneşte pentru a fi întrebuinţaţi în cancelariile domneşti erau cei mai mulţi Români de peste munţi care învăţau latineşte în şcoalele de acolo[23].

2. CĂRŢILE BISERICEŞTI ROMÂNE

Poporul român fusese din vechime deprins a se rugà într'o limbă înţăleasă către Dumnezeu. Pe când el vorbeà încă latineşte, aveà cărţile lui sfinte, scrise în această limbă, dovadă terminul de *Sânta Scriptură*. El nu se puteà mulţămi deci numai cu limba slavonă ca organ de cugetare religioasă şi de aceea alăturea cu cărţile slavone impuse Românilor prin stăpânirea

[21] 1459 Hurm. *Doc.* XV p. 51 ; 1479 *Ibidem*, p. 104 ; 1511 *Ibidem* p. 210.

[22] Reproduse de N. Iorga în *Conv. Literare* XXXIV, 1900 p. 928 şi în *Studii şi doc.* IV p. 241.

[23] Vezi bunăoară scrisoarea lui Ioan Petrovay din Maramureş c. Bistriţeni p. trimiterea la învăţătură latinească a unui copil de Român în şcoalele dela ei, 1620 Hurm. Doc. XV, 2, p. 882.

bulgară se vor fi mănţinut în toate timpurile şi cărţi scrise *pe înţeles*, adecă în limba vorbită de poporul român, care însă nu vor fi fost întrebuinţate decât prin excepţiune în slujba bisericească şi vor fi fost cetite numai de acei doritori de a cunoaşte prin ei înşii obiectul credinţei lor. Asemine trebuinţă fiind totdeauna simţită de poporul romănesc, întâlnim la el

28. Din evanghelia dela Suceviţa, 1605

cărţi de religie scrise în limba lui din vremuri îndestul de vechi, alăturea cu de cele slavone.

Cele întâi texte de acest fel cunoscute până acuma sunt : acel al *Faptelor Apostolilor* conţinut în manuscriptul dela Voroneţ şi acel al *Psaltirei scheeane* [24]. Limba acestor texte are

[24] I. G. Sbiera. *Codicele Voroneţan*, Cernăuţi 1886. *Psaltire scheiană* 1481), publicată de I. Bianu, Bucureşti, 1889.

un caracter mai arhaic decât acel al tuturor celorlalte cunoscute cu siguranţă ca aparţinând jumătăţei a doua a veacului al XVI-lea, şi ele vor fi fost scrise pe la începutul acestui veac, poate chiar pe la sfârşitul celui anterior. Aceste texte sunt traduse din slavoneşte şi anume în Transilvania, după cum se poate vedeà de pe unii termini ungureşti particulari graiului român de peste munţi: a *felului* (a da răspuns) dela fefelni (a răspunde), *a băsădui* (a grăì) dela beszed (vorbă), a *gilălui* (a râvnì) dela gyülöl (a urî), a *izecleni* (a se învârtoşà) dela ezül (a se încheie într'una).

Tot la o origine din colo de munţi ne duce o altă particularitate a limbei acestor manuscripte, anume fenomenul *rotacismului*, pe care-l prezintă într'un grad foarte pronunţat. In multe cuvinte şi mai ales între două vocale, consona *n* este prefăcută în *r*. Aşa de exemplu găsim *bire* în loc de *bine*, *adura*, în loc de *aduna*, *giurele* în loc de *giunele*, *înţelepciorea* în loc de *înţelepciunea*, *oamerii* în loc de *oamenii*, *margire* în loc de *margine*, une ori înfăţoşind pe *n* combinat cu *r*, precum în *bunrătate* în loc de *bunătate*, *înrălţimea* în loc de *înălţimea*, *plinru* în loc de *plin*, etc., etc.

Fenomenul rotacismului se întâlneşte mai mult sau mai puţin în limbele acele ce stau în legătură cu vechea limbă a Tracilor, cu deosebire în dialectul toscic din limba albaneză, şi dintre dialectele române cel istrian îl înfăţoşază de asemene foarte des; mai rar celelalte două: macedo şi daco-românul. In acest de pe urmă se întâlnesc în deobşte numai urme ale unui atare fenomen. Astfel la prefacerea cuvintelor latine în române găsim uneori pe *n* prefăcut în *r*, precum *raţă*=*anas* (pronunţat şi astăzi în împrejurimile Slănicului din Muntenia *naţă*), *mărunt*=*minutus* (şi *mănunt*, *amănunţimi*), *cărunt*=*canutus*, *fereastră*=*fenestra*, *pără*=*penes* (până); în documenele mai vechi încă şi altele din care astăzi *r* a dispărut, fiind înlocuit statornic cu *n*. Aşa într'un hrisov dela Petru Vodă din 12 August 1453 se găseşte numit satul cunoscut de altfel cu numele de *Fântânele* cu *r* în loc de *n*, *Fintîrele*, şi numele propriu *Geamăn* scris cu *r*, *Geamăr*. Un document dela Ştefan cel Mare din 1489 vorbeşte despre nişte hotare care s'ar întinde „până la siliştea lui *Radu Sirbul* şi până la acea a lui *Bodea Rumîrulu*, în loc de *Rumînul*. Un document mai nou din 1644 conţine *nimeri* în loc de nimeni [25].

Dacă însă fenomenul rotacismului este astăzi o excepţie în graiul obştesc al poporului român, dela nordul Dunărei, există o regiune în cuprinsul vechei Dacii, unde el trăeşte încă

[25] Vocabularul istriano-român al lui Ion Maiorescu în *Convorbiri literare* VII, p. 402 şi urm. Hasdeu, *Cuvinte din Bătrâni*, I, p. 8 şi urm. G. Ghibănescu *Isp şi Zapise*, II, 2 p. 70.

în toată floarea lui, anume într'un district din munţii Bihorului la apusul Transilvaniei, locuit de Moţi, cuprinzând Măhaciul şi alte câteva sate învecinate precum Muncelul, Ormenişul, Dumbrăul, Highişul. Şi astăzi se găseşte în cătunele mai adăpostite, pe Bistra în sus în lăuntrul munţilor, rotacismul încă în deplină întrebuinţare, şi s'au putut adună aproape 300 de cuvinte în care *n* este sistematic înlocuit cu *r*, din care cităm ca cele mai caracteristice pe următoarele : *adura=aduna, agorisire=agonisire, alură=alună, bur* şi *burătate= bun, cără=cină, cremere=cremene, dumirică=duminica, fîr=fîn, furingire=funingine, găiră=găina, hairă=haină, jupîr=jupîn, lură=lună, mărîncă=mănîncă, mirurat=minunat*[26].

Două sunt deci insulele româneşti ce au păstrat până astăzi fenomenul arătat, care în timpuri vechi va fi fost mult mai obşteşte răspândit. Una încunjurată de Slavi și Italieni, Românii Istrieni; alta de şi aflătoate în plină apà românească, totuși izolată de atingerea mai vie cu restul neamului, prin aşezarea ei în munţi înalţi, despărţiţi de restul lumei prin păduri nestrăbătute, adăposturile fireşti ale Românilor din timpul năvălirilor barbare. Că numai această izolare au apărat până acuma particularitatea rotacismului din graiul Moţilor, se vede de pe aceea că treptat cu dispariţia pădurilor se retrage şi acest fenomen tot mai adânc în lăuntrul munţilor, pe când mai înainte el cuprindeà o regiune mult mai întinsă. Faptul că fenomenul rotacismului se întâlneşte mai puternic reprezentat la Românii istrieni pe de o parte, pe de alta la grupul cel mai apusan al celor din Dacia Traiană, s'ar putea explicà prin o continuitate geografică veche a acestor două grupe de Români, continuitate ce a fost ruptă prin interpunerea neamurilor slave[27].

Măhaciul a fost pe la sfârşitul veacului al XVI-lea şi începutul celui al XVII-lea adăpostul mai multor preoţi cărturari, din care cel mai însemnat este popa Grigorie, care au lăsat

[26] Teofil Frîncu şi Gheorghe Candrea. *Rotacismul la Moţi şi Istrieni*, Bucureşti, 1886 p. 29 şi urm., sau lucrarea mai întinsă a aceloraşi autori întitulată : *Românii în munţii apuseni* Bucureşti, 1888, p. 85. Se mai găsesc rotacisme în multe scrisori păstrate în Arh. Bistriţei provenite din Transilvania de sus, din Maramureş, din Suciul de sus şi în un zapis din 1628 : *închirăciore, oamerii, mâre, direinte* (N. Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. 1, 2, 29 şi *Studii şi doc.* IV p. 17). Aceste s'ar puteà explicà prin aceea că ar proveni dela indivizi originari din regiunile rotacizante. Tot aşa se întâlnesc rotacisme în o scrisoare a Egumenului măn. Voronețul dintre 1619-1630 c. biràul de Bistriţa : *spure* în loc de spune N. Iorga, *Doc. Bistr.* I, p. 31. Poate că aici avem aface cu o tradiţie voroneţeană.

[27] I. G. Sbiera, *Contribuţiuni pentru o istorie*, p. 146 explică aceşte insule de rotacisme prin rămăşiţa mai deasă de poporaţie tracoilirică care ar aveà această particularitate în graiul ei şi a fost romanizată. Adauge Hasdeu Cuvinte din Bătrâni II, p. 9-18 și V. M. Burlă, *Studii filologice*, 1880 p. 28 şi 69.

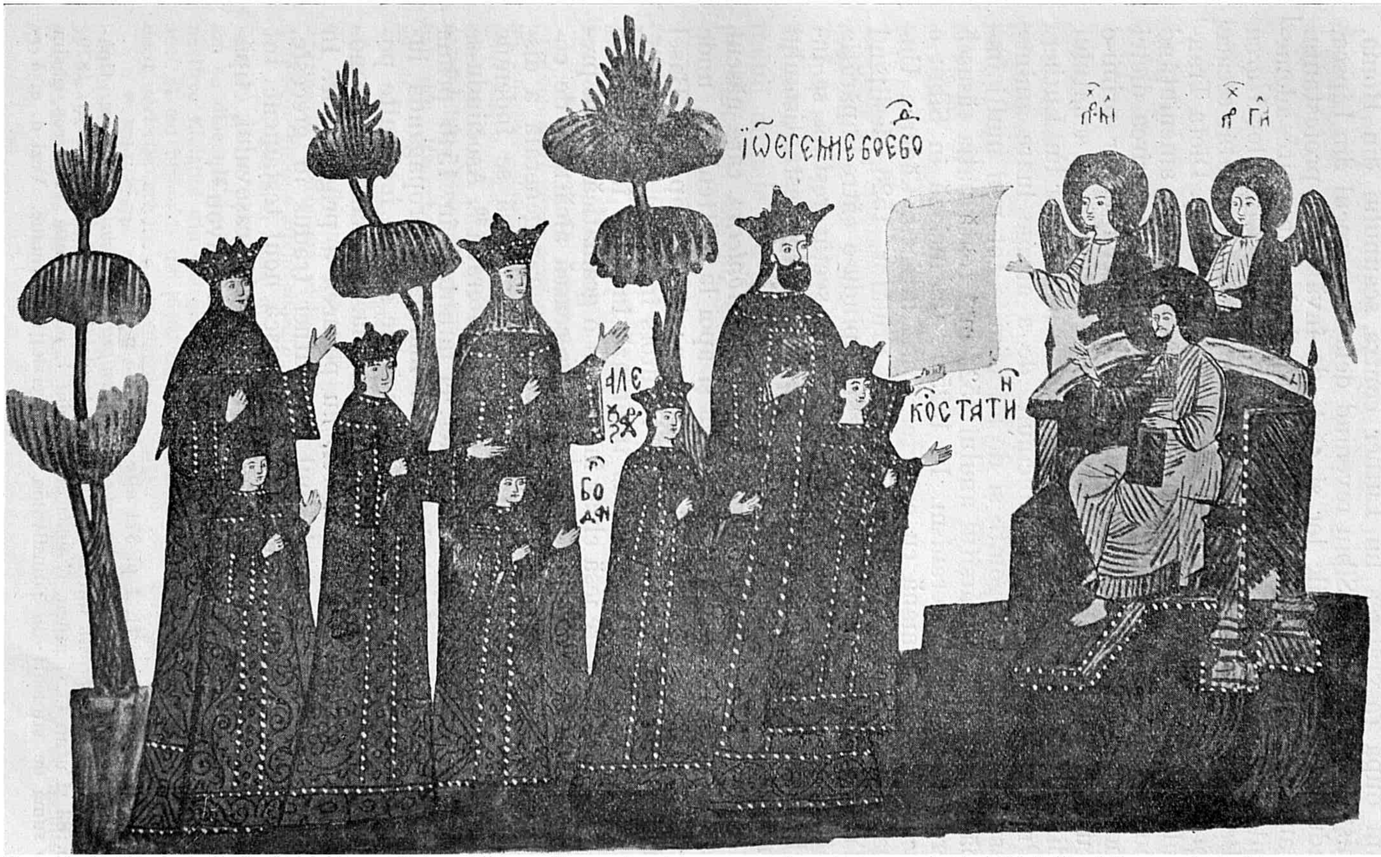
mai multe lucrări de cuprins religios, traduse din limba slavonă. Aceşti autori înfăţoşază în scrierile lor particularităţile fonetice ale limbei districtului lor, şi anume mai ales fenomenul rotacismului, pe când tot cărţile româneşti copiate de popa Grigorie, însă provenite din alte părţi nu'l prezintă. Aşa dar numai concepţiile eşite din propria minte a scriitorilor moţeni şi din propriul lor graiu, conţin schimbarea lui *n* în *r*, pe care o întâlnim şi în manuscriptele dela Voroneţ şi Scheea. Dacă mai adăugim la această particularitate şi împrejurarea că ambele texte, şi acele a le Moţenilor şi acele conţinute în manuscriptele pomenite, fac o deosebire constantă între cele două sunete apropiate *z* şi *dz*, scriind ambele *dzi*, *dzece*, *dumnedzeu*, *dzice* iar *zăbale*, *zidire*, *zori*, *dezleagă*, *răzvrătire*, etc., atunci nu vom puteà face altfel decât să admitem că manuscriptul scheean şi cel din Voroneţ au văzut lumina tot în Măhaciu, care pare a fi fost un centru de lumină intelectuală ascuns în umbra codrilor seculari.

In afară de popa Grigorie, satul Măhaciul mai văzù răsărind din sânul său încă alţi preoţi cărturari; astfel doi ucenici ai lui popa Grigorie, care de şi nu ne sunt cunoscuţi prin numele lor, totuşi arată individualitatea lor alta decât acea a învăţătorului, în icoana deosebită a scrierei lor şi în unele particularităţi limbistice şi ortografice [28]. Prin urmare e mai mult decât probabil că vr'un antecesor al popei Grigorie va fi scris tot în Măhaciu textele cele atât de pline de rotacisme, cuprinse în manuscriptele dela Voroneţ şi Scheea [29].

Alăturea cu prelucrările româneşti de texte religioase, din ţara de baştină a poporului român, făcute din însăşi îmboldirea lui, mai întâlnim în Transilvania şi altele datorite unei iniţiative străine. Anume ţara din centrul Carpaţilor, deveni curând după ivirea Luteranismului, din pricina poporului Sas pe care'l conţineà, una din acele ce primi mai curând învăţăturile noue, fiind în atingere cu Germania prin daraverile comerciale, care nu încetară nici odată a legà pe îndepărtaţii colonişti germani cu patria mumă. Aşa chiar în 1519, numai doi

[28] Hasdeu, I. c. I., p. 76, 213.

[29] Parerea lui I. G. Sbierca că numeroasele rotacisme din textul voroneţan ar indegetà o origine mult mai veche de cât veacul al XVI-le sau al XV-le din pricina că rotacismul, moştenit de la Traci ar fi fost când-va, pe atunci când se scrise textul voroneţan, un fenomen general limbistic la poporul român, nu ne pare întemeiată. Popa Grigorie care trăià după cum el însuş ne o spune pe la 1589—1609, scrie cu toate aceste cu ratocisme. Sunt de altă parte texte mai vechi româneşti de cât ale popei Grigorie, (vezi mai jos, nota 31), care nu conţin această particularitate. Rotacismul nu are deci drept pricină a lui vechimea textelor în care apare, ci dialectul în care sunt scrise. Tot aşa de puţin este de admis părerea învăţatului bucovinean, că manuscriptul voroneţan ar aveà o origine sud-dunăreană, căci atunci de unde să înfăţizeze în el termeni de origine ungurească?

29. Din evanghelia dela Suceviţa, 1607

ani după răsvrătirea lui Luther contra scaunului din Roma, nişte neguţitori din Sibiu revenind dela iarmarocul din Lipsca, aduc printre mărfurile lor şi cărţi de învăţătură protestante, care se răspândesc printre Saşi, făcându-le cunoscute ademenitoarele doctrine ce cuprindeau. In 1521 comitele Saşilor *Marcu Pemflinger* susţine chiar pe faţă propagandă reformată, ceeace provoacă măsuri de înăbuşire din partea Catolicilor. Dieta Transilvaniei, curând şi regele Ungariei se amestecă, ameninţând cu străşnicie pe partizanii Luteranismului. Hotărîrea dietei pentru stârpirea ereziei, ameninţătoare a celor ce ar primi-o cu moartea şi confiscarea avuţiilor, este comunicată senatului din Sibiu, ordonânu-se tot odată şi arderea scrierilor lui Luther. Prigonirile avură efectul obicinuit, de a atrage luare aminte asupra doctrinei prigonite şi de a-i trimite tot mai mulţi împărtăşitori. Pe la sfârşitul anului 1524 mai toată naţia săsască era întoarsă la Luteranism. In 1525 se întemeiază în Sibiu o şcoală latino-germană cu caracter rostit luteran. Căderea Ungariei la Mohaci, întâmplată în anul următor, 1526, deslipind Transilvania de puterile catolice, şi alipindu-o către împărăţia otomană, căreia îi era indiferent la care sectă creştină se închinau locuitorii ei, întăreşte înrădăcinarea protestantismului în ţara din centrul Carpaţilor.

In 1533 se întoarce în Braşov *Ioan Honterus*, care născut la 1498, învăţase întâi la Cracovia şi apoi la Wittenberg, unde cunoscuse pe Luther şi pe Melanchton; trecuse apoi la Basel deprinzând aice arta tipografiei. Reîntors în patria lui, învăţat, tipograf şi luteran, Honterus înfiinţază în 1535 în Braşov o tipografie, din care iesă chiar în acel an o gramatică latină prelucrată de el însuş, precum şi una grecească alcătuită de colegul său Wagner. In 1544 găsim că adunarea generală a districtelor săseşti din Transilvania hotărăşte ca să se îndemne toate oraşele săseşti să introducă doctrina luterană [30]. Asociindu-se Honteurs cu Fuchs şi cu Benkner, ei înfiinţază în 1546 prima fabrică de hârtie în Ardeal. Astfel înarmată, propaganda luterană începe în curând a lăţi principiile sale şi între alte popoare decât acel german din Transilvania, însă cu o mare moderaţie şi pe calea convingerei, nu pe acea a prigonirilor. In 1550 ese din tipar catehismul lui Luther tradus în greceşte, şi în 1557 Wagner pune să se tipărească noul testament tot în limba grecească. Ioan Benkner, judeţul Braşovului, tipăreşte apoi cu cheltuiala lui un evangheliar slavon [31].

---

[30] Hurm. *Doc.* II, 1 p. 371 alte din 1545 p. 383.

[31] Vezi Gh. Baritz, *Excursiune istorică asupra catehismului calvinesc, tipărit în limba românească* din 1657, editat de Academia română, Bucureşti, 1879, p. 83 şi urm. Cf. Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni* I, p. 93. După Honterus, găsim o sumă de studenţi din Transilvania la universităţile germane. Vezi d. e. *Ver-*

Era firesc lucru ca Luteranii Transilvaniei să se gândească şi la numerosul popor al Românilor, care îi atingeà mult mai de aproape decât Grecii şi Slavonii. In curând vedem deci şi tipărituri româneşti de cărţi religioase. Incă din 1544 găsim că se tipăreşte un catehism românesc, tradus din germană şi deci conţinând de sigur doctrina luterană [32]. In 1559 iese un alt catehism românesc tipărit în Braşov, care devenind pe la 1607 prea rar, este copiat de popa Grigorie din Măhaciu alăturea cu celelalte texte conţinute în scrierile sale [33].

Doi ani după eşirea acestui catehism găsim pe acelaş „jupân Hanoş Begner" punând pe diaconul Coresi să traducă în româneşte cele patru evanghelii împreună cu alt diacon Tudor, în capitala Munteniei, Târgoviştea, şi apoi luând manuscriptul lor îl dădù spre tipărire în oraşul Braşov, care fu săvârşită în ziua de 30 Ianuarie 1561 [34]. In epilogul Evangheliei cetim cuvintele însemnătoare că : mai bine e a grăì cinci cuvinte cu înţeles decât 10 mii de cuvinte neînţelese în limbi străine". Tot după îndemnul Luteranilor tipărì Coressi în 1563 un Apostol românesc şi în 1564 Tâlcul evangheliilor şi un molitfenic [35]. După moartea lui Ioan Benkner, un urmaş al său în judeţia Braşovului „jupânul Hrăjilă Lucaci", cum transformară Românii numele său german de Lucas Hirscher, însărcinează tot pe diaconul Coresi, cu redarea pe limba română a psaltirei,

---

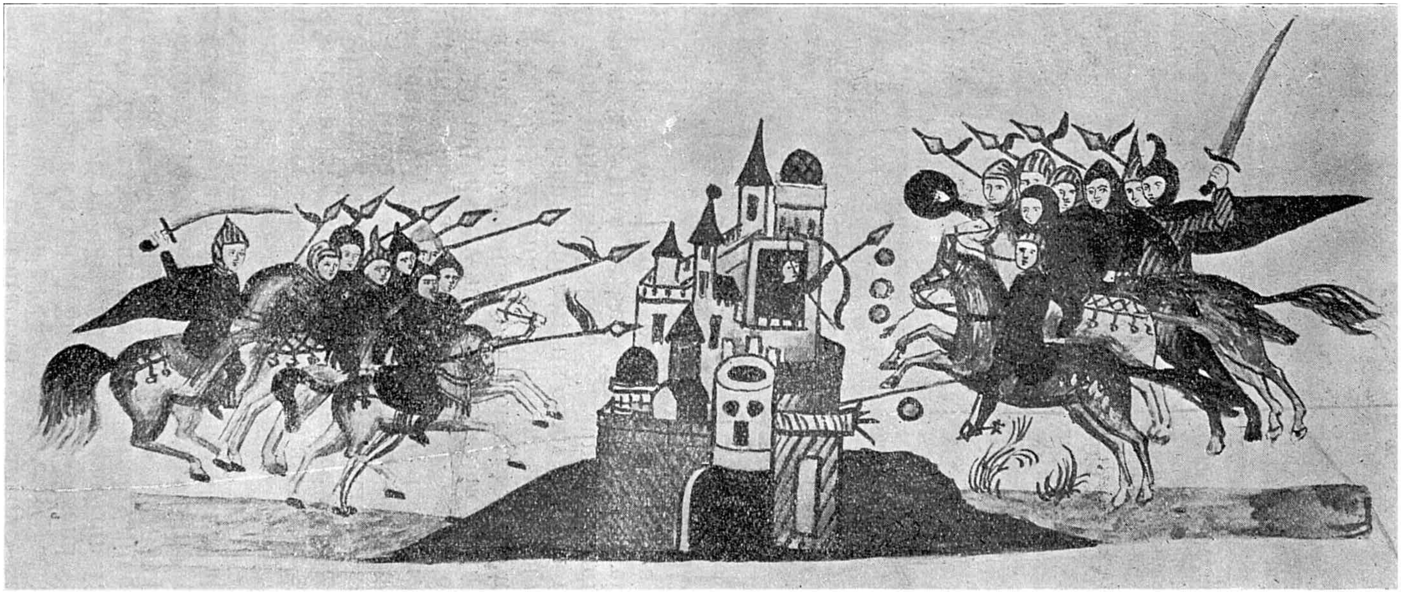
zeichniss der auf der Universität zu Iena immatriculirten Ungarn und Siebenbürger von G. Schiel und L. Herfurth *in Arhiv für siebenbürgische Landeskunde*, neue Folge, 1874, p. 312 şi urm., Cel dintâi student transilvănean înscris la Iena este *Stephanus Clausenburgensis*.

[32] In socotelile oraşului Sibiu găsim notat sub anul 1544 Iulie în 16 : „Ex voluntate dominorum dati sunt *M. Philippo Pictori, pro impressione catehismi valachici* bibale fl. 2". Acest pictor era traducător şi a scrisorilor române (mai sus, p. 625, nota 32). Că textul românesc a fost tradus din nemţeşte se cunoaşte de pe unele inversiuni caracteristice limbei germane : „ce ne va pre noi ascultă = wird nun erhören?" ; Dumnezeu deade Evanghelie să apară = Gott hat das Evangelium herausgegeben". Sbiera : *Mişcări Culturale*, 1897, p. 99—103.

[33] Copia popei Grigorie reprodusă de Hasdeu, l. c. p. 99—107. Cronicarul Simion Massa † 1605, spune despre acest catehism : „eodem anno (1559) die Martii 12 Iohannes Benknerus judex coronensis cum reliquis senatoribus reformavit valachorum ecclesiam et praecepta catecheseos illis proposuit". Cf. *Chronicon fuchsio-lupino-oltardinum*, ed. Trausch. Coronae, 1867, p. 61.

[34] Adnotarea pusă de traducători la începutul tetravanghelului a căruia text s'a editat pentru prima oară de Const. Erbiceanu Bucureşti, 1889 („scris am eu diacon Coresi") după un exemplar, unicul aflat până acuma, de la mănăstirea Ciolanul din eparhia Buzeului. Nici în textul tetravanghelului, nici în acel al catehismului din 1559, nu se întâlnesc rotacisme, de şi sunt mai vechi decît scrierile originale ale popei Grigorie.

[35] Bibliografia românească veche I, p. 43 şi urm. unde se află şi toate indicaţiile bibliografice. In Molitfenicul românesc (vezi frag. publicat de N. Hodoş în Prinos lui. D. Sturza p. 235 şi urm.) cetim : „Rumăneşte am scris acest Molitfenic ca cum să înţeleagă şi popa ce zice însuş şi oamenii ce ascultă (p. 250).

30. Din evanghelia dela Sucevița, 1607

pe care el o îndeplineşte cu ajutorul preoţilor dela biserica din Schei în Braşov, Ioan şi Mihai. Este interesant de a cunoaşte cele ce le spune însuşi jupânul Hrăjilă, asupra chipului cum au ajuns să dee fiinţă gândului său. ,,Şi foarte ma sfătuii cu luminatul mitropolit marele Ghenadie din ţinutul Ardealului şi al Oradiei şi cu mult cliros de preoţie că le trebue această carte, încă şi cu alţi sfetnici mici şi cu voia tuturor acestora, şi cu voia mitropolitului Serafim, noi o detem lui Coresi diaconul ce erà meşter învăţat într'acest lucru de o scoase de în carte sârbească pe limba românească, împreună şi cu preoţii dela biserica Scheilor de lângă cetatea Braşovului, anume popa Ioan şi popa Mihai". Invoirea mitropolitului Munteniei o luase Hirscher, fiind că împrumutase originalul sârbesc dela ,,arhimitropolitul Serafim în cetatea Târgoviştea"[36]. Luteranii lucrau cu mare osărdie la convertirea Românilor. Ei numiau Episcopi asupra bisericei Românilor cu numele de superintendenţi, care căutau să îndrumeze doctrina reformată. In 1567 găsim un ordin foarte aspru către toţi preoţii ortodoxi valahi să vină la soborul convocat de superintendentul bisericei române George de Sangeorge să îi plătească dările cuvenite. In acelaş an Prin cipele Ioan Sigismund face cunoscut că a înţeles din plângerea credinciosului său popa George Mitropolitul românesc că mulţi dintre popii şi călugării români nu vor să facă slujba bisericească şi laudele lui Dumnezeu pe înţelesul obştii, în limba română ci vreau să slujească în limba sârbească. Aceşti popi îndrăzneţi şi neascultători care nu vor să slujască în limba română să fie siliţi numai decât la aceasta sub orice pedeapsă[37]. Inlocuindu-se apoi superintendentul de Sangeorge cu Pavel din Turda, Principele impuneà şi acestuia ,,să propovăduiască cuvântul lui Dumnezeu în bisericile valahe" [38]. Nişte articole de orânduire a nouei biserici valahe reformate, după ce se dispusese că din slujbă conform cu noua doctrină să se scoată toate cele adaose de oameni la cuvântul lui Dumnezeu, ordonă ca sfinţiia sa să se iee grije ca fiecare popi să lămurească obştiii şi temeiurile credinţei şi să nu se împărtăşască în ceasul morţii acei ce nu se vor duce la biserică.

La sfârşitul orânduelii se citeşte articolul cel însemnat pentru introducerea limbii române în biserică, anume cu ,,popii de limbă sârbească cari slujesc ca preoţi Români, dacă nu vor învăţà obştia pe româneşte în cele sfinte aceia să nu mai poată fi preoţi" [39]. Tot atunci în 1568 găsim că Gheorghe (de San-

---

[36] Reproduse aceste locuri din precuvântarea lui Hirscher de Baritz, catehismul calvinesc, p. 99, nota 2.
[37] Hurm. *Doc.*, 2, Oct. 11 Noemvr. 1567, XV p. 625–626.
[38] *Ibidem*, p. 630 din 8 Fevr. 1569.
[39] Articole aprobate de Sigismund, *Ibidem* p. 638 din 20 Noem. 1569.

george) scrise Bistriţenilor, mulţumind oraşului că a învoit popilor a venì la soborul care a hotărît să se slujască româneşte în biserică, adăogând că la Braşov Românii au de trei ani acuma predicator în limba lor [40].

Este în destul de curios a constatà că pe când primarul sas al Braşovului, se osteneà a aduce pe limba românească cărţile sfinte a le bisericei creştine, în Muntenia domnii contimpurani Alexandru al II-lea fiul Kiajnei şi cu fiul său Mihnea al II-lea puneau pe acelaş diacon să tipărească psaltirea în limba slavonă, fără a se gândì măcar la întoarcerea ei pe româneşte. Un exemplar al acestei tipărituri care poartă aceeaşi dată cu psaltirea română a lui Coresi din Braşov, 1577, se află acuma la biblioteca din Praga şi poartă pe ea însemnarea în limba slavonă ca şi întreaga tipăritură, că ,,din porunca domnului Ioan Alexandru Voevod şi Ioan Mihnea Voevod şi a prea milostivului mitropolit Serafim, păcătosul diacon Coresi a scris aceste sfinte cărţi, numite psaltiri, către care au adaos sinaxarii de peste an, troparii şi condacii sfinţilor, de asemene şi ceaslovul cu slujba de noapte şi de zi, scriindu-se la anul 7085 (1577)'' [41]. Tot pe atunci Luteranii mai luară măsura în 1566 ca să se predice credinţa luterană în bisericile româneşti : ,,dacă nici Românii nu ar voi să primească noua religie să fie invitaţi la o desbatere publică, şi dacă nici prin acest mijloc nu se vor da rămaşi atunci Episcopii, preoţii şi călugării români să fie scoşi din funcţiile lor şi să fie înlocuiţi cu alţii, iar dacă poporul se va opune să fie dat în judecată pentru trădare'' [42].

Diaconul Coresi, meşterul traducător al acestui timp, a cărui nume trădâ o origine italiană, sau mai bine grecească, se trăgeà din insula Chios, unde se aflà trăind pe la jumătatea veacului al XVI-lea mai mulţi membri ai acestei familii, între alţii învăţatul medic Ioan Coresi mort la 1570 [43], O vlăstare însă a acestei familii se strămutase cu mult mai înainte în Muntenia, întru cât găsim un Coresi, piser de documente pe la începutul veacului al XVI-lea, şi anume redactând un document al lui Moise Voevod din 1529 şi trei a le lui Radu Voevod din

---

[40] N. Iorga, *Doc. Bistriţei* I, p. LXIX din 14 Ian. 1568.

[41] *Traian*, 1869, p. 40 Hasdeu admite însă fără temeiu, din această însemnare slavonă, că şi versiunea română a Psaltirei ar fi fost tipărită de Coresi în Muntenia. Noi credem din potrivă, că întru cât ambele tipărituri s'au făcut în acelaş an, şi una şi alta au fost tipărite în Braşov, unde se lucrase şi traducerea românească, la care luase parte şi preoţii de la biserica din Schei.

[42] Rezuma tul unui doc. unguresc din 1566 Hurm. *Doc.* II 5. p. 601. Altul analog din 1571 *Ibidem*, p. 693.

[43] Σάθα, Νεοελληνική φιλολογία, Αθήναις, 1868, p. 201. Coresi erà căsătorit cu Diica fiica lui Jelează din Mirislaveşti având de fiu pe Coresi logofătul care s'a însurat la rândul lui cu Slăviţa fiica lui Bunea logofătul. Vezi Nicolaescu l. c. p. 268. (*Rev. p. istorie X* 1909).

1536 şi 1538 [44]. Chiar de prin acest timp membrii familiei Coresi ce-i întâlnim în Muntenia, vor fi fost românizaţi, deprinzând între altele şi limba oficială a ţărei. Alte hrisoave mai noue ne arată pe mai mulţi Coresi ca boieri, deci pe deplin intraţi în corpul naţiei române. Astfel unul din 1567, ne vorbeşte de Coresi logofătul fiul diaconului cu feciorii lui care cumpără moşiile Bărcăneştii şi Vlăduleştii; un altul din 1570, ne dă pe acelaş Coresi logofătul ca încuscrit cu Stan Creştinul şi cumpărând încă alte părţi de pământ, şi aceste cumpărături sunt parte întărite, parte adaose prin alte documente, unul din 1577 dela acelaş Alexandru Voevod, şi două dela fiul său Mihnea al II-lea din 1581 şi 1582, iar unul dela Petru Cercel din 1585 [45].

Cu toate că s'ar păreà după cele spuse până aice că numai în Transilvania, se cultivase limba românească, fie prin stăruinţele scriitorilor din Măhaciu, fie prin acele ale pristavilor luterani din Braşov, se întâlnesc manuscripte româneşti bisericeşti vechi şi în ţările române, şi anume în Muntenia, unde aflarea unuia ne urcă în timpuri îndestul de ridicate.

S'au găsit anume un evangheliar manuscript care au scăpat ca prin minune de urgia timpurilor, ajungând după o bântuită soartă tocmai pe malurile Tamisei, în British-Museum din Londra. Data acestui manuscript este 1574. Imprejurările în care el a fost însă alcătuit şi arătările cuprinse în el dovedesc că este numai o copie după un original mai vechiu.

---

[44] Vezi dovezile citate de Hasdeu în *Col. lui Traian*, pe 1877, p. 571. Altele citate de Nicolaescu (l. c.) p. 267 nota 1. S'ar păreà chiar că s'ar reaflà un Coresi în un document din 1492, vânzând o moşie Cucutenii, Odobescu în *Rev. română*, 1862, p. 112, dacă documentul nu ar inspirà bănueli în privirea cetirei datei, întru cât Odobescu ne spune că el ar fi scris pe hârtie, pe care material nu ni s'a păstrat absolut nici un act din veacul al XV-le.

[45] Reproduse toate aceste documente în Cipariu, *Arhiv.* p. 102 şi 181. Asupra familiei lui Coresi vezi studiul lui St. Nicolăescu în *Rev. p. Istorie* X 1909 p. 265 şi urm. Iată după Nicolăescu tipăriturile diaconului Coresi:

1. *Evangheliar* romănesc, tipărit la Braşov, în 1561.
2. *Evangheliar* slovenesc ,, ,, ,, ,, 1562.
3. *Apostol* romănesc, ,, ,, ,, ,, 1563..
4. *Tâlcul evangheliilor* şi *Molitvenic românesc*, tipărit la Braşov, în 1564.
5. *Psaltire* româneaseă, tipărită în 1568.
6. *Sbornic* slovenesc partea II tipărit în 1568.
7. *Psaltirea românească*, tipărită la Braşov în 1570.
8. *Octoih slovenesc* partea I (glas 1 —5), tipărit în 1574.
9. *Octoih slovenesc*, partea II, (glas 5 —8), tipărit în 1575.
10. *Psaltire* slavo românească, tipărită în 1577.
11. *Psaltire* slovenească, tipărită în 1577.
12. *Triod* slovenesc, tipărit în 1578.
13. *Evangheliar* slovenesc, tipărit în unire cu Mănăilă la 1579.
14. *Sbornic* slovenesc, tipărit la Sas-Sebeş, în 1580.
15. *Evanghelie cu învăţătură*, tipărită la Braşov, în 1580 —81.
16. *Evangheliar* slovenesc, tipărit în unire cu Mănăilă la 1583.

Scriitorul evangheliarului ne spune în o notiţă dată într'o limbă

31. Din evangheliarul dela Dragomirna, 1610

slavonă plină de greşeli [46], că era originar din satul Măniceşti

[46] Hasdeu, *Columna lui Traian* 1882, p. 48 şi urm.

lângă Ruşii de Vedea, fiind de casa lui Pătraşcu cel Bun, mort în 1558. Persecutat de Mircea Ciobanul care înlătura dela tron pe fiul lui Pătraşcu, Radu Gramaticul fuge în Bulgaria în un sat Novaiceni, unde cum spune el, „am scris multe sânte dumnezeeşti cărţi zise tetravangheli şi sânte psaltiri şi pentacostare şi minee şi octoihuri şi trioduri şi metafraste şi canoane şi comentarii şi sfinţi apostoli, scriind multe mari şi mici, până ce am străbătut în adâncul sântei scripturi, întru cât nu poate cugeta mintea omenească". El vroià să se întoarcă în Muntenia la Alexandru Vodă fiul lui Mircea, „dar se temù să nu se prăpădească". Preferă decì a càutà un adăpost la fiul lui Pătraşcu cel Bun, pe care'l ajunge în sfârşit în 1574 în insula Rodos, unde trăià surgunit. Aice Petru Cercel pe care Radu îl numeşte tot Pătraşcu, îl puse să scrie evangheliarul pe care harnicul scriitor îl începù în ziua de 3 Iunie 1574 şi'l dete gata în 14 Iulie acelaş an, adecă în o lună şi 11 zile. Dacă ne gândim că acest manuscript este de 276 de pagini în octav, scris tot „cu frumoase caractere semi-unciale, cu viniete colorate şi aurite, de asemenea unele iniţiale ba câte odată chiar şiruri sau cuvinte cu roş, verde şi cu albastru" [47], atunci vom înţelege uşor că caligrafiarea acestui manuscript în un aşa de scurt timp presupune o copiare şi nu o traducere a lui. Apoi însuşi Radu se roagă de cetitori, „preoţi duhovnici, sau dascali, sau dăscălaşi, sau gramatici, sau anagnoşti, câţi citiţi, sau scrieţi sau cântaţi, de veţi aflà vreo greşală, fie dela mine, *fie din izvod*, s'o îndreptaţi şi pe noi care am muncit să ne bine cuvântaţi" [48]. Se vede deci că scriitorul avuse dinaintea lui un izvod *a căruia greşeli puteà să le fi reprodus numai copiind şi nu traducând.* Este decì mai pre sus de îndoială că Petru Cercel luase cu el la Rodos un manuscript mai vechiu de tetravanghel, *moştenit de la tatăl său*, pe care îl dădù spre copiare lui Radu gramaticul. Ceeace dovedeşte existenţa unor scrieri religioase româneşti, pe la jumătatea veacului al XVI-lea cel puţin, dacă nu şi mai sus. Notiţa lui Radu Gramaticul este însă preţioasă şi din alt punt de vedere. Ea ne arată că aceste cărţi erau cetite de preoţi, ba chiar *cântate* de ei, ceeace presupune că erau întrebuinţate în slujba bisericească; în cât se vede că cel puţin la unele biserici mai ales în paraclise private erà introdusă limba română, încă din timpul slavonismului. Aflarea unui manuscript religios românesc încă de pe la jumătatea secolului al XVI-lea în Muntenia, înainte chiar ca judeţii saşi ai Braşovului să fi luat măsura de a pune să tipărească cărţi de religie în limba română, întăreşte mult părerea sprijinită pe manuscriptul voroneţan, că Românii ar fi posedat scrieri româneşti referitoare

[47] *Idem*, p. 49.
[48] *Idem*, p. 56.

la religie cu mult înainte ca Luteranii din Transilvania să fi fost început şi ei a împinge pe Români către întrebuinţarea bisericească a limbei lor.

Pe lângă aceste texte mai întinse, aflăm şi altele mai mult fragmentarii de cuprins religios, toate traduse din limba slavonă, substratul pe care s'a înălţat toată cultura reflexivă a poporului român. Astfel tot acel preot Grigorie Măhăceanul sau ucenicii lui traduc în româneşte deosebite bucăţi de cuprins religios, precum un fragment din Ioan Chrisostom, un fragment liturgic şi două predici [49]. De şi nu ni s'a păstrat dovezi pozitive despre existenţa altor texte religioase româneşti din această epocă, noi credem că trebue să fi fost şi altele afară de cele numerate, căci îndată ce vedem că poporul simţià nevoia de a luà cunoştinţă prin el însuşi de preceptele religiei sale, şi că începuse atât de timpuriu cu punerea lor pe româneşte, nu este nici un motiv care să facă a se oprì la aceste câteva rămăşiţi, scăpate de urgia timpurilor, tezaurul de cărţi religioase româneşti ale acestui timp. Vom vedeà că la aceeaşi încheiere ne duce şi prezenţa unei literaturi religioase la Români, care arată şi dânsa cât de iubitor era poporul de a regăsì în propriul său graiu plăzmuirile închipuirei creştine.

3. INCEPUTURI LITERARE

Pe când literatura poporană se iveşte la un neam aproape de odată cu graiul său, formele reflexive ale frumosului nu apar de cât mai târziu. Aşa este cunoscut că la Romani productele literare reflexive se arată abia după al 2-le răsboiu punic, când aveau acuma o istorie politică veche de 500 de ani; la Francezii pe lângă cântecele eroice, unele din ele mai vechi de cât Carol cel Mare, încep operile literare abia prin veacul al XVI-le, şi aşa la toate celelalte naţiuni. Cauza acestei întârzieri a producerei literare reflexive stă în faptul, că o asemenea producere răspunzând unei nevoi de lux al poporului, dânsa nu se poate naşte până ce producţia avuţiilor nu întrece nevoile obicinuite. Atunci se pornesc din toate părţile razele frumoasului, încorporându-se în artă şi în literatură scrisă, care sunt mai totdeauna îngemănate.

La Români arătarea unor producte literare reflexive trebuià să fie întârziată cu atât mai mult cu cât neliniştea şi starea viforoasă a societăţei se urmăreşte până în lăuntrul timpurilor moderne, încât astfel chiar acele rari producţii literare, ce apar la ei în decursul veacurilor, sunt departe de a fi exercitat o mare înrurire asupra minţei sale. Ele rămân mai

[49] Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, II, p. 73, 115, 211, 221.

mult ca nişte lucrări izolate, cetite poate şi gustate de puţini privilegiaţi, şi nu devin nici odată bunul comun al întregei naţiuni.

Formele literare care răspundeau în tot cursul istoriei noastre până şi trebuinţelor claselor mai culte erau tot acele eşite din concepţiile straturilor de jos, în cât aceste straturi procurau în definitiv celor privilegiate nu numai existenţa prin munca lor, dar chiar şi desfătarea prin cânticele şi versurile lor. Astfel călătorul polon *Martin Strikovski* care lasă scrise amintirile călătoriei sale prin Moldova şi Muntenia făcută în 1575, spune că „gloriosul obiceiu de a cânta vitejiile străbune se păstrează până astăzi în Grecia, Asia, Tracia, *Muntenia, Transilvania, Moldova,* Ungaria şi în alte ţări, precum mă încredinţaiu eu însumi şi auziiu de ajuns cu proprile mele urechi în toate adunările acelor popoare, iar în Turcia pe strade şi pe pieţe, unde faptele oamenilor renumiţi sunt celebrate prin cântece cu întovărăşirea vioarelor, cobzelor şi arfelor, căci poporul de jos se desfătează peste măsură ascultând marele vitejii ale principilor şi voinicilor[50]. Ce erau aceste cântece ne le spune alt izvor tot străin care raportează, că la trecerea solului lui Gustav Adolf, Paul Strasburg, prin Bucureşti, în 1632, Leon Vodă îl primi cu lăutari care cântau din plin gâtlej în limba română cântece naţionale[51]. Tot aşa vor fi făcut şi lăutarii care împodobeau cu cântările lor intrarea triumfală a lui Mihai Viteazul în Alba Iulia[52]. De atunci s'a păstrat bună oară cântecul lui Ştefan cel Mare, precum şi deosebitele legende asupra vestiţilor noştrii domni : Mircea, Ştefan şi Mihaiu puse în versuri de poeţii generaţiei nouă, Asaki, Bolintineanu şi Alexandri.

Pe lângă aceste produceri literare poporane, mai întâlnim şi altele de origine reflexivă, îmbrăcând în hainele basmului şi ale închipuirei nişte motive religioase, dar în care predominirea fantaziei asupra credinţei le dă mai mult un caracter literar de cât unul bisericesc.

In timpurile mai vechi asemene legende de cuprins religios erau răspândite printre Români, ca şi cărţile bisericeşti propriu zise, în limba slavonă, putându-se desfătă la cetirea lor numai aceia care cunoşteau această limbă. Incepând însă a se traduce în româneşte cărţile bisericeşti, se făcù acelaş lucru şi pentru legendele religioase, din care unele se şi găsesc puse pe româneşte încă din a doua jumătate a veacului al XVI-le.

---

[50] *Arh. ist.* II. p. 6.

[51] *Monumenta Hungariae historica,* Strasburg Pal 1621—1623 iki követsege es Rakoczy György, p. 100 : „iuxta voyvodum citharoedi et musicorum chori erant qui Valachia lingua patrium carmen pleno gutture cantabant".

[52] Vol. V, p. 211.

32. Din evangheliarul dela Dragomirna, 1610

Pentru a da o idee despre felul de gândire care constituia pe atunci desfătarea intelectuală a ştiutorilor de carte, vom analiza pe acele dintr'însele ce se regăsesc încă în manuscriptele existente. Dintre legendele traduse de Măhăceni, cităm pe acea a *sfintei Dumireci* (Dumineci): Intr'o zi căzù în Ierusalim o peatră nu mare, dar atât de grea de n'o putea nimene râdica, şi veni glas din cer care spuse să desfacă piatra, ceea ce săvârşindu-se aflară în ea o carte scrisă de însuş Hristos, în care mustra aspru pe oameni pentru nerespectarea zilei sfinte a Duminecei. Partea fantastică literară în această bucată este de tot săracă, conţinând mai mult o învăţătură morală, desbrăcată de ori ce caracter estetic. Altă legendă reprodusă de Măhăceni este acea a *sfintei Vineri*. Textul ei este cu atât mai interesant, cu cât se vede a fi fost copiată de popa Grigorie de pe un exemplar românesc mai vechiu, de oare-ce nu conţine rotacismele obicinuite la preotul din Mahaciu. Numai în trei rânduri îi scapă câte o prefecere din *n* în *r*: *inturecate*=întunecate, *meînre*=mene (mine) şi *sura*=suna. In această legendă partea închipuirei este mult mai bogată şi o străbate toată de la un capăt la altul; cuprinsul este pe scurt următorul: Erà un om numit Agaton, care aveà o femeie numită Polfiea, cu care trăise 25 de ani fără a avea copii, rugându-se neîncetat: „Hristoase împărate! caută şi spre noi şi dă şi nouă *plod*, să fie şi să nască dintre noi!" Dumnezeu ascultă rugăciunile lor şi le dădù o fată pe care porunci să se numească Vinerea, căci fusese născută în acea zi. Când se făcù mai măricică, simţindu-se împinsă spre legea lui Dumnezeu, eşi pe furiş din casa părintească şi se duse în marea cetate a Antiohiei unde domnea împăratul Antioh. Incepând ea a propovedui creştinismul aice, fu pârâtă la împăratul, care porunci să o ducă înaintea lui. Când o văzù împăratul, chipul ei îl puse în mirare şi el strigă fără voie: „să'mi ajute dumnezeul meu cela ce cred întru el, că mai frumoasă fată de aceasta n'am văzut!" El îi propuse îndată să treacă la religia lui, făgăduindu'i să o iee de soţie, Sfânta însă îl blăstămă ca şi pe dumnezeul lui. Impăratul mânios poruncì să o răstignească. Când ea fù înălţată pe cruce „ivi-se un nor din cer şi eşi un vifor mare din nour şi luă o piatră mare foarte în el şi o purta vântul ca o frunză şi sura (suna)". Şi apărând îngerul domnului, îi desfăcù mâinile şi picioarele de pe cruce, iar toţi oamenii împăratului spăimantaţi de minunea întâmplată, căzură şi se închinară dumnezeului sfintei Vineri. Impăratul înfuriat chemă alte slugi ale sale şi le zise; „prindeţi-o şi o legaţi şi aflaţi o căldare şi ardeţi pietre şi le zmicuraţi şi le băgaţi în căldare şi băgaţi plumb şi său şi smoală, să fiarbă în şepte zile şi în şepte nopţi, şi a şeptea zi băgaţi-o în căldare şi acoperiţi-o cu o piatră, până voi veni şi eu să văz". A şeptea zi când veni împăratul şi luă piatra de pe

căldare, sfânta Vineri se sculă în picioare neatinsă şi eşind din ea stropi cu câte-va picături pe împărat în faţă, care orbi pe loc. Impăratul cunoscându-i puterea căzù înaintea ei în genunchi şi cerù să devină creştin. Sfânta Vineri se plecă cu faţa la pământ şi începù să plângă aşà de îmbelşugat în cât se făcù o baltă, din care luând cu mâna şi spălând ochii împăratului îi redădu vederile. Cu apă din aceiaşi baltă boteză apoi sfânta pe împărat şi pe slugile sale, care astfel deveniră creştini. După ce săvârşì întoarcerea acelei cetăţi a Antiohiei, Sfânta Vineri plecând spre alte cetăţi, întâlnì în cale-i pe un alt împărat numit Atizma care o întrebă: „giupâneasă! ce om eşti şi cum te cheamă? ce nu te închini domniei mele?" După mai multe vorbe împăratul acesta îi făcù aceiaşi propunere ca şi acel din Antiohia; ea îi răspunse tot atât de aspru, pentru care Atizma poruncì să o ducă la zmeul din cetatea lui ca să o mânânce. „Cum ajunse înaintea fiarei, se apropie de dânsa şi călcă cu piciorul pe falca zmeului şi întră întru el şi trecù prin zgăul lui afară şi iară stătù înaintea zmeului". Minunea aceasta aduse şi pe Atizma împărat ca să se boteze. Trecând ea mai departe ajunse la Aclit împărat, cu care petrecându-se scene analoage ca acele întâmplate cu cei doi d'intâi, este condamnată iarăş să fiarbă într'o căldare, din care însă o scapă a tot puternicia lui Dumnezeu. Nu înţelegem cum să face că atunci când împăratul ordonă să i se taie capul, nu mai intervine nici o minune, şi ea este tăiată.

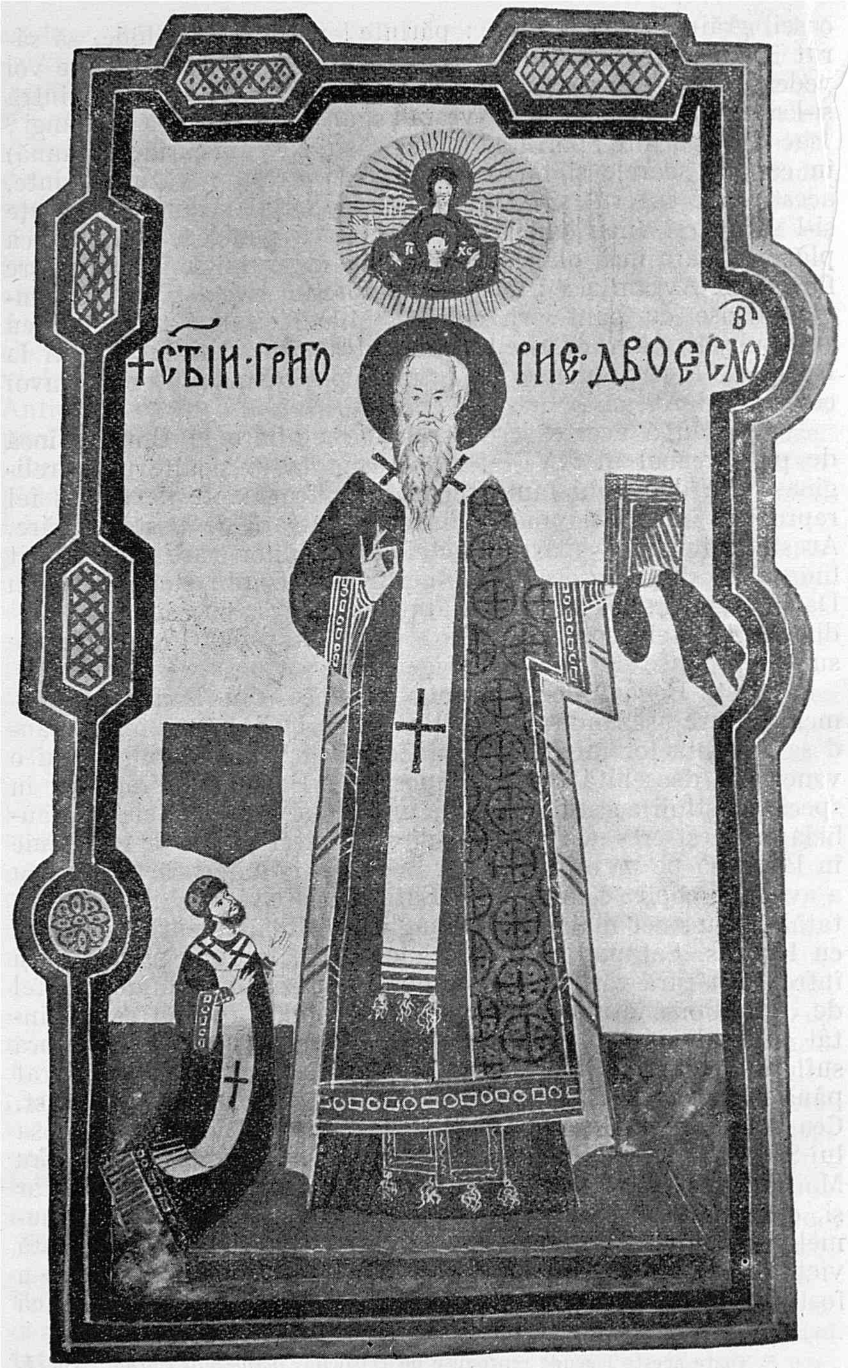
A treia legendă păstrată tot în textele măhăcene este acea a *morţei lui Avram*, cum a venit arhanghelul să iee sufletul lui? Este o povestire simplă şi duioasă a morţei, care de şi trimisă de D-zeu unui drept credincios, nu produce mai puţină amărăciune între ai săi ce rămân pe pământ. Avram avea obiceiul de a nu mâncà nici într'o zi fără oaspe. Fiindcă duşmanii închisese cărările ce duceau către dânsul, cinci zile nu venise nimenea la casa lui în cât în acest restimp nu luase Avram nimic la el. Avram eşi deci cu fiul său Isac ca doar vor găsi un om să-l aducă la casa lor, că i se împuţinase sufletul de foame. Intâlniră pe arhanghelul Mihail şi-l luară spre casă. Avram trimise să înjunghie un berbece şi spuse Sarei femei sale: „adu lăutoriul şi lă oaspele acestuia picioarele, că este ostenit". Sara îi spălă picioarele, văzând cu minune că nu aveau peliţă pe ele. Mihail ce erà trimis de Dumnezeu să iee sufletul lui Avram, simţi o mustrare de conştiinţă de a se aşezà la masa lui, şi întrebă deci în rugăciunea lui pe Dumnezeu: „Doamne, Avram va să dea mie carne de berbece ca să mărînc; ce-mi zici? Domnul zise lui: ce-ţi va pore înrainte mărîncă". Punându-se spre odihnă, Isac visă un vis, care îi arătă că oaspele primit de ei erà arhanghelul trimis ca să iee sufletul tatălui său. „Se sculă din patul său, şi stătù înaintea uşei

casei, grăind cu glas mare : părinte ! părinte ! deschide, să sărut frumseţele feţei tale, că de acum nici dirioară nu te voi vedea ! Auzì mumă sa, curse şi deschise; şi la Avram intră și-l sărută şi plângea. Zise Avram : spune-mi fătul meu ce plângi ? Isac zise : părinte ! părinte ! un vis văzui ; aveam curură (cunună) în cap ca soarele şi mi o luă oaspele acesta; văzui părinte, acesta este îngerul şi-i trimis să te iee, şi-l strângea în braţe şi-l săruta şi amar plângea, Avram încă plângea, îngerul încă plângea, Sara încă plângea. Lăcrămile îngerului se făceau pietre fără preţ. Avram zise : doamne spuinre-mi cire eşti tu? Arhanghelul zise eu sunt arhanghelul Mihail şi sunt trimis să ieu sufletul tău. Avram zise : doamne ! să fiu dus cu trupul la Domnul. Ingerul merse de întrebă pe Dumnezeu, care învoì cererea lui Avram" [53].

Pe lângă aceste scrieri religioase aflate la Români încă de prin veacul al XVI-le, mai găsim la ei şi alte urme religioase din domeniul fantastic în nişte fragmente de acelaş fel reproduse în limba română din acea bulgară de peste Dunăre. Aceste fragmente aparţin sectei Bogomililor care au înflorit lung timp din colo de fluviu, înrâurind şi asupra Românilor din Dacia traiană ; cea ce erà cu atâta mai firesc cu cât aflăm credinţele acestei secte răspândite până în sudul Franţei, unde sunt reproduse de acea a Albigensilor.

Secta Bogomililor îşi trage originea din Paulicianii Armeniei, care aşăzându-se în Bulgaria de la 741 înainte, răspândesc credinţa lor între poporul acestei ţări. Paulicianii aveau o veneraţie deosebită pentru apostolul Pavel, numindu-se în specie creştinii acestui sfânt, de unde le şi vine numele de Pauliciani. Acest eres, care îşi găsì de sprijinitor al său de căpetenie în Bulgaria pe preotul Ieremia Bogomil, admitea că Dumnezeu a avut doi copii : cel mai mare Satanail care se resculă în contra tatălui său ; cel mai mic, arhanghelul Mihail identificat de ei cu Hristos. Satanail în urma căderei sale, a zidit pământul şi întreaga natură văzută. Numai omul reprezintă în lume un fel de compromis între Dumnezeu şi Satanail, datorind celui dintâi sufletul iar celuilalt corpul. Predomnirea corpului asupra sufletului, adecă a lui Satanail asupra lui Dumnezeu, a durat până la întruparea arhanghelului Mihail sub numele lui Christ. Cea mai mare parte a vechiului testament nu e de cât apoteosa lui Satanail. Satanail, iar nu Dumnezeu, este acela pe care-l adora Moisi. Prins de către Christ, Satanail a fost aruncat în tartar şi, despoiat de finalul *il*, rămase de aici înainte numai cu numele de Satană. Puterea Satanei n'a încetat însă prin această victorie a fratelui său mai mic. Insăşi răstignirea lui Christ a fost o uneltire a dracilor. Mai mult decât atâta, întreaga biserică

[53] Toate aceste legende reproduse de Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, Vol. I.

33. Din evangheliarul dela Dragomirna, 1616

ortodoxă, cu icoanele sale, cu moaştele sfinţilor, cu sacramentele, cu ierarhia, cu totalitatea instituţiunilor sale, este opera Satanei. Ca urmare morală viguroasă a dogamticei lor, Bogomilii respingeau toate aceste forme ale închinărei şi condamnau tot ce place corpului sau servea a întări acest element diabolic : căsătoria, vinul, carnea, avuţiile" [54].

Deşi scrierile pornite din această sectă adânc urgisită de biserica ortodoxă nu trebuiau să fie cetite de drept credincioşi, ele se furişară printre aceştia, şi deveniră în curând una din desfătările lor cele mai plăcute. Printre atari scrieri erau tocmai şi următoarele, pe care le găsim traduse în româneşte încă de timpuriu, de pe când încep chiar cele d'întâi întoarceri a le textelor religioase pe limba română. Aceasta se făcù cu atâta mai uşor între Români, că lipsa unei învăţături teologice amănunţite îi împedeca a deosebi productele eretice de acele drept credincioase. Aşà găsim chiar pe popa Grigorie din Măhaciu, care numai de erezie nu poate fi bănuit, primind între textele adunate de el mai multe de caracter bogomilic, fără a bănui măcar nepotrivirea lor cu dogmele ortodoxe. Bogomilismul a avut înrăurire asupra Românilor, nu ca sectă deosebită de doctrina comună, ci ca un curent ce se adause pe lângă acel al biserisei ortodoxe pentru a întărî creşdinţa creştinească [55].

Dintre productele fantastice a le Bogomililor care se întâlnesc la Români încă din veacul al XVI-lea, cităm : Rugăciunea sfântului Sisoe pentru scoaterea dracilor, Umblarea sfintei Marii pe la muncile iadului, şi Apocalipsul sfântului Pavel, texte ce se cunosc a fi inspirate de credinţa bogomilică, mai întâi din un semn exterior, acel al oprirei de a fi cetite de către dreptcredincioşi, apoi de pe unul intern, „vecinicul antagonism între principiul binelui şi al răului, între paradis şi infern între Dumnezeu şi Satana". Caracteristice între toate producţiunile bogomilice sunt *Cugetările în oara morţei*, în care „sufletul în agonie cugetă cu îngrijire la ceea ce i se poate întâmpla lui însuş" [56]. Aceste cugetări care se îndeletnicesc cu întrebarea capitală a cugetărei religioase s'au produs de mai multe ori şi sub forma de rugăciuni pentru eşirea sufletului, pe care o aflăm şi în învăţăturile lui Neagoe Basarabă. Ele nu sunt altă ceva decât întrevederea judecăţei de pe urmă, când Dumnezeu va

---

[54] Rezumat de Hasdeu după scrieri ruseşti în *Cuvinte din bătrâni*, I, p. 252—253.

[55] Nu putem împărtăşi părerea lui Hasdeu că Paulicianismul s'ar fi lăţit şi dincoace de Dunărea, deşi unele din scrierile acestei secte se întâlnesc aice. Impejurarea că Românii aveau în unele locuri o veneraţie deosebită pentru St. Pavel, nu este îndestulătoare (*Cuvinte din bătrâni*, I, p. 251). Unde s'a auzit vre odată la Români despre o urgisire a icoanelor, o despreţuire a sfinţilor, o răscoală în contra ierarhiei bisericeşti, adevăratele caractere ale Bogomilismului?

[56] Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, I, p. 435.

chema la sine pe cei drepți, și va respinge în focurile iadului pe cei răi şi păcătoşi. In deobşte, în toate aceste icoane a le vieței de apoi, domneşte o pornire şi un avânt al gândirei îndestul de viu şi fără asemănare mai frumos decât slabele încercări din cele lalte închipuiri bogomilice. Cugetările descriu în următoarele colori iuți şi aprinse cum moartea pune stăpânire pe om : „că moartea fără de veste vine ca un leu râgind şi cu toate armele : cu spată şi cu cuțit şi cu secere şi cu pilă şi cu săcure şi cu ţapă şi cu săgeată şi cu teslă şi cu bardă şi cu sfredel şi cu groază, iute în toate chipurile, şi cu toate îl munceşte de'l junghie şi-l taie". Cu o bogăție îndestul de mare de imagini se descrie ce va fi, „când vor buciuma arhanghelii spre patru cornuri ale pământului, de trei ori cu frică și bură mare pământul se va cutremura din toate capetele; atunci vor învia morții, sau ar fi de fiare mâncați, sau de paseri, sau de peşti, toţi vor învia din moarte din toate adâncurile pământului, şi micii şi marii, şi drepții şi păcătoșii, și giudecii strâmbi şi împărații, şi bogaţii şi mişeii, şi vor sta toți asemenele, cine cu faptele sale şi de zi şi de noapte Atunci vor vedea toți păcătoşii mare de foc clocotind şi sfărăind, și mânia lui Dumnezeu fi-va atunci, şi va aprinde lumea de va arde tot pământul, și toți munții şi toate măgurile, şi toate spurcăciunea ce s'au făcut pe pământ". Când descrie fericirele raiului spune : „Acolo nu va fi veac, nici an, nici vreme, nici ceas, nici zi, nici noapte, nici se va şti când e număr, nici va trece vremea, nici se va adăogi, nici va lipsi ploae, nici căldură de la soare, nici vor munci de foame, nici de sete, nici de altă mişelie". Grozav şi până la un punt îngrețoşător este următorul tablou al celor osândiți : „Unora le va fi fața ca ţărina pământului, alții ca tina spurcată din uliță, alţii ca gunoiul, alţii le va fi trupul putred ca un câne mort când sar viermii din el, altora le va curà dintru ochi scură cu punoi şi vor fi îngâmfați (umflaţi), alţii vor fi ca pieile aspidei, alţii sângerați, alţii aspumaţi, alții gunoiţi alții cu toată spurcăciunea din talpe până în cap, grozavi şi împuțiți în toate chipurile".

Dacă însă toate producerile religioase literare analizate până aici, provin de la alcătuitori acăror nume s'a pierdut, veacul al XVI-le ne au lăsat şi altele de la un autor ce ne este cunoscut, și anume de la un domn muntean, Neagoe Basarab, acel principe atât de predominat de pasiunea celor sfinte, care îşi petrece întreaga lui viață în lucrări şi serbări bisericești, și care ne au lăsat şi urme de o activitate literară pe un tărâm apropiat de acel religios : filosofia morală.

El a scris mai multe tractate filosofice practice, sub forma de învăţături către fiul său, asupra chipului cum trebue să se poarte un principe : 1) în timpul ospețelor, 2) în privirea generozitătei şi 3) în privirea onoarei ce se cuvine a da el slujbaşilor sai. S'a pretins că aceste tratate a fost scrise în original româ-

neşte de către Neagoe Basarab. Domnul trăind pe la începutul veacului al XVI-le (1512—1521), am avea în aceste tratate cel mai vechiu text românesc cunoscut până acuma. Limba însă şi stilul acestor tratate este aşa de curgătoare, în cât se deosebeşte mult, nu numai de acele ale manuscriptului de la Voroneţ, dar chiar de acele ale psaltirei lui Coresi sau ale evangheliarului de la Londra, care totuş ar trebui să samene cu limba şi legăturile de cuvinte ale lui Neagoe, întru cât am văzut că fusese scris în Muntenia, şi anume în jumătatea întâi a secolului al XVI-le, aproape deci de timpul în care scriea şi Neagoe Basarab [57].

Noi credem că sfaturile fusese scrise de Neagoe în greceşte. Este mai mult de cât probabil că Neagoe, cunoştea această limbă, de oare ce el fusese *socotitorul* patriarhului Nifon la venirea acestuià în Muntenia pe timpul lui Radu al IV-le [58], însuşire pe care nu ar fi putut'o îmbrăcà pe lângă un patriarh grec dacă nu ar fi ştiut greceşte încă de mai înainte. Invăţăturile sale fură puse pe româneşte pe timpul lui Mateiu Basarab, în 1654, de când datează cel mai vechiu manuscript ce le conţine.

Sfaturile lui Neagoe Basarab sunt cum am spus'o nişte adunări de precepte morale, care să slujască de îndreptare purtărei fiului său. In cel întâi: ,,Cum se cade domnului să şadă la masă şi cum vor mînca şi vor bea'', Neagoe începe prin a recomandà cumpătarea, ,,fără a lipsi însă de veselia aceà ce lipeşte de domni inimile supuşilor''. Printre alte sfaturi, care cuprind numai locuri comune de morală ordinară, se întâlnesc din când în când unele gândiri mai adânci şi mai înţelepte, pre-

---

[57] E destul de a pune faţă în faţă două fraze din sfaturile lui Neagoe şi din evangheliarul de la Londra, spre a ne convinge că este peste putinţă ca alcătuirea lor să dateze din acelaş timp:

Evangheliar din 1574	*Sfaturile lui Neagoe*
...*Să ochiul tău drept săblăzneaşte-te* ia-l şi-l leapădă de la tine; mai bine ţie să piară un mădulariu al tău, nu tot trupul aruncat să fie în matca focului, *şi să te mâna ta săblăznire dereaptă,* tae-o şi o aruncă dela tine''. (Col. lui Traian, 1882, p. 79).	,,*Că de vei fi* în toate zilele cu cei aleşi, în toate zilele şi în toate ceasurile te vei folosi de sfaturile şi de învăţăturile lor cele bune, *iar de vei fi* cu cei nebuni d'aceia şi ţie se cade a fi nebun şi izvrătit''. (Arh. Ist. I, 1, p. 112).

Hasdeu, a rostit întâi părerea ca textul românesc al sfaturilor lui Neagoe provenea de la el însuşi (sumarul din *Arh. ist.* I, 2. p. 111). D-sa pare a fi revenit asupra acestei păreri, de oare ce în Cuvinte din bătrâni II p 5 ne dă ca textul cel mai vechiu românesc, nu mai mult sfaturile lui Neagoe, ci un fragment biblic din 1560. Sbiera, *Cod. Voronţean.* p. 328, admite fără temeiu că atât sfaturile lui Neagoe cât şi viaţa Patriarhuui Nifon (care cu toate aceste este scrisă de Gavril Protul călugăr grec din muntele Atos), ar fi fost scrise româneşte în textul ce-l posedăm.

[58] Vol. IV, p. 179.

cum : „şi să cunoască mintea ta pre minţile slugilor tale, iar să nu cunoască mintea slugilor tale pre mintea ta”, sau „la beţie pe nime să nu dăruieşti, măcar de ţi-ar fi sluga cît de dragă”. De asemene mai sfătueşte el pe fiul său să nu pedepsească la beţie, căci ”are masa obiceiul său de veselie, ci să judece la trezie dimineaţă cu boierii în divan”. Une ori întâlnim expresiuni şi asemănări frumoase, d. e. : „anima omului este ca sticla ; de aceea sticla dacă se sparge, cu ce o vei mai cîrpi” [59] ?

Al doilea tratat a lui Neagoe : „Către fiul său Teodosie Vodă şi către alţi domni către toţi, ca să fie milostivi şi odihnitori”, este mai lung de cât cel dintâi. Domnul începe prin a povăţuì pe fiul său să'şi miluiască slugile sale mai mult de cât pe săraci, căci pe săraci de nu-i va miluì dânsul o vor face alţii, iar de slugile sale cine va îngrijì de nu stăpânul lor. Mai neaşteptat din gura unui domn aşà de evlavios ca Neagoe Basarab ne poate păreà sfatul, ca „să nu întăreşti mănăstirile cu leafa slugilor tale, nici cu venitul lor, să fie ei săraci şi mănăstirile miluite, iar slugile tale să le faci în zilele tale să fie cerşitori”. O gândire nobilă şi frumoasă este următoarea : „De'ţi va prisosi din venitul domniei, acel venit să nu gândeşti că este câştigat de tine, ci iar l'ai luat de la săraci şi de la acei ce sunt sub biruinţa ta” ; de unde apoi urmează sfatul că el trebue să întrebuinţeze acest prisos de avere pentru a face odihnă şi pace săracilor. Trecând apoi la un alt şir de gândirì, Neagoe învaţă pe fiul său cum să-şi aleagă slugile sale şi cum să le răsplătească slujbele. Vorbind despre nevoia de înţelepciune a domnului, el face o frumoasă asămăluire : „căci că mintea stă în trupul omului drept, ca şi cum stă steagul în mijlocul răsboiului, şi caută toată oastea la steag, şi până stă steagul în răsboiu nu se chiamă acel răsboiu biruit, măcară de are şi năvală grea spre sine ; iar dacă cade steagul, d'acu toate oştile se risipesc şi nu se ştie unul de altul cum fac şi încotro merg”. După aceea în loc de a păşì la un alt rând de cugetări, se întoarce iarăşi la temà avuţiilor, producând o repetare în gândirile sale presurată însă din loc în loc cu câte o gândire dreaptă şi frumos rostită. Aşà bună oară următoarea : „şi cum tu făcând păcatul, iar alţii să se ostenească pentru dînsul să'l curăţască”, cugetare ce iarăşi trebue să ne pună în mirare, pentru acel timp religios, în care se credeà că rugăciunile clerului pot să mântue pe omul cel mai greşit. Mai spune Neagoe după o comparaţie cam îndrăzneaţă între lacrimile şi feciorii noştri, care ar fi ambii de la sufletul nostru, frumosul aforism că „lacrimele sunt aripele pocăinţei”, stricând însă efectul acestei gândiri prin adaosul nepotrivit : „şi nu numai aripi, ci şi mumă şi apoi iar şi fete”. Urmează însă pe această temă, nu fără eloc-

[59] *Arh. ist.*, I, 1, p. 111.

venţă, gândirea lui mai departe: „Pentru aceea fraţilor, când se înfăşură de trupurile noastre zmoala cea neagră şi rece, să nu lăsăm să se usuce împrejurul trupului nostru; că dacă v'om lăsa zmoală să stea lipită mult de trupurile noastre, mă tem că nu se va deslipi, până ce le va face negre ca şi dînsa; ci până este mila lui D-zeu cu noi, şi dacă aflăm că sunt lacrimile aripele pocăinţei şi mumă şi izvor viu şi curat, noi să ne curăţim cu dînsele zmoala cea neagră şi rece după trupurile noastre". De aceea sfătueşte domnul ca omul să grijască de sufletu său cât este încă în viaţă, pentru a nu'l aduce păcătos şi osândit înaintea lui D-zeu „că după moarte nu este împăcare, după moarte nu este curăţire, după moarte nu este milostenie. Pentru aceea nevoeşte-te o fătul meu, şi cumpără ţie unt de lemn până stă tîrgul acestei lumi".

In tratatul al treile: „Cum şi în ce chip vor cinsti pre boieri şi pre slugile lor care vor sluji cu dreptate", domnul învaţă pe fiul său cum să se poarte cu boierii săi, pe care ar trebui să-i cultive ca pe o grădină, urmând şi folosind această asemăluire în tot decursul scrierei, care este încă mult mai scurtă de cât celelalte.

Aceste cugetări domneşti fac onoare celui ce le au înşirat pe hârtie, de şi în practică nu le va fi urmat dânsul cu aceeaşi sfinţenie. Astfel Neagoe care învaţă pe fiul său, că „să nu fie paharul tău adese orì plin de sânge de om", ucide totuşi pe mai mulţi din partizanii lui Vladuţă, pe care 'l scosese din scaun. Este adevărat că el se pocăeşte pentru aceste cruzimi, chemând patriarhi şi alte feţe bisericeşti din locurile sfinte ale răsăritului, care prin rugăciunele lor să îmblânzească mânia lui D-zeu [60]. Se vede că „sfaturile", fură scrise de Neagoe către sfârşitul vieţei sale, de oarece spune în ele că „nici odată n'a fost alt cine-va mai păcătos ca mine".

Pe lângă aceste încercări de literatură religioasă şi morală mai întâlnim şi altele de literatură lumească tot de prin veacul al XVI-le, provenite tot din traducerea unor cărţi poporane de origine străină, acăror întroducere în mintea Românilor se făcu tocmai prin aceste traduceri, adică pe calea reflexivă. Un manuscript din 1620 conţine anume trei scrieri lumeşti de caracter literar: *Alexandria* sau povestea lui Alexandru Machedon, *Floarea darurilor* şi *Rojdanicul.* Scriitorul acestui manuscript ne spune într'o notiţă că „eu mult greşitul şi ticălosul popă Ioan din sat din Sintpetru (în Transilvania), scrisei această carte ce se chiamă Alexandria, şi mă oştiniu cît putui şi o scriseiu să se cetească, şi vă rog pre toată firea de om cui Dumnezeu o va da această carte a ceti sau a scrie, socotiţi şi mai bine ce voi fi greşit, sau cuvînt nesfîrşit, sau slovă ne-

[60] Vol. IV, p. 180.

umplută, iar dumnevoastră să dregeţi şi să nu mă blăstămaţi, ci să ziceţi Dumnezeu să'l erte. Incepui a scrie această carte ce se chiamă Alexandria în luna lui Cireşar (Iunie) 15 zile şi se sfîrşì în luna lui August 4 zile, anul 7128 (1620)" [61].

Din această notiţă răsare într'un chip invederat că popa Ioan nu a tradus el singur Alexandria, deci probabil nici textele celelalte, căci mai întâi răstimpul de 49 de zile ar fi fost preà scurt pentru o asemene îndeletnicire, cu atâta mai mult că manuscriptul e scris foarte frumos, ceea ce în cazul unei traduceri ar trebuì să lase a se presupune o prescriere pe curat, adecă prelucrarea lui româneşte şi decopiarea ei în scurtul răstimp de $1^1/_2$ luni. Apoi popa Ioan ar fi arătat în notiţa lui că a pus pe româneşte povesteà, nu numai cum spune că a scris'o. In sfârşit ce înţeles ar aveà, în ipoteza unei traduceri, rugămintea popei Ioan, de a ertà cetitorul cuvinte nesfârşite sau slove neumplute, ceea ce din contra este uşor de priceput, în cazul unei copieri, unde scriitorul a putut din scăpare de vedere să nu scrie unele cuvinte întregi, sau să nu formeze desăvârşit unele litere, observaţie ce am făcut-o şi mai sus cu prilejul cercetării Evangheliarului de la Londra. Rezultă decì într'un chip neîndoelnic că avem a face şi în acest manuscript ca în altele analizate mai înainte cu o copie a unui original, sau altei copii mai vechi a unei traduceri anterioare, ceea ce strămută tălmăcirea bucăţilor conţinute în el în veacul al XVI-le cel puţin.

Alexandria, ceà întâi din bucăţile conţinute este o istorie fantastică şi cu caracterul mai mult de poveste miraculoasă, a faptelor vestitului cuceritor macedonean. Redacţia ei primitivă de prin veacul al V-lea fu grecească, şi după cât se vede originară din Egipt. Ea fu tradusă şi amplificată în mai multe limbi, precum latina şi persiana, şi ajunse în sfârşit a fi reprodusă şi în limba slavonă. Lucru în destul de curios este, că între cele mai vechi manuscripte slavone ale acestei poveşti, se vede unul din 1562, scris la mânăstirea Neamţului prin porunca lui Grigorie mitropolitul Sucevei [62]. Ar fi cu putinţă ca tot pe atunci să se fi pus această poveste şi pe româneşte, prototipul de pe care o decopie popa Ioan din Sânpetru.

Floarea darurilor este o culegere de maxime asupra patimilor omeneşti, împărţite aşà ca după o virtute să urmeze viciul corespunzător, extrase din autorii vechi greci şi romani, din biblie şi din părinţii bisericei. Multe maxime sunt întărite prin câte un exemplu din istoria animalelor. Aşà bună oară se

---

[61] Vezi analiza manuscriptului încă needitat, ce se află în posesiunea profesorului Neagoe din Bârlad, făcută de I. Bianu, în *Columna lui Traian* 1883, p. 322—329.

[62] Gaster, *Literatura populară*, p. 11. cf. Iirecek Gesch. der Bulgaren 1876, p. 440. Hasdeu, *Cuvinte din Bătrâni*, II, p. XXXVI.

aduce cu privire la virtutea privigherei pildă cu porumbul, care înainte de a înghiţi grăuntele, se uită să vadă dacă nu vine uliul spre el. Darul întărirei se aseamănă cu pasărea fenixul, acăruia legendă cunoscută din ceà mai adâncă vechime, este raportată [63].

Rojdanicul sau *Zodiile*, învăţături astrologice despre înrăurirea planetelor asupra vieţei omeneşti, pseudo-ştiinţă ce se menţine şi astăzi, deşi mai mult ca şarlatanism de zodieri, zodieriţe şi căutători în stele, care hrănesc încă credinţele superstiţioase. Titlul bucăţei care este slavon, ne arată că dânsul a fost tradus din această limbă, în care se constată că exista de prin veacul XIV-le. Uneori pătrund urme de concepţie luterană până şi în manifestările vieţii practice cuprinse în scrisori şi documente. Aşà că o scrisoare a lui Velicico Costin fratele cronicarului şi vornic de Câmpulung către biràul Bistriţei găsim rostirea după cineva că „ar fi ca o mlădiţă de bun fel cu toată înţelepciunea crescută" adăogând apoi cugetareà filosofică literară că mlădiţa ceà bună ori unde ie răsădită de toţi oamenii e îngrădită [64]. Un document din 1622 reproduce în o formă dialogată cu o nuanţă literară înţelegerea între boierii Vâlcu vel vornic, Grigori vel vistier şi Bunea Logofăt cu moşnenii din Brăneşti. Ianotă, Vlad Lifoe, Stan portărelul şi Sărbu pentru împreună zidire a schitului Velcani : „adecă noi aceşti moşteni ot satul Brăneşti... adeverim cu această scrisoare a noastră precum că să se ştie că având dumnealor boierii (sus enumeraţi) moşie la satul Vălcăniţa şi primblându-se peste moşia dumnealor au urcat şi la moşia noastră la vârful Vălcani şi văzând acel loc aşà de frumos au dat Dumnezeu gând ca să facă sfântă mănăstire şi nefiind moşia a dumnealor au întrebat pe oare cineva din oameni : a cui este moşia pe acel vârf frumos". Le-au spus cineva că este a noastră, moştenilor Brăneşti, dumnialor auzind aşà au venit la noi şi ne-au întrebat : moşilor a dumneavoastră este moşia pe acel vărf la Válcani? Noi am spus că este a noastră. Dumneata ai zis : nu ne veţi vinde nouă acel vărf ca să facem o sfântă mănăstire? dar noi auzind că va să faci sfântă mănăstire ne-am adunat toţi şi am vorbit de va vrea să ne primească şi pe noi ctitori, noi vom da şi mai mult nu numai acel vârf". Alt document redactat tot în chip de dialog este acel românesc al lui Mihai Viteazu care conţine o convorbire între călugăriţa Teofana, mama voevodului şi copiii lui privitoare la dania pe care bătrâna voia s'o facă mănăstirii Cozia [65].

---

[63] Gaster, l. c. p. 138.

[64] N. Iorga, *Doc., Bistriţei*, II, p. 27.

[65] *Arh. ist.* I, 1, p. 31 ; *Conv. Literare*, XXXV, 1901 p. 715—718.

Este probabil că încă şi altele din cărţile poporane ce s'întâlnesc în perioadele următoare, îşi vor fi având începutul în acesta d'întâi. Până acuma însă nu sunt cunoscute cu siguranţă de cât lucrările analizate până aicea.

Ori cât ar fi de restrâns ogorul cultivat al limbei române totuşi rămâne constatat, că încă din această epocă apăruseră produceri intelectuale îmbrăcate în vestmântul ei. Şi aceste produceri se ivesc din toate părţile unde cugetarea poporului apuca o formă mai sistematică. Astfel în poesia şi povestea poporană, în scrierile şi literatura religioasă, în sfârşit chiar în slabele urme de cugetare profană, pretutindene videm înfiltrându-se spiritul şi graiul românesc ca o sevă nouă şi dătătoare de viaţă în arborele aproape uscat al vechiului slavonism. Este important a constatà această tendinţă spre românism, care nu au lipsit nici odată din mintea Românilor, încă mult înaintea de epoca lui Mateiu Basarab şi Vasile Lupul. In ea se află explicarea acelei epoce, când slavonismul slăbind din motive ce se vor vedeà la locul lor, el trebuì să fie de o cam dată înlocuit prin rostirea românească, care nici odatà nu părăsise cu totul mintea Românilor, cu toată copleşirea ei, în o însemnată parte, de limba şi rostirea slavonă.

4. BISERICA, ŞCOALA ŞI ALTE AŞEZĂMINTE

Singurul aşezământ cultural al acestor timpuri de sânge şi omor era biserica. Deşì mai mult în formă decât în realitate, dânsa era respectată de contimpurani şi sprijinită în toate modurile. De aceea pe când vedem ţările române împărţindu-se în partizi, care se sfâşiau una pe alta, venind fiecare cu domnul ei în frunte, spre a alunga pe domnul vrăjmaş, biserica singură rămâne prietena tuturor domnilor şi tuturor partizilor, trăgând foloase din nemărginita dărnicie a tuturor. Rari sunt exemplele unor domni duşmani clerului, şi Ioan Vodă cel Cumplit este poate singurul, care au cercat prin cruzimi nespuse a mai pleca trufaşa frunte a călugărilor. De obiceiu fiecare domn inaugura suirea lui în scaun prin un dar făcut unei mănăstiri, şi este însemnătoare împrejurarea că Mihai Viteazul în scurta sa domnie de două luni în Moldova, plină de lupte, de griji şi de supărări, găseşte totuşi timpul pentru a întărì mănăstirei Bistriţa decima albinelor din satele mănăstireşti a judeţului Neamţ, şi mănăstirei Agapia stăpânirea Negreştilor [66]. Daniile făcute mănăstirilor sunt nenumărate, şi ele au absorbit, deşì mai puţine la număr, mai multe moşii domneşti decât acele făcute întregei clase boiereşti. Se întâlnesc documente

[66] Vol. V. pag. 226.

în care se dăruesc unei mănăstiri până la 20 de moşii dintr'o singură dată [67]. Mănăstirea Galata deşi întemeiată de Petru Schiopul într'un timp când numărul moşiilor domneşti scăzuse prea tare, numeră totuşi la 1588, numai patru ani, după râdicarea ei, o avere însemnătoare, a căreia enumerare ni-a fost păstrată într'un inteiesant document din 1588, cuprinzând pe lângă multe odoare de preţ o câtime însemnată de bucate şi 16 moşii [68]. Apoi nu numai domnii contribuiau la îmbogăţirea bisericilor şi mănăstirilor, ci şi privaţii se întreceau care de care în dărnicie faţă cu ele. Dintre multele documente care întăresc această împrejurare, ne mulţămim a aminti pe câteva: Astfel în 1512, călugăriţa Magdalina întemeiază din averea ei mănăstirea Adormirei dela Corbii de Piatră pe care apoi o închină lui Neagoe Basarab, spre a rămânea domnească [69]. In 1620 întâlnim pe Maria Paleologina văduva logofătului Dimitrache Chiriţa Paleologu hărăzând mănăstirei Bisericanii satul Vânătorii din judeţul Neamţ [70]. In 1622 aflăm pe 3 boieri întovărăşându-se cu moşnenii din Brăneşti : ca cei d'intâi punând cheltuiala, iar cei deal doile locul, să concurgă împreună la întemeierea schitului Velcanii [71].

Condicile episcopilor de Roman şi de Huşi, acele ale mănăstirilor Solka şi Moldaviţa, sunt pline de la un cap la altul de sute de aceste hrisoave de dăruire [72], şi tot aşà vor fi cu toate celelalte condici a le tuturoi mănăstirilor. De aceea s'a şi grămădit atâta întindere de pământ în mânile mănăstirilor, încât la secularizarea lor cuprinderea totală a moşiilor mănăstireşti să ajungă aproape de o şeptime din acea a teritorului întregilor ţări române, iar venitul acestor nesfârşite latifundii se ridica la 25.000.000 de lei noi, ceeace reprezintă un capital de 500.000.000, urcându-se iar împreună cu nedesfundatele păduri la cifra uriaşă de 1.000.000.000 de lei.

Iată cât de bine ştiù clerul să exploateze poziţia sa privilegiată în sânul unor timpuri bigote şi evlavioase. Iată ce folos însemnat trase dânsul din maxima lui favorită: „capul plecat sabia nu'l taie" ! Dară şi ce bine ştieau să se umilească clerul pentru a căpăta pomană ie o foarte caracteristică scrisoare a Arhiepiscopului Teofan, a Egumenului Partenie şi a tot soborul mănăstirii Slatina. Găsim o stăruinţă către domnii dela Bistriţa pentru doi călugări trimişi în ţara

---

[67] Aşa Dan Voda mănăstirei Tismana, 1424. *Arh. ist.*, I, 1, p. 19.
[68] Ureche în *Letopisețe* I, p. 200. Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, II, p. 179.
[69] *Arh. ist.* I, 1, p. 142.
[70] *Arh. ist.* I, 1, p. 69.
[71] Mai sus. p. 217.
[72] Vezi Melchisedek, *Chron. Romanului şi a Huşilor* Wickenhauser, *Moldova şi Solka*. Vezi şi raportul asupra averilor mănăstirilor din Oltenia, 26 Iunie 1713, Hurm. VI, p. 430—454.

ungurească pentru milostenie spunând în scrisoare că ,,cine-l va îndura Dumnezeu să nu miluiască sfânta mănăstire şi sfânta biserică cu căluşei, cu văcuşoare, cu viţişoare, cu chelşugel, cine cu din ce-l va îndura Dumnezeu''[73]. Milogirea sfinţilor părinţi nu se deosebeşte de cererea calicilor la pod care şi ei caută prin diminutive să îndulcească glasul ca să ademenească darurile interes personal de câştig fără muncă.

Dacă însă biserica putù împinge pe oameni până a-şi desbrăca familiile numai spre a-i lăsà averile lor, fără îndoială că şi în restul vieţei lor trebue ca dânsa să joace un rol horătâtor. Vom avea prilejul a descrie mai jos până la ce grad domina religia întreaga viaţă a poporului român. Aici vroim numai să atingem rolul politic al bisericei.

In privirea aceasta observăm că cu tot bigotismul timpului, cu toată nespusa evlavie a domnilor şi boierilor, clerul a fost în totdeauna supus în statele române autorităţei lumeşti, reprezintată prin persoana domnului. Aşà la alegerea domnilor nu ei săruta mâna mitropolitului, ci lucru ce ne poate părea într'adevăr extraordinar, mitropolitul pe acea a domnului[74]. Imprejurarea că la alegerea lui Constantin Şărban în 1654, domnul sărută mâna patriarhului grec Macarie, ce se aflà pe atunci în Muntenia, nu este de cât o excepţie firească, făcută în onoarea unui repezentant suprem al bisericei, care încă erà şi străin[75] pe când faţă cu mitropolitul ţărei domnul păstrà totdeauna autoritatea lui neatinsă. De câte ori domnii nu mustrau chiar cu cuvinte foarte aspre pe mitropoliţi când nu-şi făceau datoria : ,,Popo ! ţi-oi rade pletele''[76], deşì n'a fost păstrat de cât odată în analele ţărilor noastre, va fi resunat fără îndoeală de mai multe ori în decursul istoriei lor. La aceeaşi părere ne conduce şi împrejurarea că mitropolitul nu avea căderea de a scoate din scaunul lor pe episcopi, precum nici aceştia pe pretoierei, ci îndepărtarea lor în caz de vină mare erà păstrată domnului şi judecăţei sale[77].

De şi supusă autorităţei domnului, biserica avea un rol foarte însemnat în conducerea chiar politică a ţărei. Mitropolitul şi episcopii — numiţi şi ei în vremile mai vechi mitropoliţi, — luau loc în divanul ţărei alăturea cu boierii, având glas

---

[73] N. Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. 35.

[74] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 51 : ,,primus metropolita ad sedentem in throno accedebat principem ejus manus deosculabatur".

[75] Paul de Aleppo în descrierea călătoriei sale prin Moldova şi Muntenia în *Arh. ist.* I, 2, p. 102.

[76] Neculai Costin în *Letopiseţe*, II, p. 62. spune că ,,Antioh Cantemir strigă într'o zi în divan vlădicăi de Huşi, lui Varlam : ,,Popo ! ce nu judeci drept când îţi vin cărţile mele? ţi-oi rade pletele". Atunci vlădica Varlam eşind de la divan cu lacrimi plângând, rău l-au blăstămat".

[77] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 146.

nu numai în trebile religioase ci şi în acele politice. Afară de rolul important jucat de mitropolit şi de cler în deobşte la alegerea domnului, şi care este explicabil prin nevoile consecraţiei religioase, el era adese ori însărcinat cu cercetări judecătoreşti de o natură curat civilă, lua parte la judecarea proceselor, erà consultat în trebile politicei externe, în aşăzarea dăjdiilor, şi vom vedeà mai târziu cum domnii jurau adeseori înaintea capilor bisericei, că nu vor mai scoate pe ţară câte o dare îngreuietoare. Şi nici că se puteà altfel în un timp de evlavie şi de bigotism, ca acela în care se aflà poporul român în această epocă, care aduceà prin sine însuş amestecul clerului în toate daraverile, sporind astfel vaza şi înrăurirea lui.

Intr'un cuvânt biserica erà omnipotentă în statele române, dar omnipotenţa ei găsià totuşi o mărginire în acea mai mare şi mai straşnică a princepelui domnitor.

Prin însuşi firea lucrurilor ori ce biserică trebue să s'îngrijască de carte, fie şi numai de cea elementară a scrisului şi cetitului, căci biserica trebuind să înveţe o doctrină transmisă şi hotărâtă, nu se poate baza numai pe propoveduirea viului graiu, ce poate fi îndestulător numai doar în timpurile începuturilor. Biserica română, ca şi ori care alta, trebuià deci să îngrijască cel puţin ca reprezentanţii ei să ştie scrie şi cetì, şi această cunoştinţă se vede că şi era răspândită în membrii clerului românesc. De aceea videm că cei întâi oameni ce ţin condeiul în ţările române fac parte din cler. Despre învăţătura de carte prin mânăstiri sunt mai multe dovezi. O scrisoare dela jumătatea veacului al XVII-lea a Egumenului dela Voroneţ către birăul de Bistriţa vorbeşte de feciorul meu popa Toma care a învăţat carte aici în ţară la noi, nu la mânastirea noastră ci la altă mânăstire şi s'a făcut călugăr. Altă scrisoare din acelaş veac a lui popa Gheorghiţă din Borcea către Egumenul Dosoteiu din Dragomirna priveşte pe un fecioraş Moise fugit în Moldova pe care se roagă a-l pune lângă dânsul şi să-l înveţe *harate* (carte) bine că-i bun la fere (fire). Chiar când se învaţă în afară de mânăstiri tot preoţii erau dascăli.

Popa Lupul vorbeşte despre „un călugăraş al nostru ce ne este dascăl şi şede în casa noastră" [78]. Tot în mânăstiri se făceau şi traducerile la început din slavoneşte, mai târziu din greceşte pe limba românească cum se vede aceasta la mănăstirea Putna [79]. Un hrisov din 1573 conţine arătarea că a fost tradus de Constantin dascălul slavonesc de la şcoala slavonească din mânăstirea Sft. Gheorghe vechi din Bucureşti. Une ori se cereau dascăli din Transilvania. Pătraşcu Cigolea Logăfătul roagă pe Simion birăul Bistriţei să-i trimită pe Toader diacul care a mai fost înna-

---

[78] N. Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, p. 55, II, p. 53 şi 98.

[79] Dan, *Mănăstirea Putna*, p. 153 şi urm.

inte vreme om al nostru ; acum îl poftim de la Măriile Voastre că avem coconi [80].

In primele timpuri biserica oficială va fi cunoascut numai limba slavonă, şi numai cât pe alăturea se vor fi ivit prelucrări româneşti. Limba slavonă fiind însă străină poporului român, era de trebuinţă ca în afară de meşteşugul scrierei şi a cetirei să se înveţe această limbă chiar, ceea ce după felul ei cel greoi nu lasă de a fi îndestul de anevoios. De aici deci neapărata nevoie de şcoli, în care să se înveţe cele de trebuinţă pentru slujba bisericească : scrisul, cetitul în slavonie. Nu trbuie însă să ne închipuim asemenea şcoli după ideile noastre de astăzi asupra lucrului, ca clase regulat împărţite, cu examene, cu profesori deosebiţi după materii sau clase, cu localuri speciale. Invăţătura câtă se împărţeà era dată la câţiva ucenici de un dascăl sau preot mai cărturar de pe la vre'o biserică. Locul unde se împărţeà această învăţătură era vara tinda bisericei, iarna probabil casa preotului însuş. Ani mulţi trebuea să muncească ucenicii înainte de a-şi fi însuşit taina scrisului şi a cetitului, şi a fi pătruns de bine de rău în cunoştinţa limbei slavone. Era firesc lucru că îndată ce se ştieà scrisul slavon să se încerce şi punerea pe hârtie a limbei române, în cât pentru mânuirea acesteia nici nu era nevoie de o învăţătură deosebită. La atâta însă şi la nimic mai mult se vor fi mărginit aşa numitele şcoli de slavonie ale primelor timpuri, şi în acest înţeles se poate susţineà că şcoala nu a lipsit nici odată din sânul poporului român. Cât că să fi existat o şcoală mai înaltă în timpurile vechi, precum pretinsa academie de drept şi de teologie a lui Alexandru cel Bun, aceasta este o scornitură a timpurilor noui doritoare a înălţà cât se poate mai mult începuturile noastre [81], şi care au aceaşi valoare ca şi întocmirea primelor armate permanente de către Mircea şi Ştefan cel Mare, ca şi Universitatea din Cotnari, întroducerea Vasilicalelor de către Alexandru cel Bun, şi multe alte poveşti pe care le vom descoase de acum înainte.

Nu se face istorie aruncându-se în sânul trecutului creaţiunile propriei noastre fantezii.

Neputându-se susţineà cu nici o probă istorică academia de drept şi de teologie a lui Alexandru cel Bun, s'au încercat pe

[80] N. Iorga, *Studii şi doc.* V, p. 172, *Doc. Bistriţei*, I, p. 54 cf. Hurm., *Doc.* XV 2, p. 1009. In Bstriţa se învăţà şi latineşte *Ibidem*, p. 882.

[81] După cât ştim, acela care a pus în curs această părere arbtrară este reposatul Alexandru Hajdău într'un *discurs*, de altfel memorabil, rostit la examenul din 25 Iulie 1827 a şcoalei din Hotin, la care erà efor (*Curierul românesc*, 1830, No. 10 şi 11) : Cantemir care de altfel conţine multe ştiri neîntemeiate, nu pomeneşte nimic despre şcoala lui Alexandru cel Bun, spunând că Vasile Lupu a fondat *cea dintâi* şcoală în Iaşi : ,,Huius enim principis cura *primo* Iassiis scola graeca condita. (*Descr. Mold.*, p. 135).

o altă cale a se închipuì prezenţa limbei române în biserica moldovenească pe timpul acelui domn.

Am arătat aiurea că mitropolit al Moldovei fusese, pe timpul organizatorului acestei ţări, Grigorie Ţamblac [82]. Se susţine despre acest presonaj că mai înainte de a fi mitropolit, venind în Moldova ca trimis al Patriarhiei de Constantinopole şi fiind român de origine, ar fi ţinut în Suceava mai multe predici în *limba română* [83]. Ţamblac era într'adevăr originar de peste Dunăre. Numele său *Sam-Valac=insuşi român* lasă a se presupune că el se trăgeà din o familie aromână din Pind. Pe de altă parte însă însuşi Ţamblac ne spune că atât tatăl său cât şi fratele acestuia, care ajunge mai târziu mitropolit al Moscvei sub numele de Chiprian, erau din Târnova, capitala Bulgariei, şi deci arată naţionalitatea lor ca bulgărească. Credem că părerea cea mai nimerită este că familia Ţamblac era de origină română macedoniană, însă bulgarizată, precum s'întâmplase cu multe familii coborâte din munţi şi aşăzate între bulgari, în oraşele acestora [84]. De pe simplu numele lui de Ţamblac a se susţineà că vorbea româneşte, ceea ce în ori ce caz nu puteà fi de cât româno-macedoneană ne pare o încheiere cam îndrăzneaţă. Se vede că Grigorie învăţase în Constantinopole, de oare ce-l vedem trimis de patriarhia acelui oraş spre a împăca biserica moldovenească. Apoi tot el ne spune că petrecuse mai mult timp în muntele Athos, încât fără îndoială limba grecească trebuià să-i fie cunoscută. Dacă însă avem indicii serioase pentru cunoştinţa limbilor bulgare şi greceşti de către Ţamblac, nu avem nici cea mai mică dovadă că el posedă şi pe cea română. Se aduce drept argument pentru aceasta cuvintele rostite de el în catedrala din Suceava în una din predicele ţinute de el. ,,Fiind că eu văd dragostea voastră că primeşte cu dulceaţă cuvântul învăţăturei, precum un pământ bun şi gras săminţele, mai întâi lăudând osârdia voastră cea caldă şi atâta sârguinţă către biserică pre câtă au copiii către mama lor, pre cât bolnavul către doftor, pre cât cel însetat către izvor, pre cât corabia către liman, pre atâta şi pre noi ne înveseleşte sporirea voastră în cât vom fi şi vestitori de bucurie despre buna voastră faptă către patriarhul care ne-au trimis''. Se argumentează că din cuvintele lui Ţamblac reesă că poporul ce-l ascultà trebuià să-l înţeleagă, pentru ca Ţamblac să-i fi putut vorbi astfel; Moldovenii însă *neştiind limba slavonă, nici cea grecească*, ar urma de aici că numai decât Ţamblac să le fi vorbit în limba lor. Nouă ni se pare că se împinge prea departe neştinţa limbei slavone de către Ro-

---

[82] Vol. III, p. 134.

[83] Melhisedek, *Mitropolitul Grigorie Ţamblac, Viaţa şi operile sale în Revista pentru istorie* a lui Tocilescu, III, p. 1—64.

[84] Vol. II, p. 250.

mâni. Intr'adevăr că poporul de jos nu o cunoştea dar clasele conducătoare, clerul şi boierimea trebuiau să o ştie, şi întru cât publicul lui Ţamblac la predicele sale va fi fost din societatea mai aleasă, este evident că el puteà să le vorbească, aşà cum a făcut-o, chiar în limba slavonă. Oare mai târziu, pe timpul predomnirei grecismului, o predică în limba greacă să nu fi fost înţeleasă de cler şi de boieri, şi astăzi în timpul franţuzismului nu ar fi înţeleasă o predică în limba franceză ţinută către societatea mai aleasă? Pentru ce am susţine că numai slavoneşte n'a ştiut nimeni nici odată din poporul român, când o întrebuinţare aşà de obştească a acestei limbi nu poate fi gândită fără o înţelegere a ei de clasele conducătoare?

Noi credem că tocmai de aceea a fost ales Ţamblac de patriarhul de Constantinopole spre a fi trimis în Moldova, fiindcă ştiea limba slavonă, care erà cunoscută pe atunci de toată lumea ca limba poporului român, confundându-se cea scrisă cu cea vorbită de el.

Ţamblac după toate probabilităţile rămase în Moldova după isprăvirea menirei sale, şi luă titlul de presbiter al marei biserici a Moldo-Vlahiei. El mai este însă numit şi *dascal* de mai multe izvoare, care ce e drept reproduc mai curând o tradiţie, întru cât sunt posterioare vieţei lui Ţamblac cu mai bine de 200 de ani. Aşà într'o carte de liturghie scrisă de însuşi Ţamblac pe când erà mitropolit al Litfaniei, se găseşte o notiţă adausă cu mult timp în urmă, „că Ţamblac fusese *dascal* în ţara Moldo-Vlahiei, şi egumen marei mânăstiri Pantocratorul, care se numeşte Neamţul şi a fost la sinodul al 8-le din Florenţa''. Că această notiţă trebue să fie cel puţin din veacul al XVII-le se vede de pe aceea că dânsa confundă sinodul dela Florenţa cu acel dela Constanţa, la care într'adevăr participase Ţamblac ca mitropolit al Litfaniei. Episcopul Romanului, Pahomie, (1707—1714) scrie în un zbornic dela mânăstirea Neamţului: „Aici este şi mucenia lui svieti Ioan Novi, scrisă de svieti Grigorie Ţamblac, *ce a fost dascal* întâi dinceput în Moldova şi egumen aici în Neamţ şi mai apoi mitropolit în Kiev, càruia i-am sărutat şi sfintele moaşte acolo''. Mitropolitul Gheorghe în 1723, în istoria lui despre icoana Maicei Domnului de la mânăstirea Neamţului, spune despre Ţamblac, că fusese „*mare bogoslov*'' [85]. Această tradiţie repetată şi statornică poate fi admisă cu atâta mai uşor cu cât Ţamblac, ca învăţat în cartea slavonească, a putut fi reţinut de Alexandru cel Bun, spre a preda această limbă în şcoala de pe lângă mitropolia Sucevei. La atâta însă se reduce academia de drept şi teologie a lui Alexandru cel Bun, adecă la o şcoală slavonească, poate ceva mai înaltă de cât acele obicinuite pe atunci. Limba

---

[85] Melchisedek I, c. p. 4 şi 63.

slavonă erà învăţată bine înţeles nu numai de clerici, ci şi de boerii ce aspirau să încapă în dregătoriile statului. Despre modul cum s'învăţa această limbă ne spune Dimitrie Cantemir că: „fiii boierilor nu învăţau altă limbă de cât cea slavonă, în care după ce deprindeau a cetì, fiindcă nu avea de unde cunoaşte altă ştiinţă, trebuiau să înveţe pe de rost orologiul bisericei răsăritene, octoihul şi psaltirea; după aceea li se explica evanghelia, faptele apostolilor, pentateucul sau cele 5 cărţi ale lui Moisi şi celelalte cărţi din testamentul vechiu, dar aceste foarte rar. Totul erà ca să priceapă cevà din biblie; rar s'întâmpla să înveţe cineva gramatica limbei slavone [86].

De aceste şcoli se înfiinţară în curând şi la episcopiile de Roman şi Rădăuţi şi la cele mai multe mânăstiri, unde vedem făcându-se une ori deosebire între călugării *cărturari* şi acei *proşti* [87]: apoi şi în alte locuri. Despre una din ele aflăm că ar fi existat pe timpul copilăriei lui Ştefan Tomşa, în satul Rădăşenii din ţinutul Sucevei, renumit astăzi pentru „poricalele" poamele sale. In un document posterior dela Const. Mavrocordat din 1743, relativ la o hotarnică între orăşenii din Baia şi moşnenii din Rădăşeni, mai mulţi din aceştia mărturisesc, că au apucat dela bătrânii lor, „că fiind Ştefan Tomşa Vodă copil mic şi sărac, au învăţat carte la şcoala de aici din Rădăşeni, şi miluindu'l Dumnezeu cu domnia au venit la Rădăşeni şi le au făcut biserică, şi jăluind oamenii că le-i locul strâmt şi n'au unde se hrănì, le au dat şi o bucată de loc din hotarul târgului Băei" [88].

Se vede însă că învăţământul slavon decăzut tot mai mult în ţările române, că *ziditorii de slove* deveniră tot mai rari [89], ceea ce se cunoaşte mai ales din redactarea tot mai puţin corectă a documentelor în această limbă; apoi din faptul că de la o vreme începe a se ivì limba română în locul celei slavone, mai întâi în documentele private [90], după aceea şi în cele oficiale.

---

[86] Cantemir, *Descr. Moldaviae*, p. 170.

[87] Document din 1540 *Arh. ist.* I, 2, p. 27. Aceşti călugări cărturari erau adeseori destul de ghibaci în mânuirea condeiului, pentru a întreprinde falşificări de documente. Vezi două hrisove din anul 1691 în *Arh. ist.* I. 1. p. 71 şi 106.

[88] *Uricariul*, X. p. 140, Mai sus, p. 492.

[89] Acest titlu curios îl poartă un piser slavon dela începutul veacului al XVI-le. Vezi documentul din 1512 (*Arh. ist.* I, 1, p. 143): „Stan ziditor de slove a scris.

[90] Vezi un document ½ slavon şi ½ românesc în *Cronica Huşilor* de Melhisedek. Apendice p. 60. Părţile stereotipe sunt slavone: cele noue care constată daraverea încheiată româneşte, dovadă că scriitorul *nu ştiea* slavoneşte, de şi *ar fi vrut să scrie în această limbă.*

5. ARTA

In toate ţările şi la toate popoarele, atât vechi cât şi noue desvoltarea artistică a avut drept cuib de unde şi-a luat avântul credinţele religioase. Astfel arhitectura orientală, cea grecească şi până la un punct şi acea romană pornesc dela zidirea templelor; sculptura la aceste popoare dela statuele zeilor, muzica şi danţul chiar tot dela sărbătorile religioase. Teatrul atât în tragedie cât şi în comedie se desvoltă din misteriile lui Dionisos, în cât întreaga mişcare artistică a antichităţei porneşte din viaţa religioasă. De asemenea şi arta modernă are drept punct de plecare credinţa creştină. Stilurile deosebite ale arhitecturei se desvolta la zidirea bisericilor, şi numai de aici se aplică la alte monumente. Pictura, arta principală a timpurilor moderne, porneşte dela icoanele bisericeşti; muzica de asemenea din cântările spre lauda lui D-zeu, şi teatrul modern se desface din misteriile creştine. A trebuit pretutindeni o lungă desvoltare pentru ca arta să devină lumească, pentru ca să se reprezinte în ea personaje şi scene din viaţa oamenilor, pe lângă acele din viaţa Dumnezeirei.

Chiar din acest motiv întâlnit obşteşte nu ne vom mira dacă arta în sensul mai strâns al cuvântului, adică artele plastice, se găseşte şi la Români înfăşurată în acest răstimp în scuticele religiunei. Intreaga manifestare artistică a poporului românesc se face exclusiv numai pe tărâmul religios.

Dintre artele plastice însă numai două se putură desvoltà în ţările române: arhitectura şi pictura, căci reproducerea figurilor sculpturale fiind oprită prin hotărârile sinodului ţinut în Constantinopole în 862, sculptura fù cu totul înlăturată din reprezentările artisticei ale orientului creştin.

Pictura nu putea fi alta de cât cea bizantină răsăriteană, răspândită în toate ţările de credinţă ortodoxă. Caracterul ei este de a fugì de expresia frumosului, care leagă pe om de carne, pentru a-l duce în regiunile superioare ale sufletului. Neîngrijirea formei şi expresia evlavioasă a figurilor, iată tendinţa ei de căpetenie. Acest caracter rămâne în întregul răsărit până în zilele noastre neschimbat, neatins de raza înălţătoare a frumosului antic, care transformă pictura religioasă a Italiei, îndepărtat şi de privirea sănătoasă a realitaţei, care regeneră pictura Ţărilor de Jos. Şi dacă înţepenirea în formele deşirate ale artei primitive creştine stărueşte până şi în părţile acele ale răsăritului unde ochiul ar fi putut întrevedea în sfărămăturile antichităţei un mai mândru ideal, (Grecia), cum vroim noi ca în Ţările române pictura să fi părăsit acea cale bătută şi să-şi fi luat zborul spre alte regiuni? Pe lângă aceasta, în nişte ţări vecinic bântuite de revoluţii, stoarse şi sdrumicate de stăpânirea cea barbară a Turcilor, lipsiau condiţiile economice care înainte de toate mijlocesc desvoltarea artistică. Aceste condiţii explică doară arta flamandă, ce nu avuse ca acea a Italiei imboldirea

frumosului antic, şi cu toate aceste ajunse pe această ţară, în bogăţia şi varietatea minunatelor sale produceri. In ţările române lipsind sub zdrobitoarea dominaţie turcească ori ce avânt care să fie trecut peste nevoile zilnicei existenţi, înţelegem prea uşor cum toate productele închipuirei trebuiau să fie sărace şi mărginite, şi dacă se întâlneşte pe ici colea câte o excepţie, aceasta poate fi considerată ca o adevărată minune. Abaterile însă dela regula obştească se vor întâlnì numai în arhitectură. Cât despre pictură (sau reliefuri pe vasele bisericeşti), ea rămâne în tot decursul istoriei noastre una şi neschimbată, reproducând tipurile odată admise de biserica bizantină, fără nici o prefacere în trăsăturile lor. Aceaşi sfinţi slabi şi galbeni, cu nasul subţire şi ochii mari ce par a se ţinea într'una, fără nici o expresie în figura lor de cât doar evlavia căutăturei; aceleaşi poze neschimbate şi lipsite de orice libertate în mişcările lor; aceleaşi mâni ridicate în sus spre semn de binecuvântare, arătând cu degetele lor ţapene cerul dătător de milă; aceleaşi vestminte cu faldurile băţoase, care acoper cu o mare îngrijire ori ce goliciune a corpului fără a-l împodobi, iată în puţine trăsături caracterele picturei bizantine. La Români mai are încă neajunsul că fiind executate de meşteri de rând, icoanele înfăţişază adeseori nişte figuri strâmbe, hâde şi urâte, nişte adevărate caricaturi, care fac asupra ochiului cult un efect mai mult comic de cât evlavios. Infăptuitorii acestor chipuri, zugravii erau mai ales străini, cu toate că se întâlnesc şi Români între dânşii [91].

Caracterul de icoane se vede până şi în reproducerea portretelor principilor ctitori ale locaşilor dumnezeeşti, care nu tind decât foarte puţin la reproducerea figurilor reale, şi reprezintă aproape pe toţi domnii şi doamnele după acelaşi tip, căutând înainte de toate să le dee o expresie evlavioasă şi preocupându-se numai cât prea puţin de condiţiile elementare ale portretului, reproducerea exactă a trăsăturilor. Cel mult se pot recunoaşte oare care semne caracteristice exterioare, precum spânia şi faţa plină şi rotundă a lui Ştefan cel mare, musteaţa subţire a lui Neagoe Basarab, etc. Toate pozele acestor potrete sunt ţapene ca şi acele ale icoanelor, fără nici o mişcare; de obiceiu sunt reprezintate ţinând chivotul bisericei zidită de domni în mână. Potretul familiei lui Neagoe Basarab dela Curtea de Argeş reprezintă pe acest domn şi pe doamna Despina ţinând cu câte o mână chivotul mânăstirei, şi având înaintea lor în josul figurei lui Neagoe chipurile celor trei fii ai săi, iar în josul aceleia soţiei sale chipul celor trei fete ale lui, ambele grupe aşăzate în ordine decrescătoare, cel mai mare către mijlocu

[91] In Socotelile Braşovului de N. Iorga în *An. Ac. Rom.* s. II tom,. XVI 1899, p. 343 (176) găsim însemnarea la 13 Iunie 1696: Zahle dem wallachischen Mahler auff Befehl das... Mihaly Voyvoda Bildniss in der wallachischen Kirche abgemahlt und renoviert hat...

cel mai mic către margine, toţi copii îmbrăcaţi în haine lungi ca şi părinţii lor, cu coroane pe cap, cu părul buclat eşind de sub coroane, ţapeni şi fără viaţă, urmând numai cât regula unei monotone simetrii [92].

Pe lângă reproducerile picturale se mai află multe podoabe bisericeşti lucrate în cusuturi. Bine înţeles că arta aici este încă şi mai slabă de cât în picturile bisericeşti. Cele mai multe din aceste cusuturi fiind făcute de soţiile domnilor sau ale boierilor, care ţineau să hărăzască mânăstirilor şi bisericilor productul propriilor lor osteneli, coseau pentru acele locaşuri deosebite ornamente religioase precum : aere, coperişuri de morminte, nebedernişe, naracliţe, patrafire, cingători. Mai toate aceste cusuturi sunt făcute din fir de aur şi de argint pe un fond de atlaz de obiceiu colorat, adese ori pe catifea. Feţele figurilor sunt cusute cu mătăsuri. Cusuturile ne arată o artă din cele mai rudimentare; sămănând mai mult a nişte figuri desemnate în joc de copii. Nici o regulă în desemn, nici o perspectivă, nici cea mai mică corectitudine în pozele lor. Ori cine a văzut vreunul din aceste ornamente bisericeşti, cusute în timpurile noastre de vreo cucoană bătrână, care mai păstrează încă obiceiul timpurilor vechi, poate să-şi facă îndată o idee de întreagă această ramură de artă a timpului trecut.

Pe lângă atari ornamente cu care bisericile erau împodobite prin evlavia sexului femeesc, mai erau şi de acele datorite orfăurăriei, o sumă de odoare trebuitoare slujbei, precum : cruci, potire, discuri chivote (adecă reproducerea în mic a formei bisericei, menită pentru păstrarea părticelelor sfinte)[93], linguriţe, ferecături de icoane, ce se lucrau din metale preţioase aur şi argint, adese ori împodobite cu pietre scumpe. Materialul unor asemene obiecte este în deobşte preţios; lucrul însă de rând, şi nu numai atunci când el eşia din mânile argintarilor indigeni, dar chiar când erà produs de acele ale meşterilor străini foarte adese ori chemaţi în ţările române pentru a lucrà deosebite scule. Aşà în 1492 găsim pe Vlad vodă Călugărul făcând un policandru la mănăstirea Cozia prin un meşter din Săbiu al căruia nume nu este arătat în document [94]. Neagoe Vodă într'o scrisoare a lui, datată din Piteşti din 18 Decemvrie 1518, se plânge consiliului municipal din Săbiu, că de şi rămăsese mulţumit de modul cum argintarii trimişi lui de acel oraş în anul trecut, anume *Iohann* şi *Celestin*, îi lucrase nişte

[92] Vezi reproducerea acelui portret în publicaţia făcută cu ocazia sfinţirei mănăstirei *Curţei de Argeş*, Gr. Tocilescu, Bucureşti, 12 Oct. 1886, p. 43.

[93] Dintre chivote, cele mai binişor lucrate sunt : acel fost al mănăstirei Cotroceni dăruit de Const. Şerban ; şi acel al măn. Bistriţa dat de Barbu Craiovescu şi acel al mănăstirei Curtea de Argeş făcut de Neagoe Basarab. Toate se află la muzeul din Bucureşti.

[94] Hurm. *Doc.* XV, p. 133.

cupe, în urmă dând lui Celestin o câtime de argint, spre a face o cădelniţă după modelul turnului dela Sibiu, decât care Neagoe arată că în toată Ungaria, pe care o vizitase nu văzuse mai frumos, Celestin o lucrase aşà de prost cum nu ar fi putut'o face nici un ţigan [95]. O tânguire de acelaş fel găsim mai târziu în o scrisoare a lui Brâncoveanu contra unui clopotar, meşter braşovean „mult mai mincinos decât cei din ţară" [96]. Se vede deci că argintăria nu erà pe o treaptă de desvoltare deosebită în Ţara Românească de oarece pentru executarea unei lucrări mai delicate, principele are nevoie a recurge la meşteri străini, care nici aceia încă nu multămesc gustul principelui, îndestul desvoltat în ce priveşte apreţuirea operilor de artă. Tot aşà în Moldova găsim pe Alexandru Lăpuşneanu dând 300 de galbeni unui argintar din Săbiu pentru a-i face o cruce de aur [97].

In deobşte în timpul bogatului şi luxosului Brâncovanu argintarii din Braşov sunt adese cercetaţi pentru lucrări mai scumpe. Din scrisorile voevodului aflăm cum el însărcinase pe Ieremia pecetarul să-i facă o pecete din o piatră de preţ căci ştia că d-lui lucrează foarte bine şi curat". Pecetea trebuia ca să fie „tot aşà cum fusese acea ce o făcuse pe un inel de aur acel corb, soarele acela, luna aceea, slovile, iar acelea numai în loc de slove rumăneşti să fie slove latineşti cu ambac (data) 1689". Pe un alt argintar al acelor timpuri George îl însărcinează să facă cădelniţa, pahare, icoane ferecate, tipsii şi deosebite argıntării pe care erà să i-le aurească. Unui clopotar Mihai i dă de făcut nişte sfeşnice de biserică şi aşa mai departe [98].

Până aice decì nu am întâlnit în manifestările artistice nici o scântee deosebită, care să fi inspirat pe vreunul din numeroşii zugravi, argintari sau cusători ce decorau bisericele noastre. Pretutindeni producţia artistică este în pruncie; nicăieri nu se vede nici măcar adierea unei suflări către îndreptare sau propăşire. Inţelenită rămâne arta picturei şi a reliefului până către pragul timpului în care trăim în înfăşurările bizantinismului, care până nu fură sfâşiate de spiritul renaşterei, reţinură pretutindeni arta în copilărie. In privinţa picturei cu ramificările ei putem spune cu adevărat că timpurile noastre trecute n'au ştiut ce este arta. Religiozitatea precumpenea prea mult simţul estetic; evlavia se desvolta prea mult în dauna frumosului, pentru ca acesta să-şi fi putut luà zborul său liber şi neoprit. Chiar în rarele excepţii când întâlnim pe obiectele destinate cultului, închipuirea unor scene nereligioase, precum pe un disc de argint dat mănăstirei Cotroceni

---

[95] Curtea de Argeş, p. 40 Scrisoare originală 18 Dec. 1518 şi Hurm. *Doc.* XV, 1 p. 237: „quoniam ad modum Ciganorum erat fabricatum.

[96] N. Iorga, *Socotelile Braşovului....* (nota 1 mai sus) p. 261 (152).

[97] 1562, Hurm. *Doc.* XV p. 574.

[98] N. Iorga, *Studii şi Doc,* X p. 97, 99, 106.

de familia Cantacuzino, o vânătoare de reţe şi doi cai dănţuind la cântarea flautului [99], încă figurile sunt de tot neartistic reproduse, sămănând mai curând cu asemene tablouri de pe monumentele egiptene, decât cu productele artei Europei apusene.

Se vor fi aflând din întâmplare şi lucrări picturale de adevărată artă precum portretele din 1574 atribuite lui Paolo Veronese a Marioarei Vallarga, greaca, sora Ecaterinii soţia lui Alexandru al II-lea domnul Muntniei, pe când ea petrecea la mânăstirea Sanct Maftei de lângă Veneţia sau potretul lui Mihai Vitezul făcut de pictorul curţii lui Rudolf al II-lea, Sadeler; aceste excepţii dovedesc însă tocmai lipsa aproape desăvârşită a unei picturi româneşti cu caracter artistic. Unele fresce apoi ca acele de la mânăstirea Hurezul sau acele dela Colţea pot face de departe oarecare efect decorativ prin împărţala arhitectonică a tablourilor şi prin jocul colorilor, dar cel ce vra să cerceteze amănunţimile va întâlnì iarăşi chipul cel rudimentar şi copilăresc al unei arte de tot stângace [100].

Să cercetăm a doua artă ce se putù desvolta în Ţările române : *arhitectura.*

Şi ea este exclusiv religioasă. Cel puţin numai despre această parte a ei putem vorbi, întrucât aproape singur din ea ne au rămas monumente. Acele civile au dispărut mai toate, nefiind construite cu trăinicia cerută spre a înfruntà destrugătorul timp şi dacă se vor păstrà câteva ele vor aparţinea epocei următoare.

Bisericile vechi în ţările române sunt toate de stil oriental bizantin. Construcţia lor e mai mult solidă de cât frumoasă. Dimensiile lor nu sunt mari. Grămădite pe un spaţiu răstrins cu zidurile lor de o grosime pronumţată, cu ferestrele sus puse şi mici, cu turnurile lor joase şi puternice, ele au pe din afară un aspect greoiu, pe din lăuntru o arătare întunecoasă şi posomorâtă. Materialul din care sunt zidite este de obiceiu piatra cioplită prinsă cu un mortar foarte închegător care uneşte bucăţile într'un singur dărab. Arare ori se vede întrebuinţată marmura. Acoperemântul, care pretutindene a trebuit să fie prefăcut în mai multe rânduri, erà în vremile vechì de obiceiu de plumb, une ori de oale. Mânăstrile şi unele biserici chiar prin oraşe erau prevăzute cu întărituri şi prefăcute în nişte adevărate cetăţui, în care poporul căutà scăpare la vremuri de restrişte. Mânăstiri ca Cetăţuia, Golia din Iaşi, cea armenească Zamca din Suceava, Tismana, Cotmana şi altele multe din Muntenia sunt exemple văzute ale acestuì caracter.

In tot decursul istoriei române stilul arhitecturei bisericeşti nu s'a schimbat nici odată, şi dacă în şirul acestor monu-

[99] Se află la muzeul din Bucureşti.

[100] N. Iorga, *Contribuţii la istoria Munteniei*, 1896 p. 14; Hasdeu, *Arh. ist.* II, p. 78; Bul. Mon. Ist. II, 1909, p. 80, comp. 1, 1908, p. 122.

mente simple şi uniforme, întâlnim câte-va cu un caracter deosebit, acest caracter al lor nu este datorit unei desvoltări interne a mersului arhitecturei, ci unor împrejurări excepţionale şi individuale.

Un atare monument, care răsare ca o stea strălucitoare ìn noaptea întunecoasă a arhitecturei române este biserica episcopală de la Curtea de Argeş.

Ea fù zidită de Neagoe Basarabă, bigotul dar şi artistul principe al Munteniei. Bigotismul lui l'am studiat aiurea. Despre firea sa de artist ni s'au păstrat mai multe ştiinţi. Astfel mai întâi o tradiţiune reprodusă de izvoarele greceşti, care spune că el ar fi învăţat arta de a ridicà zidiri, pe când se aflà la curteà sultanului Selim, şi că acest sultan l'ar fi însărcinat a zidì o moschee în Constantinopole ceea ce el îndeplinì cu atâta iscusinţă, încât sultanul îl încărcà cu daruri şi i dete învoireà a duce în Muntenia materialurile rămase. De şi nu se poate pune mare temeiu pe o asemene legendă, ea este totuşi însemnată prin aceea, că este raportată despre singurul Neagoe Basarabă, edificatorul celui mai minunat monument de arhitectură ce nì l'au lăsat vremurile trecute. Tot despre Neagoe Basarabă mai spune cronicarul ca „au bătut însuşi cu cuişoare un măr de aur curat, împodobit cu mărgăritare şi cu pietre scumpe, pe o icoană a sf. mucenic Dimitrie din mânăstirea Nucetului" [101]. Am vàzut mai sus cum el umblând prin Ungaria, observase forma turnurilor şi dădeà valoarea cea mai mare artistică celui de la Săbiu; cum apoi critică lucrarea argintarului Celestin spunând că ar fi lucru ţigănesc, care toate aceste împrejurări ne arată că, dacă chiar Neagoe n'a fost el însuş arhitectul mânăstirei Curţei Argeşului, fără îndoială că au luat o mare parte personală la zidirea acestui lăcaş. Că el o înălţase cu iubire şi dragoste, apreţuind frumuseţa creaţiei sale, se vede de pe pompa extraordinară cu care el păşì la sfinţirea ei.

Arhitecţii care rădicau pe atunci biserici erau de obicei străini precum găsim şi mai târziu tot străini îndeletnicindu-se cu această artă pe atunci mai mult meserie. Aşa din vremuri mai vechi găsim pe Ştefan cel Mare întrebuinţând pentru zidăria bisericii Sf. Nicolae din Chilia la 1482 pe arhitectul italian Provana, iar Cetatea Albă fu zidită de arhitectul grec Teodor. Arhitectul sas Michel fusese însărcinat în 1494 de către Vlad Călugărul a rezidì cetatea Târgoviştea [102]. După epoca în care ne aflăm vom găsì pe meşterul zidar Dobromir rădicând în Iaşi sub Vasile Lupu frumoasa biserică Trei Erarhi. Tot un

---

[101] *Curtea de Argeş*, p. 37.

[102] N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 152; Hasdeu *Arh. ist.* I, 1, p. 178; Col. lui Traian 1874, p. 128.

strein a fost deci şi arhitectul ce a rădicat minunea de frumuseţe, stil şi proporţii de la Curtea de Argeş.

Poporul a păstrat o legendă care o atribue *meşterului Manole*. Acest meşter ori cine va fi fost el, erà un arhitect desăvârşit, care se purtase prin răsărit şi deprinsese toate sistemele de construcţie şi ornamentică, existente pe acel timp în Asia. Cioplirea pietrelor şi motivele ornamentărei sunt în deobşte arabe; alte împrejurări precum forma şi boltele întrărilor lasă a întrevedeà o înrâurire armenească foarte pronunţată. „Modul de a tăià pietrele, de a le aşezà cu rosturi puţin cioplite, punând între ele un strat foarte subţire de var curat neamestecat cu năsip, de ale lega cu scoabe de fer fixate prin plumb, de a dispune la diferite înălţimi în grosimea zidului, de la temelie până la vârful turnurilor, grinzi îndoite de lemn, toate acestea sunt mai mult decât îndestulătoare, pentru a ne face să căutăm originea ei în răsărit şi nu în apus, unde pe atuncea înflorea renaşterea care părăsise de mult timp un atare sistem de construcţie [103].

Ceace este de admirat în biserica dela Curtea de Argeş, nu este atâta delicateţea a ornamentărei, cât frumuseţea ei arhitecturală. Proporţiile ei sunt desăvârşite, şi şi-ar puteà găsì asămăluirea numai în acele ale templelor antice. Impresia totală ce o lasă asupra ochiului este aceia a unei armonii depline a formelor sale. Nicăirea spiritul nu găseşte de îndreptat ceva; nicăirea ceva prea mult, nicăirea prea puţin. Pretutindenea o cumpătare în ornamente, care de şi foarte variate nu obosesc nici odată privirea prin o nemăsurată încărcare. Astfel lipsite de zădarnice impovărări, liniile se desfac libere şi elegante, trecând pe nesimţite şi prin modificări treptate, de la direcţia dreaptă la forma turnurilor, rotund octogonală. O îndrăzneaţă noire este forma celor două turnuri ce vin deasupra faţadei. Ferestrele lor sunt înclinate, şi anume ambele în direcţiunea de afară în lăuntru, ceea ce dă turnurilor aparenţa de a se pleca unul asupra celuilalt. Efectul este contrar regulei arhitectonice a stabilităţei şi se apropie de acel produs de catedrala de Piza. Singură această împrejurare jigneşte în monument puritatea clasică a liniilor sale şi-i dă un gust romantic, care ţinteşte la efect şi prin altă ceva decât prin armonia formelor sale.

Acest monument de o desăvârşire atât de rară stă însă singuratic în întinsa Muntenie. El se înalţă pe orizontul cel închis de înalţii munţi ai Carpaţilor, rivalizând cu ei în atragerea mintei către nesfârşit, către imensitate, munţii prin măreţia

---

[103] *Curtea de Argeş*, p. 35. Vezi şi Reissenberger. *Die bischöfliche Klosterkirche bei Kurtea d'Argyisch in der Walachay*, Wien 1860, care are meritul de a fi atras pentru prima oară luarea aminte asupra comoarei pierdute în pustietatea Munteniei de atunci.

lor, mănăstirea prin frumuseţea ei covârşitoare. Singuratic se înalţă dânsa, nu numai în satul Curtea de Argeş, unde nu mai este înconjurată de nici un monument, dar singuratec s'ar înălţa ca şi în centrul capitalei, în preajma altor clădiri atât vechi cât şi noi, atât de desoebită este frumoasa ei fire de acea a tuturor plăzmuirilor trecute şi prezente. Ba prin originalitatea ei cea atât de caracteristică, ar rămânea singuratică şi ar atrage privirile înminunate chiar şi în mijlocul vestitelor monumente ce împodobesc marile capitale europene. Product al unui geniu necunoscut, va rămânea pururea un obiect de înminunarea nu numai pentru mintea cultă. dar şi pentru cea lipsită de cultură, atributul cel mai minunat al frumuseţei adevărate.

Aproape tot atât de deplină în formele ei se înalţă în cealaltă ţară română, în Moldova, şi anume în Iaşi frumoasa biserică a Trei-Erarhilor, care de şi ridicată de Vasile Lupu, şi deci posterioară cu mai bine de o sută de ani mănăstirei Argeşului, împărtăşeşte cu ea atât caracterul stilului ei în linii şi ornamente, cât şi desăvârşirea în minunatele ei proporţii. Ea este însă ridicată pe un plan mai simplu decât biserica lui Neagoe, având numai două turnuri de egală înălţime aşezate pe corpul ei. Modul însă cum liniile trec din trupul cel mai voluminos în elegantele turnuri, este tot atât de armonic şi nesimţit ca şi în biserica de la Argeş, de şi desleagă această problemă într'un chip cu totul altul decât rivala ei în frumuseţe de la baza Carpaţilor munteni.

In închegarea ei arhitectonică se poate ca biserica din Iaşi să fie întru câtva mai pe jos decât rivala sa din Curtea de Argeş, în ornamentare însă o întrece fără îndoială. Ea pare a fi îmbrăcată dela vârful turnurilor până la bază într'o horbotă de piatră alcătuită din cele mai frumoase şi mai variate ciopliturii strătăete de brâe bogate şi de o nespusă frumuseţe. Dacă asupra arhitectului care a ridicat-o nu suntem înzestraţi nici măcar cu basmul lui meşter Manole, asupra pictorilor care au împodobit-o avem dimpotrivă cunoştinţe foarte precise. Vasile Lupu se îndreptă tot la Rusia pentru a dobândi zugravi iscusiţi după cum tot din această împărăţie adusese el dascăli şi tipografi la şcoala pe care o înfiinţase; urmând în privirea pictorilor exemplul ce îl dăduse înaintaşul său Miron Barnovski, care tot de la Ruşi ceruse zugrăvirea unei icoane pentru mănăstirile rădicate de el în Moldova : Barnovski din Iaşi, Bârnova de lângă acest oraş şi Dragomirna. Vasile Lupu cere şi dobândeşte dela Ţarul Mihail Feodorovici (1617—1645) ca pe de o parte să-i învoiască lucrarea în Rusia a icoanelor ce trebuiau să împodobească tâmpla bisericii, pe de alta să-i trimită la Iaşi nişte zugravi iscusiţi care să pictureze păreţii. Ţarul îi trimite pe Sidor Pospeev şi Iacov Gavrilov care acest din urmă murind în Iaşi este înlocuit cu alţi doi zugravi Deico Iacovliev şi

Pronca Michitin. In August 1642 zugrăvitul şi catapeteasma erau isprăvite [104].

Dacă însă putem să ne mândrim cu aceste monumente neasămănate, prezenţa lor în Ţările române, nu contribue întru nimic a caracteriza o pornire artistică. Plante exotice, crescute din întâmplare pe pământul românesc, ele n'au eşit din însuş mintea poporului nostru, cu toate că deodată creeate au provocat pe popor a le imita şi a le reproduce.

Pentru a vedeà însă cât de adâncă a fost întipărirea lăsată asupra contimporanilor, să ne amintim că pentru a explica asemene minuni se iscodi balada încântătoare a meşterului Manole. O asemene plăsmuire nu se puteà îndeplinì fără o jertfă mare a celui ce o făptuià, a iubirei sale, a sufletului său, în recile ziduri ale mănăstirei. Deşì aceste două monumente deşteptase câteva imitaţii, pentru Curtea de Argeş Domniţa Bălaşa şi Stavropoleos din Bucureşti, pentru Trei Erarhi biserica Stelea din Târgovişte ridicată în 1645 de Vasile Lupu domnul Moldoviei pentru a prăznuì amintirea tatălui său mort aici; totuşi aceste imitări rămaseră şi ele singurele ca şi neîntrecutele lor modele şi nu determinară crearea unui stil nou în clădirea monumentelor religioase.

In privirea muzicei şi corolarului ei obicinuit, danţul, ambele aceste păstrară formele primitive poporane, fără nici o cultură artistică propriu zisă. In muzica românească caracterizată prin *doină*, cel mai vechiu cântec românesc, predomneşte melancolia şi tainica jăluire. Cântată din fluer la umbra pădurilor, ciobanul îşi revărsa în ea dorul său de lume, şi imită în modulaţiile ei accentele duioase a le naturei. Natura este serioasă dacă nu tristă, şi tot aşà trebuia să fie şi răsfrângerea ei neturburată în sufletul omului, crescut la adăpostul ei. Celelalte arii ale poporului român au toate acelaş caracter melancolic, care izbucneşte uneori într'o zgomotoasă veselie, însă atât melancolia cât şi veselia sunt clare şi măsurate. Simţi în ele că în fundul sufletului ce le produc se mişcă o gândire, nu ca în muzica ungurească, vestitul ceardaş, în care o durere neînţeleasă este urmată fără tranziţie de o turbată transportare. Caracterul muzicei româneşti o apropie mai mult de popoarele slave, deşi este în ea o notă originală, pe care nu o poate uita ori cine au auzit'o.

Danţul românesc naţional este cunoscuta *horă*, care pare a fi de origine romană. Liniştită în mişcările sale părând a îmbie pe oameni mai mult la mişcarea gândirei, la convorbiri unii cu alţii, decât la acea a picioarelor, este adevăratul danţ

---

[104] Silviu Dragomir, *Contribuţii la relaţiile bisericei româneşti cu Rusia* în veacul XVII în *An, Ac. Rom.* XXXVI. Rezumat în *Bul. Mon. Istorice*, V, 1912, p. 110 şi urm.

al unui popor inteligent. Dar Românul ştie şi cum trebue să-şi înnece gândirea poate prea amară în mişcările fizice, şi atunci un *de brău* îl despăgubeşte cu prisosinţă de dulcea monotonie a horei.

In privirea gătelei, care şi dânsa corespunde unui simţământ estetic, poporul românesc a dovedit totdeauna că este din o rasă cu gustul frumosului înăscut în ea. Cele mai multe din porturile atât ale bărbaţilor cât şi mai ales a le femeilor sunt pline de farmec şi de originalitate. Formele originale ale podoabei îmbrăcămintei la bărbaţi şi la femei, (altiţe), sunt însă de inspiraţie slavă şi nu dacă nici romane decât bine înţeles prefăcute şi schimbate prin geniul poporului român.

Cu anul 1633 — 1634 încheem noi istoria medie a poporului român, caracterizată prin predominarea slavonismului, şi de acì înainte punem îndrumarea unei noue perioade, acea a precumpenirei elementului grecesc în desvoltarea vieţei sale. Epoca cea mare a luptelor pentru neatârnare a trecut. Poporul român frânt în energia şi virtutea lui internă, se aşterne tot mai fără împrotivire la picioarele puterilor străine şi mai ales la acele ale Turcilor, care ajung în curând nu numai a-l despoia ci chiar a-şi bate joc de el. Dacă perioada pe care am studiat'o înfăţoşa pe lângă privileştea unei adânci destrăbălări şi momente înălţătoare, acea a epocei în care intrăm ne va desfăşura numai mizerii. Ele vor fi însă răscumpărate prin adierea unui nou vânt, acela al trezirei minţei româneşti, care trebuia la sfârşit să-i învie şi corpul.

TABLA ILUSTRAȚIILOR

TABLA DE MATERIE